SABINA FATI

TRANSILVANIA
O PROVINCIE ÎN CĂUTAREA UNUI CENTRU
Centru şi periferie în discursul politic al elitelor din Transilvania 1892-1918

Colecția
DiVERSITATE
ETNOCULTURALĂ
ÎN ROMÂNIA

SABINA FATI

TRANSILVANIA
O PROVINCIE
ÎN CĂUTAREA UNUI CENTRU

Centru şi periferie în discursul politic al elitelor din Transilvania 1892-1918

CENTRUL DE RESURSE PENTRU DIVERSITATE ETNOCULTURALĂ
ETHNOCULTURAL DIVERSITY RESOURCE CENTER

CLUJ, 2007

Sabina Fati,
TRANSILVANIA – O PROVINCIE ÎN CĂUTAREA UNUI CENTRU
Centru şi periferie în discursul politic al elitelor din Transilvania, 1892-1918
Cluj-Napoca, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2007
256 p.; 16x23,5 cm
ISBN-10: 973-7670-04-3
ISBN-13: 978-973-7670-04-5

1. Fati, Sabina
2. Zub, Alexandru (prefaţă)

Seria: Sinteze
Coordonatori: Gábor Ádám, Lucian Nastasă şi Levente Salat

Volumul 13: Transilvania – o provincie în căutarea unui centru
Lector: Lucian Nastasă (Academia Română.
Institutul de Istorie „George Bariţ“)
Tehnoredactare: Bence Makkai/AMM Design

Coperta şi grafica seriei: Elemér Könczey

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE

Tema relaţiei dintre centru şi periferie, intens abordată în ultimele decenii pe plan mondial, s-a bucurat de mai mică atenţie în istoriografia română. Sintagma a fost impusă, după cum se ştie, de I. Wallerstein (*The modern world-system,* 1974), pe seama unei investigaţii privind geneza lumii moderne, extinsă apoi la analiza imperiilor ce au ocupat, în ultima jumătate de mileniu, scena istoriei. S-a făcut, consensual, în Europa, distincţia între un *centru* nord-vestic, o *semiperiferie* în partea mediană şi *periferia* din estul continentului, cu „cel mai scăzut rang în această ierarhie" (A.G. Frank, S. Amin, *L'accumulation dépendente,* 1975). S-a mers încă mai departe, sesizându-se în relaţia *centru-periferie* o legitate istorică (K. Ekholm, *Dynamics of Global Systems*, 1981), ceea ce a dat un impuls mai viguros studiilor referitoare la tema în cauză. S-a putut vorbi chiar de naţiuni „centrale" şi naţiuni „periferice", în cadrul unei taxonomii adesea contestată şi mai totdeauna generatoare de complexe.

Geopolitic şi cultural, românii au avut mereu sentimentul că se află „au correfour des empires" şi că această poziţie îi condamnă la dependenţă şi minorat. Totuşi, ei au produs o elită care, la finele secolului XVIII, mai ales prin Supplex Libellus Valachorum, a fost în măsură să propună un program de redresare naţională (îl regăsim chiar la baza paşoptismului extracarpatin), iar peste un secol să-şi formuleze clar opţiunile în faimosul Memorandum, care a impus limpeziri importante de ordin politic şi moral. Peste un sfert de secol, la 1918, aceste opţiuni aveau să contribuie fundamental la desăvârşirea unităţii de stat româneşti, încheind parcă un ciclu istoric şi deschizând o nouă epocă. Acestei ultime secvenţe i-a dedicat Sabina Fati un studiu monografic de cel mai viu interes.

Autoarea vine în tagma istoriografică din zona „ştiinţelor tari", cum se spune de la un timp, având o formaţie „pozitivă", dar beneficiind, cum s-a întâmplat cu mulţi tineri după 1989, de o „recalificare" (cuvântul nu e cel mai potrivit) de tip umanist. Studiile postuniversitare de ştiinţe politice, precum şi o activitate intensă de publicist, eminent cotată, i-au permis să intre în spaţiul istoriografiei cu un cert avantaj şi pentru activitatea depusă în mass-media.

Este o concluzie ce se degajă din colaborarea la periodicele din ţară, precum *Altera, Curentul, Dilema, 22, Lumea, Observator cultural, Politica externă, Provincia, Sfera politicii* etc., la unele publicaţii străine, precum *Beszélő, Le Courrier des Balkans, Frankfurter Allgemeine Zeitung,* ca şi la un volum de studii pe teme actuale: *De la post-comunism la pre-tranziţie* (ed. Victor Bârsan, 1997). Unele articole se ocupă de problematica statului, integrarea europeană, aspecte geopolitice, relaţii externe, regionalism, minoritari, discurs naţionalist etc. O menţiune aparte se cuvine făcută

pentru studiul „Ideea naţională şi federalismul în Transilvania la începutul secolului XX“ (*Provincia,* II, 2001), studiu ce se leagă evident de tema volumului de faţă. Înseşi conceptele structurante ale acestuia se regăsesc în problematica centralismului şi a periferiei ca sursă de atitudini naţionaliste, pe linia unei gândiri ce trimite la „open society“ şi la o filozofie a deschiderii cât mai amplă faţă de realitatea ambientală, fie aceasta imediată sau ţinând de trecutul istoric.

Punctul de pornire, cum se întâmplă adesea în asemenea ocazii, îl constituie situaţia actuală din Transilvania, obnubilată încă de „prejudecăţi, mistificări şi mitologii“, a căror explicare necesită o perspectivă diacronică, una care să ia în calcul nu doar trecutul imediat. Alergică la clişee şi tabuizări, atentă la miza reactualizării unor „himere“ din alte epoci, autoarea propune o nouă analiză critică a perioadei cuprinse între *Memorandum* şi *Marea Unire,* semnificativă pentru relaţia dintre centru (ca simbol al puterii abuzive) şi periferie (ca spaţiu defavorizat şi în continuă ajustare a discursului identitar).

În chip deliberat, se evită o conceptualizare insistentă, pentru ca analiza factuală, în sensul larg al sintagmei, să poată beneficia cât mai mult. Apar, inevitabil, temele de care discursul politic s-a folosit îndelung, de astă dată ca o surdină impusă de relativismul la care a ajuns istoriografia în ultimele decenii, ideea naţională fiind antamată sub unghiul „raporturilor pe care Transilvania ca *periferie* le-a avut în a doua jumătate a secolului XIX şi începutul secolului XX cu *centrele* Viena, Budapesta şi Bucureşti“, la nivelul elitelor, ceea ce înseamnă că au fost examinate programe, scrieri, strategii etc. Astfel, autoarea a putut urmări „cum au evoluat modernizarea, rivalitatea etnică, naţionalismele, criza identităţii naţionale, ce fel de soluţii au fost găsite pentru rezolvarea problemei naţionale“.

Sunt teme pe seama cărora s-a scris deja mult, fără a se ajunge la un consens asupra epocii, una încheiată prin „marele război“ şi restructurarea geopolitică a zonei. Urmărind statutul de periferie la nivel politic, economic, cultural, autoarea apelează mai ales la istoria ideilor şi la metode sociologice, examinând sistematic cele mai răspândite publicaţii din epocă: *Tribuna, Gazeta Transilvaniei* şi *Telegraful român.* Ea a putut obţine astfel o „radiografie“ valabilă pentru situaţia românimii din spaţiul transilvan, îndeosebi a elitelor angajate în rezolvarea chestiunii naţionale. Formulele puse la lucru se legau, fiecare, de un alt centru: autonomia în cadrul Ungariei de Budapesta; unirea cu statul român de Bucureşti; federalizarea de Viena. Nici una nu s-a impus destul de viguros până la marea conflagraţie ce avea să impună a doua formulă, privilegiind astfel relaţia cu centrul de putere al României. O relaţie fluctuantă, nu lipsită de tensiuni şi deziluzii, abia sugerată în cuprinsul lucrării, persistentă şi azi, după cum se remarcă în unele articole din *Altera* şi *Provincia.*

Ca să descrie cât mai exact situaţia, Sabina Fati recurge la grafice, diagrame, statistici, metodele cantitative fiind puse la lucru cu incontestabil folos. Definirea realităţilor româneşti din Transilvania de la finele secolului

XIX până la 1918 face astfel un pas înainte, autoarea studiului fiind mereu atentă la dovezi, măsură, nuanţă. Ca şi Ole R. Holsti, din care citează, autoarea e convinsă că „analiza de conţinut este o tehnică de a face inferenţe în identificarea obiectivă şi sistematică a caracteristicilor de care dispun mesajele“.

Practic, studiul întreprins de Sabina Fati, pe seama unui sfert de secol din istoria românilor, în context legitim de universalitate, urmăreşte o linie *orizontală* (relaţiile cu centrul budapestan, revendicări, proteste etc.) şi una *verticală* (cu referire la elitele ardelene de limbă română în toate centrele de putere puse în ecuaţie: Viena, Budapesta, Bucureşti).

Sistematizarea tematică a materiei şi acribia metodologică, puterea de analiză a faptelor şi de construcţie a unui ansamblu menit să dea seama de realităţile româneşti din Transilvania acelui sfert de secol se vădesc remarcabile în cuprinsul lucrării. Un asemenea text, plin de informaţii şi evaluări demne de tot interesul, impune o lectură atentă şi o cunoaştere adâncă a problematicii transilvane, în ansamblu, nu doar a comunităţii româneşti.

Primele secvenţe privesc chiar noţiunile de *centru* şi *periferie,* la care se raportează amplu şi *ideea naţională.* Capitolul despre *Modernizare şi periferie – Uniunea Europeană şi Europa de Sud-Est,* aparent fără motivaţie în economia ansamblului, aduce de fapt problema la zi, actualizând o temă care n-a încetat să preocupe, după „Versailles“, întreaga zonă. În această lumină se înţeleg mai bine şi *proiectele transilvane,* concepute ca răspuns la crizele care au marcat primii lustri din secolul XX. Se evidenţiază astfel mai bine momentul când românii ardeleni s-au întors, spune autoarea, amintindu-şi de Bariţ şi Slavici, „cu faţa la Bucureşti“. Spaţiul generos acordat ideii de federalizare şi contextului respectiv indică o realitate a epocii, una al cărei interes politic nu s-a istovit încă. Tot aşa se justifică paginile despre naţionalism ca atribut al periferiei, capitol ce ar putea constitui singur tema unui studiu aparte. Naţionalismului, ca suport al demersurilor politice din perioada pusă în discuţie, i se consacră de altminteri o lungă analiză, nuanţată cu explorări la fel de utile în problematica elitei, raportată la lumea „de jos“, sau cu tema însăşi a periferiei, a „percepţiei de margine“. Ultimul capitol, oarecum bilanţier, caută a situa „mişcarea naţională a românilor ardeleni între iluminism şi romantism“, temă ce se bucură, la rândul ei, de o vastă literatură specială.

Segmentul etnocultural şi cronotopic supus analizei e semnificativ pentru acest parcurs al românilor ardeleni, de la *misera plebs contribuens* şi *instrumentum regni* la aceea de parte a naţiunii române, structurate statal şi admise în concertul naţiunilor europene. „Fiorul dramatic“, sesizat de un analist în istoria acelei părţi, se recunoaşte şi în analiza întreprinsă de Sabina Fati, în ciuda strădaniei de a evita pe cât posibil lectura de tip emoţional.

Suntem, după cât se pare, pentru întâia oară confruntaţi cu un demers analitic în care datele scoase dintr-o multitudine de surse, după metode

curente în sociologie, antropologie culturală, analize politologice, sunt prelucrate statistic, proiectate în grafice şi diagrame, astfel încât realităţile devin mai clare, mai „transparente“, iar analogiile uşurate sensibil. Vlad Georgescu a întreprins, mai de mult şi pe un alt plan, un examen „cantitativ“ al ideilor politice, folosindu-se de histograme, politograme etc., din care a extras temele semnificative pentru o istorie a ideilor politice româneşti. Studiul amintit continuă să-şi menţină şi azi interesul.

Ceea ce a întreprins Sabina Fati reprezintă, metodologic şi reconstructiv, un pas mai departe. O teoretizare a metodei, fie şi succintă, era poate utilă, în chip de preambul, fiindcă asemenea demersuri istoriografice sunt încă rarisime. Ele evidenţiază plastic lucruri greu de sesizat altfel şi înlesnesc analogii, evaluări, concluzii. Poate că nu este exagerat să se observe aici o invitaţie la relativizarea discursului naţional, fără a-i diminua însă rostul. Un opis al temelor degajate din mulţimea surselor puse la lucru în volum ar sublinia şi mai mult câştigul dobândit printr-o asemenea metodă.

În ansamblu, avem de a face cu un discurs critic, dezinhibat, sensibil la noile provocări ale istoriei şi atent la soluţiile ce se pot închipui pe seama raportului dintre centru şi periferie într-o zonă unde această relaţie a fost îndelung viciată de factori externi. Să sperăm că el va fi extins şi aprofundat chiar de autoarea cărţii.

Alexandru Zub

Pentru ca această lucrare să poată fi terminată şi să apară, autoarea şi-a asumat o serie de datorii morale. Le mulţumesc tuturor celor care au crezut în acest proiect şi care m-au ajutat direct sau indirect la realizarea lui. Mai ales profesorului Alexandru Zub, care într-o perioadă tulbure a tranziţiei autohtone, în care orice abordare a „problemei transilvane“ altfel decât în spiritul istoricilor naţionalişti era privită cu suspiciune, m-a sprijinit şi încurajat să cercetez epoca dinaintea Marii Uniri, în care elitele ardelene oscilau între fidelitatea imperială şi aranjamentele cu Budapesta, ignorând aproape complet complicităţile cu Bucureştiul.

Mulţumesc prietenilor de la Cluj, în special lui Gábor Ádám şi lui Levente Salat de la Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, care încă de la începutul proiectului mi-au înlesnit legăturile cu arhivele Bibliotecii Universitare din Cluj, iar ulterior s-au ocupat de lucrurile nevăzute, dar atât de complicate ale apariţiei acestei cărţi.

Le sunt recunoscătoare Taniei Radu şi lui Dan C. Mihăilescu fără de care proiectul meu ar fi rămas doar o idee. Îi mulţumesc lui Gusztáv Molnár care mi-a trimis mereu bibliografia de ultimă oră apărută în occident, dar şi celorlalţi prieteni din grupul „Provincia“ cu care am avut ocazia să discut subiectele fierbinţi ale lucrării de faţă, sociologului Marius Cosmeanu pentru observaţiile sale şi pentru ajutorul dat în stabilirea algoritmului potrivit pentru analiza de conţinut, istoricului Lucian Nastasă, care a investit mult timp, energie şi destulă răbdare pentru ca această carte să apară în forma finală. Trebuie să mulţumesc Centrului de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală care s-a oferit să finanţeze şi să publice lucrarea şi tuturor celor care s-au implicat în apariţia ei. Nu în ultimul rând mulţumesc familiei mele, lui Răzvan care s-a luptat să dea forme cât mai agreabile graficelor imaginate de mine şi Anei care m-a întrerupt din lucru exact atunci când era necesar să iau distanţă faţă de anumite subiecte.

Ştiu de la bunicul meu, caporal în armata lui Franz Josef la începutul Primului Război Mondial, că pe vremea Imperiului „legea era lege şi banul era ban“, ştiu de la tatăl meu, care a cunoscut în copilărie ocupaţia maghiară a Dictatului de la Viena, că ungurii pot fi cei mai devotaţi prieteni. Ştiu că problemele istorice din Ardeal au fost mereu folosite în luptele politice de la centru şi că această provincie ar fi putut avea o evoluţie mai fericită dacă şi-ar fi depăşit la vreme marginalitatea. Ştiu că odată cu evoluţia pro-occidentală a României, problemele istorice ale Ardealului se vor dizolva într-o Europă a naţiunilor cu propriile ei complicaţii.

INTRODUCERE

Discuţiile despre Transilvania continuă adesea să fie umbrite de prejudecăţi, mistificări şi mitologii, complicate de tribulaţiile româno-maghiare, complexate uneori de linia huntingtoniană, tabuizate de teama resuscitării ideilor autonomiste şi federaliste. Conservarea vechilor himere legate de istoria Transilvaniei, unde „românii şi ungurii sunt duşmani din tată în fiu, ca pisica şi câinele”[1], ambiguitatea interpretărilor placate cu sentimente de dicţionar, apologiile înrădăcinării, persistenţa de multe ori a parantezelor în explicaţiile fenomenelor politice, sociale şi culturale din trecutul recent şi îndepărtat al acestei zone au fost folosite de ideologia naţionalistă, prelucrate de regimul comunist, readuse în scenă de actorii noii clase politice ca modele de a tăia legături şi punţi, ca propagandă de interior.

Întoarcerea în timp, analizarea diacronică, evolutivă a acţiunilor politice şi sociale din Transilvania – aşa cum apar ele în presa de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui următor – scoate la iveală un tablou destul de puţin eroic al elitelor ardelene de limbă română. Planurile lor politice nu s-au îndreptat până în 1918 aproape deloc spre Bucureşti, iar strategiile politice formulate prin programele Partidului Naţional Român au persistat prea mult în pasivism, fiind lipsite de tactici care să le facă funcţionale.

Transilvania – o periferie disputată

Evoluţia politică, economică şi culturală a Transilvaniei nu poate fi analizată în afara relaţiilor care s-au stabilit de-a lungul vremii între elitele transilvane şi centrele variabile de putere care au subordonat principatul. Cercetările istorice mai vechi sau mai noi au încercat adesea să demonstreze că ideea de unitate nu aparţine epocii moderne şi că poporul român s-ar fi născut cu conştiinţa unităţii, la care nu ar fi renunţat niciodată. Relativizarea acestei presupoziţii şi a aceleia că unitatea naţională ar fi ocupat primul loc pe lista priorităţilor comunităţilor din Transilvania este doar primul pas pentru o cercetare care îşi propune să se detaşeze de prejudecăţile istoriografiei ‘oficiale’. Analizarea ideii naţionale din perspectiva raporturilor pe care Transilvania ca ‘periferie’ le-a avut în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX cu ‘centrele’ Viena, Budapesta şi Bucureşti, prin prisma programelor, scrierilor, strategiilor elitelor ardelene de limbă română, sugerează în ce fel au evoluat modernizarea, rivalităţile etnice, naţionalismele, criza identităţii individuale, care este momentul în care se radicalizează discursul despre identităţile naţionale, ce fel de soluţii au fost găsite pentru rezolvarea problemei naţionale.

1 Eginald Schlattner, *Cocoşul decapitat,* trad. Nora Iuga, Bucureşti, Humanitas, 2001, p.91.

Raporturile unei periferii cu un centru implică trei tipuri de tranzacţii: politice, economice şi culturale, care determină trei tipuri diferite, dar congruente, de periferii. Am analizat aceste perspective cu metode sociologice, cercetând trei dintre publicaţiile cu mare impact în perioada 1892–1918: *Tribuna*, *Gazeta Transilvaniei* şi *Telegraful Român*. Această perioadă de fin-de-siècle habsburgic este şi pentru transilvănenii români una de noi experienţe în zona politicului. În răstimpul dintre Memorandum-ul trimis de fruntaşii ardeleni la Viena şi unirea Transilvaniei cu România, elitele transilvane oscilează între loialismul tradiţional faţă de tronul habsburgilor şi politicile pragmatice în relaţia cu Budapesta.

Folosind analiza de conţinut aplicată celor trei gazete, am încercat să determin, din subiectele abordate de acestea, atributele periferice ale principatului de sub coroana austro-ungară. Lucrarea analizează diacronic atât dimensiunea orizontală, cât şi cea verticală a periferialităţii – atributele geografice şi, respectiv, participanţii la sistemul de interacţiune între centru şi periferie – pentru a evidenţia caracteristicile de periferie ale Transilvaniei, având în vedere că aceasta a avut statut de 'periferie' în toate structurile statale în care a fost integrată.

Conştiinţa de margine

Locul şi rolul Transilvaniei în evoluţia României şi a regiunii Central Europene sunt contradictorii. Statutul acestei provincii a fost, încă din secolul al XVIII-lea, odată cu afirmarea conştiinţei naţionale române, principalul subiect al confruntărilor de idei dintre exponenţii diferitelor curente politice din Imperiul Habsburgic, care vor reprezenta o parte importantă a dezbaterilor din epoca modernă în jurul reorganizării statale a centrului şi sud-estului Europei. Ulterior, după unirea cu România, mulţi intelectuali ardeleni au încercat să demonstreze că Transilvania ar putea fi şi altceva decât o zonă marginală.

Dacă în secolul al XIX-lea publicistica lui Eminescu descrie pe larg de ce cărturarii din Bucovina, Banat şi Transilvania se despart de un spaţiu care le pune sub semnul întrebării dreptul de a exista, după primul război mondial toate valorile legate de Imperiul dispărut au fost considerate maligne, iar cei care au gândit sau scris în maghiară, germană sau sârbă au fost nevoiţi fie să se adapteze, fie să suporte ideea că sunt eliminaţi din structurile culturale conturate de noile graniţe. Urgenţa numărul unu devenise după 1 decembrie 1918 tocmai definirea statului naţional, iar Bucureştiul era acum Centrul care justifica totul[2], în vreme ce policentrismului cultural din vremea Imperiului, regretat de o parte a elitelor transilvane, i se opunea înainte de 1918 un centru de putere care nega

2 Cornel Ungureanu, „Cutia Pandorei. Pentru o istorie alternativă a literaturilor din Europa Centrală", în *A Treia Europă*, Iaşi, Polirom, nr.1, 1997, p.56.

dreptul la autodeterminarea naţională a românilor transilvăneni. Confruntările de idei în jurul statutului constituţional al Transilvaniei, purtate de exponenţii liberalismului nobiliar maghiar, adepţi ai dualismului, pe de o parte, şi conducătorii mişcării naţionale române din Transilvania şi Ungaria, pe de altă parte, la sfârşitul secolului al XIX-lea şi în primele decenii ale secolului XX, demonstrează poziţiile greu de conciliat ale intereselor naţionale maghiare cu cele ale etniilor nemaghiare. Conştiinţa de margine, de periferialitate este resimţită acut, atât în perioada iluminismului Şcolii Ardelene, cât şi în cea a romantismului politic sau imediat după Marea Unire.

> *„Naţiunea română suplicată şi plecată apelează la tronul majestăţii voastre şi cere şi se roagă cu cuvenita veneraţie şi supunere:*
>
> *1. Ca odioasele şi pline de insultă denumiri: toleraţi, admişi în stări, neprimiţi şi celelalte de acelaşi fel, care, ca nişte ofense, ilegal şi neautorizat, au fost aplicate naţiunii române, acum să se scoată cu totul şi să fie revocate şi să se şteargă, ca unele care sunt dezonorante şi injurii publice; şi astfel, prin clemenţa majestăţii voastre preasfinte, naţiunea română reînviată să fie repusă în folosirea tuturor drepturilor civile şi de locuitori ai statului. (...)*
>
> *2. Naţiunii peţitoare să i se restituie, între naţiunile conlocuitoare, acelaşi loc, pe care aceeaşi naţiune l-a deţinut. (...)*
>
> *3. Clerul acestei naţiuni dedicat Bisericii Răsăritene, fără deosebire dacă e de acord întru toate sau în mai puţine privinţe cu Biserica Occidentală, şi la fel nobilimea şi plebea".*
> *(Din SVPPLEX LIBELLVS VALACHORVM TRANSSILVANIAE, trimis în 1791 de românii din Transilvania Curţii Austriece, în Florea Fugariu (ed), Şcoala Ardeleană, vol. I, Bucureşti, Edit. Albatros, 1970, p.134).*

Intelectualii Şcolii Ardelene s-au plasat în fruntea mişcării pentru câştigarea de către români a unor drepturi egale cu cele de care se bucurau celelalte naţiuni din Transilvania, dar eforturile lor erau doar un aspect al intensei activităţi politice iniţiate de către cele trei naţiuni, după moartea lui Iosif al II-lea, în scopul redobândirii privilegiilor[3]. Romantismul politic şi

3 Keith Hitchins, *Românii 1774-1866*, trad. George G. Potra şi Delia Rădulescu, Bucureşti, Humanitas, 1996, p.304.

cultural, având ca moment de apogeu Revoluţia de la 1848, a dus şi în Transilvania la dezbateri aprinse privind drepturile românilor şi soluţiile prin care acestea puteau fi atinse, dar proclamarea naţiunii române la Blaj prin programul formulat în 16 puncte de intelectualii români a fost completat cu un jurământ de credinţă faţă de casa de Habsburg.

După momentul 1848, în istoria politică a românilor din Transilvania se disting trei tipuri de discursuri paralele: unul este cel al autonomiei naţionale în interiorul Ungariei, al doilea, foarte timid şi aproape inexistent în presa de limbă română din Transilvania, vedea o eventuală unire cu România, iar celălalt, federalist, va subcomba odată cu prăbuşirea Monarhiei austro-ungare. Uneori ideea federală proiectată de intelectualii români are legătură cu proiectul unităţii statale. Nicolae Bălcescu şi Dumitru Brătianu au fost cuceriţi de Mazzini, care la mijlocul secolului al XIX-lea făcea planuri pentru înfăptuirea unei Europe federale democrate şi republicane, având la bază statul naţional. Ideea unităţii poporului român, panromânismul – cum îl numea Bălcescu – era scopul tuturor planurilor de federalizare la care ar fi urmat să participe teritoriile româneşti. „Pacea nu se va putea stabili în regiunea Dunării de Jos – spune Bălcescu – dacă nu se va întemeia o federaţie bazată pe principiul egalităţii naţionalităţilor conlocuitoare. Trebuie recunoscute trei naţiuni de sine stătătoare: cea maghiară, cea iugoslavă, cuprinzând pe croaţi, dalmaţi, sloveni şi sârbi, şi cea română, cuprinzând pe românii din Transilvania, Banat, Ungaria, la care se vor adăuga românii din celelalte provincii. Determinarea teritoriului se va face pe cale plebiscitară, urmându-se indicaţiile majorităţii”[4]. În secolul al XIX-lea au existat numeroase formule de federaţii şi confederaţii din care românii urmau să facă parte, multe dintre ele fiind propuneri ale reprezentanţilor români pentru federaţii româno-maghiare, ca posibilă rezolvare a problemei naţionale în teritoriile din Transilvania şi Ungaria locuite de români. Dumitru Brătianu şi Simion Bărnuţiu au fost principalii adepţi ai acestei formule. Ion Maiorescu susţine un proiect de dimensiunea celor gândite de Mazzini, propunând Dietei din Frankfurt la 1848 crearea unei federaţii dunărene care să cuprindă spaţiul dintre Marea Baltică şi Marea Neagră, incluzându-i şi pe români şi unguri, totul sub conducerea Germaniei: „O astfel de Ungarie – explica Maiorescu – legată prin alianţă ofensivă şi defensivă cu România şi alipite amândouă de Germania printr-o legătură de stat, înlătură pericolul panslavismului, asigură Răsăritul Europei şi câştigă Germaniei o influenţă necesară ce i se cuvine până la Marea Neagră”[5]. Cel care a făcut, însă, cel mai laborios proiect federalist este Aurel Popovici, care era convins, la fel ca mulţi lideri politici transilvăneni, că rezolvarea problemei naţionale a românilor din afara graniţelor regatului este posibilă numai în cadrul unui Imperiu Habsburgic federalizat. Legalismul intelectualilor transilvăneni nu ţinea

4 George Ciorănescu, *Românii şi ideea federalistă,* Bucureşti, Edit. Enciclopedică, 1996, p.32.
5 *Ibidem.*

doar de acţiuni politice imediate, ci şi de planuri mai îndepărtate, pentru că după cum explica Andrei Şaguna: „Noi nu putem înainta până nu vedem elementul nostru în Austria reunit într-un trup moral, până nu-l vedem chemat ca naţiune la viaţa constituţională sub sceptrul Austriei”[6]. George Ciorănescu observă în lucrarea *Românii şi ideea federală* că în vreme ce intelectualii din Principate gândeau planuri de reunire a tuturor românilor, ardelenii se cantonau de imperiu: „pe când românii din Principate erau federalişti, spre a realiza în acest chip unitatea tuturor provinciilor locuite de conaţionali de-ai lor, românii din Imperiul austriac erau federalişti, pentru a obţine egalitatea de tratament cu celelalte naţiuni conlocuitoare din imperiu. Ei se mărginesc să ducă o susţinută luptă constituţională marcată din când în când de revoltă împotriva maghiarilor, dar afirmându-şi mereu loialitatea faţă de Coroană” [7].

Imperiul părea pentru cei mai mulţi români din Transilvania singura structură statală în care puteau convieţui, iar împăratul era pentru bătrânii locuitori ai Transilvaniei „chiar locţiitorul lui Dumnezeu pe pământ” şi făcea parte dintr-un „univers familiar şi intangibil”[8], de aceea nu e de mirare că *Unirea,* „publicaţie bisericească-politică” care apare la Blaj, scrie puţin înaintea oficializării alipirii Transilvaniei la România, cu nostalgie, despre familia domnitoare a imperiului recent dispărut: „Căderea ultimului Habsburg va fi pentru neamul românesc totdeauna o amintire tristă”[9]. Fidelitatea faţă de împărat face parte din tradiţiile românilor ardeleni, explicate în parte şi de Ioan Slavici: „Maghiarii pot să ne amărască zilele, pot să ne împingă în duşmănie, dar *nu ne vor face să uităm* (subl. I.S.) că prinţul Eugen de Savoia ne-a scăpat de jugul turcesc, împăratul Iosif al II-lea ne-a făcut pe noi înşine şi împăratul Francisc Iosif I ne-a dat stăpânirea asupra pământului muncit de noi”[10].

Articolele apărute în presa vremii confirmă ataşamentul românilor faţă de Viena, peste 70% dintre textele referitoare la acest subiect fiind pozitive, chiar în condiţiile în care politicienii români din Ardeal nu mai aveau proiecte care să implice generozitatea habsburgilor.

„Va părea o vorbă mare, însă, e aşa: în monarhia 'ntreagă, mai mult sau mai puţin, toate popoarele au aspiraţii iredentiste, Cehii, Rutenii, Italienii, Sârbii, Croaţii, Germanii, chiar şi Maghiarii – numai Românii nu au! Cei din Ungaria, ca şi cei din Austria (bucovinenii) deopotrivă.

6 Theodor Botiş, *Monografia familiei Mocioni,* Bucureşti, Editura Fundaţiei pentru Literatură şi Artă Regele Carol al II-lea, 1939, p.473, în G. Ciorănescu, *op. cit.,* p.58.
7 George Ciorănescu, *op. cit,* p.58.
8 Cornel Ungureanu, *Mitteleuropa periferiilor,* Iaşi, Polirom, 2002, p.198.
9 Ioan Coltar, „Ultimul Habsburg”, în *Unirea,* 23 noiembrie 1918, Blaj.
10 Cornel Ungureanu, *op. cit.,* p.154.

Iată procesul Freidjung, aduce descoperiri senzaţionale, şoptite demult, dar numai acum dovedite, despre felul cum ştiu să lupte slavii de sud, pentru idealul lor naţional. Cei din monarhie ca şi fraţii lor din ţările vecine, în Balcani ca şi în Monarhie deopotrivă.

S-a descoperit, însă, vreodată la românii din Monarhie, un complot, o conspiraţie, o bombă, o organizaţie? Nu, niciodată. S–au descoperit vreodată la fraţii noştri din regat poziţii în buget pentru deputaţii noştri, o societate care avea să furnizeze arme, spioni plătiţi, ca să trădeze secrete de stat?

Nici măcar în Balcani n-a lucrat România cu astfel de mijloace. Avem alt temperament, altă cultură, altă sensibilitate, altă concepţie despre cinste şi despre cuvânt, decât slavii de sud – fiindcă avem alte aspiraţii, alte idealuri.

*(…) Ciudat! Nu s-a făcut o mişcare iredentistă, nu s-au făcut nici măcar încercări de unire naţională, în revoluţia din 1848/49 – cele mai prielnice timpuri pentru astfel de mişcări". (*Gazeta Transilvaniei, *an LXII, nr. 261, 3/16 decembrie 1909)*

În Transilvania abia la finele veacului al XIX-lea a avut loc instituirea valorilor civilizaţiei occidentale, dar provincia şi-a păstrat atributele periferialităţii, chiar dacă acesta a fost momentul ei de vârf, momentul în care s-a realizat prima tranziţie pe scară largă la lumea modernă, la setul de valori europene. E vorba de anii 1880-1918, atunci când are loc o explozie demografică fără precedent în oraşele regiunii, când se construieşte mult şi nu doar în centrele cunoscute, ci şi în micile oraşe care dobândesc o configuraţie arhitecturală europeană[11]. În această perioadă birocraţia locală se transformă după modelul marilor burguri, economia se diversifică şi se aplică principiile economice valabile în Europa Occidentală, se pune accent pe pregătirea medie şi universitară şi pe dezvoltarea clasei de mijloc, cheltuindu-se foarte mult pentru crearea infrastructurilor. Analizând aceste transformări, Victor Neumann notează că Transilvania va avea nu doar oraşe de talia Clujului, Braşovului, Sibiului, Târgu Mureşului, dar şi centre mai mici, capabile să formeze structuri sociale şi economice proprii, precum Turda, Sebeş, Deva, Orăştie, Miercurea Ciuc, Sfântu Gheorghe, Odorheiu Secuiesc, Hunedoara, Zalău, Şimleul Silvaniei, Satu Mare, Carei, Oradea, iar în Banat se dezvoltă nu numai Timişoara, ci şi Reşiţa, Lugoj, Jimbolia[12].

11 Victor Neumann, „Descentralizare sau recentralizare în Europa Dunăreană", în *Altera*, IV, 1998, nr.8, p.86.
12 *Ibidem*, p.87.

Evoluţia principatului nu a continuat în acelaşi ritm după integrarea sa în România, deşi elitele transilvane au crezut că prefacerile de la sfârşitul secolului al XIX-lea – dezvoltarea structurilor birocratice şi politice, lansarea economică a provinciei, progresele culturale, evoluţiile administrative şi urbane – vor face din Transilvania după 1 decembrie 1918 motorul viitorului stat. Prerogativele de autonomie relativă pe care le primise prin Consiliul Diligent imediat după Unire şi care ar fi putut permite menţinerea avantajelor dobândite în perioada habsburgică au fost repede desfiinţate de noul 'centru'. Politica faţă de Transilvania a rămas în perioada care a trecut de la alipirea la România una de subordonare.

Cercetarea fenomenelor care au loc între centrele variabile şi uneori multiple la care se raportează Transilvania şi această provincie care este tratată ca 'periferie' pune în evidenţă nu doar relaţiile de autoritate dintre centru şi periferie, ci şi soluţiile pe care periferia le caută pentru a-şi schimba statutul.

ELITA ARDELEANĂ, O ELITĂ SIMBOLICĂ

„Ce este un intelectual? În ce mă priveşte, delimitez înţelesul acestui cuvânt în felul următor: este un savant sau un artist (categorie care-i cuprinde şi pe scriitori) ce nu se mulţumeşte să facă ştiinţă ori să creeze opere de artă, să contribuie aşadar la propăşirea adevărului sau la înflorirea frumosului, ci se simte pe deasupra răspunzător de binele public, de valorile societăţii în care trăieşte, şi care participă, deci, la dezbaterea privitoare la aceste valori. Intelectualul înţeles în felul acesta se situează la egală distanţă de artistul sau de savantul care nu se preocupă de dimensiunea politică şi etică a operei sale; şi de predicatorul ori de politicianul de profesie, care nu crează vreo operă". (Tzvtan Todorov, Omul dezrădăcinat, *Iaşi, Institutul European, 1999, trad. Ion Pop, p.125)*

Elita românească din Ardeal era încă destul de redusă spre sfârşitul secolului al XIX-lea, când abia 5% dintre români erau întreprinzători în industrie şi comerţ sau aveau profesii liberale ori lucrau ca funcţionari publici. În 1904, aproape 95% (6411) din totalul întreprinzătorilor mari şi mijlocii (6779) din Transilvania erau maghiari şi saşi. Doar 5,7% dintre ei (adică 368) aparţineau altor minorităţi şi numai 0,06% (adică 38) erau români[1]. Sub 2% din populaţia românească practica profesii liberale. Din acest procent mic au ieşit la suprafaţă cei care au dat tonul politicii din Ardeal. Numărul lor a crescut încet, aproape nesemnificativ, de la 10.023 în 1900 la 11.538 în 1910. Preoţii şi învăţătorii reprezentau categoriile cele mai numeroase[2], depăşind fiecare dintre ele 3000 de persoane, în vreme ce numărul avocaţilor era de 219 în 1900 şi 370 în 1910[3]. Cei mai mulţi români (87% în 1900 şi 85% în 1910) se ocupau de agricultură şi locuiau la ţară. 55% dintre aceştia deţineau terenuri mai mici de 20 de holde (1 hold.=0,57 ha), iar 2% aveau sub 5 holde. Doar 5,5% dintre românii din Transilvania aveau

1 László Katus, „Über die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Grundlagen der Nationalitätenfrage in Ungran vor dem ersten Weltkrieg", în *Die Nationale Frage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, 1900-1918,* Budapesta, 1966, p.177, citat de Keith Hitchins în *Afirmarea naţiunii: Mişcarea naţională românească din Transilvania 1860-1914,* Bucureşti, Edit. Enciclopedică, 2000, p.101.

2 Potrivit statisticilor în 1900 existau 3289 de clerici, iar în 1910 numărul creşte la 3371, în vreme ce numărul învăţătorilor înregistraţi la 1900 era de 3196, iar în 1910 de 3117. Cifrele sunt preluate din *Magyar Statisztikai Közlemények,* Új sorozat, vol.27, p.200-201, vol. 56, Budapesta, 1915, în Keith Hitchins, *op.cit,* p.101.

3 *Ibidem.*

proprietăţi mai mari de 20 de holde, dintre care 1,1% erau mari latifundiari cu peste 100 de holde. În 1906 existau 876 de astfel de proprietăţi deţinute de români (comparativ cu 4.854 de proprietăţi neromâneşti care depăşeau 100 de holde). Un clasament al marilor latifundiari este făcut de Keith Hitchins: familia Mocioni din Banat (28.124 holde), Aurel Vlad (6.767 holde) şi Ioan Mihu (5.213 holde), ambii avocaţi din Orăştie, Alexandru Vaida, medic la Olpert (3.827 holde), şi familia Mihaly din Gherla (3.109 holde)[4]. Toţi aceşti mari proprietari de terenuri au fost activi în politica naţională din Transilvania şi Ungaria, implicându-se în perioadele critice în rezolvarea diferitelor probleme, însă cei mai mulţi dintre ei cu o oarecare distanţă faţă de pasiunile şi luptele interne din partida naţională.

---

*„În comerţ, la primul recensământ al tuturor negustorilor din Braşov sub Maria Teresia, s-au găsit între saşi: 11 stăpâni, 7 ajutoare şi 9 ucenici; între românii din Scheiu 80 de stăpâni, 7 ajutoare şi 9 ucenici; între membrii companiei zise greceşti erau 31 de stăpâni, 9 ajutoare şi 11 ucenici. La 1771, din capitalurile angajate în comerţ: 281.333 fl., saşii aveau numai 84.500 fl., restul 80% românii. La 1874, între 138 firme comerciale erau 60 româneşti, la 1877 între 175 – româneşti erau 67. Evident că am însemnat şi noi ceva". (*Gazeta de Transilvania, *LXXII, nr. 163, 29 iulie/11 august 1909)*

Elitele româneşti din Transilvania aveau, după cum arată statisticile, o pondere mică în viaţa socială din Ungaria, deci o influenţă prea puţin semnificativă pe scena politică şi economică, dacă luăm în considerare definiţia lui Ralf Dahrendorf, pentru care elitele reprezintă „rezervorul din care, în mod frecvent, se recrutează cei puternici"[5]. În cazul românilor ardeleni cei 'puternici' sunt doar cei avuţi. Grupul celor care încearcă să facă politică este însă recunoscut, nu doar de comunitatea românească, ci şi de cea maghiară, de aceea ei sunt elita, spre deosebire de ceilalţi, de care se diferenţiază prin acţiuni şi date specifice şi care sunt non-elita sau 'masa'[6].

„Toţi oamenii sunt intelectuali (…), dar nu toţi oamenii au în societate funcţia de intelectuali. Tot aşa, oricui i se poate întâmpla, la un moment dat, să-şi prăjească ouă sau să-şi coasă o haină ruptă, dar nu se va putea spune că toţi oamenii sunt bucătari sau croitori". (Antonio Gramsci, Intelectuali, literatură şi viaţă naţională, *trad. Florian Potra, Bucureşti, Univers, 1983, p.86)*

Elita desemnează, potrivit lui Vilfredo Pareto, tendinţa de grupare a indivizilor cu indici înalţi de excelenţă într-o clasă superioară, în vreme ce 'masa' (non-elita) este reprezentată de indivizii cu indici inferiori de excelenţă. În momentul în care în rândul acestora apar persoane cu indici superiori, ele vor fi absorbite de elită. În acest fel se produce circulaţia elitelor[7]. Clasa conducătoare este stratificată de Gaetano Mosca pe două niveluri: cel superior, care îşi asumă răspunderile mari ale societăţii, dar în tot ce face se sprijină pe cel inferior. De acest segment numeros ar depinde „sănătatea morală şi tăria structurilor politice ale statului" şi nu de cei „câţiva oameni care conduc maşinăria statului"[8]. Elitele sunt în concepţia lui

4 Keith Hitchins, *op. cit.,* p.100.

5 Ralf Dahrendorf, „Society and democracy in Germany", în David Boyd, *Elites and their Education,* London, Publishing Company, 1973, p.15.

6 Guido Farina, Vilferdo Pareto, *Compendium of Social Sociology,* Minneapolis, University of Minnesota Press, 1980, p.274.

7 Circulaţia elitelor are două accepţiuni, descrise de Marcin E. Olsen în *Power in Modern Societies,* Westview Press, Inc., 1993, p.81-82: I) restrânsă, de modificare a compoziţiei sociale a deţinătorilor puterii treptat, pe măsura cooptării elementelor capabile din afara elitei (contraelite, nonelite); II) lărgită, de modificare a deţinătorilor puterii, trecerea puterii de la elita guvernamentală la contraelită, de la un grup de interese la altul. Circulaţia elitei se produce pe mai multe căi: prin asumarea de poziţii-cheie în sistemul decizional al elitei aparţinând altei generaţii, care aduce valori şi practici diferite de cele ale vechilor deţinători ai puterii; prin cooptarea persoanelor sau grupurilor de persoane cu capacităţi manageriale, influenţă, aparţinând nonelitelor; membri (grupuri) ai subelitelor aflaţi în apropierea nucleului decizional al elitei se substituie fie prin forţă, fie prin alte metode; contraelita răstoarnă prin mijloace violente fosta elită; când apare o nouă sursă de putere în societate (care poate să fie reprezentată de noi resurse de ordin economic, o nouă ideologie, religie, un mediu politic extern schimbat), atunci se impune un alt grup de interese conectat cu noua sursă. Conflictele şi diferenţele de interese nu se manifestă doar în interiorul elitei între diferitele grupuri de interese ale acesteia, ci şi între elită şi nonelită. Aceasta din urmă creează o contraelită atunci când circulaţia elitelor este insuficientă şi elita depăşeşte un anumit grad de autonomie faţă de societate, dincolo de care apar contradicţii radicale între interesele ei manifeste şi cele ale unor grupuri din societate devenite influente.

8 Norberto Bobbio, *On Mosca and Pareto,* Geneva, Librarie Droz, 1972, p.16, vezi şi Gaetano Mosca, *The Ruling Class,* New York, Mc. Graw-Hill, 1939, p.50, în care face stratificarea societăţii după o teorie devenită clasică: „În toate societăţile – de la cele foarte slab dezvoltate şi care abia au atins zorii civilizaţiei şi până la cele mai avansate şi mai puternice – apar două clase de oameni: una care conduce şi alta care se lasă condusă. Cea dintâi, întotdeauna mai puţin numeroasă, îndeplineşte toate funcţiile politice, monopolizează puterea şi se bucură de toate avantajele ei, în vreme ce a doua, mai numeroasă, este dirijată şi controlată de cea dintâi".

Mosca acele grupuri desprinse din structura socială care exercită direct sau prin poziţii intermediare puterea în societate[9].

În schimb, Giovanni Sartori formulează definiţia elitei în termeni funcţionali, prin opoziţie cu teoria clasică a stratificării sociale: „persoanele care au poziţii de autoritate în organizaţii publice şi private sau în mişcări influente, şi care sunt astfel capabile să ia decizii strategice în mod regulat"[10].

În Transilvania liderii comunităţii româneşti au, însă, doar o putere simbolică, ei pot influenţa masele într-o oarecare măsură, dar posibilitatea lor de a lua decizii este extrem de restrânsă, sau mai exact deciziile pe care le pot lua sunt de mică anvergură şi vizează doar organizarea internă în măsura în care aceasta nu se intersectează cu interesele marii politici care se face la Budapesta sau la Viena. Capacitatea acestor lideri de a lua decizii a fost mereu îngreunată nu doar de poziţia lor socială, ci şi de neînţelegerile care existau în privinţa strategiilor politice proiectate pentru a ieşi din situaţia de marginalitate în care se găseau românii din imperiu. Astfel, deliberările pentru renunţarea la politica de pasivitate au durat până în 1905. Decizia de a face o politică activă era una strategică pentru comunitatea românilor ardeleni, dar ea a fost luată după o perioadă îndelungată de discuţii şi neînţelegeri, ceea ce pune sub semnul întrebării eficienţa elitei din epocă şi capacitatea ei de a fi funcţională în termeni de *decision makers.*

Oameni care ne trebuie

„În comparaţie cu starea poporului nostru înainte cu o jumătate de veac, astăzi avem o sumedenie de oameni cărturari, o armadie întreagă de elemente zise culte. Dar în raport cu problemele noastre sociale, culturale, politice şi economice, care îşi aşteaptă pricepătorii, mulţimea cărturarilor noştri scade la o mână de oameni. Pe toată linia ne lipsesc aproape cu desăvârşire personalităţile model. […] Cărturari avem cu ghiotura. Oameni de conducere nu ne-ar lipsi. Le lipseşte, însă, acestor oameni voinţa, entuziasmul, abnegaţia de a se ridica acolo unde i-ar dori interesele noastre de obşte. Cei mai mulţi trăiesc pentru sine şi cred că prin ei înşişi trăieşte neamul. Ospătarea de mâine şi averea de poimâine ţine loc aspiraţiilor mai înalte. […] Libertate naţională – drepturi cetăţeneşti, cultură, literatură, artă românească – propăşire economică naţională, iar nu individuală: toate acestea sunt idei frumoase, bune de umplut coloanele gazetelor. Stomacul, însă,

9 Marius Tudor, Adrian Gavrilescu, *Democraţia la pachet. Elita politică în România postcomunistă,* Bucureşti, Compania, 2002, p.5.

10 Giovanni Sartori, *The Theory of Democracy Revisited. The Contemporary Debate,* part 1, New Jersy, Chatam House Publishers, p.214.

*atotstăpânitorul stomac nu le poate mistui. Cel mult dacă poate mistui fraza goală, naţionalismul de sărbătoare, ideile, fără să fie înţelese". (*Tribuna, *nr. 212, 15/28 noiembrie 1901)*

Elita română din Transilvania de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui de-al XX-lea poate fi structurată şi în funcţie de presiunile existente: funcţionarii publici, clerul şi învăţătorii, reprezentanţii profesiunilor liberale şi oamenii cu stare. Pentru Ralf Dahrendorf „rolurile birocratice sunt roluri de dominaţie politică"[11] şi, deşi birocraţii nu formează clasa conducătoare, ei reprezintă totuşi o parte a acesteia[12], dacă nu chiar un instrument al ei. Funcţionarii români de stat, cum ar fi notarii satelor şi alţi mici birocraţi, constituiau, după cum notează Keith Hitchins, o categorie importantă, dar care în general stătea departe de politica românească făcută de Partidul Naţional: „ca urmare a presiunilor serioase din partea superiorilor lor guvernamentali, ca să evite orice implicare în mişcarea naţională, ei nu participau la întrunirile alegătorilor români, nu susţineau programul Partidului Naţional, cel puţin nu în public, şi-şi trimiteau copiii la şcoli de stat mai curând decât la cele bisericeşti româneşti. În consecinţă, liderii mişcării naţionale îi priveau cu neîncredere şi dispreţ. După cum remarca unul dintre oficialii Partidului Naţional (Avram Tincu într-o scrisoare către Francisc Hossu-Longin, datată 1 decembrie 1883), „cea mai mare calamitate pentru cauza românilor ar fi fost hotărârea guvernului Ungariei de a repartiza masiv funcţiile în stat între intelectualii români"[13]. Funcţionarii recrutaţi de administraţia ungară dintre români erau renegaţi fiindcă dezertau în tabăra inamicului naţional, dar, pe de altă parte, chiar şi cei care continuau din funcţiile lor mai mult sau mai puţin importante să susţină mişcarea românească erau priviţi cu suspiciune, ca incapabili să fie cu adevărat de folos comunităţii din care făceau parte. Max Weber explică în lucrarea sa din 1917, *Parliament and Government in a Reconstructed Germany,* că birocraţii devin lideri nepricepuţi, fiindcă sunt îndoctrinaţi să accepte autoritatea[14], în vreme ce Gheorghe Bariţiu numea facultăţile de drept unde se pregăteau viitorii reprezentanţi ai guvernului „instituţii de dresare a funcţionarilor"[15]. Îngrijorările şi neîncrederile erau exagerate în raport cu numărul redus al românilor care ocupau în special funcţii inferioare în aparatul comunal din zona rurală.

11 Ralf Dahrendorf, *Class and Class Conflict in Industrial Society,* London, Routledge and Kegan Paul, 1959, p.297.

12 *Ibidem*, p.300.

13 Keith Hitchins, *op. cit.*, p.103.

14 Max Weber, *Economy and Society,* vol. I, edited by Guenther Roth and Claus Wittich, Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press, 1978, p.50.

15 George Bariţiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă,* vol. I, Sibiu, 1889, p.218.

La 1900 românii reprezentau 2.784.726 din totalul Ungariei la un număr de funcţii administrative de 34.135. Din acestea românii deţineau 1.359, adică 4%, comparativ cu maghiarii cărora le erau repartizate 29.900 de locuri în diverse posturi ale administraţiei publice, adică 87% dintre ele. În ceea ce priveşte administraţia de stat, 8.124 dintre funcţionari erau maghiari şi 135 români, în cea orăşenească raportul era de 6.680 la 91, dintre diurnişti şi judecători 3.715 erau maghiari şi 86 români, iar dintre notarii comunali 4.219 erau maghiari şi 371 români[16]. Aceste cifre sugerează aportul minimal al românilor în administraţia ungară, dar dacă luăm în calcul statisticile ocupaţionale făcute la jumătatea secolului al XIX-lea observăm că, în general, aportul reprezentanţilor din Transilvania, indiferent de etnie, în instituţiile statului şi în profesiile liberale este destul de redus. Astfel, potrivit recensământului din 1869, profesiile intelectuale (preoţi, funcţionari, învăţători, profesori, artişti, avocaţi, personal sanitar) sunt în număr de 27.331, adică 1,1% din populaţia transilvană[17]. O statistică ulterioară, care însă foloseşte o altă metodologie, arată că populaţia din sectorul financiar-bancar al Transilvaniei creşte de la 1,4% în 1900 la 2,1% în 1910, iar cea din categoria serviciilor publice şi a liber-profesioniştilor de la 3,6% la 4,2%[18]. Tabloul cifrelor indică atât locul periferic al Ardealului, cât şi poziţia marginală a inteligenţiei româneşti din provincie. „Suma tuturor cărturarilor români” din Ungaria, după cum scrie *Unirea,* era în 1918 de 6,9%[19].

---

*„Actualmente în toată monarhia avem aplicaţi dintre români numai 2 vice-colonei, dnii. Ioan Mihălţan şi Michael Bălăban (ardeleni), un căpitan de I clasă Eugeniu Pop (maramureşan) şi 3 practicanţi dnii. George Droghi (bucovinean), dr. Adrian Nedelea (bănăţean) şi Corneliu Bardosy (ardelean). Într-adevăr, un număr de tot neînsemnat faţă de imensa sumă a soldaţilor noştri, care în lipsă de auditori din neamul lor sunt avizaţi de-a fi ascultaţi şi judecaţi de juzi străini, cari în cele mai multe cazuri nu cunosc nici obiceiurile, nici limba noastră”. (*Gazeta Transilvaniei, *5/18 august 1900)*

---

16 Stelian Mândruţ, „Opinii vizând ‘Chestiunea româno-ungară în Transilvania’ (1867 – 1918)”, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca,* XXXVI, 1997, p.152.

17 Ioan Bolovan, *Transilvania între Revoluţia de la 1848 şi Unirea din 1918. Contribuţii demografice,* Cluj-Napoca, Fundaţia Culturală Română, 2000, p.233.

18 *Ibidem,* p.235.

19 *Unirea,* XXVIII, nr. 37, 28 decembrie 1918.

La nivel local, mai ales în sate şi comune, preoţii au fost oamenii de bază ai Partidului Naţional, făceau parte din comitete executive şi “îşi foloseau prestigiul spiritual în cadrul comunităţii pentru a câştiga susţinere pentru politica partidului”[20]. Aceşti intelectuali de tip rural reuşesc în viziunea lui Antonio Gramsci să facă legătura dintre „masa ţărănească” şi administraţia de stat sau locală chiar prin „rolul politico-social” pe care îl joacă: „la ţară, intelectualul (preot, avocat, învăţător, notar, medic) are un standard de viaţă mediu superior sau, cel puţin, diferit de cel mediu al ţăranilor, şi de aceea reprezintă pentru aceştia un model social de aspiraţie, pentru a ieşi din propria lor condiţie şi pentru a o depăşi”[21]. Ascendentul pe care l-ar avea elitele rurale asupra comunităţilor locale nu ţine în cazul Transilvaniei doar de poziţia socială a acestora, în plus conducătorii Partidului Naţional la toate nivelurile proveneau din cercuri ferite de presiuni oficiale. Erau liber profesionişti, avocaţi, ziarişti şi scriitori, persoane cu afaceri proprii, moşieri mari sau mijlocii. Învăţătorii şi preoţii erau şi ei liber profesionişti, dar în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea au fost supuşi tot mai mult intimidărilor şi tentaţiilor din partea guvernului de la Budapesta[22].

Conducătorii Partidului Naţional şi cei care promovau interesele mişcării naţionale formau elita politică a românilor ardeleni. Chiar dacă nu aveau în mod real „cea mai mare putere din grup”, după definiţia restrictivă a lui H. D. Lasswell[23], liderii comunităţii româneşti erau cei care au dat tonul politicii naţionale şi cei care căutau soluţii practice, legale, de rezolvare a problemelor minorităţii române din Imperiul Austro-Ungar, şi din acest punct de vedere ei pot fi definiţi drept elită. Elita se distinge în concepţia lui T. B. Bottomore prin faptul că ea conduce efectiv viaţa politică la un moment dat[24]. În cazul Transilvaniei, politica naţională este condusă de această elită provenită din profesii liberale, asupra căreia guvernul nu putea face presiuni semnificative. Comitetul executiv format din 16 persoane, alese la Conferinţa Naţională a Partidului Naţional din ianuarie 1905, cuprindea: 9 avocaţi, 4 moşieri, un medic şi 2 clerici. Iar din cei 24 de candidaţi cu care partidul a participat la alegerile pentru Parlamentul Ungariei din acelaşi an, 15 erau avocaţi şi 5 erau mari deţinători de terenuri, dar care se ocupau şi de

20 Keith Hitchins, *op. cit.,* p.102-103.

21 Antonio Gramsci, *Intelectuali, literatură şi viaţă naţională,* trad. Florian Potra, Bucureşti, Univers, 1983, p.92.

22 Keith Hitchins, *op. cit.,* p.103-104.

23 H. D. Lasswell (ed), *The Comparative Study of Elite,* Standford, Standford University Press, 1952, p.72. Potrivit lui H. D. Lasswell, puterea elitelor include conducerea grupului şi se exercită pe o perioadă dată. Printre ‘păstrătorii’ puterii, elita politică are un specific faţă de alte grupuri care participă direct sau indirect la exercitarea ei. Lasswell crede că ea are o influenţă asupra întregii colectivităţi, inclusiv asupra claselor sociale.

24 T. B. Bottomore, *Elites and Society,* Routledge-Londra-New York, Penguin Books, 1993, p.15-17.

afaceri bancare şi industriale. Dintre ei doar opt au fost aleşi[25], însă la aceleaşi alegeri din 1905 au mai câştigat fotolii parlamentare încă şapte români care au candidat pe listele partidului guvernamental[26] şi care încercau să facă o politică de compromis, nerenunţând la condiţia lor de români, dar apărând, cu măsură şi fără rezultate spectaculoase, drepturile acestora în Dieta de la Budapesta. Numărul deputaţilor de naţionalitate română din partidul guvernamental varia, de la un mandat la altul, între şapte şi nouă. Aceştia nu făceau, însă, parte din elita română, fiindcă nici candidatura lor nu avea la bază un program 'naţional', ci mai degrabă, în linii largi, socio-economic, şi nici nu se implicau sistematic în rezolvarea problemelor comunităţii româneşti. Cu toate acestea, ziarele vremii preluau sporadic discursurile lor din Dietă referitoare la chestiunile care-i preocupau pe români, mai ales în perioada pasivismului asumat care i-a ţinut departe de jocul politic pe fruntaşii ardeleni.

În tot acest răstimp, românii nu au reuşit să găsească o personalitate care să coaguleze mişcarea lor. În toată istoria lor modernă românii transilvăneni au avut un singur lider-erou care a beneficiat de încrederea şi susţinerea mulţimii necondiţionat şi care avea calităţile unui conducător carismatic de care de altfel s-au şi folosit într-un moment excepţional. Avram Iancu era o persoană cu 'vocaţie' de conducător, iar oamenii i se supuneau nu în virtutea datelor sau legilor, ci pur şi simplu fiindcă aveau încredere în el, în carisma lui. Carisma este, după definiţia lui Max Weber, „calitatea extraordinară a unui personaj dotat cu o forţă sau trăsături supranaturale, supraomeneşti ori, cel puţin, mai presus de viaţa de zi cu zi, inaccesibil celor mai mulţi dintre muritori sau considerat ca trimisul lui Dumnezeu ori un model, şi, prin urmare, privit ca şef“[27].

După ieşirea precipitată din scenă a eroului-conducător, ardelenii nu au mai avut un lider unanim acceptat, care să se aşeze în fruntea lor şi să le arate drumul. Poate istoria lor era alta dacă ar fi avut un lider puternic cu abilităţi politico-strategice care să fi ştiut cum să manipuleze puterea maselor majoritare din Ardeal în jocul politic dintre Viena şi Budapesta pentru obţinerea statutului de autonomie al Transilvaniei. Dar pentru ca un astfel de hazard să fi putut exista, trebuia de asemenea ca societatea să fi fost pregătită pentru a genera acest gen de om şi de hazard[28].

25 Teodor V. Păcăţian, *Cartea de aur sau Luptele politice naţionale ale românilor de sub coroana Ungară*, vol. VIII, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1915, p.174. Cei opt aleşi sunt: Dr. Nicolae Comşa, Vasile Dămian, Dr. Teodor Mihali, Aurel Novac, Dr. Ştefan C. Pop, Ioan Rusu-Şirianu, Dr. Ioan Suciu, Dr. Aurel Vlad.

26 Dr. Pahomiu Avramescu, Ioan Buteanu, Ioan Ciocanu, Petru Mihalyi, Alexandru Pop, George Şerb, Dr. Nicolae Şerban, vezi Teodor V. Păcăţian, *op. cit.*, p.175.

27 Max Weber, *op.cit*, p.292.

28 Paul Veyne, *Cum se scrie istoria*, trad. Maria Carpov, Bucureşti, Meridiane, 1999, p.124.

TRANSILVANIA – O PERIFERIE CU TREI CENTRE

Încercarea românilor de a se opune integrării în spaţiul dominat de puterea ungară centralizatoare poate fi observată într-o măsură semnificativă în presa vremii. Pentru 'măsurarea' acestor încercări poate fi folosită analiza de conţinut a celor mai importante ziare care apar fără întrerupere în perioada 1892-1918: *Gazeta de Transilvania*[1] şi *Telegraful Român*[2], dar şi a *Tribunei*[3] – ca oficios al Partidului Naţional Român tipărit la Sibiu până în 1903. Principalul scop al cercetării este surprinderea modului în care aceste publicaţii reflectă realitatea socio-politică a perioadei premergătoare unirii de la 1918. Subiectele predilecte alese de aceste gazete, importanţa acordată de editorii lor unor tematici anume arată care sunt preocupările inteligenţiei româneşti din Ardeal într-un interval de mare agitaţie politică în Imperiul Habsburgic, cât de interesaţi erau liderii politici ai comunităţii româneşti din Transilvania de o eventuală apropiere de Bucureşti şi ce loc ocupa această preocupare în proiectele lor politice.

1 *Gazeta de Transilvania* apare la Braşov, de la 12 martie 1838 până la 26 octombrie 1918, la început de trei ori pe săptămână, iar de la 16 aprilie 1884 devine cotidian. Până în decembrie 1877, *Gazeta de Transilvania* este condusă de Gheorghe Bariţiu (cu o întrerupere semnificativă între 1850-1876), apoi succesiv de Iacob Mureşianu, Aurel Mureşianu, Gr. Maior, Traian H. Pop, Valeriu I. Pop-Reteganul, Teofil Frâncu, G. Bogdan-Duică, Liviu Rebreanu.

2 *Telegraful român,* numit de editori şi „Foaie bisericească", la început este un bisăptămânal şi apare la Sibiu începând cu 3 ianuarie 1853, până la 31 decembrie 1918. Ulterior, sub titulatura *Telegrafului român,* va apărea oficiosul Bisericii Ortodoxe Române (BOR). Apoi apare de trei ori pe săptămână, fiind susţinut de Mitropolia Sibiului. Printre editorii şi colaboratorii *Telegrafului* se află prelaţii ortodocşi din Ardeal, dar şi publicişti consacraţi precum George Coşbuc, Ioan Slavici, Ilarie Chendi etc. Miron Cristea, primul patriarh al BOR după unirea Transilvaniei cu România, era unul dintre obişnuiţii acestei gazete.

3 *Tribuna,* cotidian politic şi literar, care apare la Sibiu în perioada 14 aprilie 1884 – 29 aprilie 1903. Prezintă în general punctele de vedere oficiale ale Partidului Naţional Român. Ioan Slavici conduce *Tribuna* până în 1888, urmat de Septimiu Albini. Sub conducerea lui Slavici, *Tribuna* preia gramatica bazată pe principiile fonetice, recomandată Academiei Române de Titu Maiorescu.

Analiza de conţinut

Studiul mesajelor scrise, discursurilor, dar şi al programelor radio şi de televiziune se poate face prin *content analysis*[4]. Într-o accepţiune largă, analiza de conţinut ar putea fi considerată un sistem de decodare a mesajelor, însă în ştiinţele sociale înseamnă mai mult decât atât. Analiza de conţinut, ca metodă şi tehnică, dispune de diverse circumscrieri[5]: astfel, potrivit lui Bernard Berelson, care a dat una dintre primele definiţii, "analiza de conţinut este o tehnică de cercetare care urmăreşte o descriere obiectivă, sistematică şi cantitativă a conţinutului manifest pe care îl are comunicarea"[6]. În acest moment, însă, definiţia care întruneşte mai mult sau mai puţin consensul general este cea formulată de Ole R. Holsti: „analiza de conţinut este orice tehnică de a face inferenţe în identificarea obiectivă şi sistematică a caracteristicilor de care dispun mesajele"[7].

Având în vedere că materialul cercetat se întinde pe o perioadă de 26 de ani, am recurs la metoda eşantionării[8], folosind pasul de eşantionare din zece în zece numere pentru cotidianele *Gazeta Transilvaniei* şi *Tribuna.* Pentru *Telegraful român,* care apare de trei ori pe săptămână, am ales pasul de eşantionare din cinci în cinci numere, astfel încât suprafeţele obţinute să poată fi comparate. Ambele eşantionări sunt relevante, întrucât întinderea măsurată reprezintă 10% din suprafaţa totală a *Gazetei* şi *Tribunei* şi 20% din cea a *Telegrafului.*

	Sup. totală cmp	Sup. cercetată cmp	
Gazeta	20 426 807,14	2 042 680,71	10%
Tribuna	10 785 585,00	1 078 558,50	10%
Telegraful	5 493 543,75	1 098 708,75	20%

4 Analiza de conţinut poate fi definită ca un set de proceduri sistematice şi obiective pentru studierea cantitativă a mesajelor; vezi Melvin L. DeFleur, Everette E. Dennis, *Understanding Mass Comunication,* Boston, Houghton Mifflin Company, 1991, p.517; Bernard Berelson, *Content Analysis in Communication Research,* Glencoe, The Free Press, 1952, p.220.

5 J. J. Van Cuilenburg, O. Scholten, G. W. Noomen, *Ştiinţa comunicării,* ediţia a II-a (prima ediţie 1998), trad. Tudor Olteanu, Bucureşti, Humanitas, 2000, p.126.

6 Bernard Berelson, *Content Analysis in Comunication Research,* Glencoe, The Free Press, 1952, p.18.

7 Ole R. Holsti, „Content Analysis for the Social Sciens and Humanities" în J. J. Van Cuilenburg, O. Scholten, G. W. Noomen, *op. cit.,* p.127.

8 Alexander Mintz, „The Feasibility of the Use of Saples in Content Analysis", în Harold D. Lasswell (ed), *The Language of Politics,* Standford, The M.I.T. Press, 1965, p.127-153.

Ca unităţi de analiză am ales articolul (unitate de context), tema (unitatea de înregistrare) şi suprafaţa în centimetri pătraţi (unitatea de numărare, *infra* cmp). Unităţile de înregistrare constituie categoriile şi subcategoriile corespunzătoare acelor subiecte pentru care cele trei publicaţii au alocat o pondere semnificativă din punctul de vedere al scopului urmărit pe parcursul cercetării.

Studiul se desfăşoară pe două direcţii: una orizontală, care priveşte relaţiile comunităţii române cu puterea de la Budapesta, nemulţumirile, revendicările şi eventual proiectele de rezolvare a situaţiei socio-politice a românilor din Transilvania, şi alta verticală, care arată felul pozitiv sau negativ în care se raportează elitele ardelene vorbitoare de limba română la cele trei centre de putere – Viena, Budapesta, Bucureşti –, precum şi la celelalte chestiuni semnificative care apar în perioada primului război mondial, inclusiv propaganda care se face în această perioadă pentru susţinerea războiului.

I) Pentru prima situaţie, a articolelor care se referă la probleme ce preocupă comunitatea românilor transilvăneni din punctul de vedere al drepturilor politice, culturale şi economice, am stabilit următoarele categorii şi subcategorii de analiză:

A) Revendicări
- A1) Stoparea maghiarizării
- A2) Schimbarea legii electorale
- A3) Folosirea limbii române în şcoli

B) Soluţii
- B1) Petiţii
- B2) Pasivism

C) Vinovaţi
- C1) Maghiarii
- C2) Evreii
- C3) Instaurarea dualismului
- C4) Românii moderaţi

D) Forme de autonomie
- D1) În cadrul Ungariei
- D2) În cadrul României
- D3) Prin federalizarea Imperiului Austro-Ungar

E) Colonialismul intern
- E1) Budapesta are control asupra economiei prin pârghiile centralizatoare
- E2) Ungaria încearcă să colonizeze Transilvania
- E3) Biserica greco-catolică se lasă folosită de puterea ungară

II) Studiul pe verticală, care ne indică felul pozitiv sau negativ al raportării elitei transilvane de limbă română la cele trei centre de putere, conţine următoarele categorii:

Viena
Budapesta
Bucureşti

Discursurile centrate pe unităţile de analiză folosite în cele două cazuri cercetate au fost intermediate de cele trei publicaţii prin patru tipuri de emiţători ai mesajului : I) instituţii (partide politice, asociaţii, şcoli, biserică, agenţii de presă); II) personalităţi (lideri ai puterii de la Budapesta, lideri ai comunităţii române); III) opinia cititorilor (scrisori publicate în cele trei ziare); IV) redacţia (articolele redactorilor).

În urma parcurgerii celor trei publicaţii (dintre care *Tribuna* îşi încetează apariţia în 1903) se pot identifica două perioade:
1892–1914 cereri, critici, căutări;
1892–1914 perioada criticilor virulente la adresa puterii ungare şi a revendicărilor comentate pe larg, dar cu accente diferite;
1914–1918 perioada loialităţii faţă de imperiu, aflat în război, în care nemulţumirile şi criticile se atenuează treptat până aproape la dispariţia lor totală, atât din cauza înăspririi cenzurii, cât şi a propagandei de război.

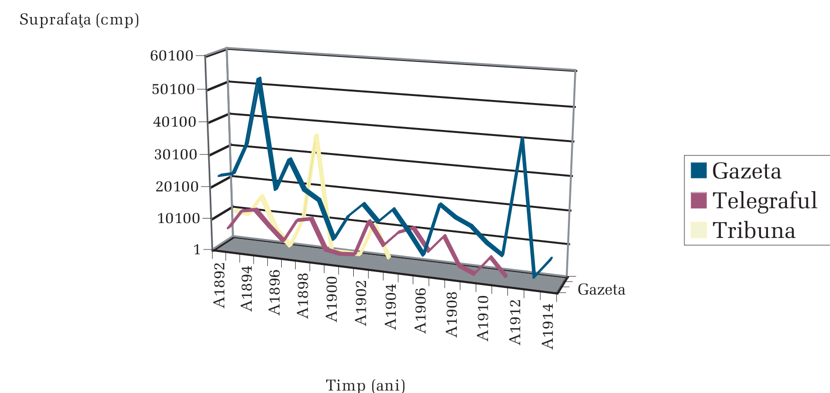
Pentru subcategoriile A1 (stoparea maghiarizării sau ‘opression psychosys’) şi C1 (vinovaţi pentru situaţia grea a românilor sunt ungurii) au fost alocate spaţii largi, ca efect al campaniilor de presă care au avut loc atât în preajama trimiterii Memorandum-ului la Viena, cât mai cu seamă în perioada proceselor memorandiştilor, dar şi în momentele discutării sau adoptării unor legi care prin efectele lor ar fi putut atenta la drepturile comunităţii române sau la identitatea acesteia.

Categoria A – Revendicări

Nemulţumirile comunităţii române din Transilvania secolului al XIX-lea, aşa cum apar constant în paginile ziarelor, inclusiv în scrisorile primite de la cititori şi publicate apoi în rubrici speciale, se referă mai ales la discriminările consfinţite uneori prin lege. Stoparea maghiarizării, schimbarea legii electorale astfel încât minoritatea română din Ungaria să fie reprezentată proporţional cu numărul ei în legislativul de la Budapesta, dar mai ales folosirea limbii române în educaţie sunt principalele revendicări care apar în presa vremii. La categoria „revendicări” am luat în considerare toate pachetele informaţionale (articole, ştiri, comentarii) care se ocupă de aceste revendicări clasificate în următoarele subcategorii:

A1) ‘stoparea maghiarizării’ – această subcategorie include materiale care fie deplâng soarta comunităţii româneşti, fie comentează subiectul într-o formă generală, pornind de la un eveniment imediat.

Graficul I. A1 - Stoparea maghiarizării

Graficul acestei funcţii (graficul I. A1) porneşte cu valori destul de ridicate pentru că începutul anului 1892 debutează cu a cincea conferinţă generală a Partidului Naţional Român, iar ziarele studiate preiau pe larg discursurile prilejuite de această acţiune. De pildă, spusele vicepreşedintelui comitetului electoral central Ioan Raţiu sunt ilustrative pentru funcţia A1: „cu toţii prea adânc simţim crearea legii, fără bază morală, celei mai proaspete întru maghiarizarea noastră, înţeleg legea pentru azilele de copii. Să te miri că în era prezentă de naţionalitate şi cultură, mai în centrul Europei civilizate, să se mai facă sforţări de desnaţionalizare şi prin octroarea unei limbi străine asupra pruncilor fragezi să se îngreuneze şi împiedece din partea statului progresul în cultură al cetăţenilor, susţinători ai acestui stat!”[9]. Este vorba de Legea nr. XV/1891, în legătură cu înfiinţarea grădiniţelor pentru copiii preşcolari. Protestul colectiv numit Memorandum, adresat împăratului Franz Ferdinand, a prilejuit de asemenea o discuţie referitoare la maghiarizarea forţată şi necesitatea opririi acestui fenomen. Textul Memorandum-ului, preluat în serial sau fragmentar de cele trei ziare studiate, *Tribuna, Telegraful român* şi *Gazeta de Transilvania,* face referiri directe la aceast subiect: „Încercarea de a ajunge la consolidarea statului ungar prin asigurarea dominaţiunii exclusive a poporului maghiar s-a dovedit zadarnică şi după opintiri făcute în timp de un pătrar de veac [...].

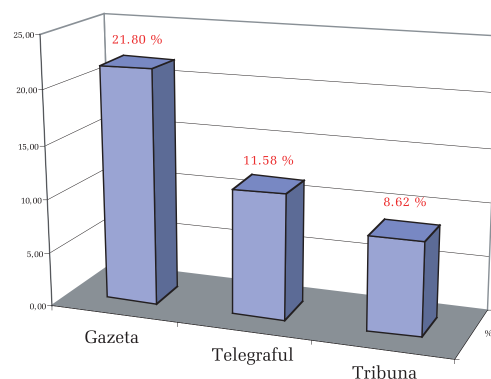
9 *Tribuna,* nr. 6, 9/21 ianuarie 1892.

Salutea monarhiei, a patriei noastre mai restrânse şi chiar a poporului maghiar îndeosebi, cere să se pună capăt acestei stări de lucruri şi să se iee cât mai curând iniţiativă pentru asocierea internă a popoarelor, pentru ca, adunaţi cu iubire şi cu încredere împrejurul tronului, să emulăm cu toţii întru consolidarea şi fortificarea patriei comune”[10].

Tabelul 1. Suprafeţele categoriei A1 -'stoparea maghiarizării'

A1	Gazeta	Telegraful	Tribuna
cmp	445 877,5	127 247,5	93 022
% din suprafaţa cercetată	21,80	11,58	8,62

Graficul II. Suprafeţele categoriei A1

Gazeta Transilvaniei alocă un spaţiu dublu problemei 'stopării maghiarizării' faţă de *Telegraful român* şi aproape triplu în comparaţie cu *Tribuna*, după cum rezultă din Tabelul 1.

Pentru toate cele trei gazete luate în studiu, funcţia A1, „stoparea maghiarizării”, are unul dintre punctele de maxim în 1894, odată cu procesul Memorandum-ului, considerat de comitetul de conducere al PNR drept un „proces intentat naţiunii române”[11]. Discursurile acuzaţilor sunt publicate pe larg, însoţite de comentarii binevoitoare la adresa lor, după o

10 *Tribuna*, nr. 122, 30 mai/9 iunie 1892.

11 *Gazeta Transilvaniei*, nr. 70, 24 martie/5 aprilie 1894.

perioadă de critici intense referitoare la inoportunitatea trimiterii Memorandum-ului la tron apărute în *Gazeta Transilvaniei* şi *Telegraful român*. Procesul politic intentat conducătorilor PNR este astfel un prilej de coalizare a forţelor intelectuale româneşti din Ardeal. În apărarea sa, Ioan Raţiu declară că „Memorandul, pentru a cărui publicare şi răspândire suntem traşi ca nişte făcători de rele înaintea acestei bare judecătoreşti, nu cuprinde, precum v-aţi putut convinge, decât gravamintele poporului român, care ne-a trimis pe noi, ca să cerem scutul tronului pentru drepturile lui nesocotite şi călcate în picioare”[12]. Discursul este redat în întregime în paginile *Gazetei Transilvaniei*, care de altfel devine portavocea acuzaţilor şi este, dintre cele trei ziare cercetate, cea mai activă în campania de apărare a liderilor români, după cum rezultă şi din graficul I. A1.

Funcţia A1 este continuă pe toată perioada luată în calcul, ceea ce înseamnă că subiectul 'stoparea maghiarizării' apare sistematic în preocupările elitei transilvane. Anul 1897 este un alt punct de maxim pentru *Gazeta Transilvaniei*, în vreme ce *Tribuna* şi *Telegraful român* nu acordă un interes substanţial în acest an temei A1. În 1897, guvernul Dezső Bánffy (1895–1899) a prezentat Camerei ungare un proiect despre stabilirea 'numelor comunelor şi altor nume de localităţi'. Această lege era îndreptată „contra naţionalităţilor nemaghiare, pentru că urmărea scopul de a se da numire maghiară tuturor oraşelor şi satelor din Ungaria” care până acum nu primiseră o astfel de denumire[13]. În decembrie 1897, la Arad şi Sibiu, alegătorii dietali au protestat împotriva acestui proiect legislativ, iar protestele lor scrise au fost trimise şi principalelor ziare: „Protestăm […] cu toată energia în contra întreg sistemului de maghiarizare, inaugurat de actualul guvern, pe teren şcolar, bisericesc, administrativ, judiciar, cultural şi politic, cu un cuvânt pe toate terenele vieţii publice, şi-l condamnăm ca pe un sistem periculos care nu poate duce decât la turburarea şi mai mare a relaţiunilor dintre popoarele ce compun patria”[14]. În perioada 1898-1899 *Tribuna* şi *Telegraful român* înregistrează un alt punct de maxim, punct situat însă sub valoarea *Gazetei Transilvaniei*, care continuă să fie cea mai activă şi mai preocupată de acest subiect, deşi *Tribuna* era cotidianul Partidului Naţional Român. Din acest punct de vedere, *Gazeta* pare să fie cea mai radicală, continuând să fie inflexibilă şi după încetarea apariţiei *Tribunei*. În 1907 se observă noi valori maxime determinate în special de criticile şi comentariile făcute atât de politicienii români din Dieta ungară, cât şi de ziarişti şi alţi reprezentanţi ai cărturarilor transilvăneni pe marginea proiectelor de lege prezentate legislativului de contele Albert Apponyi, ministrul cultelor şi instrucţiunii publice. Urmează o scădere uşoară a funcţiei A1 datorată mai ales discuţiilor de 'împăcare', oficiale şi neoficiale,

12 *Gazeta Transilvaniei*, nr. 106, 25/13 mai 1894.

13 Teodor V. Păcăţian, *Cartea de Aur…*, vol. VIII, Sibiu, Tipografia Arhidiecezeană, 1915, p.27.

14 *Tribuna*, nr. 269, 16-2 decembrie 1897.

care au loc între fruntaşii români şi reprezentanţii partidului condus de István Tisza în perioada 1910–1912, funcţia creşte apoi din nou, pe fondul eşecului negocierilor în cazul *Gazetei* şi o scădere a preocupărilor legate de tema maghiarizării la *Telegraful român.* Acest subiect dispare după 1914, odată cu începerea războiului.

A2) schimbarea legii electorale – Această subcategorie am luat în considerare articolele, ştirile, comentariile şi discursurile oamenilor politici referitoare la necesitatea schimbării acestei legi, precum şi pe cele care analizează sistemul electoral din imperiu cu referire la implicaţiile diferitelor legi pentru naţionalităţile din monarhia bicefală sau materialele care deplâng situaţia românilor pornind tocmai de la legea electorală cu nr. XXXIII din 1874, care conţine multe dispoziţii discutabile chiar şi pentru perioada istorică luată în discuţie: acordarea dreptului de vot se făcea numai pe bază de cens, iar în comunele urbane transilvane populate de maghiari censul era de trei până la şase ori mai mic decât în cele rurale locuite preponderent de români. Acelaşi cens din comunele rurale amintite era de opt-nouă ori mai ridicat decât cel aplicat în comunele din Ungaria. Circumscripţiile electorale erau astfel trasate încât îi dezavantajau pe români, existând chiar un amendament care prevedea obligaţia de a vota în altă localitate decât cea de reşedinţă. Până la începutul anilor 1900, românii se preocupă de schimbarea legii electorale, iar după această dată încep să discute tot mai intens despre necesitatea introducerii votului universal, promisă în primă instanţă în 1906 de premierul Alexander Wekerle[15]. Alexandru Mocsonyi, citat de *Tribuna,* era convins la 1892 că „dreptul electoral este pentru poporul nostru o pură ilusiune" şi că „tendinţa fundamentală a întregei noastre legislaţiuni electorale este chiar contrastul adevăratului sistem reprezentativ", fiindcă, „dacă scopul acestuia este ca poporul să fie reprezentat în legislativă, atunci este în ciuda scopului când poporul nu este reprezentat. Aşa s-a luat refugiu, în contra uniunii Transilvaniei, în unităţile de stat cu emfază accentuată şi ţinută aşa de sus, la remediul, într-un stat unitar de tot caracteristic, al duplicităţii în legea electorală, dintre cari o lege, chiar şi abstrăgând de la unicul principiu adevărat democratic al sufragiului universal, deja cu privire la censul înalt nu se poate numi democratică, iar a doua, un rest al timpurilor feudale, pe care caracterul feudal numai într-atâta l-a dezbrăcat, întrucât punctul de vedere conducător, adică excluderea poporului nostru, a elementului celui mai numeros şi important în Transilvania, din dreptul electoral, prin legea electorală a permis aceasta"[16]. În 1892 toate cele trei ziare, *Gazeta Transilvaniei, Tribuna* şi *Telegraful român,* acordă interes acestei teme, care este prezentă şi în Memorandum-ul trimis la Viena. Schimbarea sistemului electoral devine apoi

15 Alexander Wekerle (1848-1921) – de trei ori prim-ministru: 1892-1905, 1906-1910 (când este numit de Franz Josef în fruntea unui guvern de coaliţie) şi în perioada 1917–1918, când încearcă să găsească soluţii de menţinere a imperiului bicefal. Werkele este primul şef de guvern maghiar burghez.

16 *Tribuna,* nr.9, 12/24 ianuarie 1892.

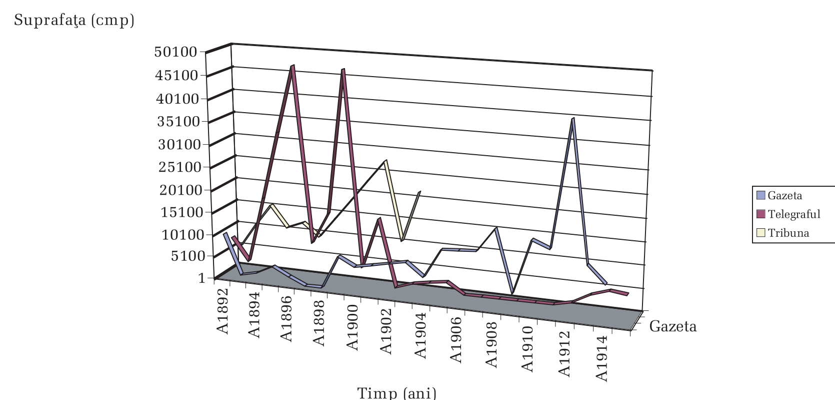
o temă marginală pentru *Gazetă,* până la începutul anilor 1900, în vreme ce pentru *Telegraful român* mai ales, dar şi pentru *Tribuna,* rămâne o preocupare sistematică cu vârfuri neaşteptate din partea *Telegrafului* la 1896, când Budapesta sărbătorea 'mileniul', şi în preajma anului 1900, când au loc alegeri dietale, pretext pentru reluarea problematicii legate de necesitatea reformei sistemului electoral. Începând cu 1906, *Gazeta Transilvaniei* acordă din nou spaţii importante pentru această temă, în vreme ce *Telegraful român* se ocupă doar marginal de chestiune, după cum rezultă din graficul I A2. 1906 reprezintă, însă, un punct de inflexiune pentru ambele ziare. Explicaţia poate fi găsită în discursul împăratului Franz Josef, rostit în faţa legislativului budapestan reunit la 22 mai 1906 în palatul regal din Buda. Printre alte probleme ridicate de monarh se află, în premieră, şi cea a reformei electorale, mergând până la acordarea votului universal: „cea mai însemnată datorie a guvernului nostru este ca, lărgind drepturile politice asupra tuturor straturilor sociale, să introducă totalul naţiunii în şanţurile vieţii politice. Spre scopul acesta îşi va pregăti proiectele privitoare la liberul exerciţiu al dreptului de vot, ţinând cont atât de cerinţele moderne ale ideii democratice, cât şi de apărarea caracterului naţional al statului maghiar"[17]. Marile manifestaţii organizate la Budapesta de Partidul Social-Democrat în toamna anului 1907 l-au determinat pe preşedintele consiliului de miniştri Alexander Wekerle să-i ceară ministrului de interne, Gyula Andrássy[18], întocmirea proiectului unei noi legi electorale. În locul votului universal Andrássy propune introducerea aşa-numitului 'vot plural', recunoscând că acceptarea votului universal ar periclita menţinerea supremaţiei maghiare. Astfel, potrivit proiectului, cetăţenii erau separaţi în funcţie de cultură şi avere. Persoanele bine situate din aceste puncte de vedere urmau să dispună de mai multe voturi decât cele din categoriile sociale inferioare, care ar fi primit câte un vot la 12 persoane (adică 12 persoane desemnau o alta, care ar fi votat în numele lor). Împotriva acestui proiect românii au organizat în mai multe localităţi din Transilvania acţiuni de protest, numindu-l, potrivit presei, „cel mai neomenos atentat în contra vieţii constituţionale". În cele din urmă, această iniţiativă legislativă este uitată, odată cu anexarea Bosniei-Herţegovina de către Austro-Ungaria în toamna anului 1908, când atenţia opiniei publice este captată de acest eveniment.

Preocuparea pentru reforma electorală revine însă mai ales în perioada 1910-1914, în care au loc încercări de împăcare între guvernanţii unguri şi reprezentanţii Partidului Naţional Român.

17 *Telegraful român,* nr. 52, 12/24 mai 1906.

18 Gyula Andrássy (1860-1929), ministru de interne al Ungariei (1906-1913), fiul fostului prim-ministru Gyula Andrássy (1867-1871), ministru de externe al Imperiului Austro-Ungar în perioada 1871-1879, unul dintre artizanii dualismului.

Graficul I A2 – schimbarea legii electorale

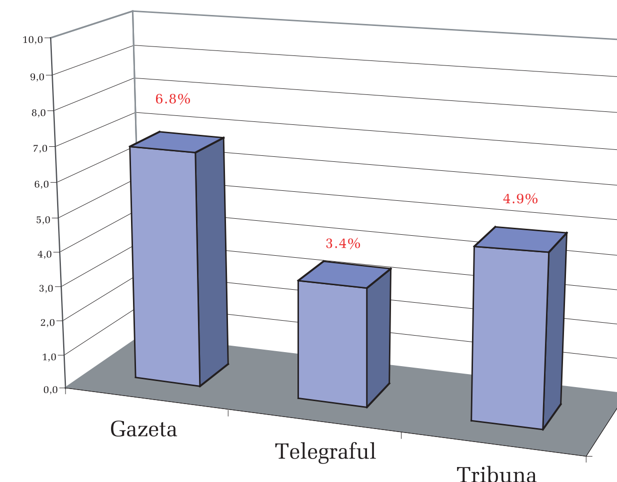
Interesul liderilor români pentru votul universal este mai vechi, dar tema revine în actualitate odată cu adoptarea acestuia în Austria. Subiectul rămâne punctul central al negocierilor româno-ungare care au avut loc mai ales după 1910, aşa cum arată şi *Gazeta Transilvaniei:* „reforma electorală e cel mai de căpetenie act al evoluţiei normale a Ungariei. De la felul rezolvării ei atârnă soarta poporului român pe cel puţin o jumătate de veac”[19].

Tabelul 2. Suprafeţele categoriei A2 – schimbarea legii electorale

A2	Gazeta	Telegraful	Tribuna
cmp	140 372,5	37 655	52 894
% din suprafaţa cercetată	6,8	3,4	4,9

19 *Telegraful român,* nr. 53, 1/12 iunie 1893.

Graficul suprafeţelor categoriei A2 – schimbarea legii electorale

Deşi modificarea legii electorale le-ar fi adus românilor din Transilvania beneficii politice importante, elita nu s-a ocupat prea mult de această temă în publicaţiile cercetate. După cum se observă în Tabelul 2, suprafeţele categoriei A2, *Gazeta Transilvaniei* alocă doar 6,8% din suprafaţă articolelor despre necesitatea modificării legii electorale, *Tribuna* 4,9%, iar *Telegraful român* doar 3,4%. Intelectualii români nu erau, aşadar, foarte preocupaţi de realizarea acestor reforme, chiar dacă până la începerea războiului subiectul apare cu o oarecare continuitate în cele trei ziare.

A3) folosirea limbii române în şcoli – Această subcategorie defineşte articolele, comentariile şi discursurile apărute în cele trei ziare cercetate, care se ocupă de revendicarea respectivă a liderilor români, ca şi de instrumentele legislative ce îi împiedicau pe românii din Transilvania şi Ungaria să aibă acces în justiţie în limba maternă sau să-şi folosească limba în şcoli confesionale sau comunale. Funcţia A3 porneşte pentru *Gazeta Transilvaniei* cu o valoare de maxim în 1893, când guvernul de la Budapesta a propus, potrivit unui ordin al ministerului de interne din 4 noiembrie 1893, acordarea de subvenţii învăţătorilor şi preoţilor români cu condiţia ca aceştia să contribuie la liniştirea populaţiei româneşti, care manifesta în diverse locuri în favoarea cauzei memorandiştilor. Legea privind salarizarea învăţătorilor din 1893 este criticată pe spaţii mai mari în *Gazetă*, dar şi *Telegraful român* îi acordă spaţii importante, mai ales prin redarea discursurilor prelaţilor români în Casa Magnaţilor, camera superioară a parlamentului budapestan. Astfel, apare declaraţia mitropolitului Miron Romanul, care spunea între altele că „acest proiect de lege propriamente nu este întru atâta, ca să se amelioreze poziţiunea învăţătorilor, cât mai vârtos, ca să se restrângă drepturile autonome ale confesiunilor, cari au colorit

naţional, sau, să o spun oblu, scopul acesta este ca să se răstoarne autonomia bisericilor naţionale”[20]. *Telegraful român,* ziar editat de Biserica Ortodoxă din Transilvania, este mai moderat în raport cu celelalte gazete cercetate, dar punctele sale de maxim se coordonează, în mare, cu cele ale *Tribunei* şi *Gazetei de Transilvania*. Păstrarea limbii române ca limbă de predare în şcolile confesionale este o temă de discuţie permanentă în ziarele vremii, de aceea pe graficul I A3 apar valori mari (spaţii) pentru această subcategorie studiată. În 1899, *Tribuna* înregistrează un alt punct de maxim, fără ca acesta să fie motivat de o acţiune guvernamentală împotriva naţionalităţilor sau de vreun eveniment de amploare al PNR, cum se întâmplă de obicei, potrivit regulii că publicaţiile dau atenţie unui subiect fie ca urmare a unei campanii de presă, fie ca reacţie la un eveniment important. Ziarele româneşti care apar în Ardeal la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul veacului următor au, însă, de multe ori propria lor agendă, după cum se observă şi în cazul funcţiei A3. *Tribuna,* de pildă, atenţionează în 1899 că „Şcoalele noastre poporale voiră să ni le închidă prin perfida lege a urcării lefurilor învăţătoreşti. Biserica greco-catolică voiesc să o subjuge prin insidioasa autonomie catolică; biserica greco-ortodoxă vor s-o lipsească de mândra-i autonomie, plănuind atentatul faimos de-a restrânge drepturile ei autonome acordate şi sancţionate de Maiestatea Sa”[21].

Din problemele actuale ale învăţătorimii noastre, *de dr. I. Blaga*

*„Pe ce să se sprijinească tăria noastră naţională dacă nu pe limbă, datine şi artă naţională? Dar ce să zicem când limba ce o grăieşte şi scrie clasa cultă ne e falsificată, când istoria naţională este cunoscută atât de puţin, şi când vedem că mulţi încep a se îndrăgi de datine, de cântări şi încă de alte multe manifestaţiuni străine, mai mult decât de cele naţionale. Tinerii noştri care studiază pe la gimnazii străine se ştie, sunt din familii ţărăneşti, de la care nu se poate aştepta să li se deie sfaturile necesare în privinţa aceasta, fac maturitatea fără să fi citit vreo carte românească. Nu aşa se dobândeşte însă cultura trebuitoare clasei culte româneşti. […] E adevărat că cel puţin 90 la sută din bărbaţii români culţi şi-au luat învăţătura în şcoală străină, maghiară sau germană. În urmare, e natural că aceştia toţi rostindu-şi gândurile, tocmai în timpul până când li s-a dezvoltat sufletul, prin o limbă străină, să fi rămas în urma deprinderii, cu gândirea îndrumaţi cu fraseologia limbii străine; în fine e tot natural ca aceştia vrând să exprime ceva prin ideotisme, idealisme, figuri, să se pună şi să traducă în limba în care au făcut şcoala”. (*Telegraful român, *An. L, nr. 55, 16/29 mai 1902)*

---

20 *Tribuna,* 19-31 ianuarie 1899.
21 T. V. Păcăţian, *op. cit.*, vol. VIII, p.146.

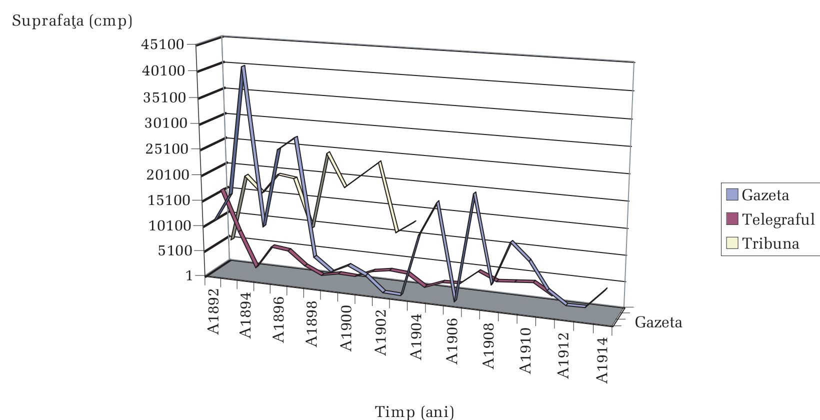
Temeri de acest fel sunt adesea exprimate în gazetele ardelene de limbă română, culminând uneori în lamentaţii de tot felul, dar cu toate acestea ţăranii înstăriţi, preoţii, micii şi marii proprietari continuau să-şi trimită copiii în special la şcolile germane cele mai apropiate. Lucian Blaga povesteşte despre o tradiţie în acest sens în familia lui: „potrivit unei hotărâri părinteşti ce nu trebuia cercetată mai de aproape, şcoala începea de fapt pentru fiecare băiat de două ori. La vârsta de şase ani, băiatul urma timp de un an şcoala din sat. La şapte ani trecea la şcoala primară germană (la Sebeş), unde de dragul unui mai bun temei, era din nou înscris în cl. I. Anul şcolar din Lancrăm însemna astfel mai mult o obişnuire a mâinilor cu buretele de şters tăbliţa”[22]. Educaţia temeinică era importantă pentru ardeleni, iar spaţiile acordate în presă subiectului demonstrează acest lucru.

Următorul punct de maxim pentru funcţia A3 este anul 1904, când Albert Berzeviczy, ministrul cultelor şi instrucţiei publice din cabinetul Tisza, propune proiectul de lege pentru modificarea „legilor şcoalelor”. Acest proiect „era foarte vătămător pentru şcoalele confesionale cu limbă de propunere nemaghiară, întru atâta că în el se dispunea, că la aceste şcoale are să fie în viitor şi limba maghiară limbă de propunere pentru anumite obiecte, şi că planul de învăţământ, manualele de şcoală şi bibliotecile şcolare au să fie în viitor cenzurate de ministrul de culte şi de instrucţiune publică şi la şcoalele confesionale nemaghiare”[23]. După observaţia *Gazetei,* „statul urmăreşte şi aici politica de a înlocui întrucât îi permit mijloacele bugetare şcoalele confesionale cu cele de stat”[24]. Proiectul Berzeviczy este abandonat din cauza crizei politice din această perioadă, pentru a fi realuat într-un moment mai prielnic. Interesul pentru acest subiect creşte din nou în perioada 1907-1908, când contele Albert Apponyi[25], ministrul cultelor şi instrucţiunii publice, prezintă în şedinţa Dietei din 21 februarie 1907 două proiecte de lege: unul despre îmbunătăţirea salariilor învăţătorilor de la şcolile publice şi altul despre ‘raportul de drept şi salariile învăţătorilor de la şcolile comunale şi confesionale’. Aceste legi diferenţiau salariile învăţătorilor confesionali (asigurate de biserici şi congregaţii), care erau de 800 de coroane anual, şi salariile învăţătorilor de stat, pentru care Legea Apponyi stabilea un cuantum de 1000-1200 de coroane anual. Statul încerca să-i ispitească pe cei plătiţi de comunitate sau biserică, precizând în lege că

22 Lucian Blaga, *Hronicul şi cântecul vârstelor,* Chişinău, Hyperion, 1993, p.209.
23 *Gazeta de Transilvania,* nr. 14, 20 ianuarie/2 februarie 1904.
24 Ştefania Mihăilescu, *Transilvania în lupta de idei,* vol. II, Bucureşti, Silex, 1997.
25 Albert Apponyi (1846-1933), conte, ministru al cultelor şi instrucţiunii publice (1906-1910), şef al delegaţiei ungare la Conferinţa de pace de la Trianon (1920).

vor putea beneficia de ajutoare de la stat şi învăţătorii confesionali care predau aritmetica, geografia, istoria şi lecţiile de drept civil în limba maghiară. Legea mai stipula că acolo unde 20% din copii sunt maghiari, acestora trebuie să li se asigure predarea în limba lor maternă, iar acolo unde numărul lor depăşeşte 50% predarea se va face în limba maghiară. Minorităţile Ungariei erau astfel discriminate. O discriminare care se va repeta, însă, în sens invers după ce maghiarii vor deveni minoritari în statul naţional român. Iar legea învăţământului care funcţionează la începutul secolului XXI în România îi obligă pe copiii maghiari să înveţe istoria şi geografia în limba română. Legile lui Apponyi au fost votate şi sancţionate de Franz Josef, deşi împăratul îşi exprimase rezervele faţă de acele paragrafe care lezau interesele naţionalităţilor. Ca urmare a aplicării acestora, numărul şcolilor naţionalităţilor din Ungaria a scăzut semnificativ. În preajma primului război mondial doar în 3321 de şcoli (20%) se mai preda în limba minorităţilor, faţă de 6000 de şcoli numărate în 1899. Numărul şcolilor medii ale naţionalităţilor era de asemenea destul de redus: românii dispuneau de 6 gimnazii, sârbii de unul, iar slovacii şi rutenii nu aveau nici unul. Dar în ciuda acestor măsuri luate de Budapesta pentru generalizarea limbii maghiare în şcoli, statisticile arată că în 1910 doar 22,5% din populaţie vorbea limba maghiară[26].

Graficul I A3 – folosirea limbii române în şcoli

Folosirea limbii române în şcoli revine în atenţia *Gazetei de Transilvania* şi a *Telegrafului român* în 1910, în campania pentru alegerile dietale, dar şi

26 Ioan Mihu, *Spicuiri din gândurile mele politice, culturale, economice,* volum îngrijit de Silviu Dragomir, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezene, 1938, p.116.

odată cu negocierile pe care le poartă premierul István Tisza cu Ioan Mihu, avocat din Orăştie, care nu împărtăşeşte poziţia radicală a liderilor Partidului Naţional, dar care nu se situează nici pe poziţiile românilor pro-guvernamentali. În memoriul pe care îl supune dezbaterilor cu şeful guvernului de la Budapesta, Ioan Mihu punctează şi doleanţele românilor referitoare la educaţie, limba de predare în şcoli etc. Astfel, la punctul 11, avocatul din Orăştie formulează: „Să se dispună ca în şcolile primare de stat elevii noştri să fie împărtăşiţi şi cu instrucţia în limba maternă, într-un număr corespunzător de ore", iar la punctul 12 scrie: „Să se asigure necondiţionat posibilitatea ca elevii ce aparţin confesiunei noastre să fie instruiţi din religie, în toate institutele din ţară, prin catiheţi proprii şi în limba maternă", şi nu în ultimul rând (punctul 14): „Institutele de învăţământ ce se vor creia din nou să fie tratate echitabil"[27].

> *„Invidiez (…) aroganţa vecinilor noştri, îi pizmuiesc până şi pentru limba lor, oricât ar fi ea de sălbatică, de-o frumuseţe ce nu are nimic omenesc, cu sonorităţi venind dintr-un alt univers, puternică şi corozivă, făcută pentru rugăciune, pentru răgete de furie şi pentru jeluiri, ieşită din infern ca să-i perpetueze accentul şi strălucirea. Măcar că nu cunosc în acestă limbă decât înjurăturile, ea îmi place nemăsurat, aş sta o veşnicie să o ascult, mă fascinează şi mă îngheaţă, mă pierd la farmecul şi la cruzimea ei, la toate acele cuvinte de nectar şi cianură, atât de adaptate la exigenţele unei agonii. Ar trebui să răposăm ungureşte – iar dacă nu, să renunţăm a mai muri". (Emil Cioran,* „Despre două tipuri de societate. Scrisoare către un prieten îndepărtat", Istorie şi utopie, *Bucureşti, Humanitas, 2002, p.13)*

Negocierile pe care le poartă Ioan Mihu cu István Tisza, deşi nu sunt oficiale, sunt comentate în presă, iar memoriul alcătuit de avocatul român în colaborare cu liderii mişcării naţionale române apare în *Gazeta de Transilvania,* fără ştirea sa, într-un moment în care tratativele puteau fi afectate de indiscreţii de acest fel. În cele din urmă negocierile eşuează, dar sunt reluate de data aceasta între primul ministru ungar şi reprezentanţii PNR, în perioada următoare, 1912-1914, când funcţia A3 are din nou un punct maxim de inflexiune, pentru *Gazeta de Transilvania,* care continuă să se ocupe de problematica şcolilor, de necesitatea independenţei acestora şi a folosirii limbii materne la predare, în vreme ce *Telegraful român* pare tot mai puţin critic faţă de puterea de la Budapesta şi acordă din ce în ce mai puţină importanţă problemelor legate de drepturile şi revendicărilor românilor. Este probabil o chestiune de tactică într-o perioadă sensibilă, în care şeful guvernului de la Budapesta se arată prietenos cu românii, deşi Partidul

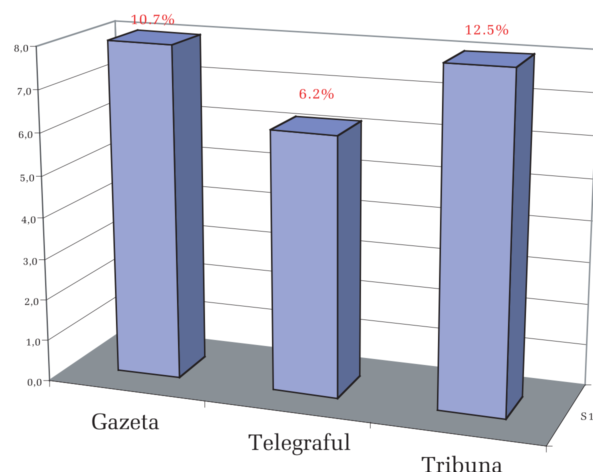
27 *Tribuna,* 19 septembrie/1 octombrie 1898.

Naţional Român fusese înfrânt la alegerile din 1910 pe toată linia, reuşind să aducă în Parlament doar cinci deputaţi, iar trei dintre ei au câştigat fotoliile din Dietă datorită bunăvoinţei partidului de guvernământ care nu le-a pus contracandidaţi.

Tabelul 3. Suprafeţele categoriei A3 – folosirea limbii române în şcoli

A3	Gazeta	Telegraful	Tribuna
cmp	217 865	68 173,5	135 260
% din supraf. cercetată	10,7	6,2	12,5

Graficul suprafeţelor categoriei A3 – folosirea limbii române în şcoli

Tonul inofensiv al *Telegrafului* este sugerat şi de Tabelul 3. Suprafeţele categoriei A3 înregistrează arii mici dedicate de ziarul Bisericii Ortodoxe problemei referitoare la folosirea limbii române în şcoli. *Telegraful român* dedică 6,2% acestui subiect, adică jumătate din suprafaţa alocată articolelor militante în *Tribuna,* care înregistrează 12,5%. *Gazeta Transilvaniei* acordă 10,7% subiectului privitor la folosirea limbii române în şcoli. Tema este importantă pentru elita politică românească, deşi nu este menţionată prea des nici în lucrările Parlamentului de la Budapesta şi nici în ziarele vremii, după cum rezultă din Tabelul 3.

Categoria B – Soluţii

Românii ardeleni de la sfârşitul secolului al XIX-lea nu aveau la îndemână prea multe posibilităţi pentru a-şi îmbunătăţi situaţia politică, socială, economică sau culturală ca grup, ei se puteau însă realiza individual, fiindcă politica de maghiarizare dusă de guvernele ungare până la 1918 nu era una rasistă. Românii, ca şi celelalte minorităţi, aveau acces la educaţie, puteau face politică sau opta pentru orice altă carieră în armată, administraţie sau justiţie, dacă stăpâneau limba maghiară, dar nu aveau mijloace pentru a obţine drepturi colective şi erau marginalizaţi ca grup prin măsuri legislative discriminatorii. Marja lor de manevră era scăzută şi din cauză că aristocraţia s-a maghiarizat de-a lungul secolelor, iar pătura elitelor economice şi culturale a rămas destul de subţire. Astfel că în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea liderii românilor din Ungaria şi Transilvania considerau că singurul mijloc de a îmbunătăţi situaţia comunităţii lor era să ceară sprijinul monarhului, care „viaţa sa întreagă s-a arătat omul binelui şi al dreptăţii, domnitorul iubitor al păcii şi al adevărului“[28]. Petiţionarismul şi pasivismul au fost pentru români principalele mijloace de rezolvare a revendicărilor în ultima parte a secolului al XIX-lea, iar apoi în anii premergători războiului – tratativele şi negocierile cu guvernul ungar.

B1) petiţiile – Această subcategorie cuprinde articolele şi discursurile în care se dezbate chestiunea rezolvării problemelor naţionale din Transilvania prin petiţii şi memorii. Funcţia B1 este maximă în 1892 pentru *Tribuna,* în jurul căreia se grupaseră naţionaliştii pro-memorandişti, cu fluctuaţii medii în perioada 1897-1900, dar are valori scăzute atât în *Telegraful român,* care s-a opus trimiterii Memorandum-ului la Viena, cât şi în *Gazeta Transilvaniei,* care a criticat această decizie luată de tribunişti de pe poziţii legaliste: „cei tari în caracterul lor se vor grupa în jurul stindardului partidei naţionale de la 3 (15) Mai 1848 spre a lupta între marginile legii, cu demnitate şi abnegaţie, pentru a face să învingă sfânta noastră cauză“[29].

„Promovarea Memorandum-ului român la tron pe calea unui peregrinariu la Viena tocmai în ajunul jubileului de 25 de ani al încoronării, totdeauna o am desaprobat, şi acesta o am şi spus respectivilor. Lucrul însa s'a întâmplat. Noi românii scim că chiar şi încercarea de a se presenta memorandul la coronă a fost mijlocul cel din urmă, să nu crade însă nime că acuma din partea românilor va urma doară revoluţiunea. Aceasta e imposibilitate. Românimea mai mult nu va face revoluţiune, destul am gustat din amarul anilor 1848-1849 şi din esperienţele câştigate atunci“. (George Bariţiu în Telegraful român, *nr. 57, 2/14 iunie 1892)*

28 *Gazeta Transilvaniei,* 2/17 ianuarie 1892.
29 *Telegraful român,* 4/16 iulie 1892.

În 1892 se discută în toate cele trei ziare cercetate problema Memorandum-ului, în *Tribuna* mai ales pe prima pagină, în *Telegraful român* şi *Gazeta Transilvaniei* mai mult pe pagina a doua şi în general negativ. Ioan Meţianu, episcop ortodox de Arad, preluat de *Telegraful,* spune că „Noi românii n-avem a cerca nimic în Viena. Elementele care au condus deputaţiunea îşi pierdeau toată reputaţiunea înaintea românilor în urma fiascului ce l-au îndurat dacă nu le veneau într-ajutor regretabilele demonstraţiuni de la Turda" (unde locuitorii maghiari au spart casa lui Ioan Raţiu şi au distrus tot ce au găsit acolo fără ca forţele poliţieneşti sau administrative să intervină; devastări asemănătoare s-au întâmplat şi la Şimleul Silvaniei, unde au fost bombardate cu pietre casele fruntaşilor români)[30]. Acţiunea memorandistă a fost privită de *Telegraful* aproape ca un afront adus clerului, care încă se mai considera a fi vârful de lance în lupta naţională: „Bietul popor fu adus acolo de a crede că inteligenţa română are decât subcerna o jalbă la tron, pentru că toate relele ce ne bântuiesc ca prin farmec să dispară. Ei deci nu-şi puteau închipui cum de mai sunt oameni cari se numesc români şi totuşi se opun subscernerei memorandului la tron"[31].

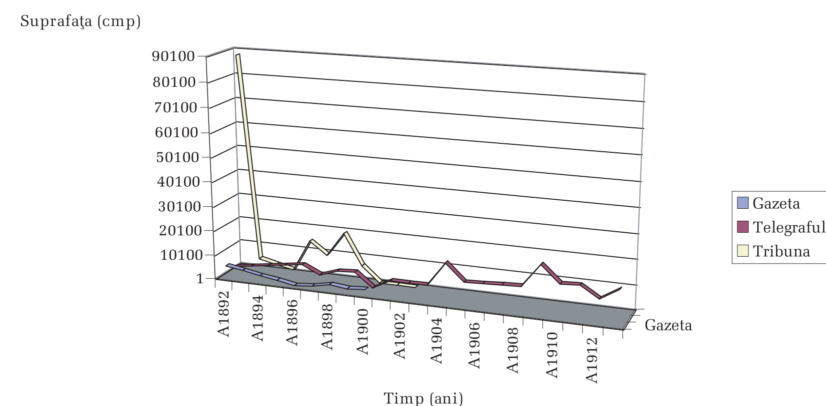
„Astăzi acest popor, văzând şi judecând faptele şi resultatele, se va şti păzi în viitor de conducători nechibzuiţi. Dar mulţi ziceau că şi o simplă demonstraţiune nu avea să ne aducă nici un rău; din contră, ea avea să servească ca un semn de viaţă al poporului nostru şi putea să atragă atenţiunea cercurillor hotărâtoare asupra nostră. Aşa e. Însă atunci demonstraţiunea trebuia făcută cu cap şi ţinută la înălţimea unui popor. Afară de aceasta un popor, ca orişi ce organism din lumea întreagă, se reprezintă prin organele sale naturale de representare. Poporul român însă, la subscenarea memorandului, numai prin organele sale de representare representat n-a fost. Prelaţii noştri, astăzi singurii capi legali ai poporului, căci o altă organisare naţională de lege recunoscută nu avem – nu numai din aşa numita delegaţie pentru subscederea memoriului de tron au lipsit, căci dânşii pentru vederile lor a priori suspectaţi, fură oarecum necesitaţi de a sta departe de conferinţa de astă iarnă. [...] Ceea ce li se poate însă imputa în tot casul dlor din comitetul naţional este că: au forţat cauza fără necesitate şi că au representat poporul român într-un mod de tot nedemn, mai fraternisând apoi în capitala imperiului încă şi cu elemente de valorea cea mai dubioasă. [....] în delegaţiune au lipsit capii şi conducătorii naturali precum şi cei mai valoroşi dintre români şi prin urmare delegaţia nu a fost şi nu a putut fi privită ca representanta legală şi adevărată a românilor – asta numai poate esplica jurstarea că delegaţia nici n-a fost admisă la audienţă". (Telegraful român, *nr. 57, 1892, 2/14 iunie)*

---

30 *Telegraful român,* 2/14 iunie 1892.
31 *Telegraful român,* 4/16 iulie 1892.

La criticile de acest fel, *Tribuna* răspunde acuzând în mod direct fruntaşii Bisericii Ortodoxe Române, care editau *Telegraful:* „nimeni nu a servit maghiarismul cu mai puţină lipsă de ruşine şi cu mai puţină iubire pentru cauza sfântă a naţiunii ca prelatul din Sibiu (Miron Romanul), căzut asupra capului nostru ca un blestem… Prelatul a cărui viaţă întreagă este o pagină neagră în istoria bisericii române în loc să se pocăiască, cel puţin acum la bătrâneţe, comite abuz criminal printr-o foaie fondată de un apostol şi mare prelat al neamului nostru[32], servind prin ea interesele sugrumătorilor noştri"[33].

Graficul I B1 – petiţii

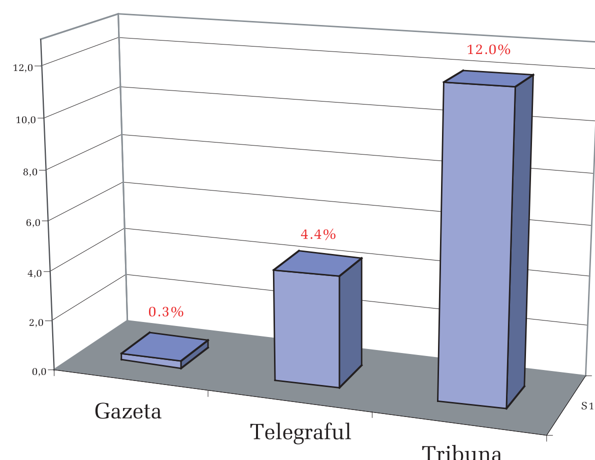
Tradiţia petiţionarismului ardelenesc este reluată în dezbateri, mai ales în *Tribuna,* şi în anii următori, iar în *Telegraful* şi *Gazeta* mai ales sub forma unor comentarii despre legalismul mişcării româneşti din Transilvania. *Telegraful* se preocupă totuşi constant de acest subiect, astfel încât un punct de maxim se observă în jurul anului 1910, când avocatul Ioan Mihu pregăteşte memoriul către premierul ungar István Tisza. Ideea petiţionarismului ardelenesc se transformă radical la începutul secolului XX, când românii încep să negocieze cu puterea ungară.

32 *Telegraful român* a fost fondat de Mitropolitul Andrei Şaguna în 1853.
33 *Tribuna,* 11/23 iunie 1892.

Tabelul 4. Suprafeţele categoriei B1
– petiţiile ca mijloc de obţinere a revendicărilor

B1	Gazeta	Telegraful	Tribuna
cmp	6090	48 472,5	129 348,5
% din supraf. cercetată	0,3	4,4	12,0

Graficul suprafeţelor categoriei B1
– petiţiile ca mijloc de obţinere a revendicărilor

Atitudinea publicaţiilor cercetate faţă de problema petiţionarismului rezultă şi din suprafeţele alocate acestui subiect. *Tribuna,* care a susţinut Memorandum-ul din 1892, are şi mai târziu un ton pozitiv legat de acest subiect şi dedică per total 12% din suprafaţă petiţionarismului, în vreme ce *Gazeta* aproape că neglijează această temă, pentru care alocă doar 0,3% din suprafaţă. *Telegraful român,* care ocupă 4,4% din suprafaţa sa cu articole despre petiţii, se raportează negativ la acestea, cel puţin în cele referitoare la Memorandum.

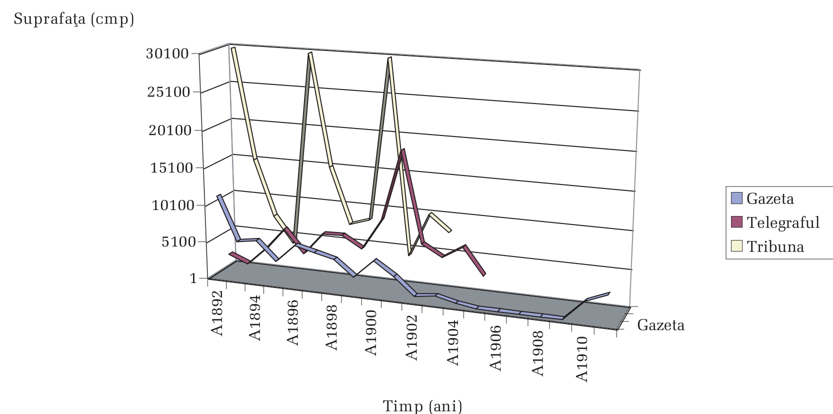
B2) pasivismul ca metodă de luptă politică – Această subcategorie include articolele care discută, comentează, argumentează sau contra-argumentează soluţia enunţată. *Telegraful român* face doar referiri negative la acest subiect, în vreme ce *Tribuna* şi *Gazeta* susţin până înspre 1904 neparticiparea românilor la viaţa politică a Ungariei. În 1905 Conferinţa Naţională a PNR decide intrarea în activitate după 23 de ani de pasivism. Disputa pasivism-activism a fost intens mediatizată, fiindcă după suspendarea Dietei de la Sibiu (6 ianuarie 1866) consensul fragil care exista între fruntaşii români din Transilvania a încetat şi cele două curente politice din cadrul mişcării naţionale – 'pasivismul' şi 'activismul' – au apărut acum

ca partide politice separate. Keith Hitchins observă că despărţirea s-a făcut de-a lungul unor coordonate religioase, fiindcă aşa-numiţii pasivişti erau mai ales intelectuali laici şi unii clerici, în special uniţi, ale căror simpatii erau îndreptate spre Ioan Raţiu şi George Bariţiu, care aderau la două principii ce îi distingeau de activişti: că naţiunea română trebuie de-acum înainte să se bazeze în primul rând pe propriile ei resurse şi să dezvolte o politică independentă pe direcţia austriacă, şi că ea nu trebuie să facă nimic care ar putea fi interpretat ca acceptare a noului regim din Transilvania[34]. Pasiviştii au fost deranjaţi de atitudinea oficială conform căreia de români se poate descotorosi cineva ori de câte ori nu mai are nevoie de ei, şi au socotit că nu mai pot accepta tutela austriacă aşa cum făcuseră generaţiile anterioare, cu toate că împrejurările în care se găseau îi obliga să caute favoarea împăratului. Odată cu impunerea acestei tactici, românii ardeleni conştientizează rolul de *instrumentum regni* pe care transilvănenii l-au jucat pentru Curtea de la Viena odată cu integrarea Transilvaniei în Imperiul Habsburgic[35].

Keith Hitchins crede că termenul de 'pasivism' este impropriu, pentru că el a fost aplicat ca armă politică doar acelor acte ce ar fi putut recunoaşte din partea lor acordul austro-ungar: pasiviştii au continuat să ceară boicotarea alegerilor pentru dieta ungară, dar măsurile lor energice pe plan local dezminţeau aceste deziderate, astfel că ei nu erau mai puţin activi decât activiştii[36]. Semnul distinctiv al activiştilor era voinţa lor de a acţiona în cadrul sistemului existent, urmând decizia lui Andrei Şaguna (mitropolit al Ardealului între 1864-1873), potrivit căreia calea cea mai eficientă pentru apărarea realizărilor Dietei de la Sibiu şi deci a autonomiei Transilvaniei era cea a unei depline participări la viaţa politică a statului. Prin urmare, în timp ce nu erau mai puţin critici decât pasiviştii faţă de *Ausgleicht,* activiştii i-au îndemnat pe compatrioţii lor să desfăşoare o campanie electorală viguroasă şi după aceea să participe plenar la fiecare fază a activităţii parlamentare[37]. Cele două grupări ale elitei române din Transilvania se raportau în mod diferit, mai mult sau mai puţin direct, la cele două centre de putere, Viena şi Budapesta. Prin acţiunile lor, prin luările de poziţie din presa vremii, activiştii încercau să negocieze drepturile naţionalităţii române cu puterea de la Budapesta, în vreme ce pasiviştii, deşi erau conştienţi de importanţa instituţiilor ungare, refuzau să le accepte legitimitatea şi se raportau mai degrabă la Curtea Imperială de la Viena.

34 Keith Hitchins, *Ortodoxie şi naţionalitate, Andrei Şaguna şi românii din Transilvania 1846–1873,* trad. Aurel Jivi, Bucureşti, Univers Enciclopedic, 1995, p.185.
35 Mathias Bernath, „Unirea bisericească: românii ca instrumentum regni“, în *Habsburgii şi începuturile formării naţiunii române,* Cluj, Dacia, 1994, p.36.
36 Keith Hitchins, *op. cit.,* p.186.
37 *Ibidem.*

Graficul I B2 – pasivismul ca metodă de luptă politică

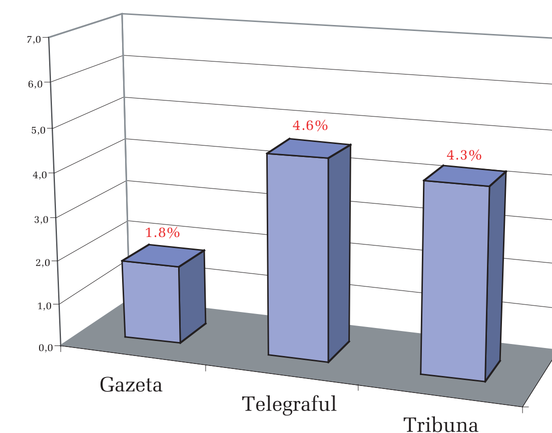
După cum rezultă din graficul I B2, *Tribuna* este cea care acordă spaţiul cel mai important pasivităţii cu argumentul că „în Transilvania pasivitatea nu s-a decretat numai din cauza legii electorale. Aceasta vine numai în rândul al doilea în socoteală, iar în rândul întâi vine tendinţa puterii statului de a-i anihila pe români politiceşte şi naţionaliceşte. […] În Ungaria românii au rămas vreme îndelungată activi şi au decretat pasivitatea numai după ce s-a primit convingerea generală că aceeaşi tendinţă anihilatoare a străbătut pretutindeni, şi alegerile pentru români nu mai sunt decât sforţări zadarnice, consumatoare de puteri şi de avere şi demoralizatoare de popor”[38]. Funcţia B2 înregistrează primul punct de vârf în 1892, când trimiterea Memorandum-ului la tron redeschide disputa cu activiştii a căror politică o face *Telegraful român* în modul cel mai direct cu putinţă: „Am susţinut şi susţinem că pasivitatea românilor este un lucru binevenit guvernului. Era binevenită pasivitatea, când se decretase numai pentru Transilvania, pentru că cu ajutorul ei câştigă partidul de la putere cel puţin 50 de mandate de deputat foarte ieftine, iar prin aceea că s-a extins şi asupra cercurilor electorale din Ungaria, a căpătat guvernul de la Partidul Naţional un cadou de cel puţin 60 de mandate, care intrând românii în luptă sau nu le căpăta pe loc, sau îl costau milioane“[39]. *Gazeta Transilvaniei* recunoaşte în parte slăbiciunile politicii de pasivitate, dar o susţine fără păreri de rău: „pasivitatea nu a fost păzită în cele mai multe locuri cum se cade, că foarte mulţi alegători români au mers la urne şi că pasivitatea numai în aceea s-a pronunţat, că românii n-au pus candidaţi naţionali”[40].

38 *Tribuna,* 12/24 ianuarie 1892.
39 *Telegraful român,* 21 ianuarie/2 februarie 1892.
40 *Gazeta Transilvaniei,* 15/27 ianuarie 1892.

Tabelul 5. Suprafeţele categoriei B2 – pasivismul ca metodă de luptă politică

B2	Gazeta	Telegraful	Tribuna
cmp	36 883	50 315	46 079,5
% din supraf. cercetată	1,8	4,6	4,3

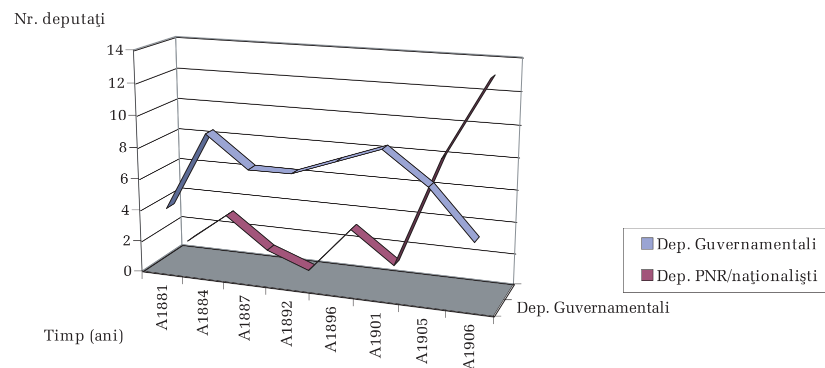
Graficul suprafeţelor categoriei B2 – pasivismul ca metodă de luptă politică

Pasivismul ca mijloc politic de luptă, deşi a fost folosit aproape un sfert de secol fără nici un fel de rezultate, nu a dat naştere la dezbateri serioase în presa vremii, iar acest lucru se poate observa şi din suprafeţele alocate de ziare acestui subiect: *Gazeta Transilvaniei* acordă doar 1,8% din suprafaţa sa articolelor despre pasivism, în vreme ce *Tribuna* şi *Telegraful,* de pe poziţii diferite, dedică peste 4% din suprafaţă acestei teme, care i-a ţinut pe românii ardeleni departe de politică atâţia ani.

Pe toată perioada pasivităţii, 1881-1905, în Dieta de la Budapesta au fost aleşi deputaţi de naţionalitate română, cei mai mulţi însă în partida guvernamentală, dar unii, foarte puţini, din PNR sau pe baza programului partidului, după cum se poate observa în graficul următor:

Graficul deputaţilor români aleşi în Dieta de la Budapesta în perioada 1881-1905

	A1881	A1884	A1887	A1892	A1896	A1901	A1905	A1906
Dep. Guvernamentali	4	9	7	7	8	9	7	4
Dep. PNR/naţionalişti	1	3	1	0	3	1	8	13

Pasivismul ca metodă de luptă politică se discută permanent în presă până în 1905, când liderii Partidului Naţional ajung la concluzia că această soluţie nu a dat nici un fel de rezultate. Deja în 1895 *Tribuna* recunoaşte indirect acest lucru: „când pasivitatea s-a votat la Mercurea cei ce o votam cu sinceră gândire speram că ea va dura 5-10 ani şi că după atâţia ani de pasivitatea cauza românească va triumfa. Nu s-a întâmplat însă aşa. Şi azi noi susţinem pasivitatea în toată a ei întindere"[41]. Dar nici *Tribuna*, nici *Gazeta Transilvaniei* nu renunţă la propaganda pasivistă în ciuda eşecului acestei politici, pe care cele două ziare o susţin şi după 1900, când acest subiect înregistrează din nou punct de maxim. *Gazeta Transilvaniei* consideră astfel în 1902 că disputa pe marginea acestei teme ar fi sterilă: „În cei trei ani din urmă s-a pus la ordinea zilei într-o mare parte a presei noastre iarăşi discuţiunea asupra 'activităţii' şi 'pasivităţii', discuţiune ce şi-a pierdut însemnătatea ei reală şi a fost încuiată încă de la 1881. Iarăşi o pierdere de timp preţios, o dispută seacă şi nefructiferă, care oricum s-ar rezolva n-ar putea contribui întru nimic la schimbarea situaţiei, sub care geme azi poporul nostru, foarte uşor ar putea însă să-i strice, încurcându-l şi dezbinându-l fără de nici un scop"[42]. Înaintea deciziei PNR de renunţare la pasivitate, subiectul capătă parcă mai puţină importanţă în ziarele care fac obiectul acestei cercetări, iar conferinţa partidului de la începutul anului 1905 ajunge la concluzia că a păstra pasivitatea „când un număr foarte însemnat al alegătorilor nu o vor observa ar trece la sinamăgire deşartă; luând apoi în considerare că demoralizarea moravurilor politice care

41 *Tribuna*, 6/18 aprilie 1895.
42 *Gazeta Transilvaniei*, 9/22 martie 1902.

ameninţă poporul nostru prin felul de luptă al partidelor străine, numai prin intrarea partidului nostru naţional în activitate se va putea delătura şi împiedica"[43].

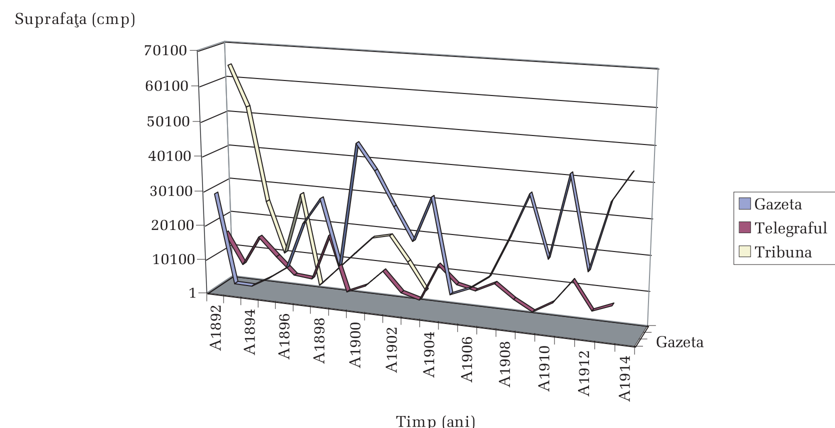
Categoria C – Vinovaţi

Românii ardeleni s-au considerat mereu victime ale istoriei neprietenoase, ale centrului uzurpator (indiferent dacă acesta se afla la Budapesta sau la Bucureşti), victime ale politicii ungare sau ale unor cercuri de interese care ar avea misiunea să marginalizeze Transilvania. Dacă nu sunt ceilalţi de vină pentru situaţia lor grea, atunci cu siguranţă destinul este responsabil pentru ceea ce li se întâmplă. Ideea că românii sunt loviţi de blestem, "de un blestem al adâncurilor, a străbătutu toată cultura ardelenească după 1700", e identificată de Cornel Ungureanu în *Mitteleuropa periferiilor*[44]. La sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul următorului, gazetele vremii caută mereu ţapi ispăşitori pentu încercările grele prin care trece comunitatea românească din Transilvania, dând senzaţia că ardelenii se simt bine doar în dramă şi că nu au capacitatea de a se smulge din cotidianul resemnării.

C1) ungurii sunt de vină – Această subcategorie defineşte toate articolele, comentariile şi discursurile din care rezultă că maghiarii sunt de vină pentru ceea ce li se întâmplă rău românilor. Toate cele trei ziare studiate acordă spaţii mari acestei teme, de fapt cercetarea făcută asupra *Telegrafului român*, *Gazetei Transilvane* şi *Tribunei* arată că cele mai întinse suprafeţe se regăsesc la această subcategorie. Pentru *Telegraful* este o metodă de a trece în plan secund colaboraţionismul prelaţilor cu guvernele ungare, iar pentru celelalte este o formulă de a menaja clasa politică română ineficientă şi adesea neputincioasă în faţa aparatului politicii ungare cu tendinţe de asimilare. Oscilaţiile din graficul I C1 nu au legătură întotdeauna cu evenimentele din epocă, dar tema capătă mai multă consistenţă ca reacţie la diversele acţiuni ale cabinetului de la Budapesta.

43 T.V. Păcăţian, *op. cit.*, vol. VIII, p.172.
44 Cornel Ungureanu, *Mitteleuropa periferiilor*, Iaşi, Polirom, 2002, p.202.

Graficul I C1 - ungurii sunt de vină pentru situaţia grea a românilor din Transilvania

Acest grafic se corelează cu I A1 şi are vârfuri asemănătoare, pentru că maghiarii sunt de vină pentru alcătuirea Memorandum-ului din 1892, pentru suspendarea Partidului Naţional Român în 1893, pentru procesul memorandiştilor din 1894, pentru introducerea căsătoriei civile şi pentru legile bisericeşti din 1894, pentru legea modificării numelor localităţilor din 1897, pentru procesul Cărţii de Aur din 1902, pentru decesul *Tribunei* în 1903, pentru criza politică ce începe în 1903 prin cererea deputaţilor ungari de a avea propria armată, pentru neregulile înregistrate la fiecare alegeri parlamentare, pentru legile şcolare ale lui Apponyi din 1907, pentru eşuarea tratativelor de împăcare în 1914. Pentru această funcţie *Telegraful român* înregistrează suprafeţele cele mai mici, în vreme ce *Tribuna*, organul PNR, acordă spaţii însemnate criticii aduse maghiarilor până spre sfârşitul secolului al XIX-lea, iar *Gazeta Transilvaniei* este mereu la pândă pentru a culege nu doar abuzurile şi greşelile celor care deţin puterea, ci şi iniţiativele bune ale ungurilor, pe care le plasează în peisaje negative: „se ştie că mari interese pretinse strategice şi specifice ungureşti ne-au impus sarcini enorme, aservirea noastră economică pe 50 de ani pentru strângerea celor 2 milioane de florini contractate pentru construirea căii ferate pe valea Oltului”[45]. Această cale ferată este, după cum se ştie, funcţională şi astăzi, dar la 1892 părea pentru ardeleni o extravaganţă inutilă. În viziunea *Telegrafului român* una dintre urgenţele românilor ar fi trebuit să fie contracararea capitalului ungar pentru că „maghiarii voiesc să paralizeze băncile nostre, care peste tot stau bine, şi să împedece de a se face altele noi; vor a pune mâna pe micii noştri agricultori şi pe inteligenţa de la sate, care interesaţi într-o privinţă

45 *Gazeta Transilvaniei*, 7/19 octombrie 1892.

ori alta, nu se vor mai putea mişca bine în afacerile nostre româneşti [...] şi mai mulţi domnişori unguri fără de căpătâi caută să-şi afle la aceste bănci subzistenţa de azi pe mâine”[46].

> *„Născut dincolo de Carpaţi, nu l-ai putut cunoaşte pe jandarmul ungur, teroare a copilăriei mele transilvane. Când zăream vreunul, chiar de departe, intram în panică şi o luam la goană: era străinul, duşmanul; a urî înseamnă a-l urî. Din cauza lui, îi uram pe toţi ungurii cu o patimă curat ungurească. Nu e nevoie să-ţi spun mai mult ca să pricepi cât mă pasionau. Mai pe urmă, schimbându-se împrejurările, n-am mai avut motive să-I duşmănesc. Cu toate acestea, multă vreme încă, nu-mi puteam imagina un opresor fără să mă gândesc la tarele şi fascinaţia lor. Cine se revoltă, cine se răzvrăteşte? Arareori sclavul, ci aproape întotdeauna asupritorul sclavului.“ (Emil Cioran,* „Despre două tipuri de societate. Scrisoare către un prieten îndepărtat“, *Istorie şi utopie, Bucureşti, Humanitas, 2002, p.12)*

Discursul anti-maghiar se intensifică, însă mai ales în campaniile electorale, după cum se observă din graficul I C1, astfel că apar puncte de maxim în jurul anului 1896, 1901, dar mai puţin în 1905 şi 1906, când Partidul Naţional participă la alegeri. Funcţia C1 creşte însă din nou în 1911 şi apoi în perioada 1913-1914, când au loc tratativele româno-ungare, tratative privite cu suspiciune în presă.

> *„Ungurii sunt excelenţi cunoscători ai tiraniei, pentru că au practicat-o cu o competenţă inegalabilă: ar putea depune mărturie minorităţile fostei Monarhii. Pentru că au ştiut, în trecutul lor istoric, să facă pe stăpânii atât de bine, ei erau, în epoca noastră, mai puţin dispuşi decât orice altă naţiune a Europei Centrale să suporte sclavia; de vreme ce-avuseseră gustul poruncii, cum să nu-l aibă pe cel al libertăţii? Trăgându-şi forţa din tradiţia lor de precursori, cunoscători ai mecanismului impilării şi intoleranţei, s-au ridicat împotriva unui regim nu mult diferit de cel rezervat de ei înşişi altor popoare. Noi (...) neavând până acum şansa de a fi opresori, nu o putem avea nici pe aceea de-a fi răzvrătiţi“.*

46 *Telegraful român*, 30 martie/11 aprilie 1895.

(Emil Cioran, „Despre două tipuri de societate. Scrisoare către un prieten îndepărtat”*, Istorie şi utopie, Bucureşti, Humanitas, 2002, p.12-13)*

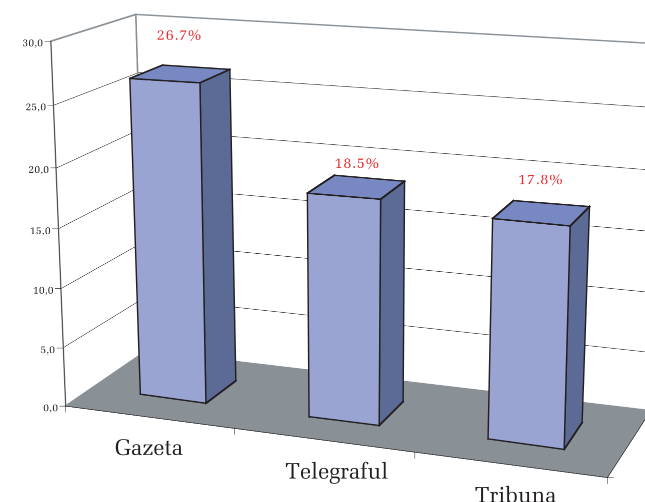
Relele de care se fac vinovaţi în discursurile publicaţiilor nu-i afectează însă pe români în conştiinţa naţională, scrie *Tribuna* la 1896, fiindcă românii sunt dotaţi cu o rezistenţă deosebită: „Ştim că guvernul Tisza a voit să ne zdrobească cu desăvârşire. S-a dus însă Tisza şi noi am rămas. Guvernul lui Werkele apoi ne-a dizolvat comitetul şi partidul naţional. S-a dus şi Werkele şi noi tot am rămas aceea ce am fost, partid bine organizat şi bine închegat. Guvernul lui Bánffy merge mai departe şi ne reneagă chiar şi existenţa ca români. Dar se va duce şi Bánffy, şi se vor duce şi alţii mulţi după dânsul, iar noi vom rămâne pururea aceea ce am fost şi suntem, popor deştept şi conştiu de drepturile ce ne compet. Ei vor cădea rând pe rând, iar noi ne vom ridica, căci nu acela e tare, care are puterea în mână şi abuzează de ea folosind-o, ci acela care poate şi ştie să reziste tuturor ispitelor. Am rezistat până acum, să rezistăm şi mai departe…”[47]. Strategia rezistenţei în surdină adoptată adesea de românii de dincolo şi de dincoace de Carpaţi a fost mereu un balast în dezvoltarea şi modernizarea poporului român, propagând tehnica strădaniei minime, fără inovaţii politice, în aşteptarea miracolului care trebuie să se întâmple.

Tabelul 6. Suprafeţele categoriei C1
– ungurii sunt de vină pentru situaţia grea a românilor din Transilvania

C1	Gazeta	Telegraful	Tribuna
cmp	544 523	203 708,5	192 008
% din supraf. cercetată	26,7	18,5	17,8

47 *Tribuna*, 7/19 octombrie 1896.

Graficul suprafeţelor categoriei C1 – ungurii sunt de vină pentru situaţia grea a românilor din Transilvania

‘Ungurii sunt de vină’ este o temă comodă pentru toate publicaţiile studiate, în ciuda cenzurii care funcţiona eficient în Imperiul Habsburgic şi care în Transilvania era aplicată cu mare stricteţe de organele ungare de cercetare. Suprafeţele dedicate acestei teme sunt semnificativ mai mari faţă de celelalte şi argumentează o dată în plus periferialitatea politică a românilor ardeleni. Mai mult de un sfert (26,7%) din suprafaţa *Gazetei Transilvaniei* este alocată acestui subiect, pe care îl tratează pe o suprafaţă aproape la fel de însemnată *Telegraful român* (18,5 %) şi *Tribuna* (17,8 %).

C2) evreii sunt de vină – Această subcategorie adună articolele negative despre evrei. Comentariile nu sunt preponderent antisemite, iar imaginea este în genere negativă prin asociere cu maghiarii, pentru că cei mai mulţi dintre ei se considerau unguri de confesiune israelită. Aproape 5% din populaţia Ungariei (fără Croaţia şi Slovenia) aparţinea comunităţii mozaice, iar 75 % dintre ei declarau maghiara ca limbă maternă. În acelaşi timp, 7% dintre maghiari declarau în 1910 că aparţin confesiunii evreieşti[48]. Evreii erau priviţi cu antipatie nu doar pentru că se lăsau asimilaţi fără să opună rezistenţă, ci şi pentru că ei erau mai bine situaţi material. O explicaţie pentru ascensiunea lor economică şi socială în epocă o dă Nicolas M. Nagy-Talavera, care pune în legătură acest fenomen cu modernizarea fără precedent a economiei ungare: „datorită ritmului dezvoltării elita avea nevoie de ajutor. Dar pentru a ajunge la efectivele necesare din armată,

48 Paul Lendvai, *Ungurii*, trad. de Maria şi Ion Nastasia, Bucureşti, Humanitas, 2001, p.341.

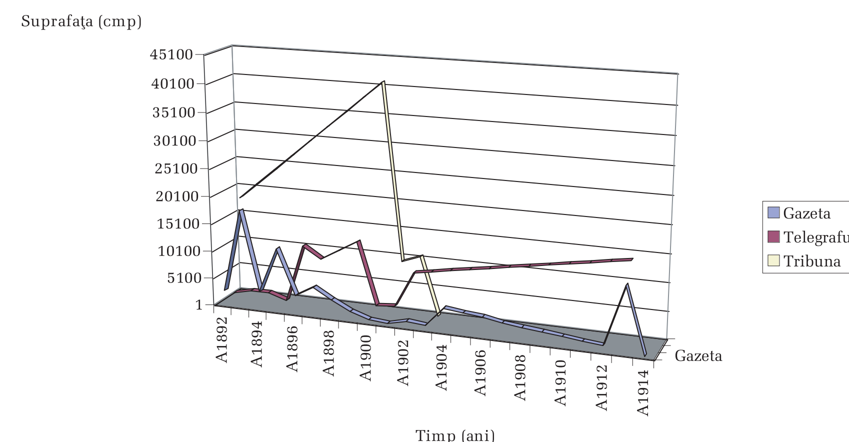
industrie, comerţ, meşteşuguri şi administraţie, ea nu a apelat la ţărănimea maghiară. Se temea, pe drept cuvânt, că odată ce ţărănimea maghiară şi-ar fi dezvoltat propria clasă de mijloc şi propria intelectualitate, mai devreme sau mai târziu această nouă burghezie indigenă ar prelua conducerea ţării şi ar uzurpa puterea clasei conducătoare”[49]. Acesta ar fi motivul pentru care puterea de la Budapesta s-ar fi îndreptat către abia asimilaţii evrei şi germani. Evreii au format o clasă de mijloc industrială, comercială şi meşteşugărească în sensul occidental al cuvântului, iar germanii au completat cu abnegaţie rândurile naţiunii ungare în armată, administraţie şi birocraţie. Ambele grupuri au devenit forţa motrice a maghiarizării[50]. În ţinuturile mărginaşe ale Ungariei, în cuprinsul cărora naţionalităţile formau majoritatea covârşitoare, ungurii evrei funcţionau ca ‘emisari’ ai culturii maghiare, pentru că în multe sate slovace şi româneşti medicii şi micii negustori evrei erau singurele persoane care ştiau ungureşte[51]. Antipatia faţă de evrei a crescut şi mai mult în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, când marile familii de bancheri şi industriaşi evrei controlau în mare măsură sistemul financiar şi marea industrie: mai mult de jumătate dintre proprietarii de întreprinderi comerciale şi 85% dintre directorii şi proprietarii băncilor erau evrei[52]. În primul deceniu după 1900, numărul evreilor în administraţie a crescut la peste 5% (fără cei convertiţi). În Parlamentul de la 1910 erau 84 de deputaţi (unul din cinci) de origine evreiască. În primul război mondial, pe lângă generalul Hazai mai existau în guvern cel puţin cinci miniştri şi nouă secretari de stat de origine evreiască, iar primarul Budapestei începând cu 1913, Ferenc Heltai, se trăgea de asemenea dintr-o familie evreiască[53].

Înmulţirea evreilor în aparatul politic şi administrativ de la Budapesta îi determină pe liderii de opinie transilvăneni să-i socotească duşmani şi, chiar mai mult, să inducă ideea că maghiarii ar fi doar instrumentele acestora. Astfel, la 1892, *Tribuna* consideră că „ovreii sunt cei mai înverşunaţi potrivnici ai naţionalităţilor din Ungaria“ pentru că „agresiunea maghiarilor în contra naţionalităţilor s-a înteţit cu deosebire în urma asmuţirii din partea ovreilor. Uşor de impresionat şi de împinşi într-o direcţie sau alta – ca orice popor politiceşte necopt – maghiarilor nu le-a trebuit mult timp până să fie influenţaţi de îndrăzneţii semiţi care în interesul lor propriu (subl. *Tribunei*) hrănesc în conaţionalii lor curentul şovinist“[54]. Tot la 1892, *Gazeta Transilvaniei* îşi îndeamnă cititorii să se opună „unui popor asiatic”, adică „ovreismului, care fuge de muncă şi ne

49 Nicolas M. Nagy-Talavera, *Fascismul în Ungaria şi România*, trad. Măriuca Stanciu şi Ecaterina Geber, Bucureşti, Hasefer, 1996, p.23.
50 *Ibidem*.
51 *Ibidem*, p.346.
52 *Ibidem, op. cit.*, p.343.
53 *Ibidem*, p.350.
54 *Tribuna*, 14/26 mai 1892.

strică obiceiurile, care astăzi, durere, a făcut tributare toate cercurile scumpei noastre patrii”[55]. „Zdrobirea naţionalităţii popoarelor conlocuitoare şi mai ales a naţionalităţii noastre“ se face de către maghiari sub influenţa evreilor, susţine *Gazeta*, scuzând astfel măsurile politicii budapestane: „singura mângâiere ne este că acest fenomen este un curent bolnăvicios, o boală febrilă trecătoare, care nu corespunde poporului maghiar original, ci e susţinută şi alimentată prin străinii renegaţi, amalgamaţi cu maghiarii“[56]. *Tribuna* este însă cel mai vehement ziar dintre cele studiate, punctul de vârf înregistrându-se în anul 1900 fără o explicaţie cauzală imediată, doar fiindcă ei „pretutideni sunt în tabăra contrarilor egalei îndreptăţiri naţionale, că sprijinesc şi ajută pe cei ce asupresc naţionalităţile, că uneltesc necontenit în contra năzuinţelor de împăciuire şi că ei sunt cei ce intrighează mai mult în politică nutrind discordia şi aţâţând ura dintre popoarele împărăţiei”[57].

Graficul I C2 – evreii sunt de vină pentru situaţia grea a românilor

După cum se observă în graficul I C2, articolele despre evrei apar cu oarecare regularitate până în 1914, dar, deşi toate au o conotaţie negativă prin asocierea acestei minorităţi la politica ungară, ele nu îndeamnă la violenţă, ci se menţin la nivelul explicaţiei ‘ţapului ispăşitor’. „Modul de tratare a evreilor – scria Moses Gaster în 1894, la nouă ani după expulzarea sa din România ca evreu indezirabil – constituie un fel de barometru politic şi social, cu ajutorul căruia se poate constata, cu oarecare exactitate, pentru toate ţările, starea intelectuală şi morală a fiecărei epoci“[58]. Ungaria a fost

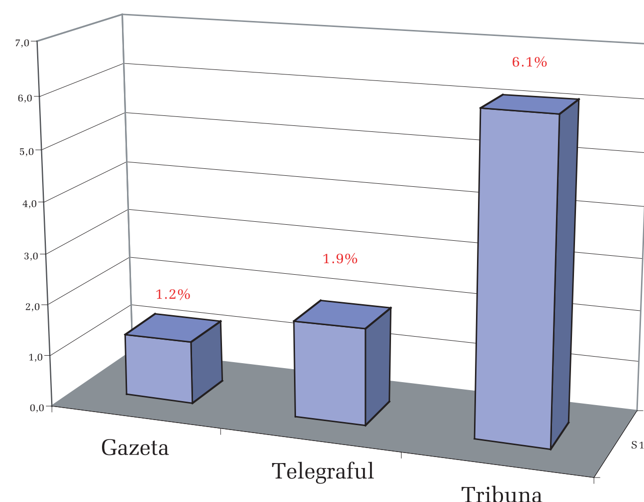
55 *Gazeta Transilvaniei*, 15/27 ianuarie 1892.
56 *Gazeta Transilvaniei*, 10/22 ianuarie 1892.
57 *Tribuna*, 17/30 martie 1900.
58 Moses Gaster, *Memorii (fragmente). Corespondenţă*, ediţie îngrijită de Victor Eskenazy, Bucureşti, Hasefer, 1998, p.XIII.

pentru evrei o ţară primitoare la sfârşitul secolului al XIX-lea, iar populaţia semită nu a format un grup etnic separat sau o minoritate naţională, ci a fost parte constitutivă a naţiunii politice, de confesiune mozaică[59]. Acest concept a fost consfinţit juridic în 1895 printr-o lege care includea religia mozaică în categoria confesiunilor ocrotite de stat. Prima consecinţă a acestei soluţii politico-juridice a fost asimilarea în statisticile etnice, structurate după limbi materne, a evreilor cu maghiarii[60].

Tabelul 7. Suprafeţele categoriei C2
– evreii sunt de vină pentru situaţia grea a românilor

C2	**Gazeta**	**Telegraful**	**Tribuna**
cmp	25 265	20 500	66 032
% din supraf. cercetată	1,2	1,9	6,1

Graficul suprafeţelor C2
– evreii sunt de vină pentru situaţia grea a românilor

Presa transilvăneană de limbă română nu privea cu îngăduinţă strategia de integrare a evreilor în marea masă a maghiarilor într-o perioadă în care Budapesta încerca să pună în practică maghiarizarea naţionalităţilor prin mijloace legale, juridice, de presiune sau chiar de ademenire a celor de altă etnie decât maghiarii. Pentru români acest fenomen era judecat nu doar ca un precedent periculos, ci şi ca o trădare din partea unui grup minoritar care

59 Paul Lendvai, *op. cit.*, p.341.
60 *Ibidem*.

prefera privilegiile în locul luptei pentru ‘egala îndreptăţire’. Cu toate acestea, suprafeţele acordate de cele trei publicaţii acestei teme sunt relativ mici: 1,2% din suprafaţa *Gazetei* cuprinde articole negative la adresa evreilor şi 1,9% din suprafaţa *Telegrafului*, în vreme ce *Tribuna* face unele excese antisemite, 6,1% din suprafaţa ziarului fiind acoperită de astfel de articole.

> *„Evreul e un psiholog minunat şi un cunoscător temeinic al moralei creştineşti; şi acestor două calităţi poate mulţumi toate succesele obţinute în aservirea popoarelor locuitoare în Europa. Evreul cu instinctul, care formează caracteristica rasei sale, a mirosit că din toate statele europene nici unul singur nu este atât de acomodat pentru întemeierea unei Palestine moderne ca Ungaria; şi aceasta din două cauze:*
>
> *Prima cauză este de căutat în caracterul poporal al maghiarilor. Ungurul ca şi polonul este semeţ, ambiţios, înzestrat cu o doză bunicică de grandomanie şi de dor de mărire; iar amăsurat acestor calităţi nu ştie păstra şi cruţa absolut de loc, din care cauză nici când nu se ştie ajunge cu ceea ce are; aceste calităţi în sine îl predestinează deja pe maghiar ca să ajungă în dependenţă financiară şi economică de la un alt popor, care ştie cruţa şi păstra şi are puţine pretenţii.*
>
> *A doua cauză pentru care Ungaria foarte bine se potrivea ca pradă pentru evreimea internaţională este de căutat în relaţiunile etnografice ale acestei ţări. O ţară în care locuiesc 8 popoare diferite şi în care se află nu mai puţin de 7 confesiuni este par excelence potrivită pentru semănarea de ceartă şi discordie între concetăţenii statului aparţinători diferitelor popoare şi astfel există toate condiţiunile pentru a pescui în ape tulburi“. (Eugen de Lemény,* Telegraful român, *19 iunie/21 iulie 1901)*

Articolele din ziarele româneşti care apar în Transilvania în perioada 1892-1914 sunt pline de clişee, care nu exprimă neapărat un neadevăr, ci un adevăr parţial ridicat la rang de adevăr general[61], de tipul „evreii au pus mâna pe finanţele ţării“, „evreii sunt speculanţi“, „evreii sunt intriganţi“ etc. Stereotipurile ca „ansamblu de convingeri împărtăşite faţă de caracteristicile personale, de trăsăturile de personalitate şi de comportament, specifice unui

61 Andrei Oişteanu, *Imaginea evreului în cultura română*, Bucureşti, Humanitas, 2001, p.15.

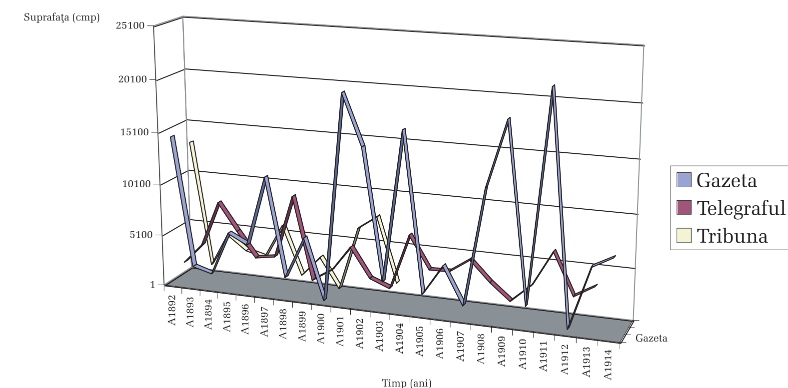
grup de persoane“[62], caracterizează comentariile din presa ardeleană: „Evreimea care s-a făcut stăpână pe întreaga viaţă comercială şi industrială a ţării; leghionul de funcţionari de stat şi administrativi; şi inconştinţa naţională a burghezilor germani lipsiţi de sprijinul natural al unui ţinut împrejmuitor omogen – acestea sunt cauzele şi explicarea cuceririlor maghiare atât de ieftine“[63]. Walter Lippmann, 'inventatorul' noţiunii de stereotip în accepţiunea ei socio-psihologică, a demonstrat că oamenii 'definesc înainte de a vedea'[64], iar această definire se face pe baza unor prejudecăţi care există în mediul social şi cultural existent. Elita intelectuală din Ardeal nu s-a ridicat deasupra acestor prejudecăţi, ci mai degrabă le-a cultivat, după cum rezultă din graficul I C2. Simplificările cu care operează presa transilvăneană îi aşează pe evrei pe primul loc într-un clasament al celor responsabili pentru situaţia marginală frustrantă în care se găsesc românii. *Gazeta Transilvaniei* îi face vinovaţi pe evrei pentru emigrările în masă de la începutul secolului XX atât printre români, dar mai ales printre maghiari:

„Fiii lui Israel […] vin la noi că aici e pământ bun, apă bună, popor prost şi ţară rău cârmuită. N-aş scrie aceste rânduri dacă n-aş iubi poporul maghiar, poporul acela care e silit să ia lumea în cap, să plece la America, să facă loc aici acestor părăsiţi aduşi de vânt […]. Deodată numai ne trezim că ţara ia aspect jidovesc. După câţiva ani de odihnă aici, în ţara noastră, sunt făcuţi baroni şi nobili. În Parlamentul ţării 40 de deputaţi sunt jidovi. În comitatul Nitra majoritatea virilıştilor sunt jidovi. Presa aproape întragă e în mâini jidoveşti. Negoţ, industrie – tot jidovesc“[65], iar *Tribuna* susţine acest punct de vedere notând că „îţi stă mintea în loc gândindu-te cum după toate formele legale jidovii săvârşesc munca de ruinare a mulţimii neştiutoare“[66]. Concluzia formulată de *Gazetă* este că „forţa evreismului speculant se manifestă tocmai în politica asimilantă care-i face cu putinţă să pescuiască în turbure“, că „nu-i speranţă de-ndreptare“ şi că în aceste condiţii “antisemitismul creşte şi se lăţeşte din ce în ce mai mult în toate ţările şi la toate popoarele monarhiei, chiar şi la aceia care se folosesc de evrei pentru scopurile lor politice”[67], în vreme ce *Telegraful român* crede că toleranţa ungară faţă de evrei ar fi un semn de slăbiciune: „Fericiţi-vă cu jidovii, cu patrioţii voştri cei mult lăudaţi, care se declară în gura mare maghiari, numai ca să vă poată pune mâna pe averile de tot felul şi la urmă să vă silească a vă tăia împrejur”[68].

62 Jacques-Philippe Leyens, Vincent Yzerbit, Georges Schadron, *Stereotypes and Social Cognition*, London, Sage, 1994, p.12.
63 *Gazeta Transilvaniei*, 22 septembrie/5 octombrie 1913.
64 Vincent Yzerbyt, Georges Schadron, „Stereotipuri şi judecată socială“, în Richard Y. Bourhis, Jacques-Philippe Leyens (ed), *Stereotipuri, discriminare şi relaţii între grupuri*, trad. Doina Tonner, Iaşi, Polirom, 1997, p.99.
65 *Gazeta Transilvaniei*, 15/28 ianuarie 1910.
66 *Tribuna*, 19 mai/1 iunie 1902.
67 *Gazeta Transilvaniei*, 17/30 martie 1900.
68 *Telegraful român*, 29 iunie/11 iulie 1896.

C3) instaurarea dualismului este de vină pentru înrăutăţirea situaţiei românilor din Transilvania şi Ungaria este o temă curentă în perioada 1892-1914, iar graficul acestui subiect oscilează înregistrând puncte de maxim similare cu graficele IA1, IA2, IA3, IC1. Aceleaşi evenimente care determină creşterea funcţiilor A1, A2, A3 sau C1 duc la o creştere relativă a suprafeţei articolelor alocate subiectului 'dualismul este de vină' pentru că, din punctul de vedere al ziarelor vremii, „întreg sistemul politic inaugurat în urma pactului din 1867 exclude de pe toate terenele vieţii de stat chiar şi ideea egalei îndreptăţiri a naţionalităţilor şi a egalităţii de drept în genere. Acest sistem avu drept firească urmare zdrobirea temeliei însăşi discreditând direct opera pactului”[69].

Graficul I C3 - instaurarea dualismului este de vină pentru înrăutăţirea situaţiei românilor din Transilvania

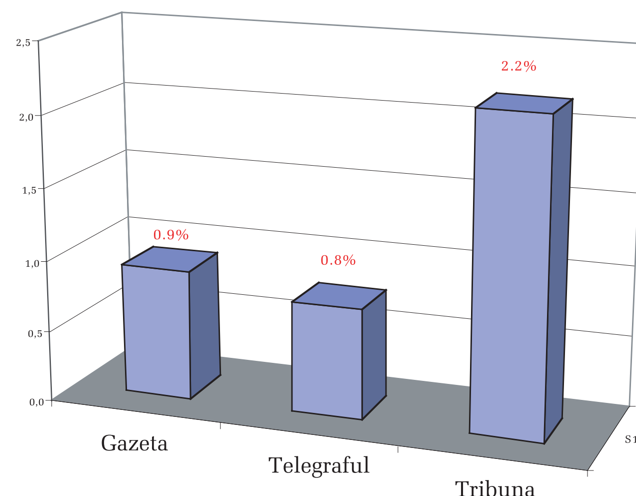
Telegraful român, chiar dacă alocă spaţii mai mici decât celelalte ziare studiate pentru tema 'dualismul este de vină', e mai virulent decât cu alte subiecte. Publicaţia Bisericii Ortodoxe este mai curajoasă în acest caz, din două motive: pentru că, fiind o temă abstractă, nu atacă direct puterea de la Budapesta, şi pentru că dualismul a fost în această perioadă o temă dezbătută de pe poziţii critice chiar de unele cercuri influente de la Budapesta sau de ziarele maghiare, fiindcă multe dintre ele militau pentru desprinderea Ungariei de monarhia bicefală.

69 *Telegraful român*, 16 februarie/1 martie 1906.

Tabelul 8. Suprafeţele categoriei C3 – instaurarea dualismului este de vină pentru înrăutăţirea situaţiei românilor din Transilvania

C3	Gazeta	Telegraful	Tribuna
cmp	18 680	8487	23 512,5
% din suprafaţa cercetată	0,9	0,8	2,2

Graficul suprafeţelor categoriei C3 – instaurarea dualismului este de vină pentru înrăutăţirea situaţiei românilor din Transilvania

Spaţiile acordate categoriei 'instaurarea dualismului este de vină' pentru înrăutăţirea situaţiei românilor din Transilvania şi Ungaria sunt foarte mici, dar graficul este continuu, ceea ce ne arată că tema a rămas actuală, chiar dacă interesul elitei faţă de ea a scăzut: *Gazeta Transilvaniei* se ocupă doar în 0,9% din suprafaţa sa de acest subiect, în proporţie similară *Telegraful* acordă 0,8% din suprafaţa sa subiectului 'instaurarea dualismului este de vină' pentru înrăutăţirea situaţiei românilor din Transilvania şi Ungaria, iar *Tribuna* 2,2%.

Categoria D – Forme de autonomie

Autonomia nu a fost între 1892 şi 1918 subiect de dezbatere în presa română din Transilvania, deşi programul Partidului Naţional Român a păstrat acest deziderat până la începutul secolului XX. Monitorizarea celor trei ziare arată că tema autonomiei apare foarte rar în articolele vremii, iar din punct de vedere sociologic aceste apariţii sunt nesemnificative. Interesul pentru autonomie este scăzut fiindcă agenda publică avea alte urgenţe, dar

şi din cauză că elita română nu avea la îndemână mijloacele necesare pentru a atinge acest obiectiv.

Totuşi elita intelectuală din Transilvania a fost preocupată după 1867 de recuperarea autonomiei principatului, iar Partidul Naţional Român a menţinut în programul său această revendicare până în 1905, când, odată cu renunţarea la pasivitatea politică, a înlocuit recâştigarea autonomiei Transilvaniei cu autodeterminarea naţională.

Atitudinea intelectualilor ardeleni faţă de autonomie s-a schimbat începând cu ultimul deceniu al secolului al XIX-lea. Conferinţele naţionale ale PNR din 1884 şi 1887 au inclus recâştigarea autonomiei pe lista obiectivelor partidului, dar fruntaşii români ajunseseră să-şi dea seama că autonomia Transilvaniei nu mai servea intereselor lor[70]. Astfel, deşi delegaţii conferinţei PNR din 1890 sunt de acord în unanimitate pentru menţinerea programului din 1881, care acorda prioritate recâştigării autonomiei, totuşi nici raportul comitetului executiv asupra activităţii sale după conferinţa din 1887 şi nici raportul comitetului însărcinat cu stabilirea noilor priorităţi ale partidului nu menţionează autonomia pierdută a principatului[71]. Liderii mişcării politice române din Ardeal îşi schimbă treptat modul de abordare a chestiunii autonomiei, iar cele două documente principale care apar la sfârşitul secolului al XIX-lea, Replica, elaborată în 1891 de un grup de studenţi universitari români pentru a combate politica ungară faţă de naţionalităţi, şi Memorandum-ul care cere intervenţia împăratului pentru schimbarea stării de fapt din Transilvania, se referă la autonomia care s-ar fi putut obţine prin federalizare: „asocierea internă a popoarelor, adunaţi împregiurul Tronului"[72].

D1) autonomia în cadrul Ungariei – *Tribuna*, ca foaie oficială a PNR, s-a ocupat mai mult decât celelalte ziare studiate de acest subiect, dar funcţia D1 nu este reprezentativă nici pentru acest cotidian. Valorile maxime apar în 1892, datorită dezbaterilor legate de Memorandum, şi în perioada 1895-1897, fiindcă tribuniştii au participat activ la organizarea aşa-numitului Congres al Naţionalităţilor care s-a ţinut la Budapesta în august 1895, unde au venit alături de români reprezentanţii sârbilor şi slovacilor. Delegaţii celor trei minorităţi au declarat la acest Congres că scopul lor principal este autonomia naţională, argumentând nu ca până atunci, prin recurs la istorie sau la diplome imperiale, ci referindu-se la 'dreptul natural' şi la contribuţia prin impozite pe care o aduceau permanent la bugetul Ungariei[73].

70 Keith Hitchins, *Afirmarea naţiunii: mişcarea naţională românească din Transilvania*, 1860-1914, trad. Sorana Georgescu-Gorjan, Bucureşti, Edit. Enciclopedică, 2000, p.326.

71 *Actele conferinţei Partidului Naţional Român ţinută la 27 şi 28 Octomvrie 1890 în Sibiu*, Sibiu, 1891, p.9-10, 19-41, în Keith Hitchins, *Afirmarea naţiunii…*, p.326.

72 *Memorandumul Românilor din Transilvania şi Ungaria către Maiestatea Sa Imperială şi Regală Apostolică Francisc Iosif*, Sibiu, 1892, p.22-23.

73 Keith Hitchins, *Afirmarea naţiunii…*, p.328-329.

Din punctul de vedere al tribuniştilor, autonomia Transilvaniei ar fi fost o soluţie de împăcare: „Numai autonomia va face pace între români şi maghiari”[74] şi în acelaşi timp de salvare a românilor: „ceea ce putem, ce trebuie să facem este: a lua zbirilor unei miserabile şi imorale politice orice pretext de a-şi putea pune ghiarele pe prada ce-o caută; a întări conştienţa poporului că autonomia este ideea modernă care ne va salva pe toate terenele şi a întări în fiecare om conştienţa responsabilităţii”[75]. Explicaţiile pe care le găseşte *Tribuna* sunt, însă, mai complexe: „trebuie să-i facem pe unguri a recunoaşte că, luptând pentru autonomia Ardealului, nu ţintim la dezmembrarea statului, cum ei ne acuză azi, ci voim să creăm o situaţie care să corespundă sentimentului comun al majorităţii cetăţenilor acestei ţări”[76]. În disputa pentru renunţarea la pasivitate şi deci la prevederea din programul PNR referitoare la autonomie, Tribuna s-a situat mereu pe poziţii radicale: *„A abzice că rasimul existenţei noastre ca români în regatul ungar, de autonomia Transilvaniei,* pe motivul că aceasta ar fi un vis, o utopie, ar însemna o capitulare în faţa curentului şovinist, în faţa utopiei maghiarizării tuturor popoarelor din Ungaria (subl. tr.)”[77].

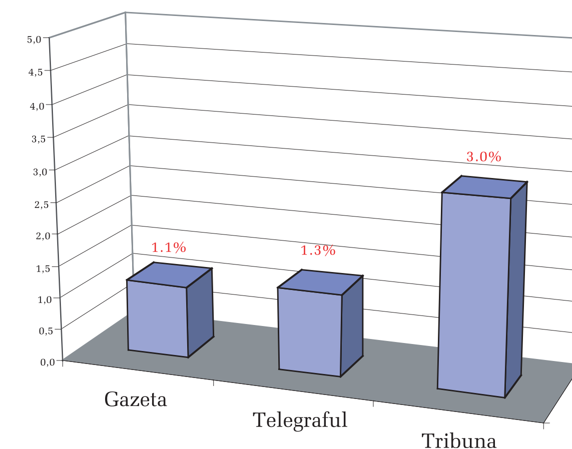
Autonomia Transilvaniei în cadrul Ungariei nu mai este o temă frecventă la sfârşitul secolului al XIX-lea în gazetele vremii. Presiunile politice exercitate de guvernul de la Budapesta schimbaseră agenda Partidului Naţional, care conştientizase imposibilitatea obţinerii autonomiei şi se orientase tot mai mult spre obţinerea de drepturi colective pentru comunitatea românilor din Ardeal, mai cu seamă după 1905, când partidul renunţă oficial la pasivism şi modifică programul PNR.

Tabelul 9. Suprafeţele categoriei D1 – autonomia Transilvaniei în cadrul Ungariei

D1	Gazeta	Telegraful	Tribuna
cmp	23 360	14 125	32 287
% din suprafaţa cercetată	1,1	1,3	3,0

74 *Tribuna,* 20 noiembrie/2 decembrie 1894.
75 *Tribuna*, 1/13 martie 1895.
76 *Tribuna*, 16/28 decembrie 1895.
77 *Tribuna*, 15/25 ianuarie 1903.

Graficul suprafeţelor categoriei D1 – autonomia Transilvaniei în cadrul Ungariei

Obţinerea autonomiei în cadrul Ungariei era o ipoteză de lucru destul de rar folosită de intelectualii români, care preferau federalizarea imperiului oricărei alte forme politice de autonomie. Această situaţie se observă şi din tabelul 9: *Gazeta* şi *Telegraful* dedică în jur de 1% din suprafaţa lor acestui subiect, iar *Tribuna* 3%.

D2) autonomia Transilvaniei în cadrul României – Această categorie este foarte puţin reprezentată, după cum se poate vedea şi în tabelul 10: *Gazeta Transilvaniei* acordă 0,2% din suprafaţă acestui subiect, care însă pentru celelalte publicaţii nu există.

Tabelul 10. Suprafeţele categoriei D2 – obţinerea autonomiei Transilvaniei în cadrul României

D2	Gazeta	Telegraful	Tribuna
cmp	4180	375	0
% din suprafaţa cercetată	0,2	0,0	0,0

Din punct de vedere sociologic, apariţia acestei teme nu poate fi luată în considerare, fiindcă spaţiile alocate categoriei D2 sunt nesemnificative în raport cu spaţiul total şi cu apariţiile celorlalte subiecte. Consemnăm totuşi această chestiune, pentru că în istoriografia românească i se acordă un loc însemnat. În Transilvania însă, astfel de idei erau „exprimate în mare taină”,

după cum notează Hitchins, explicând că reprezentanţii PNR "doreau să evite acuzele de neloialitate" care puteau aduce prejudicii ireparabile cauzei lor[78].

La 1892, Ioan Slavici, admirator al monarhiei habsburgice şi nostalgic de la Bucureşti al imperiului defunct, scrie că „Românii numai în România pot să se dezvolte în toată libertatea. Astfel, în timp de câteva decenii România a devenit cea mai cultă parte din poporul român şi, prin urmare, centrul firesc al vieţii culturale române"[79], iar Vasile Lucaciu confirmă la 1894 că „Bucureştiul este centrul şi inima întregului românism"[80]. Consideraţiile pe marginea unei potenţiale uniri cu Regatul sunt însă extrem de rare în ziarele care apar în Transilvania în perioada dinaintea Primului Război Mondial, deşi aluzile nu lipsesc cu desăvârşire, după cum arată şi monitorizarea. În 1903 *Tribuna* aduce în discuţie alternativa pe care o au românii din Transilvania, dacă nu li se acordă atenţia cuvenită, semn că cenzura nu era chiar atât de aspră: „Până acum lupta naţionalităţilor din Ungaria s-a învârtit în jurul temei următoare: să convingă guvernul unguresc că nemaghiarii nu voiesc stat în stat, nu voiesc îmbucăţirea şi răsturnarea Ungariei ci întărirea şi ridicarea ei prin aceea că fiecare naţionalitate să îşi aibă drepturile sale naţionale asigurate, puse în vigoare şi respectate. Să convingă tronul că loialitatea popoarelor nemaghiare este tot atât de sinceră şi profundă ca în trecut, dar tendinţele guvernelor şoviniste de a maghiariza Ungaria nu pot fi suferite [...]. Luând acum în considerare că *sârbii şi românii au fraţi peste hotare* (subl. *Tribunei*), cine poate să garanteze că în momentele critice nu vor căuta sprijin şi aceste popoare acolo? Noi, românii, suntem contra ori-şi-cărui amestec în afacerile noastre interne. Atragem numai atenţia maghiarilor asupra faptului cunoscut de toată lumea, că naţionalităţile nemaghiare din Ungaria toate pot găsi la un moment critic sprijin la fraţii din afară, numai maghiarii sunt orfani în Europa"[81].

Consideraţiile de acest fel sunt evitate poate şi din cauza autocenzurii, dar şi din raţiuni politice şi practice: proiectele unioniste ar fi fost taxate drept iredentiste, iar cei care le-ar fi proiectat ar fi suferit rigorile legii. Pe de altă parte, platforme articulate pe relaţia cu Bucureştiul au lipsit cu desăvârşire poate şi fiindcă păreau utopice pentru fruntaşii ardeleni.

D3 – autonomia Transilvaniei prin federalizarea Imperiului Austro-Ungar este o temă care, deşi nu înregistrează suprafeţe importante, se discută cu oarecare consecvenţă în toate cele trei ziare luate în studiu. *Telegraful român* se ocupă de acest subiect fie în termeni neutri, fie judecând critic sau practic-raţional imposibilitatea federalizării monarhiei, în vreme ce *Tribuna* se află pe poziţii militante, iar *Gazeta Transilvaniei* se raportează

78 Keith Hitchins, *Ortodoxie şi Naţionalitate*, op.cit., p.83.
79 Ioan Slavici, "Românii din Regatul Ungar şi politica maghiară", 1892, în I. Slavici, *Românii de peste Carpaţi*, Bucureşti, Edit. Fundaţiei Culturale Române, 1893, p.7.
80 *Tribuna*, 27 februarie/11 martie 1894.
81 *Tribuna*, 14/17 februarie 1903.

pozitiv la proiectele federative apărute în epocă, dar în articole succinte, acordând 1% din suprafaţa sa acestui subiect. În schimb, *Telegraful* şi *Tribuna* dedică fiecare aproape 7% temei 'autonomia Transilvaniei prin federalizarea Imperiului'.

Tabelul 11. Suprafeţele categoriei D3 – autonomia Transilvaniei prin federalizarea Imperiului Austro-Ungar

D3	Gazeta	Telegraful	Tribuna
cmp	20 110	75 192,5	73 580
% din suprafaţa cercetată	1,0	6,8	6,8

„Imperiul habsburgic poate dăinui în permanenţă sub o singură formaţiune politică: federalizarea naţională"[82], scrie *Tribuna,* care aduce adesea în sprijinul său argumente preluate din gazete străine, aşa cum în iunie 1897 publică un fragment din *Frankfurter Zeitung*: „Dacă există vre-un stat cu dispoziţie firească spre federalism, atunci acela e Austro-Ungaria, cu mozaicul său de popoare. Şi dacă în monarhia habsburgică domneşte o continuă ceartă naţională, aceasta provine numai de acolo că e guvernată centralistic în loc să se lase fiecărei naţionalităţi însuşirea sa proprie, după principiul egalei îndreptăţiri, şi să i se garanteze o liberă dezvoltare"[83]; şi un alt fragment din *Grazer Extrablatt* în care accentuează că „germanul trebuie să fie federalist dacă vrea să fie iarăşi domn în casa sa"[84]. Federalizarea monarhiei este pentru tribunişti o modalitate de salvare în faţa maghiarizării: „[două piedici ameninţă] viitorul şoviniştilor de a nu se putea întrupa niciodată şi care stau în strânsă legătură, anume rezistenţa naţionalităţilor [...] şi federalismul, care bate la uşile ţării şi ameninţă a înghiţi ca un balaur pe nefericita maghiarime înainte de a se fi întrupat"[85]. *Tribuna* se ocupă consecvent de tema federalizării, pe care o susţine necondiţionat plecând de la premisa că „maghiaria e o utopie, pe când federalismul e o cerinţă a timpului modern pentru statele cu mai multe popoare"[86]. *Telegraful român* nu intră în jocul speculaţiilor de la mijlocul anilor 1890 pe tema federalizării, iar când subiectul nu mai e de actualitate, în perioada dinaintea începerii primului război mondial, analizează, sub semnătura lui Teodor V. Păcăţian, la rece, de ce federalizarea monarhiei nu avea şanse de izbândă: „Austria n-a avut niciodată şi nici n-a putut să aibă

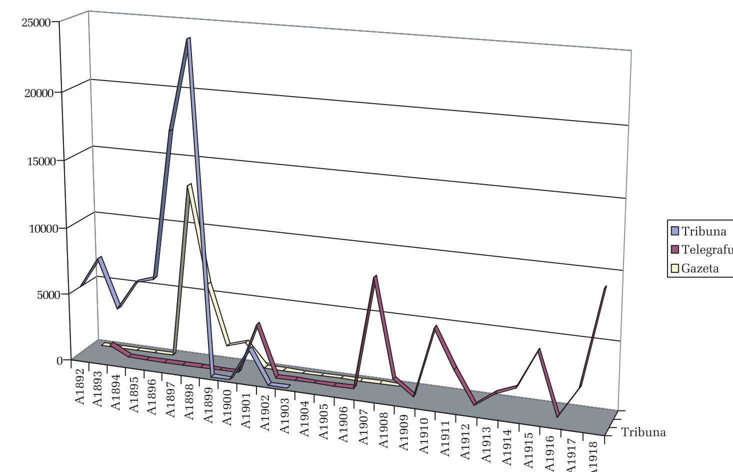
82 *Tribuna*, 1/18 octombrie 1898.
83 *Tribuna*, 10/22 iunie 1897.
84 *Tribuna*, 10/22 iunie 1897.
85 *Tribuna*, 2/14 aprilie 1898.
86 *Ibidem.*

scopul de a jertfi hegemonia maghiarizării, respectiv supremaţia ei, şi n-a voit niciodată să înlocuiască hegemonia maghiară cu o federaţie a popoarelor ţării. […] Dacă Austria ar fi avut intenţiunea să facă aici de fapt un stat federativ putea să-l facă de atâtea ori, dar mai uşor în anii 1849-1868, în epoca în care maghiarimea era zdrobită, iar Austria dispunea de putere absolută. […] Interesul Austriei e numai acela, să rămână Ungaria în continuă dependenţă, pentru ca să rămână asigurată, de o parte puterea dinastiei, de altă parte interesele economice ale Austriei"[87]. Pentru *Telegraful român*, atât de timorat de puterea de la Budapesta şi de cenzură, federalizarea ar fi putut fi, însă, luată în seamă la sfârşitul anului 1918: „Revoluţia europeană […] în care ne aflăm cu toţii azi pare a voi să realizeze în Austro-Ungaria intenţiile anului 1848. […] Pentru a se putea croi azi ce atunci nu s-a putut, vedem un membru al revoluţiei în Austro-Ungaria, ce începând de jos nu numai cu transformări democratice, ci şi cu gândul de a înfiinţa pe baza raporturilor democratice, şi prin intermediul Polonezilor şi al Românilor, dezrobind deocamdată naţiunile, caută o unire cu Balcanii prin federaţie balcanică şi danubiană"[88].

Gazeta Transilvaniei este preocupată de subiectul federalizării monarhiei mai ales înainte de 1905, când românii ardeleni au renunţat la politica de pasivism şi la planurile de autonomie a Transilvaniei. *Gazeta* este la fel de entuziastă ca *Tribuna* în privinţa acestui subiect, după cum rezultă din graficul I D3.

87 *Telegraful român*, 20 mai/2 iunie 1908.
88 *Telegraful român*, 11/24 octombrie 1918.

Graficul I D3 - obţinerea autonomiei Transilvaniei prin federalizarea Imperiului Austro-Ungar

La 1903, *Gazeta Transilvaniei* constată că „Dualismul e pe ducă şi se pregăteşte în monarhia noastră ceva despre care azi nu ne putem da încă seama cum se cade că ce e şi ce mai poate fi. Acum, la începutul noului period de schimbări interioare în monarhie, ce se anunţă prin aceea, că în Ungaria dualismul a primit o lovitură mortală, iar în Austria federalismul îşi ridică capul cu cutezare, acum, zicem, la începutul acestui period, au făcut şi fac gură numai maghiarii care sunt stăpâni obsedaţi ai situaţiei în ţară"[89]. *Gazeta* susţine cauza federalistă ca şi cum nu ar exista nici un dubiu că ar putea fi pusă în practică, întrebându-se retoric cum ar putea fi ferită Ungaria „de a se infecta cu ideile federaliste […] mai ales când bine ştim, că mizeriile naţionale din Austria se găsesc toate şi în partea ungară a monarhiei, numai cu deosebirea că aici nemulţumirea este suprimată în mod forţat şi artificial, ceea ce face ca ea să fie şi mai îngrijorătoare"[90]. Pentru a da mai mare greutate subiectului *Gazeta*, la fel ca *Tribuna*, preia articole din presa internaţională, franceză sau germană. Supravieţuirea Austriei ar fi improbabilă în absenţa federalizării, scrie *Deutsches Volksblatt*: „centralismul a învins numai statul federativ feudal, pe care îl proiectase Hohenwart, ca mandatar al feudalilor din Boemia, dar în faţa acelui stat federativ, care vrea să facă din diferitele grupări ale ţării un întreg organic şi care, recunoscând principiul autonomiei naţionale, respectă drepturile fiecărui popor, în faţa acestui federalism, *ideea centralismului a capitulat deja, pentru că numai într-un astfel de stat federativ sunt cuprinse garanţiile pentru existenţa Austriei* (sublinierea *Gazetei Transilvaniei*)"[91].

89 *Gazeta Transilvaniei*, 19 octombrie/1 noiembrie 1903.
90 *Gazeta Transilvaniei*, 31 martie/ 12 aprilie 1898.
91 *Gazeta Transilvaniei*, 12/24 mai 1899.

Categoria E – Colonialismul intern

E1) Budapesta are control asupra economiei prin pârghiile centralizatoare;
E2) Ungaria încearcă să colonizeze Transilvania;
E3) Biserica greco-catolică se lasă folosită de puterea ungară.

La această categorie am inclus câteva dintre temele cercetate, care s-au dovedit însă reprezentative doar pentru câte una dintre publicaţiile cercetate. Iniţial, studiul pe care mi l-am propus includea şi alte categorii, la care am renunţat pe parcurs pentru că fie nu erau omogene, fie nu erau funcţii continue, iar din punctul de vedere al analizei de conţinut nu erau reprezentative. Astfel, categoriile E1 şi E2 se regăsesc doar în *Tribuna*, în vreme ce categoria E3 este prezentă numai în publicaţia Bisericii Ortodoxe, *Telegraful român*. Cercetarea a urmărit aceste subiecte, dar şi altele în toate cele trei ziare. Printre categoriile luate în calcul iniţial au mai fost: 'Biserica Ortodoxă se lasă folosită de Budapesta' şi 'Biserica Ortodoxă subminează acţiunile Partidului Naţional' – aceste două teme se regăsesc atât în *Gazeta Transilvaniei*, cât şi în *Tribuna*, dar pe spaţii nesemnificative din punct de vedere sociologic. Rezultă că aceste două cotidiane nu se ocupau cu metodă de tacticile Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania sau, în orice caz, nu şi-au propus să descrie în amănunt complicităţile şi dilemele sugerate de purtătorii de cuvânt ai BOR (inclusiv prin *Telegraful român*) şi să le reia de câte ori se iveau anumite semne de întrebare.

„În Transilvania, ideea de libertate este formulată şi garantată prin oficializarea libertăţii religioase – problemă esenţială într-un stat multiconfesional, în timp ce în Ţările Româneşti libertatea religioasă este sau pare de la sine înţeleasă, fără a necesita o politică legiferată consecventă." (Adrian Marino, Libertate şi cenzură în România: începuturi, *Iaşi, Polirom, 2005, p.198)*

E3) Biserica greco-catolică se lasă folosită de puterea ungară – Pe de o parte, *Tribuna*, ca organ de presă al Partidului Naţional, nu voia să accentueze anumite conflicte cu reprezentanţii Bisericii Ortodoxe, iar pe de alta nici *Gazeta*, nici *Tribuna* nu puteau să submineze direct BOR, în condiţiile în care la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui de-al XX-lea preoţii ortodocşi formau o parte importantă a elitei. În schimb *Telegraful*, scris şi conceput de liderii Bisericii Ortodoxe din Transilvania, a atacat constant în perioada 1892-1918 Biserica Greco-Catolică, alocând peste 10% din suprafaţa publicaţiei acestor atacuri, după cum rezultă şi din Tabelul 12.

Tabelul 12. Suprafeţele categoriei E3 – Biserica greco-catolică se lasă folosită de puterea ungară

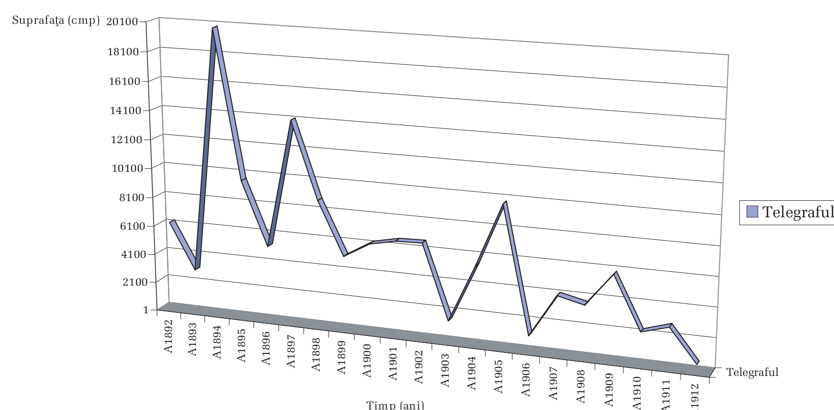
E3	Gazeta	Telegraful	Tribuna
cmp	0	117 443,5	1013
% din suprafaţa cercetată	0,0	10,7	0,1

Rivalitatea dintre cele două biserici s-a perpetuat până în zilele noastre, când Biserica Ortodoxă se opune cu argumente pe care le numeşte istorice retrocedării clădirilor care au aparţinut înainte de instaurarea regimului comunist Bisericii Greco-Catolice. Prezenţa Bisericii Române Unite cu Roma în Ardeal a împărţit până în 1948 credincioşii cu cei ai Bisercii Ortodoxe. 'Schisma' de la 1700, percepută şi azi traumatic de partea ortodoxă, le-a deschis românilor ardeleni calea spre Occident. Al. Cistelecan crede chiar că „Biserica Română Unită cu Roma a reprezentat primul program de europenizare a românilor, de integrare a lor în Occident, mult mai articulat şi mai profund decât acţiunea occidentalizantă a fanarioţilor şi devansând cu mult acţiunea de racordare a bonjuriştilor"[92]. *Telegraful român*, şi atunci, şi acum, se raportează de pe poziţii conflictuale cu Biserica Greco-Catolică. La sfârşitul secolului al XIX-lea însă, adversitatea BOR era mult mai puţin reţinută decât în anii 2000: „Propaganda papistaşă este în serviciul curentului pus la cale pentru desnaţionalizarea noastră"[93], „Acum când această biserică 'unică mântuitoare' stă să-i 'mântuiască' pe Românii greco-catolici, aşa încât nici urmă să nu mai rămână de ei pe faţa pământului, să-i înghită în organismul ei"[94], pentru că, scrie *Telegraful,* „Românii catolici şi uniţi sunt mai accesibili pentru maghiarizare. Între ortodoxie şi maghiarizare este o mare distanţă; aceasta o ştiu şi maghiarii bine, de aceea ura şi persecuţia faţă de românii ortodocşi este nu numai naţională, dar şi confesională; de aci urmează că românii uniţi au fost totdeauna mai cruţaţi, sau şi dacă mai nu chiar cruţaţi, dară mai puţin persecutaţi"[95]. *Telegraful român* încearcă să-şi convingă publicul cititor că greco-catolicii sunt nu doar favorizaţi, ci şi răsfăţaţi din cauza confesiunii lor. Demonstraţia pe care o face cu oarecare consecvenţă *Telegraful* (vezi graficul funcţiei E3 – 'Biserica Greco-Catolică se lasă folosită de puterea ungară') ar vrea să convingă că Biserica Unită cu Roma s-ar fi raliat cu puterea de la Budapesta împotriva etnicilor români, argumentele sunt însă subţiri, iar demonstraţiile neconvingătoare: „Mai înainte numirea de 'papistaş' la poporul român era

92 Al. Cistelecan, „Greco-catolicismul la români", în *Provincia*, II, august-septembrie 2001, nr. 8-9.
93 *Telegraful român*, 17/29 martie 1898.
94 *Telegraful român*, 1/15 noiembrie 1898.
95 *Ibidem.*

ceva odios din punct de vedere confesional şi preoţimea unită se ferea a se identifica cu ei; astăzi puntea de trecere s-a făcut pod şi podul s-a lărgit; preotul unit se simte fericit să predice la altarul unei biserici romano-catolice; poporul unit tace şi nu mai este simţitoriu, ba el însuşi sare peste puntea unirei şi se face de-a dreptul romano-catolic, pe când la începutul uniunei nici tunurile din Bucov nu erau în stare a-l mişca din cercul convingerilor sale religioase”[96].

Graficul I-E3 – Biserica Greco-Catolică se lasă folosită de puterea ungară

E1) Budapesta are control asupra economiei prin pârghiile centralizatoare – La această temă am reţinut articolele care critică centralizarea aplicată de guvernele ungare, aceste articole acoperind, potrivit tabelului 13, peste 8% din suprafaţa *Tribunei*.

Tabelul 13. Suprafeţele categoriei E1 – Budapesta are control asupra economiei prin pârghiile centralizatoare

E1	Gazeta	Telegraful	Tribuna
cmp	1000	600	88137
% din suprafaţa cercetată	0,04	0,05	8,18

Ca în orice provincie periferică autorităţile centrale se impun în ciuda rezistenţei populaţiei autohtone. O descriere a acestei situaţii oferă articolul „Comitatele” apărut în 1894 în *Tribuna*: „din vremuri vechi încă, comitatele

96 *Telegraful român*, 17/29 aprilie 1897.

au jucat un rol hotărâtor în viaţa publică a Ungariei. Având o autonomie destul de largă, mai ales până ce nu s-au dat atâtea puteri discreţionare – şi nici o răspundere – fişpanilor, fiecare comitat era un fel de cetate, la zidurile căreia voinţa guvernelor trebuie să se oprească [...] Azi comitatele, cu întreg aparatul lor administrativ, sunt ajutorul cel mai eficace al guvernului pentru a face cu populaţia ce vrea. Şi, ceea ce este mai detestabil, poate oprima voinţa populaţiei salvând adesea chiar şi aparenţele că ar face ingerinţe”[97].

E2) Ungaria încearcă să colonizeze Transilvania se referă la articolele care semnalează intenţia de colonizare a Transilvaniei, dar şi la cele preluate din presa maghiară care trasează noile planuri de colonizare. Tribuniştii se revoltă în faţa acestora pe aproape 9% din suprafaţa revistei (vezi tabelul 14), menţionând mai ales condiţiile inegale: „coloniştii maghiari, importaţi printre români, sunt tractaţi din partea guvernului ca un fel de plante sub sticlă, scutite prin fel de fel de favoruri, dăruite cu moşii bogate, cu ajutoare băneşti, cu credite ieftine, cu venituri bogate pentru şcoale şi biserici. Aşa că românilor din ţinuturile atinse li se îngreunează în favorul maghiarismului atât concurenţa economică, cât şi cea, mult mai importantă, culturală. Este evident scopul urmărit de guvern prin această politică de colonizare. Voind să plăsmuiască între români insule maghiare, bogate şi prospere şi ocrotite de puterea statului, guvernul voeşte să slăbească viaţa românească [...]”[98]. Colonizarea provinciilor periferice reprezintă una dintre metodele clasice aplicate de metropolă pentru a menţine o stare de ‘dependenţă structurală’[99], iar *Tribuna* observă în 1901 că „naţionalităţilor li s-a luat orice posibilitate de a influenţa mersul administraţiei şi de a ocupa funcţii prin comitate”[100].

Transilvania cu ochii spre Viena şi spatele spre Bucureşti

II) Raportarea faţă de centrele de putere

Studiul pe verticală ne indică felul pozitiv sau negativ al raportării elitei transilvane de limbă română la cele trei centre de putere:

1. Viena

2. Budapesta

3. Bucureşti

97 *Tribuna*, 21 februarie/5 martie 1893.
98 *Tribuna*, 21 februarie/5 martie 1893.
99 Michael Hechter, *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development*, 1536-1955, Londra, Routledge and Kegan Paul, 1973, p.33-34.
100 *Tribuna*, 1/14 decembrie 1901.

Cercetarea pentru aceste categorii este similară celei folosite anterior, cu deosebirea că în acest caz folosim doar *Gazeta Transilvaniei* şi *Telegraful român*, cele două publicaţii care apar neîntrerupt în perioada 1892-1918. Articolele referitoare la cele trei categorii sunt fie pozitive, fie negative. Presa transilvăneană de la sfârşitul secolului al XIX-lea era o presă angajată, de opinie, care nu ţinea cont de principiul imparţialităţii ca standard profesional, iar articolele erau rareori neutre. Chiar şi relatările pe teme fără importanţă pentru naţionalităţi dezbătute în Dieta de la Budapesta erau trecute într-un registru sau altul.

Pentru analiza pe verticală am cercetat *Telegraful român* şi *Gazeta Transilvaniei* în perioada 1892-1918, folosind pasul 10 pentru eşantionarea cotidianului *Gazeta* şi pasul de cinci pentru *Telegraful*, care apare de trei ori pe săptămână. În urma prelucrării datelor se poate observa că Viena este o categorie văzută în mare parte pozitiv de către publicaţiile cercetate, spre deosebire de categoria Budapesta care este valorizată mai degrabă negativ. Categoriei Bucureşti i se dedică un spaţiu mult mai restâns decât celorlalte, cu articole preponderent negative în *Gazeta Transilvaniei* şi relativ echilibrate în *Telegraful român*.

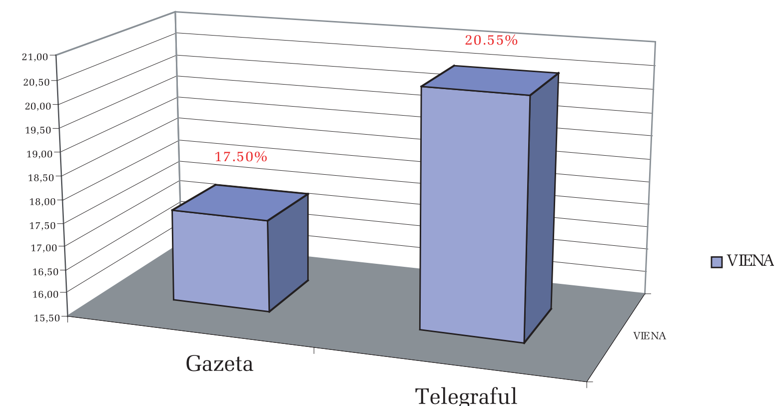
Viena – centrul românilor ardeleni

La categoria Viena am luat în considerare articolele care fac referire la împărat, la politica dusă de Curtea de la Viena sau la tradiţiile habsburgilor şi influenţa acestora asupra românilor din Transilvania.

Tabelul 15. Suprafeţele categoriei Viena

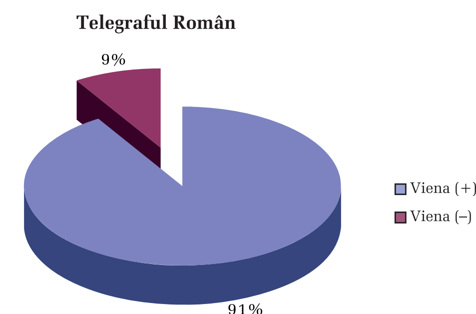
Viena	cmp	%
Gazeta	357 405	17,50
Telegraful	225 752,3	20,55

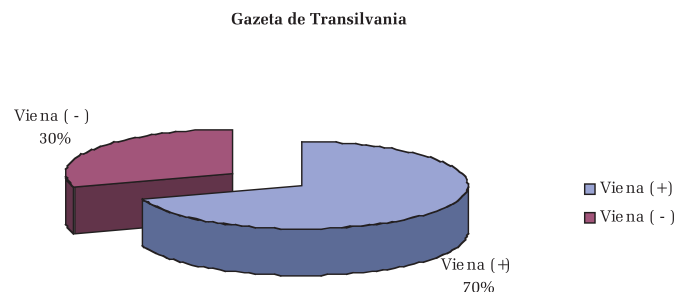
Graficul suprafeţelor categoriei Viena

Gazeta Transilvaniei şi *Telegraful român* acordă suprafeţe relativ egale articolelor despre Viena, după cum se observă în Tabelul 15 şi în graficul aferent acestui tabel. *Telegraful*, cu peste 20% din suprafaţă dedicată Vienei, este, totuşi, mai generos decât *Gazeta*, care la rândul ei alocă peste 17% din suprafaţă acestei categorii. Însă spre deosebire de *Telegraful*, *Gazeta Transilvaniei* are 30% dintre articole negative şi 70% pozitive. *Telegraful*, mai moderat şi întotdeauna mai puţin critic faţă de putere, oricare ar fi ea, este în proporţie de 91% pozitiv în articolele despre Monarhie sau Coroană şi doar în 9% dintre cazuri discursul său este negativ, după se poate vedea şi în graficul II 1 – „Discursul apreciativ al publicaţiilor pentru categoria Viena”.

Graficul II 1 – Discursul apreciativ al Telegrafului român *şi* Gazetei Transilvanei *pentru categoria Viena*

Viena este 'Centrul lumii' pentru românii ardeleni, aşa cum scrie Ioan Slavici şi cum rezultă şi din discursul apreciativ din *Gazeta Transilvaniei* şi *Telegraful român*. Viena este locul unde se întâmplă toate lucrurile, este locul unde împăratul ia decizii importante, decizii care trebuie respectate de către popoarele monarhiei. Intelectualii români din Transilvania privesc nu doar cu veneraţie şi respect către tronul habsburgilor, ci uneori şi cu răspundere sau, alteori, foarte rar, chiar pe un ton critic.

Împăratul nu greşeşte, el este nevoit de alţii să ia hotărâri nedrepte. *Telegraful român* încearcă să păstreze această imagine mitizată a suveranului în mai mare măsură decât *Gazeta Transilvaniei.* Ambele publicaţii sunt, însă, prin tradiţie angajate pe linia pro-vieneză. Politica împăratului este apărată, explicată şi împărtăşită de *Telegraful român*, chiar dacă această politică nu este favorabilă românilor: „Cunoaştem noi cu mult mai bine inima părintească a domnitorului nostru, care deopotrivă îşi iubeşte toate popoarele credincioase şi deopotrivă ar voi să le vadă mulţumite şi fericite pe toate. A dovedit-o aceasta chiar şi în trecutul mai recent, când n-a putut odată cu capul să se învoiască la maghiarizarea armatei, tocmai de a nu face nedreptate naţionalităţilor nemaghiare. Şi ştim noi bine că şi dacă ar fi să-şi dea Coroana consimţământul şi sancţionarea la aducerea unor legi noi, menite să ne despoaie de drepturile avute, nu o face decât numai silită de împrejurări şi de motive constringente – fără voie deci şi cu inima îndurerată"[101]. *Telegraful român*, care este de obicei împăciuitor, ia uneori tonul fiului care-şi dojeneşte părintele şi critică politica Vienei: „S-a făcut mare greşală, după părerea noastră, că nu s-a căutat să se lege o anumită înţelegere cu naţionalităţile nemaghiare, pentru că Coroana şi guvernul nu puteau să aibă oameni mai de încredere de cum ar fi fost deputaţii naţionalişti. Aceştia ar fi votat toate necesităţile de stat, contingentele de recruţi cerute de interesele de mare putere ale monarhiei, bugetul, legea nouă electorală, dacă era pusă pe baze drepte şi ar fi înconjurat obstrucţia. Lăsându-le lor mână liberă, guvernul putea apoi mai cu succes să lupte în

101 *Telegraful român*, 1/14 aprilie 1904.

contra opoziţiei maghiare […]"[102]. *Gazeta Transilvaniei* este mai tranşantă atunci când explică poziţia incorectă a puterii de la Viena (vezi şi graficul II 1 – Discursul apreciativ al *Telegrafului român* şi *Gazetei de Transilvania* pentru categoria Viena). La fel ca *Telegraful, Gazeta* pare să dialogheze cu Împăratul şi ceilalţi responsabili vienezi: „Nu le luaţi maghiarilor nimic din drepturile lor, dar daţi-ne şi nouă, naţiunilor oprimate, toate drepturile lor. Luaţi-le maghiarilor toate privilegiile şi nu ne daţi nici nouă nici un privilegiu. Faceţi legi şi instituţii, cari să asigure în mod egal tuturor neamurilor din monarhie şi mai ales din Ungaria dreptul desăvârşit la limba lor, la cultura lor, la naţionalitatea lor, la economia lor şi la protecţia şi sprijinul deopotrivă al statului"[103]. Criticile celor două publicaţii sunt de fapt sfaturi şi explicaţii. Nimic brutal sau agresiv nu perturbă dialogul în familie pe care *Telegraful* şi *Gazeta* îl propun. Totuşi din când în când acestea îi sugerează împăratului că naţionalităţile ar trebui să se bucure de drepturi egale dacă îşi doreşte o monarhie puternică, fiindcă „numai aşa vom avea o dinastie puternică ale cărei neamuri vor apăra cu energie integritatea statului, hotarele monarhiei, prestigiul şi gloria tronului"[104]. Cu toate acestea, nu de puţine ori puterea de la Viena este suspectată de naivitate sau credulitate, făcând fără să vrea jocurile incorecte ale Budapestei: „O vorbă aruncată de Bismark, care spusese că Habsburgii trebuie să se razime pe maghiari, a prins. S-a înjghebat dualismul. Naţiei ungare i s-a dat întreg statul unguresc"[105].

Pe toată perioada cercetată, *Telegraful* şi *Gazeta* au discursuri preponderent pro-monarhice. Aproape până spre sfârşitul primului război mondial, Viena rămâne pentru românii ardeleni centrul puternic care ar putea schimba soarta Transilvaniei. Articolele apărute între anii 1892–1918 în cele două publicaţii sugerează o disponibilitate fără limite a românilor faţă de împăratul care le-a întors spatele. Capitala Imperiului este pentru ardeleni singurul loc în care se pot lua decizii favorabile pentru ei, şi de aceea sunt gata să aştepte oricât momentul prielnic. Fidelitatea lor e fără margini şi are motive să fie aşa, după cum scria Ioan Slavici la o sută de ani de la desfiinţarea şerbiei: „Maghiarii pot să ne amărască zilele, pot să ne împingă în duşmănie, dar nu ne vor face să uităm că prinţul Eugen de Savoia ne-a scăpat de jugul turcesc, împăratul Iosif al II-lea ne-a făcut pe noi înşine şi împăratul Francisc Iosif I ne-a dat stăpânirea asupra pământului muncit de noi". Pentru Slavici, ca şi pentru publiciştii *Gazetei* şi *Tribunei*, Împăratul era absolvit de orice vină legată de marginalizarea politică şi economică a transilvănenilor: „E mai presus de toată îndoiala că Curtea de la Viena nu în urma rezistenţei pasive a maghiarilor, ci văzând că nu se poate răzăma pe

102 *Telegraful român*, 18/31 mai 1910.
103 *Gazeta Transilvaniei*, 22 martie/4 aprilie 1914.
104 *Ibidem.*
105 *Ibidem.*

românii, pe sârbii, pe germanii şi pe slovacii care le dedeau ajutor partidului independentist şi celui 48-ist, a fost nevoită să-nceapă cu fruntaşii leali ai maghiarilor negocierile terminate cu nenorocitul pact dualist".[106]

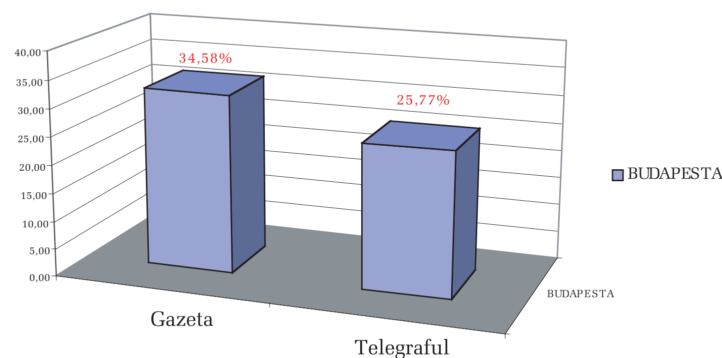
Budapesta – un centru nedorit

Categoria Budapesta ocupă, după cum se vede în Tabelul 16, o pondere mult mai mare decât Viena. *Gazeta Transilvaniei* alocă un spaţiu dublu articolelor referitoare la Budapesta, faţă de cele care vizează puterea de la Viena: 34,58% faţă de doar 17,50%. La *Telegraful român* procentele sunt mai apropiate: 25,77% însumează articolele despre Budapesta şi 20,50% cele despre Viena.

Tabelul 16. Suprafeţele categoriei Budapesta

Budapesta	cmp	%
Gazeta	729 160	34,58
Telegraful	283 098	25,77

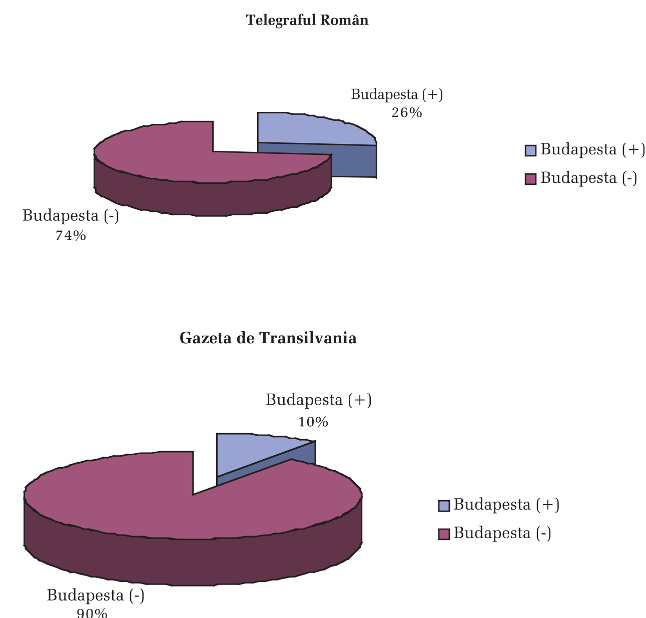
Graficul suprafeţelor categoriei Budapesta

Cantitatea mare de articole care se referă la Budapesta este, însă, caracterizată de discursul preponderent negativ la adresa puterii de la Budapesta. Spre deosebire de categoria Viena aici ponderile sunt inverse: *Telegraful român* are 74% din articolele categoriei Budapesta negative şi 26% pozitive, iar la *Gazeta Transilvaniei* 90% din suprafaţa dedicată categoriei Budapesta este negativă şi doar 10% pozitivă, după cum se observă şi în graficul II 2.

106 Ioan Slavici, „Lumea prin care am trecut", în *Închisorile mele. Amintiri. Lumea prin care am trecut*, Bucureşti, Albatros, 1998, p.405.

Graficul II 2 – Discursul apreciativ al Telegrafului român *şi* Gazetei de Transilvania *pentru categoria Budapesta*

Până la începutul războiului, imaginea puterii ungare în presa de limbă română din Transilvania era preponderent negativă, în ciuda cenzurii şi a precauţilor pe care le luau publiciştii, dar mai ales conducerile gazetelor, pentru a evita situaţiile falimentare şi închiderea ziarului, cum s-a întâmplat în cazul *Tribunei* de Sibiu după 20 de ani de existenţă: „motivul care a făcut inevitabilă sistarea era acela, că în multe procese de presă intentate acestei foi au fost croite amende în sume foarte mari, care s-au încasat din cauţiunea foii, astfel că foaia rămăsese fără cauţiune, fiind întreagă sechestrată, şi fără cauţiune nu mai putea să apară. Dar rămăsese foaia şi fără redactori, pentru că, după cum se spunea în cuvântul de adio [29 aprilie 1903, când s-a tipărit ultimul număr al *Tribunei* – n.a.], «unii dintre redactori şi colaboratori se aflau în puşcărie, alţii stăteau gata să plece la puşcărie, iar capitalele toate sleite, cauţiunea confiscate»".[107]

Ţapul ispăşitor al elitei ardelene de limbă română era, fără îndoială, guvernul de la Budapesta. Tot ceea ce nu reuşeau să facă românii era din vina Budapestei, a guvernului de acolo, a ungurilor care plănuiau să scoată din uz cuvântul 'român'. Mai răi decât ungurii nu erau decât evreii trăitori la Budapesta: "Este adevărat că nu socialiştii fac anarchia în Ungaria, ci sistemul de guvernare, ce domneşte aici de un lung şir de ani. Este adevărat

107 Teodor V. Păcăţian, *Cartea de aur…*, vol. VIII, p.167-168.

că acest sistem de guvernare nu şi-a bătut niciodată capul cu adevăratele trebuinţe morale sau materiale ale poporaţiunii, ci a făcut numai politică de interese, din care s-a îngrăşat o nouă oligarhie, care a ajuns la putere în Parlament; că aceasta a observat-o mai întâi jidovimea şi a intrat în alianţă cu ăst sistem esplorator”[108]. Pentru românii ardeleni aparţinători elitei, lucrurile erau destul de simplificate în epocă. Alb şi negru, fără nuanţe, fără complicaţii în explicaţii, astfel erau creionate articolele despre Budapesta în *Gazeta Transilvaniei* şi *Telegraful român*, cu argumente cât se poate de facile: „Maghiarii se identifică tot mereu cu statul, în numele statului pretind privilegii pentru rasa lor, pornirile lor tiranice faţă de nemaghiari le declară de probleme de stat […], iar persecuţiile lor le declară de apărare proprie, pentru care trebuie să recurgă la baionetă”.[109]

La moartea lui Bánffy

*„Marele zdrobitor de naţionalităţi de odinioară, fostul ministru prezident Kálmán Tisza – inauguratorul sistemului de asuprire în politica maghiară faţă de naţionalităţi şi mai ales faţă de români, ca cei mai numeroşi şi mai îndărătnici în acceptarea ideilor ‘patriotice’, - nu a avut ucenici mai buni în măiestria de a guverna ‘cu pumnul’ decât Tabajdy Károly, comite suprem la Arad, şi pe Bánffy Dezső, comite suprem al comitatului Bistriţa Năsăud. Ambii au devenit celebri prin modul de a ‘conduce’ comitatele româneşti în fruntea cărora i-a pus stăpânul şi maestrul lor Tisza Kálmán, pe care chiar l-au întrecut în modul de a sdrobi pe bieţii români”. (*Telegraful român*, LIX, nr. 52, 14/27 mai 1911)*

Telegraful român este, din punct de vedere cantitativ, mai puţin critic decât *Gazeta*, după cum se vede şi din graficul II 2, dar după 1914 ambele publicaţii renunţă la tonul negativ atunci când dezbat subiectul ‘Budapesta’. Fireşte că această transformare a discursului depreciativ într-unul apreciativ se face atât din cauza cenzurii care devine mai agresivă sau a serviciilor secrete care reuşesc să infiltreze agenţi de influenţă în redacţii, dar şi sub impactul războiului care, cel puţin pentru români, devine un factor coeziv. Necesitatea apărării imperiului este o stringenţă pentru români. Sextil Puşcariu, aflat în 1914 în vacanţă la Marea Neagră, se întoarce acasă în Ardeal imediat după ce citeşte ziarele şi află că Franz Iosif a proclamat mobilizare generală. Monarhia era mai importantă, pentru mulţi români din elita Transilvaniei, decât conflictul de uzură cu ungurii. Totuşi, articolele şi

108 *Gazeta Transilvaniei*, 10/22 februarie 1898.
109 *Gazeta Transilvaniei*, 21 octombrie/3 noiembrie 1900.

notele care apar în perioada 1914-1918 exagerează poziţia românilor ardeleni: „a fost scris ca adevărata înfrăţire româno-maghiară să se înfăptuiască în momentele acestea măreţe de apărare a existenţei şi mult iubitei noastre patrii”[110]. *Gazeta Transilvaniei*, una dintre publicaţiile cele mai critice din Transilvania înainte de război, devine, cu o echipă nouă, un ziar supus cenzurii. În 1917 *Gazeta* scrie că „Naţiunea maghiară are misiune mare de îndeplinit împreună cu neamul românesc. Pentru neamul românesc, iarăşi nu este alt mod de fericire, decât înfrăţirea cu maghiarii. Să se deie fiecăruia aceea ce e al lui şi atunci, înţelegându-ne unii cu alţii, unindu-ne în bună înţelegere, nici porţile iadului nu ne vor birui”[111]. Din asupritorii naţionalităţilor maghiarii devin pentru *Telegraful român* „în cel mai înalt sens al cuvântului iubitori de libertate deoarece apără chiar şi libertatea străină”[112]. *Gazeta* motivează schimbarea discursului publicaţiilor de limbă română în 1915: „Având în vedere interesele superioare ale monarhiei, din care facem parte şi pentru care sângerează astăzi sute de soldaţi români pe câmpurile de luptă în nădejdea unor vremuri mai bune, ziarele noastre şi-au impus o rezervă în ce priveşte lupta purtată în timp de pace pentru realizarea postulatelor noastre naţionale. Pe lângă aceasta, ziarele noastre sunt supuse unei cenzuri severe, căreia trebuie să ne conformăm, dacă nu voim să periclităm existenţa ziarelor noastre a căror apariţie este astăzi mai mult ca orişicând o necesitate pentru cei rămaşi acasă”[113]. *Gazeta Transilvaniei* susţine însă că redacţiile şi ziariştii au dreptul „neobligaţi de nimeni” să-şi spună „cuvântul franc atunci când interesele de existenţă ale partidului nostru le cer aceasta”[114]. Din când în când tonul prea moale al *Gazetei* este scuzat chiar în paginile ei: „suntem pas de pas stingheriţi în activitatea noastră prin ştergeri prea dese din partea cenzurei”[115].

Cea mai mare parte a suprafeţelor pozitive despre Ungaria apar în perioada războiului din cauza colaboraţionismului noii echipe redacţionale, dar şi din cauza aparatului de cenzură care devine tot mai eficace. Ponderea negativă a articolelor despre guvernul ungar, despre politicienii de la Budapesta, este dată de politicile de asimilare şi marginalizare a naţionalităţilor, politici formulate consecvent în perioada studiată de puterea ungară, în absenţa unei opoziţii susţinute din partea românilor.

Bucureşti – un centru îndepărtat

Publicaţiile de limbă română care apar în Transilvania de la sfârşitul secolului al XIX-lea până la sfârşitul primului război mondial nu erau foarte

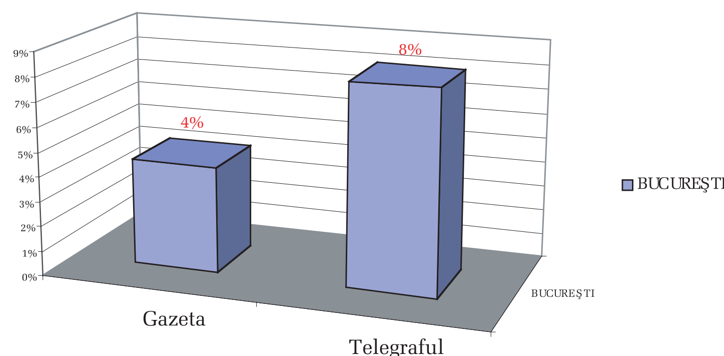
110 *Gazeta Transilvaniei*, 10/23 ianuarie 1917.
111 *Ibidem*.
112 *Telegraful român*, 21 ianuarie/3 februarie 1917.
113 *Gazeta Transilvaniei*, 3/16 ianuarie 1915.
114 *Ibidem*.
115 *Gazeta Transilvaniei*, 19 ianuarie/1 februarie 1916.

interesate de viaţa politică de la Bucureşti. Totuşi, suprafeţele ocupate de articolele dedicate Bucureştiului sunt semnificative. După cum se observă în Tabelul 17, *Gazeta Transilvaniei* a alocat 4% din totalul suprafeţei relatărilor, ştirilor şi articolelor care dezbat probleme legate de politica guvernului român, de obiceiurile politicienilor de la Bucureşti, în vreme ce *Telegraful român* se ocupă în 8% din suprafaţa sa de aceste subiecte.

Tabelul 17. Suprafeţele categoriei Bucureşti

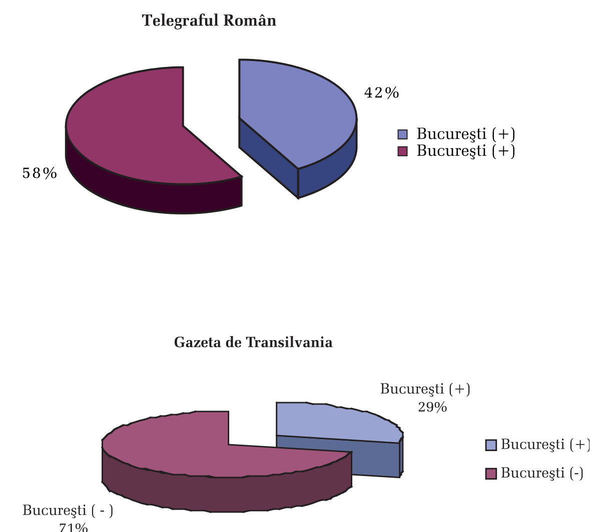
Bucureşti	cmp	%
Gazeta	87 675	4
Telegraful	89 717	8

Graficul suprafeţelor categoriei Bucureşti

Nu doar suprafeţele alocate de cele două publicaţii sunt diferite, ci şi proporţia discursului pozitiv/negativ din fiecare în parte. *Telegraful român* pare mai prietenos cu puterea de la Bucureşti, deşi discursul său este destul de îndulcit şi în relaţia cu Budapesta: astfel, 58% din articolele despre România sunt negative, iar 42% pozitive, spre deosebire de *Gazeta Transilvaniei* care are 87% dintre articole negative şi doar 13% la sută pozitive (vezi şi graficul II 3):

Graficul II 3 – Discursul apreciativ al Telegrafului român *şi* Gazetei de Transilvania *pentru categoria Bucureşti*

Discursul negativ alocat categoriei Bucureşti se accentuează după începerea războiului, când ardelenii din armata împăratului luptă împotriva românilor, încălcând tradiţia impusă de primul rege al românilor: „Ferdinand s-a urcat pe tron, jurând la timp augustului său unchi că va urma politica de fidelitate faţă de Austria, Ungaria şi Germania. Primul său act de guvernământ a fost călcarea jurământului. Al doilea, declaraţia de război către fosta sa aliată Austro-Ungaria. Rezultatul? Nimicirea României"[116]. Explicaţia găsită de *Telegraful român* pentru decizia Bucureştiului de a lupta împotriva Puterilor Centrale este bazată pe mentalităţi şi legături: „Împrejurarea că România s-a alăturat la duşmanii noştri se atribuie faptului că ea în privinţa mentalităţii şi culturii a rămas bizantină, ori mai bine zis moscovită, deoarece Moscova e moştenitoarea Bizanţului"[117].

„Ferdinand şi Maria cerşesc azi mila ursului de la nord, iar poporul zace în mizerie […]. Sub cuvânt că vin să ne desrobească, au încălcat patria noastră, regatul Ungariei, spre a înşela lumea asupra adevăratei lor stări din România, unde

116 *Gazeta Transilvaniei,* 5/18 ianuarie 1917.
117 *Telegraful român*, 21 ianuarie/3 februarie 1917.

*ţăranul român cu adevărat cuvânt este robul boierului, iar în realitate n-au avut alt scop, decât să ne arunce şi pe noi în mizerie, la fel cu soarta ţăranului român, spre a se procopsi de pe urma noastră, prin acapararea moşiilor şi moşioarelor noastre, căci de fapt nu le ardea de ardeleni, ci de Ardeal! Din fericire pentru noi, armatele noastre au făcut dreptate. Sperăm că vom fi scutiţi pe viitor de aceşti pseudo-eliberatori […] Declaraţia episcopului Ioan Papp, 'La Arad trăieşte un episcop, care nu-i doreşte!', tălmăceşte simţământul întregului popor românesc din Ungaria […]. Românul din Ungaria îşi iubeşte patria sa şi îşi respectă jurământul său, dat iubitului său rege […]. Românii din Ungaria nu suferă de boli molipsitoare de toate soiurile, ca săracii ţărani din România. Noi, românii din Ungaria, suntem oameni liberi, nu robi, ştim carte mai multă decât cei din România şi nu avem 85 la sută analfabeţi […]. Cultura românească nu vine de peste Carpaţi, rubla n-are curs la noi. Adevărata cultură românească a pornit întotdeauna din Ardeal […]. Ardealul nu este şi nu va fi de închiriat". (*Gazeta Transilvaniei*, 5/18 ianuarie 1917)*

Textele de acest tip erau probabil încurajate de propaganda de război, dar ideile exprimate nu sunt noi, regăsindu-se şi la unii fruntaşi transilvăneni stabiliţi la Bucureşti. Totuşi, cele două publicaţii adoptă acest discurs depreciativ în special după 1916. Pe de altă parte, este evident că publicaţiile transilvănene nu puteau vorbi despre o eventuală unire a românilor, chiar dacă se gândeau la ea. Aceste gazete nu doar că nu vorbesc despre aşa ceva, din cauze cât se poate de obiective, dar merg mai departe şi neagă, uneori pe ton peiorativ, o astfel de perspectivă, cum face şi *Telegraful român*: „cei ce se bat cu gândul să ia Ardealul, fie fugari de la noi, fie politicieni de frunte din regatul român, nu ne fac nouă, celor din Ardeal, nici un bine, ci din contră, ne agravează numai situaţia şi ne împiedică să ajungem la puţinul 'mai bine', la care credem noi că vom putea ajunge după război"[118]. *Telegraful* crede că „în lupta asta a fraţilor nu există idealism adevărat, bazat şi real, decât în conştiinţa curată şi ferită de influenţe străine şi asfixiante a românilor din monarhia austro-ungară"[119].

[…] când vreun nenorocit de ai noştri, deocamdată fără patrie, face exerciţii de stil prin vreo gazetă rusofilă din Bucureşti, se spune că Ardealul vorbeşte. Pentru că, vezi Doamne, Ardealul e Şchiopu, Tăslăuanu, e Moţa şi ceilalţi câţiva certaţi cu legea şi cu

118 *Telegraful român*, 15/28 decembrie 1915.
119 *Telegraful român*, 19/2 octombrie 1917.

*morala, iar nu milioanele rămase acasă, nu sutele de mii aflătoare pe câmpul de război, nu aceia, cari nu vorbesc, ci muncesc şi jertfesc pentru a patriei lor glorie […]. Se face deci numai abuz de numele bun al Ardealului, când se spune că el e reprezentat prin cei câţiva laşi şi fugari de-ai noştri care nu l-au reprezentat nici aici – cel mult dacă l-au exploatat – şi cu atât mai puţin pot să-l reprezinte în altă ţară, unde n-au fost trimişi din partea Ardealului, ci s-au furişat singuri, cei mai mulţi pe căi lăturalnice, părăsind Ardealul, pe care ar vrea acum, ca alţii, să–l cucerească şi să-l predee lor în stăpânire. Vai însă de bietul Ardeal, când ar ajunge la mâna Lucacilor, Drumarilor, Şchiopilor şi al Indrieşilor! […]. Se abuzează la Bucureşti dacă se spune că atunci când scrie un fugar dintre ai noştri la gazetă vorbeşte Ardealul – pentru că Ardealul cel adevărat nu vorbeşte, ci munceşte şi jertfeşte din greu în bani şi vieţi omeneşti. (*Telegraful român*, 1/14 octombrie 1915)*

Articolele despre România şi despre politica Bucureştiului apar mai ales după începerea războiului, până atunci apariţiile acestei teme nefiind nesemnificative pentru *Gazeta Transilvaniei* şi foarte puţine pentru *Telegraful român*. De altfel, de pe agenda oficială a liderilor ardeleni lipeşte cu desăvârşire orice referire la România, în primul rând din precauţie, pentru a evita orice acuzaţii de subminare a puterii de stat. Dar acest subiect nu apare nici pe agendele neoficiale, în corespondenţa sau memoriile fruntaşilor transilvăneni, care păreau mult mai preocupaţi de rezolvarea situaţiei lor prin mijloace legale, în interiorul Imperiului.

TRANSILVANIA – 150 DE ANI ÎN JOCUL DE PUTERE DINTRE CENTRU ŞI PERIFERIE

Toate lucrurile importante se întâmplă la centru, fiindcă centrul este bogat şi puternic, rafinat şi cult, iar drumul spre fericire al ceror aflaţi aici este mult mai scurt decât al celor de la margine. În schimb, marginea este săracă şi dispreţuită, departe de civilizaţie şi uitată de aceasta. Palatele sunt în centru, bordeiele la margine. Geniile fug spre centru, iar revoltaţii se refugiază la periferie. De aceea, centrul este excesiv şi marginea anemică, centrul porunceşte şi marginea se supune, centrul proiectează jocul şi periferia îl execută.

Relaţia dintre centru şi periferie s-a modificat treptat de-a lungul istoriei, dar schema de funcţionare este aceeaşi, cu menţiunea că centrul nu se mai comportă acum ca un suveran absolutist, ci îmbracă haina de protocol a democraţiei, cerând periferiilor servicii diplomatice, militare sau politice şi oferind în schimb ajutoare economice sau sprijin în diferite organisme internaţionale. Centrul rămâne încă locul unde se hotărăşte soarta multor periferii. Centrul este ofensiv, dar seducător, marginea în defensivă, adesea instabilă şi frustrată.

Aflată mereu la margini de imperii, loc de trecere de la o civilizaţie la alta, pe drumul ce leagă Occidentul de Bizanţ, Transilvania a trăit şi în ultimii ani ai secolului XX starea de graniţă, de data aceasta cu Uniunea Europeană. Lucrurile s-au schimbat, dar Transilvania – alterată de naţionalismele ultimelor secole – continuă să fie puntea dintre Est şi Vest. Provincie a României Mari, principat cu autonomie glisantă între otomani şi habsburgi sau parte a Austro-Ungariei, Transilvania are încă valenţe de periferie. Dar relaţiile stabilite în timp între această provincie şi centrele de putere la care ea se raporta nu erau mereu unidirecţionale şi ele nu descriu doar un proces mecanic univoc. Traiectoria istorică sinuoasă a Transilvaniei sugerează că raportul 'centru-periferie' în acest context nu este întotdeauna cel dintre progres şi reacţiune şi că Transilvania este fie în căutarea unui centru binevoitor, fie în construirea propriei centralităţi. Această pendulare i-a dat probabil Transilvaniei acel 'fior dramatic' de care vorbeşte Mircea Zaciu[1].

Prin aşezarea geografică, situaţia economică, politică şi culturală Transilvania austro-ungară respectă definiţia de periferie dată de Stein Rokkan şi Derek Urwin[2]. În descrierea celor doi politologi, o periferie este dependentă, având un mic control asupra propriei soarte şi posedând

1 Mircea Zaciu, *Ca o imensă scenă, Transilvania*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1996, p.496.

2 „În termeni geografici 'periferia' poate fi definită formal ca un element într-un spaţiu arhetipal în care aceasta este subordonată autorităţii centrului. În acest arhetip centrul reprezintă reşedinţa autorităţii, iar periferia aşezările geografice aflate la o distanţă mare de centru, dar sub controlul teritorial al acestuia", Stein Rokkan, Derek W. Urwin, *Economy, Territory, Identity*, California, SAGE Publications, 1983, p.2.

minime resurse de apărare a specificităţii sale împotriva presiunilor din afară. Este adesea un teritoriu 'cucerit', ca un fel de colonie, reprezentată prin oficiali (adesea străini şi neprietenoşi) care nu sunt înţelegători cu dorinţele periferiei şi care primesc dispoziţii de la centrul îndepărtat. Transilvania ca parte a Imperiului Austro-Ungar corespunde acestei prezentări: are o economie slab dezvoltată, depinde în mare măsură de fluctuaţia pieţei imperiale, neavând la îndemână mijloacele necesare de a interveni în acest mecanism. Marginalitatea provinciei se manifestă în domeniile distincte ale vieţii sociale: politică, economie, cultură: „periferia va tinde să aibă o cultură marginală, fără instituţii proprii unite şi distinctive, cultura sa va fi fragmentată şi parohială. Neintegrarea sa completă într-un sistem general de comunicare şi identitate este dominant de-a lungul teritoriului definit politic, iar abilitatea provinciei de a rezista absorbţiei rămâne slabă şi precară"[3].

„Conştiinţa istorică mi se pare a fi componenta dominantă a spiritului transilvan. Împreună cu ea s-a vorbit nu o dată despre eticism, militantism, predispoziţie spre intelectul benedictin, de unde subsumarea esteticului la istoric, etic, cultural etc. Vin acestea din formaţia culturală, vin ele din straturile ţărăneşti de unde cresc toţi scriitorii Transilvaniei care rămân, în fond, toată viaţa lor nişte ţărani-cărturari? Nu trebuie neglijată aici nici comunicarea cu Occidentul, refuzul spiritului «balcanic», socotit inferior şi păgubitor pentru spirit, refuzul citadinului ca formă a oprimării (căci oraşul era «străin»), dar identificarea cu tot spaţiul românesc, aderarea la o orăşenizare superioară, visul unei cetăţi-bibliotecă, loc de instruire şi afirmare cărturărească. E oare o întâmplare că Ovid Densuşianu, fiu al unei vechi familii de învăţaţi ardeleni, face elogiul acestui oraş, focarul de cultură şi tehnică, de ştiinţă şi civilizaţie? Oraşul, să nu uităm, e pentru ţăranul român spaţiul unde şi-a dus copilul la învăţătură şi, cu tot sentimentul de «dezrădăcinare» (explicabil istoriceşte), cu literatura sa atât de răspândită la ardeleni, respectul pentru oraşul-citadelă a şcolii nu slăbeşte". (Mircea Zaciu, Ca o imensă scenă Transilvania*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1996, p.23)*

Caracteristicile periferiei enunţate de Rokkan şi Urwin corespund în mare parte Transilvaniei de la sfârşitul secolului al XIX-lea.

Publicaţiile de limbă română care apar în Ardeal se referă mereu la modalităţile de marginalizare a provinciei, amintind că „prea adesea chiar

3 Stein Rokkan, Derek W. Urwin, *Economy, Territory, Identity*, London, SAGE Publications, 1983, p.2.

maghiarii ardeleni s-au plâns cu drept cuvânt că interesele ardeleneşti sunt neglijate, că în privinţa industriei, comerţului, agriculturii, mijloacelor de comunicaţie, pentru Ardeal nu se face nici a zecea parte din ceea ce se face pentru Ungaria proprie şi nici a suta parte din ceea ce se face pentru Budapesta"[4].

Cu cât o regiune este mai îndepărtată de 'centru' cu atât are posibilităţi mai mici de acces la mijloacele de dezvoltare ale centrului. Astfel, când ne referim doar la dimensiunea orizontală a periferiei, putem considera periferia în termeni geografici ca un spaţiu îndepărtat al unui teritoriu controlat de centru[5]. Din acest punct de vedere, marginalitatea este percepută în egală măsură atât de elitele maghiare, cât şi de cele româneşti, cele din urmă având în plus şi o serie de frustrări care decurg din statutul lor de minoritate. De aceea, orice argument folosit de maghiari pentru a descrie starea precară a Transilvaniei este preluat de români pentru a-şi legitima plângerile şi pentru a construi o strategie de propagandă naţională. Una dintre metodele acestei propagande face apel la 'mărturia' părţii adverse, pentru a da greutate şi importanţă subiectului. Spre exemplu articolul „Ardealul", apărut în publicaţia de limbă maghiară *Kolozsvár,* care descrie cât de marginalizată a devenit Transilvania după *Ausgleich*, a fost preluat la începutul anului 1893 în întregime sau fragmentar de mai toate periodicele de limbă română: „suntem rămaşi afară din cultură, pentru că marea parte a Ardealului şi astăzi cade afară din căile civilizaţiunii. Suntem rămaşi în privinţa economică pentru că pământul nostru e cu mult mai sărac, ca natura să poată suplini lipsele ce provin din necultivare. Avem comori şi nu le putem afla, iar dacă ici-colea le mai aflăm şi noi am dori să le prefacem în valoare: mii de greutăţi se pun în calea întreprinzătorului. (...) Ardealul în urma uniunii (acordul de creare a dublei monarhii din 1867 – n.a.) a fost scos cu forţa din cursul dezvoltării sale istorice şi s-a contopit cu viaţa ţării nouă (Ungaria). Dar nepreţuita binecuvântare de care ne-am împărtăşit prin actul uniunii n-a putut-o apăra, ca neajunsurile produse prin ruperea cu dezvoltarea istorică să nu-i fie stricătoare"[6].

Elitele maghiare din Transilvania observă o oarecare marginalizare, după alipirea provinciei la Ungaria, dar nu caută soluţii de 'refacere' a autonomiei pierdute, cum ar vrea românii ardeleni. Modernizarea în viziunea maghiarilor este strâns legată de statul naţional ungar, în vreme ce pentru românii trăitori în Ardeal modernizarea înseamnă obţinerea autonomiei politice, economice şi culturale în cadrul mai larg al Imperiului.

Cele două comunităţi resimţeau marginalitatea diferit: în vreme ce maghiarii se plângeau de problemele economice apărute, comunitatea românilor ardeleni era marginalizată din toate punctele de vedere. Lipsa mijloacelor materiale, sărăcia în care trăia o mare parte a comunităţii

4 *Tribuna*, 15/27 ianuarie 1893.
5 Stein Rokkan, Derek W. Urwin, *op.cit.*, p.3.
6 *Tribuna*, 2/14 martie 1896.

româneşti afecta în mod direct capacitatea de mobilizare politică a acesteia, după cum remarca economistul Bogdan Băiulescu la sfârşitul secolului al XIX-lea: „o mare parte din locuitorii români nu posedă nici un petec de pământ, şi când ştim că alt număr considerabil în poporul nostru posedă numai atât de puţin încât nu-şi poate acoperi nici trebuinţele sale proprii, când cunoaştem cât de primitiv se cultivă şi cât de puţin productiv este pământul în multe părţi, ne mai putem oare mira că numărul poporaţiunii noastre descreşte văzând cu ochii?"[7]. Această descreştere a comunităţii româneşti era pusă cel mai adesea pe seama emigraţiei pe care elita transilvană încerca să o descurajeze. În articolul „Politica cea mai bună, economia naţională", apărut în *Gazeta Transilvaniei*, Gheorghe Bariţiu atrăgea atenţia că „în Transilvania nu avem nici un om de prisos, cu singura excepţiune de nişte trântori, leneşi şi pierde vară, şi de acei domnişori care au învăţat de la părinţii şi străbunii lor să trăiască numai din sudoarea altora, iară ei să încalece pe toţi"[8].

Politica de colonizare dusă de Budapesta faţă de Transilvania accentuează sărăcirea comunităţii româneşti şi tendinţa membrilor acesteia spre emigrare prin măsurile administrative adoptate. Publicistul Ioan Costin constată în 1895 că „despărţirile urbariale, proporţionarea şi în urmă în unele locuri chiar comasarea au fost atâtea ocaziuni bine venite ca poporul să fie scurtat în proprietatea sa. Dacă ne-am pune să adunăm cu scrupulozitate datele, cu deosebire de la despărţirea urbarială, am afla adevărate jafuri, am afla crime, cum s-a răpit fără temere de Dumnezeu şi frică de legi proprietatea poporului. Aşa s-a purces la despărţirea urbarială cu respectul legii, întocmai cum se face cu legea despre egala îndreptăţire a naţionalităţilor"[9]. În 1908, Gheorghe Maior caracteriza noua politică de colonizare agricolă ca având scopul „de a ne sparge rândurile, ca colonizările de odinioară din Banat, care erau menite să ne şteargă de pe faţa pământului"[10]. Era vorba despre colonizarea cu maghiari pe proprietăţile statului, în ţinuturile locuite de naţionalităţi, politică iniţiată de Kálmán Tisza (prim-ministru în perioada 1875-1890), prin crearea „Fondului pentru colonizări".

Din punct de vedere economic nu doar comunitatea românească era rămasă în urmă, ci întreaga economie a Transilvaniei, care era dependentă de cea a Ungariei, devenind sursă de materii prime pentru industriile care se dezvoltau la centru. În acelaşi timp însă, ardelenii au beneficiat în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea de efectele benefice ale industrializării. Astfel, dacă după 1867 proporţia orăşenilor cu ocupaţii de natură industrială

7 Bogdan Băiulescu, *Despre necesitatea promovării şi protecţionării meseriilor între români*, Sibiu, 1884, p.15.
8 *Gazeta Transilvaniei*, 19 februarie/2 martie 1897.
9 Ioan Costin, „Clădiri pe moşiile extravilane", în Adaos la *Foaia Poporului*, III, 1895, nr. 33.
10 G. Maior, citat de Gheorghe Zane, *Studii*, Bucureşti, Edit. Eminescu, 1980, p.309.

şi de comerţ era relativ scăzută: între 10-20% (Aiud, Alba Iulia, Sfântu Gheorghe) sau chiar peste 30% (Bistriţa, Braşov, Cluj, Sibiu), în mai multe oraşe ale Transilvaniei proporţia celor care lucrau în industrie sau comerţ a crescut în 1910 la 30-40% în Aiud, Alba Iulia, Sfântu Gheorghe, Deva şi chiar la peste 40% în Bistriţa, Braşov, Cluj, Târgu Mureş, Sibiu[11]. Această creştere economică este, după cum arată statisticile vremii, corespunzătoare cu nivelul de dezvoltare înregistrat în Ungaria Superioară şi ţinuturile aflate la vest de Tisa.

Apropierea şi conexiunile pe care Ardealul le avea cu centrele industriale din Imperiu au ajutat la dezvoltarea economică a provinciei, în ciuda colonizării interne aplicate programatic de la Budapesta.

„Comerţul dintre membrii de la periferie tinde să fie monopolizat de membrii de la centru. Creditul este monopolizat şi el. Când apar posibilităţi comerciale, bancherii, managerii şi antreprenorii tind să fie recrutaţi din centru. Economia periferică este forţată să se dezvolte în complementaritate cu centrul şi devine astfel dependentă de pieţele externe. În general, această economie se bazează pe un singur export primar, fie el de produse agricole sau minerale. Mişcarea forţei de muncă de la periferie este determinată în mare de forţe exogene periferiei. În mod tipic, există o mare migraţie şi mobilitate a muncitorilor de la periferie ca răspuns la fluctuaţiile de preţuri ale produselor primare exportate. Dependenţa economică este susţinută de măsuri juridice, politice şi militare. Se manifestă o lipsă relativă de servicii, un standard de viaţă scăzut şi un nivel înalt de frustrare, măsurate de indicatori precum alcoolismul, printre membrii grupurilor periferice. Există discriminare naţională pe baza limbii, religiei sau a altor forme culturale. Astfel, toate diferenţele economice dintre centru şi periferie sunt legate cauzal de diferenţele lor culturale". (Michael Hechter, Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536-1955, *Londra, Ed. Routledge&Kegan Paul, 1975, p.33-34)*

Transilvania a fost rând pe rând ignorată de Viena, Budapesta, Bucureşti, dar folosită de toate aceste centre în jocurile politice şi de configurare a puterii în Imperiu până la destrămarea sa, şi în România după 1918. Putem astfel descrie 'dimensiunea verticală' a periferiei fiindcă spaţiul despre care vorbim este „determinat de oameni, mai mult decât prin teritoriu

11 Mihály Mózes, „Evoluţie urbană şi schimbare a modului de viaţă", în *Transilvania văzută în publicistica istorică maghiară. Momente din istoria Transilvaniei în revista História*, Miercurea Ciuc, Pro-Print, 1999, p.227.

şi distanţă”[12]. Pe orizontală marginalitatea unei zone este dată de distanţa faţă de centru, iar pe verticală periferialitatea este dată de interacţiunea dintre centru – compus dintr-un ansamblu de instituţii cu rol de decizie – şi periferie – proiectată în acest sistem de interacţiune, care este alcătuită dintr-un alt set de participanţi care au o influenţă foarte redusă asupra grupului central şi asupra luării deciziilor[13]. Stein Rokkan şi Derek W. Urwin consideră că ambele tipuri de periferii, orizontale şi verticale, pot fi incluse în orice analiză a structurilor centru-periferie. De altfel, într-o lucrare de referinţă a politologului norvegian: *Dimensions of State Formation and Nation-Bilding*, Stein Rokkan oferă o tipologie a diverselor relaţii posibile între centrele teritoriale şi periferiile anexe, examinând gradul de ‘specific central’, gradul de ‘integrare a periferiei’, puterea ‘agenţilor de standardizare’ etc. pentru epoca de formare a statelor naţionale din vestul Europei[14]. Unul dintre modelele de bază pe care le propun Rokkan şi Urwin (fig 2.1) descrie procesele de integrare, dar şi de rezistenţă într-un anumit teritoriu, în relaţia centru-periferie[15]. În acest model conceptele-cheie pentru structurile centrale sunt reprezentate de distanţe, dimensiunea resurselor şi canalele de comunicaţii.

În mod obişnuit centrele controlează volumul tranzacţiilor între deţinătorii resurselor de-a lungul unui teritoriu şi tind să fie cât mai aproape de sursele bogate ale zonei, având în acelaşi timp capacitatea de a domina fluxul comunicaţional prin difuzarea acestuia într-o limbă standard şi prin controlul diverselor instituţii. Prin contrast, periferia îşi controlează cel mai bine propriile resurse, tinde să se izoleze faţă de alte regiuni şi are contribuţii minime la fluxul de comunicaţii din teritoriu. Adaptând modelul de bază al celor doi politologi pentru a vizualiza rolul şi locul Transilvaniei habsburgice de la sfârşitul secolului al XIX-lea obţinem o schemă similară, complicată însă de dubla centralitate a monarhiei (fig.2.2).

Această schematizare sugerează că atât geografic, dar mai cu seamă politic şi administrativ, monarhia funcţiona după modelul păpuşilor ruseşti. Centrul necontestat al Imperiului rămâne Viena, care îşi controlează

12 S. Rokkan, D. W. Urwin, *op.cit.*, p.3.
13 S. Rokkan şi D. W. Urwin descriu astfel alternativa punctului de vedere spaţial sub forma periferiei verticale, unde există posibilitatea comparării grupurilor de actori de-a lungul teritoriului studiat şi în acelaşi timp în centrul şi la periferia acestuia.
14 Stein Rokkan, „Dimensions of State Formation and Nation-Bilding”, în Charles Tilly, *The Formation of National State in Western Europe*, Princeton, NY, 1975, p.562-600.
15 S. Rokkan, D. W. Urwin, *op. cit,* p.15.

Figura 2.1

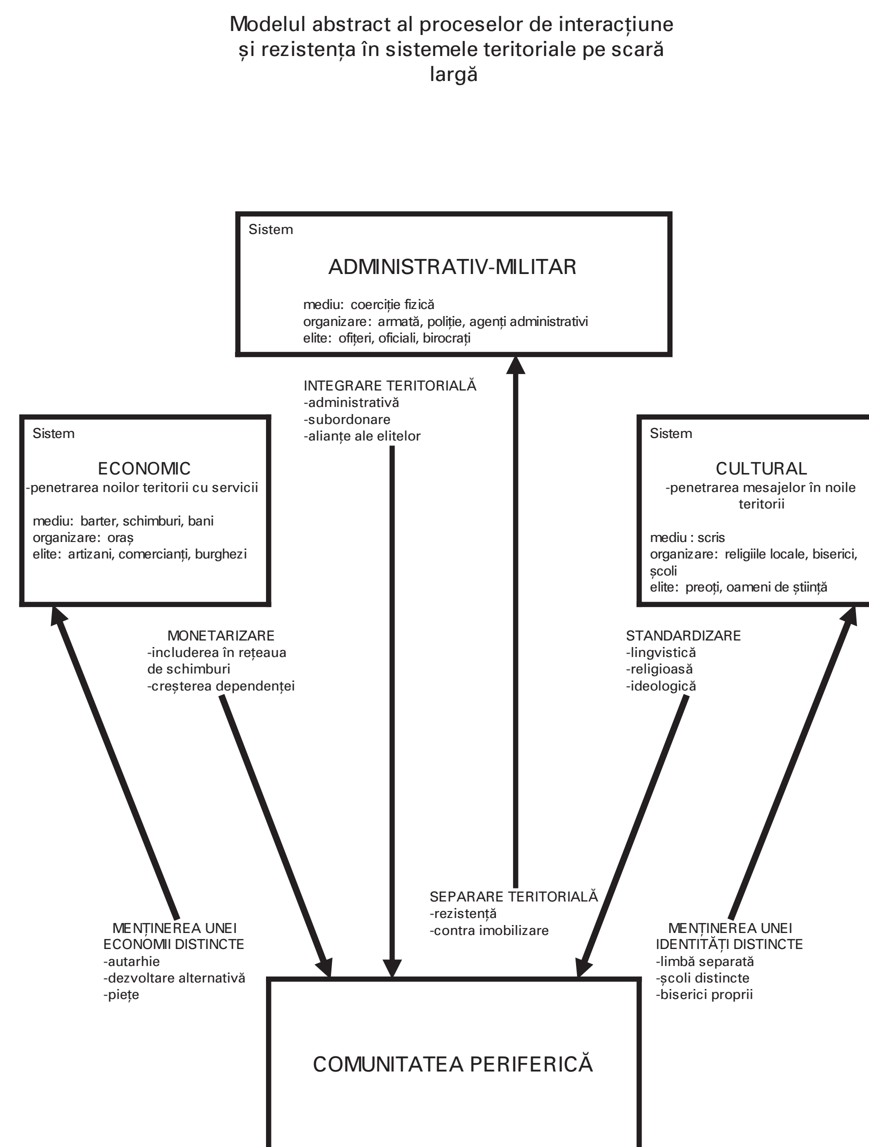
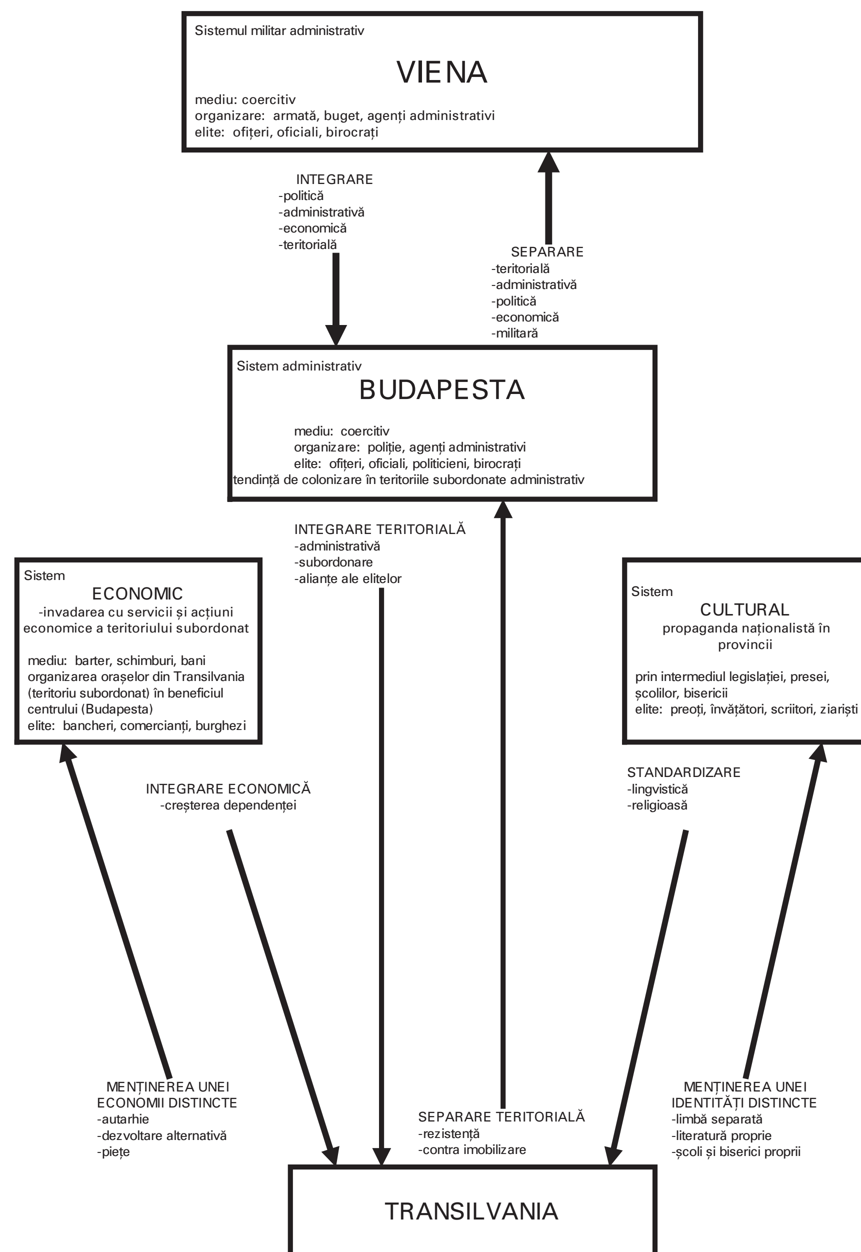

Figura 2.2 Interacţiune şi rezistenţă

teritoriile istorice, fiecare cu propriile centre de greutate, dar şi cu periferiile aferente. După compromisul de la 1867, care inaugurează imperiul bicefal, Viena rămâne capitala monarhiei, dar împăratul este nevoit să accepte concurenţa Budapestei, care de acum încolo va deveni a doua capitală. Totuşi afacerile externe, ministerul de război şi finanţele comune rămân în subordinea lui Franz Joseph, care de altfel îi şi numeşte pe şefii acestor ministere. Controlul parlamentar va fi asigurat, însă, de aşa-numitele Delegaţii formate din reprezentanţii numiţi de parlamentele de la Viena şi Budapesta. Fiecare delegaţie cuprinde 60 de membri, dintre care 20 aleşi de camerele superioare (Camera Seniorilor din Austria şi Camera Magnaţilor din Ungaria) şi 40 desemnaţi de camerele inferioare. Orice lege trebuia să întrunească majoritatea voturilor fiecărei delegaţii şi să obţină 'sancţiunea' împăratului pentru a putea fi pusă în practică[16].

Istoricul A. J. P. Taylor observă că sistemul Delegaţiilor, care reprezenta „expresia cea mai înaltă a monarhiei comune", a rămas doar un model teoretic, pe de o parte pentru că liderii de la Budapesta îl boicotau pe motiv că în acest fel le este încălcată suveranitatea, iar pe de altă parte fiindcă împăratului îi convenea această situaţie în care delegaţiile se rezumau la rolul deliberator, iar Franz Joseph lua hotărârile finale. Astfel, „maghiarii refuzând să coopereze cu restul popoarelor din imperiu, ajutau la restaurarea puterii împăratului"[17].

> *„Pe hârtie statul era denumit Monarhia Austro-Ungară şi uneori i se spunea Austria; cu un nume, deci, la care renunţase printr-un jurământ oficial solemn, dar pe care-l păstra în toate chestiunile de ordin sentimental, ca semn că sentimentele sunt la fel de importante ca şi dreptul constituţional şi că prescripţiile nu reprezintă de fapt adevăratele lucruri serioase în viaţă. Era, potrivit constituţiei sale, un stat liberal, dar era condus în chip clerical. Era condus în chip clerical, dar se trăia în el la modul liberei cugetări. În faţa legii, toţi cetăţenii erau egali, dar desigur nu toţi erau cetăţeni. Avea un parlament, care se folosea în mod viguros de libertatea sa, dar care era de obicei ţinut închis; dar exista de asemenea şi un codicil privind stările excepţionale, cu al căruia statul se descurca fără parlament, şi de fiecare dată când toată lumea începea să se bucure de absolutismul existent, coroana decreta că acum statul trebuie iarăşi să se administreze*

16 Delegaţiile celor două parlamente, de la Viena şi de la Budapesta, se întruneau în fiecare an, ţinându-şi şedinţele alternativ în cele două capitale, îndeosebi pentru a vota bugetul ministerelor comune.

17 A. J. P. Taylor, *Monarhia habsburgică 1809-1918, O istorie a Imperiului Austriac şi a Austro-Ungariei*, Bucureşti, All, 2000, p.118.

*la modul parlamentar." (*Robert Musil, Omul fără însuşiri*, vol. I, trad. Mircea Ivănescu, Bucureşti, Univers, 1995, p.55)*

Puterea Vienei şi rolul ei de decizie este adus în discuţie de George Schöpflin atunci când aminteşte de una dintre ultimele hotărâri irefutabile ale împăratului, luate se pare împotriva voinţei sale: „În 1914, Franz Joseph nu a avut nevoie de vreun acord parlamentar ca să declare războiul. Războiul era parte din ceea ce era rezervat împăratului. Drept pentru care legitimarea era o dificilă mixtură de vechi şi nou, iar loialitatea personală a suveranului nu era suficient de dinamică pentru a se opune noilor pretenţii radicale de a accede la putere emise în numele poporului-văzut-ca-naţiune"[18].

Oficialii ungari s-au opus cât au putut declanşării războiului după 28 iunie 1914 – dată la care a fost asasinat moştenitorul coroanei habsburgilor. Premierul István Tisza (1903-1905 şi 1913-1917) considera momentul ca nepotrivit şi pretextul ca insuficient[19]. Împăratul însuşi ura războaiele, „fiindcă ştia că le poate pierde"[20] şi era un pacifist în adevăratul sens al cuvântului, dar se lăsase convins de statul său major şi de argumentele generalului Conrad von Hötzendorf, prieten al defunctului arhiduce. Pentru el, ca şi pentru ministrul de externe imperial, contele Berchtold, acest lucru putea fi prilejul visat de a zdrobi Serbia şi de a rezolva definitiv problema în avantajul Austriei. Spiritul războinic care stăpânea guvernul de la Viena, dar şi opinia publică vieneză, l-au determinat pe Împărat să ia o hotărâre care va marca definitiv destinul Imperiului.

„Cum a fost posibil ca un prinţ, care în 1870 fusese îndeajuns de înţelept ca să nu-şi ia revanşa atacând Prusia, să fie atât de curajos pentru a declanşa un război în scopul de a-şi răzbuna un nepot pe care îl detesta cordial?" (Jean Bérenger, Histoire de L'empire des Habsbourg, *Paris, Arthéme Fayard, 1990, p.487)*

Pierre Renouvin constată că originea comună a crizelor din primul deceniu al secolului XX se găseşte în fenomenul creşterii sentimentului naţional în cea mai mare parte a ţărilor europene: „două consecinţe ale acestui fapt erau potenţial periculoase: mişcările minorităţilor naţionale, în particular cele din Balcani, şi sentimentul marilor puteri europene de a fi

18 George Schöpflin, „Europa centrală: o modernitate eşuată", în *Provincia*, anul II, nr. 4, aprilie 2001.
19 Paul Lendvai, *Ungurii. Timp de un mileniu învingători şi înfrânţi*, trad. Maria şi Ioan Nastasia, Bucureşti, Humanitas, 2001, p. 368.
20 Paul Morand, *Doamna Albă a Habsburgilor*, trad. Nadia Farcaş, Bucureşti, Compania, 2001, p.174.

ameninţate în integritatea lor naţională de către vecini – un sentiment deosebit de puternic în Germania – de vreme ce împăratul Wilhelm al II-lea se arăta convins că războiul era inevitabil pentru că Franţa îl dorea"[21].

Războiul nedorit de Franz Joseph izbucneşte aşadar de la un incident local, la rigoare regional, cvazineprevăzut, cauzat de resentimentele sârbilor faţă de Austria[22]. Asasinarea moştenitorului coroanei habsburgilor este una dintre formele subterane de revoltă ale sârbilor din Bosnia-Herţegovina, provincie anexată de Austria în 1908 şi revendicată de Serbia. Reformele pe care le plănuia arhiducele Franz Ferdinand erau privite cu îngrijorare de mişcarea pan-slavistă de la Belgrad şi cu antipatie de sârbii bosniaci. Prezumtivul moştenitor, cunoscut pentru vederile sale reformiste şi liberale, proiecta un trialism în favoarea slavilor de sud, dar pentru naţionaliştii sârbi acest plan risca să ducă la o 'Iugoslavie' de care ar fi profitat Habsburgii[23].

Bosnia-Herţegovina, zonă periferică pitorească în care extravaganţele istoriei au degenerat în drame încă neepuizate, era înainte de primul război mondial „singura expresie teritorială a monarhiei comune, ultima relicvă a marii Monarhii habsburgice care domnise odată într-un imperiu unit"[24], fiind dependentă de ministerul de finanţe comun al imperiului bicefal.

Exponente ale imperiului muribund, cele două provincii au beneficiat de toate avantajele stăpânirii habsburgice: clădiri publice impozante, barăci model pentru armata de ocupaţie, bănci, hoteluri, cafenele, surse de aprovizionare cu apă pentru centrele administrative şi ofiţeri scăpaţi de sub grija imperiului. Dincolo de aceste avantaje însă, populaţia Bosniei-Herţegovina trăia în mizerie, neluminată de cultura centrului [avea foarte puţine şcoli şi după unele aprecieri peste 80% dintre locuitori erau analfabeţi[25]]. În fapt, Bosnia-Herţegovina a fost tratată de guvernul de la Viena ca un Reichsland, încă înainte de anexarea ei propriu-zisă[26]. Centrul imperial a exercitat asupra acestei periferii o acţiune modernizatoare prin coerciţie, în vreme ce teritoriul marginal al monarhiei a răspuns prin încercări de rezistenţă şi în cele din urmă prin gestul radical al naţionaliştilor sârbi care prin ricoşeu a declanşat primul război mondial.

21 Pierre Renouvin, *La Premiére Guerre Mondiale*, Paris, Presses Universitaires de France, 1965, ediţia a 9-a, 1998, p.10.
22 George Schöpflin, *Europa centrală: o modernitate eşuată*, Provincia, anul II, nr. 4, aprilie 2001.
23 Jean-Louis Dufour, *Crizele Internaţionale. De la Beijing (1900) la Kosovo (1999)*, trad. Şerban Dragomirescu, Bucureşti, Corint, 2002, p.71.
24 Jean Bérenger, *op. cit.*, p.489.
25 A. J. Taylor, *op. cit.*, p.133.
26 *Ibidem*, p.134. A. J. Taylor susţine de asemenea că administratorii trimişi de Habsburgi au blocat orice încercare de a stabili un sistem de învăţământ sau de autoguvernare şi că ministrul de finanţe comun al Austro-Ungariei (Kallay) ar fi interzis vreme de peste 20 de ani circulaţia *Istoriei Serbiei*, pe care el însuşi o scrisese.

Sistemul tip matrioşă al imperiului a continuat să funcţioneze până în 1918, în ciuda opoziţiei elitei politice maghiare, concentrată asupra construirii statului maghiar naţional. Existau o serie de pârghii prin care Viena îşi menţinea supremaţia asupra Budapestei, care la rândul ei încearca să-şi extindă controlul dincolo de teritoriul său istoric. Potrivit concepţiei dualiste, statul era considerat unitar în privinţa reprezentanţei diplomatice, armatei comune şi prin politica vamală şi financiară comună. Prin aceste instituţii Viena îşi exercita potenţialul integrator. În opoziţie, Budapesta îşi consolida structuri proprii administrative şi chiar militare cu intenţia de a submina unitatea statală a imperiului. Schema 2.2 plasează Transilvania în dependenţă directă de Budapesta, fiindcă *Ausgleich*-ul a însemnat pierderea autonomiei politico-instituţionale a provinciei şi includerea ei în Transleithania, partea ungară a monarhiei dualiste.

Transilvania fusese şi până la 1867 periferia Imperiului Habsburgic, iar în cursul istoriei a fost margine oscilantă a otomanilor şi habsburgilor, având, însă, mereu instituţii politice şi administrative proprii, precum şi diverse grade de autonomie. *Ausgleich*-ul a curmat această tradiţie, pe care o revendică nostalgic şi astăzi mulţi transilvăneni. Ideea de autonomie glisează în discursurile elitelor maghiare şi româneşti în funcţie de condiţia de minoritate, respectiv majoritate a acestora. Dacă la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui de-al XX-lea românii ardeleni erau cei care militau pentru autonomie, un secol mai târziu maghiarii transilvani sunt cei care proiectează şi argumentează autonomii: personale, culturale şi chiar teritoriale. Şi atunci, şi acum sunt aduse în discuţie modele funcţionale din lumea occidentală. Federalizarea sau confederalizarea unui spaţiu chiar mai larg decât cel al monarhiei dunărene a fost, şi este şi astăzi, o soluţie propusă atât de teoreticieni, cât şi de politicieni pentru Uniunea Europeană.

Federalizarea Imperiului Austro-Ungar era în viziunea românilor ardeleni, dar şi în proiectele unor austrieci sau maghiari, nu doar o modalitate de a pune pe baze mai eficiente structura administrativă a monarhiei, ci şi o cale pentru rezolvarea 'chestiunilor naţionale' tot mai presante în perioada care a urmat revoluţiilor de la 1848.

Monarhia dunăreană a habsburgilor ar fi putut deveni ea însăşi o mare federaţie, după cum credeau Ion Maiorescu, Nicolae Bălcescu, liderul revoluţionarilor cehi Frantisek Palacky, pastorul sas Stephan Ludwig Roth sau Lajos Mocsáry, şeful partidului independentist (marginalizat spre sfârşitul secolului al XIX-lea de propriul partid din cauza viziunii sale prea liberale), care sub influenţa lui Lajos Kossuth susţinea că unirea popoarelor într-o confederaţie ar fi fost cea mai potrivită cale de emancipare a naţiunii maghiare şi a celorlalte naţiuni aflate sub dominaţia habsburgică. Pe aceeaşi poziţie se afla şi moştenitorul tronului de la Viena, Franz Ferdinand, care, realizând probabil imposibilitatea punerii în practică a acestui proiect, îi făcea în 1913 mărturisiri destul de pesimiste prietenului său, generalul Margutti: „Trăiesc şi voi muri pentru federalism, este unica mântuire a monarhiei, dacă mai poate s-o mântuie ceva. Dualismul este în zilele noastre

un regim cu totul învechit, el intră în categoria absurdităţilor, anomaliilor"[27]. Federalismul nu a fost, însă, nicicând o soluţie acceptabilă pentru elita politică de la Budapesta. Strategia sa integratoare viza la sfârşitul secolului al XIX-lea doar constituirea statului naţional din care făcea parte şi Transilvania – ca 'teritoriu istoric al Ungariei'.

Abia după Tratatul de la Trianon, prin care un sfert din populaţia maghiară a Ungariei habsburgice a fost atribuită României, maghiarii au lansat aşa-numita doctrină transilvanistă, revendicând autonomia principatului. De atunci nu au lipsit ocaziile în care liderii ungurilor din Ardeal să evoce nostalgia imperiului şi necesitatea autonomiei. În 2005, reprezentantul aripii moderate a Uniunii Democrate a Maghiarilor din România (UDMR) amintea comunităţii sale cu ocazia comemorării Revoluţiei din 1848 că „Azi maghiarii doresc acelaşi lucru ca acum 150 de ani: libertate, egalitate, fraternitate. Dar şi autonomie, şi o vom obţine"[28]. Fără să explice soluţiile prin care comunitatea ungară din România ar putea deveni autonomă, Béla Markó, preşedintele UDMR, le cerea maghiarilor să rămână uniţi argumentând că „numai împreună putem parcurge drumul propus. Politica ne poate opune unii altora, politicienii ne pot învrăjbi cu ocazia vreunui referendum sau ne pot ţine departe unii de alţii, ne pot ţine la distanţă maghiari de maghiari, aşa cum în baza unor legi ne-a putut despărţi fierăstrăul Trianonului. Dar suntem, totuşi, o naţiune. Ne confruntăm, adesea, cu probleme, griji şi nevoi diverse, şi aici, în Transilvania, şi în Ungaria, şi aiurea, dar totuşi suntem una şi aceeaşi naţiune"[29]. Discursul maghiarilor din Transilvania secolului XXI repetă dilemele şi dorinţele românilor ardeleni din secolul al XIX-lea. În 2006, liderul UDMR a devenit şi mai răspicat în exprimarea nemulţumirilor, deşi formaţiunea sa se afla la guvernare pentru a doua oară de la căderea regimului comunist: „de multe drepturi au fost privaţi maghiarii din Transilvania în secolul al XX-lea, multe drepturi avem de redobândit noi, acum, în secolul al XXI-lea. Ceea ce înaintaşii noştri au pierdut, trebuie să recâştigăm noi, acum. Iar ceea ce străbunii noştri ne-au lăsat moştenire, trebuie să păstrăm". Pentru Uniunea Democrată a Maghiarilor din România necesitatea luptei comune pare aproape la fel de stringentă ca şi pentru Partidul Naţional Român înainte de 1918, deşi lucrurile sunt mult schimbate, după cum recunoaşte chiar Béla Markó: „nu există adevăr mai important decât unitatea maghiarilor, nici un

27 Congresul de la Berlin din 1878 trece Bosnia-Herţegovina sub administrare austro-ungară, deşi teritoriul rămâne sub suzeranitatea Imperiului Otoman. Vreme de 30 de ani Austria a administrat Bosnia fără să o anexeze. În 1908 însă, în cinstea jubileului împăratului, ministrul de externe, contele Aehrenthal, a hotărât brusc şi unilateral anexarea propriu-zisă, incitând în acest fel conflictul latent cu Serbia şi puternica sa protectoare, Rusia, şi provocând o criză internaţională.

28 Din discursul ţinut la Târgu Mureş de Béla Markó, preşedintele UDMR, la 15 martie 2005, fluxul Agenţiei Mediafax, 15 martie 2005.

29 *Ibidem.*

interes, nici o nemulţumire, nici o supărare, nici o nerăbdare nu împuterniceşte pe nimeni să spargă această unitate. Ceea ce am obţinut până în prezent, am obţinut împreună! Mai avem mult de redobândit, e drept, dar totuşi am recucerit deja o parte a moştenirii strămoşilor. Pe ogoarele noastre noi arăm, noi semănăm, noi secerăm, din nou. Problema este de-acum dacă ne ajunge cât secerăm, dacă putem trăi din cât culegem. Nu putem, şi avem datoria să schimbăm lucrurile, să facem ca pământul nu doar să ne aparţină, dar să şi ne ţină! În pădurile noastre cântă din nou pasărea noastră, am redobândit peste trei sute de mii de hectare de păduri în judeţele secuieşti. Dar degeaba e a noastră pasărea aceea, fiindcă tot pasărea omului sărac este. Avem datoria să schimbăm şi aceste stări. Trebuie să asigurăm un trai demn pensionarilor, tinerilor aflaţi la început de carieră, tuturor oamenilor. Am redobândit multe şcoli şi clădiri, dar mai avem multe de reprimit. Funcţionarii de la ghişee ştiu din nou ungureşte, iar pe cei care nu cunosc limba maghiară, trebuie să-i punem să înveţe. Şi poliţistul, şi poştaşul, toţi cei care mănâncă pâinea noastră. Fiindcă de-acum aşa trebuie să vedem lucrurile: cel care este funcţionar aici, în Ţinutul Secuiesc, mănâncă pâinea noastră. La urma urmei îşi ia salariul din impozitul nostru, al secuilor, nu din alte surse. Apoi atunci să poftească să vorbească şi în limba maghiară, iar dacă nu ştie, şi e funcţionar, să înveţe”[30].

Pentru liderii comunităţii maghiare din Transilvania, integrarea în Uniunea Europeană ar putea rezolva problemele minoritare care au zdruncinat sute de ani această provincie în care marginalizarea a fost mereu o politică a centrelor, care şi-au anexat-o vreme de secole: „Eu am încredere în dăinuirea maghiarilor din Bazinul Carpatic – declară Béla Markó la 15 martie 2006 –, şi nutresc convingerea că noi trebuie să intrăm cât mai repede în Uniunea Europeană, pentru că atunci vom fi din nou cu adevărat împreună cu Ungaria. Mulţi nu ştiu, de pildă, că în Uniunea Europeană primarii sau consilierii locali vor fi aleşi nu numai prin votul celor care au cetăţenia ţării, ci prin votul tuturor care trăiesc aievea în acea comună, acel oraş, acel judeţ. Eu cred că în Uniunea Europeană viaţa noastră se va schimba foarte mult. Dar asta, fireşte, nu ajunge. Mai avem multe deziderate de realizat. Trebuie să dobândim dreptul ca în treburile noastre să putem decide noi înşine. Fie că e vorba de şcoală, sau de ce se va întâmpla cu satele, oraşele, pământurile, pădurile noastre. Avem nevoie de autonomie! (…) Pentru autonomie trebuie să muncim, să luptăm, ea trebuie construită cărămidă cu cărămidă. Avem forţa, avem cunoştinţele, avem mijloacele politice necesare pentru aceasta! Noi nu mai putem fi ignoraţi, azi, în România, fără noi nu ar exista majoritate guvernamentală, nu ar exista stabilitate”[31]. Liderii majorităţii de la Bucureşti au respins, însă, mereu, autonomia revendicată de maghiari, chiar şi în formele ei cele mai

30 Discursul ţinut de preşedintele UDMR la Târgu Secuiesc, la 15 martie 2006, www.udmr.ro.

31 *Ibidem*.

inofensive, cum e cea culturală, argumentând că lucrurile se vor rezolva pentru toată lumea odată cu aderarea României la Uniunea Europeană: „vom trăi cu toţii într-o Europă unită şi vom fi cetăţeni europeni. Indiferent de etnie. Români, unguri, francezi, italieni sau bulgari, vom face parte cu toţii din acelaşi spaţiu al libertăţii, clădit pe valorile noastre comune, un spaţiu al toleranţei, al diversităţii şi al respectului reciproc”[32].

Uniunea Europeană devine astfel spaţiul utopic al rezolvării tutoror problemelor transilvane, pretext pentru majoritatea politică de a nu merge mai departe cu soluţiile pentru comunitatea maghiară şi motiv pentru cei din urmă să amâne revendicările autonomiste. Şi pentru unii, şi pentru ceilalţi va conta dezbaterea europeană despre regionalism, subsidiaritate şi oportunitatea transformării UE într-o federaţie de state.

Modernizare şi periferie. Uniunea Europeană şi Europa de Sud-Est

Nu întâmplător, poate, primul care s-a gândit la o uniune europeană, imediat după 1918, ca la o sarcină politică de actualitate a fost contele austriac Coudenhove Kalergi, care a luat ca model constituţia federală a Statelor Unite ale Americii. În perioada interbelică, însă, cursul istoriei a favorizat prea mult recrudescenţa naţionalismului, iar Kalergi împreună cu puţinii adepţi ai Statelor Unite ale Europei au rămas, după cum notează Altiero Spinelli[33], „profeţi neascultaţi într-o lume în care erau reluate pregătirile pentru o nouă ciocnire armată între naţiuni. Sământa nu fusese totuşi aruncată în zadar”[34], fiindcă la începutul secolului XXI liderii statelor occidentale sunt tot mai interesaţi de proiectul federal al Uniunii Europene. Reţinerile de această dată vin mai degrabă din partea statelor mici şi a noilor membri din zona centrală şi sud-estică a continentului, care nu se pot detaşa de traumele istorice mai vechi. Oamenii de stat din această parte a Europei au fost adesea preocupaţi în perioada discuţiilor privitoare la extinderea către est a Uniunii Europene de viitorul identităţilor naţionale, argumentând, cum face şi premierul sloven în 2002, că „subiectul conservării identităţii are o importanţă deosebită pentru ţările care vor să facă parte din Uniunea Europeană, multe dintre ele fiind capabile să realizeze pe deplin identitatea lor naţională abia după colapsul lumii bipolare la începutul anilor 1990. Statele candidate mai mici se tem că intrând în UE ele ar putea fi expuse unui proces incontrolabil de pierdere a identităţii lor naţionale”[35].

32 Călin Popescu Tăriceanu, fluxul Agenţiei Mediafax, 15 martie 2005.

33 Constantin Graur, *Cu privire la Franz Ferdinand*, Bucureşti, Adevărul, 1935, p.233.

34 Altiero Spinelli (1907-1986) este coautor al Manifestului de la Ventotene, unul dintre textele cele mai coerente şi ferme asupra organizării federale europene.

35 Altiero Spinelli, „Europenismul”, în *Secolul 20* (Europele din Europa), 10-12, 1999, 1-3, 2000, p.286.

Şi politicienii de la Bucureşti, Budapesta sau Sofia şi-au exprimat nu de puţine ori spaimele în discursuri despre 'integrare demnă' (Ion Iliescu, preşedintele României, şi Adrian Năstase, primul ministru în 2000 şi 2001), despre suveranitatea naţională sau despre capacitatea Ungariei de a avea o viteză de dezvoltare mai mare decât cea a Uniunii Europene (premierul ungar Ludovic Orban în 2000 şi 2005). Aşa-numita 'integrare demnă' dorită de liderii post-comunişti ai României la începutul secolului XXI se adaugă la o sumă de alte probleme, unele ţinând de dileme rezolvate cu întârziere, altele de mentalitatea politicienilor de la Bucureşti, şi nu puţine de modernizarea întârziată care afectează structurile administrative, economice şi politice.

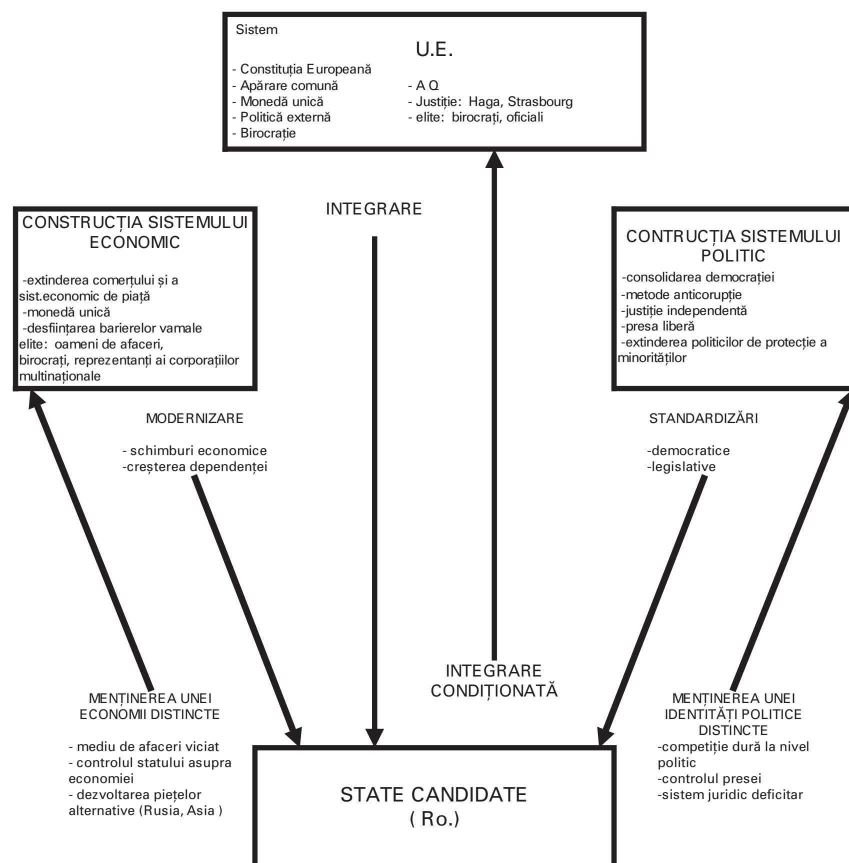
„Astăzi este foarte răspândită opinia că Europa Centrală şi de Est, sau mai exact întreg teritoriu de la est de Rin, dintre Franţa şi Rusia deci, se caracterizează în materie de cultură politică printr-un fel de înapoiere originară. Se invocă specificul arierat, antidemocratic al raporturilor sociale din aceste teritorii, duritatea metodelor politice, caracterul îngust, meschin şi violent al naţionalismului; se spune că în acest teritoriu puterea politică se află în mâinile marilor latifundiari aristocraţi, ale capitaliştilor monopolişti şi ale clicilor militare, de care aceste ţări nu se pot debarasa pe cont propriu; se afirmă că acest teritoriu este o pepinieră a tot felul de filosofii politice confuze şi mincinoase. Toate acestea par a sugera probabilitatea că popoarele şi ţările din acest teritoriu sunt structural incapabile de o dezvoltare democratică de tip vest-european. Această prezentare porneşte de la anumite fapte reale, dar concluzia sa finală induce într-o gravă eroare. Este însă eminamente aptă de a justifica acest gest de lehamite cu care să te eschivezi de obositoarele şi incomodele probleme ale consolidării acestui teritoriu şi de a motiva cele mai contradictorii propuneri de soluţionare caracterizate printr-o singură trăsătură comună: faptul că sunt deopotrivă superficiale şi periculoase". (István Bibó, „Mizeria micilor state est-europene", în István Bibó, Jenő Szűcs, Între Occident şi Răsărit, *trad. Gheorghe Popovici, Bucureşti, Kriterion, 1999, p.45)*

Politicile încâlcite cu tente naţionalist-extremiste, temerile nejustificate ale oamenilor de stat din sud-estul Europei, democraţia târzie din această regiune îl determină pe istoricul George Schöpflin să vorbească despre modernizarea incompletă a ţărilor sud-est europene, una dintre consecinţele acestei modernizări amânate fiind şi „dependenţa faţă de ceea ce este văzut ca puternicul Vest". Această percepţie „este exacerbată de necazul statelor

mici de a fi mai puţin capabile să condenseze putere culturală, datorită mărimii lor, şi de a fi caracterizate de niveluri mult mai înalte de insecuritate culturală – teama de a fi incapabile să îşi reproducă propria cultură - decât comunităţile culturale numeroase"[36]. Aflate în afara graniţelor Uniunii Europene sau la marginea Uniunii, fostele colonii sovietice din centrul şi estul continentului respectă în mare modelul 'centru-periferie' atât pe orizontală, ţinând cont de distanţa geografică faţă de 'centru' – reprezentat de comunitatea statelor dezvoltate ale continentului -, cât şi pe verticală date fiind condiţiile pe care ţările foste comuniste trebuie să le îndeplinească pentru a face parte cu adevărat din familia europeană. Configuraţia modelului conceput de Urwin şi Rokkan poate fi adaptată şi în aceste condiţii, schimbându-se, însă, substanţial, pe dimensiunea sa verticală:

36 Jarnez Drnovsek, „Identităţile naţionale au nevoie să fie adaptate şi să supravieţuiască", în *International Herald Tribune*, 1 octombrie 2002.

Figura 2.3

Principala diferenţă între modelul iniţial propus de Urwin şi Rokkan şi adaptarea noastră – în contextul Uniunii Europene – este direcţia integratoare care de data aceasta se modifică. 'Periferia' este cea care vrea să fie integrată, iar 'centrul' pune condiţii politice şi economice pentru că Uniunea Europeană nu tinde să devină un imperiu în sensul propriu al cuvântului.

„termenul de imperiu a fost de regulă folosit pentru a desemna un sistem politic ce cuprinde teritorii întinse, cu o centralizare relativ înaltă, al cărui centru, întruchipat deopotrivă în persoana

împăratului şi în instituţiile politice centrale, a constituit o entitate autonomă. În plus, deşi imperiile se bazau de regulă pe legitimarea tradiţională, au avut adesea o orientare politică şi culturală mai largă, virtual universalistă, dincolo de orientarea oricăreia dintre părţile sale componente". (Sahmuel N. Eisenstadt, „Empires", *în* International Encyclopedia of the Social Sciences, *V, New York, Macmillan and Free Press, 1968, p.41)*

Conform schiţei pe care am propus-o (fig. 2.3), Uniunea Europeană este interesată să integreze zonele periferice ale continentului doar în măsura în care acestea reuşesc să se adapteze la valorile şi modelele democratice politice şi economice propuse de UE. Răspunsul statelor candidate este destul de timid, ţările periferice păstrând identităţi proprii, chiar originale, atât în ceea ce priveşte sistemul democratic, cât mai cu seamă în privinţa celui economic, domeniu în care diferenţele dintre statele membre ale UE şi candidaţii la aderare sunt foarte mari, în primul rând din cauza reflexelor etatiste ale celor din urmă, dar şi a situării şi situaţiei lor periferice pe tot parcursul istoriei.

O explicaţie în privinţa diferenţelor sistemelor democratice este dată de 'teoriile modernizării'[37], care argumentează că dezvoltarea economică (măsurată prin produsul intern brut, urbanizare şi industrializare etc.) ar putea conduce la transformarea societăţii; această 'nouă' societate ar putea astfel produce schimbări politice care să ducă la democraţie sau la consolidarea acesteia. Dacă ţările sunt mai puţin dezvoltate şi nu sunt capabile să urmeze procesul modernizării, motivele trebuie căutate în problemele economice interne.

O alternativă la această ipoteză este furnizată de teoriile sistemului mondial global 'the world-system theories', care s-au dezvoltat la începutul anilor 1970 în jurul concepţiei lui Immanuel Wallerstein[38]. Teoriile de acest tip pornesc de la analiza capitalismului făcută de Marx şi susţin că poziţia unei ţări în sistemul internaţional al diviziunii muncii este esenţială pentru înţelegerea dezvoltării sale sociale şi politice. În conformitate cu această abordare a fost dezvoltat sistemul mondial în care localizarea centrului bogat şi dominant sau a periferiei subordonate şi sărace reprezintă un factor determinant pentru dezvoltarea democraţiei. Dacă o ţară nu este capabilă să devină democratică, cauzele vor fi atât de ordin intern cât şi extern, conform teoriei sistemului mondial.

37 George Schöpflin, „Europa de sud-est: definirea conceptului", în *Provincia*, anul II, nr. 8-9, august-septembrie 2001.

38 Daniel Lerner, *The Passing of Traditional Society*, Glencoe, Ilinois, Free Press, 1958; Seymour Martin Lipset, „Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy", în *American Political Science Review*, vol.53, 1959, p.69-105.

Ipotezele modernizării sugerează deci că există o relaţie nemijlocită între dezvoltare şi democraţie. Acţionând însă ambele pârghii şi forţând, după metoda 'băţul şi morcovul', statele candidate să-şi consolideze atât economia, cât şi sistemul democratic, Uniunea Europeană încearcă să integreze regiunea marginală a continentului, regiune în care modernitatea este mai degrabă întârziată decât incompletă. Integrarea este benefică pentru toate părţile: semiperiferia estică a continentului devine stabilă politic şi economic şi în acest fel unda de şoc de la margine poate fi nu doar atenuată, ci chiar absorbită prin politici de administrare a conflictelor şi crizelor de orice fel.

Din punct de vedere istoric, procesul construcţiei naţiunii în această zonă a fost lent şi neregulat şi în nici unul dintre statele Europei de Sud-Est, în care George W. Hoffman include Albania, Bulgaria, România, Ungaria şi ţările din fosta Iugoslavie[39], nu poate fi vorba despre o continuitate în organizarea statală. Schimbările care au avut loc în aceste ţări, ritmul acestor schimbări, dar şi decalajul faţă de statele occidentale ar putea fi explicate urmărind succcesiunea evenimentelor după cum urmează: relaţiile centru-periferie în perioada construcţiei-naţionale; creşterea centrelor şi impactul acestora asupra periferiei în timpul luptei pentru libertate naţională în secolul al XIX-lea, ceea ce a influenţat în mare măsură problemele veacului XX; şi cu bătaie lungă relaţile centru-periferie în perioada socialistă. Schimbările în perioada de după cel de-al doilea război mondial în toate naţiunile din sud-estul Europei, datorate relaţiilor sociale şi politice care au influenţat industrializarea, urbanizarea şi într-o mare măsură transformarea maselor, au afectat din nou drastic relaţiile dintre centru şi periferie[40].

În condiţiile secolului XXI, semnificaţia distanţelor scade, iar mondializarea devine un proces de redefinire a relaţiilor dintre centru şi periferie. Regiuni, ţări, chiar zone întregi tind să fie excluse din această nouă împărţire a cărţilor. De pildă participarea Europei de Est la fluxurile internaţionale a scăzut şi mai mult după 1990 (2,9% în 1994), eforturile consimţite pentru a trece la economia de piaţă fiind departe de a declanşa spirala virtuoasă care asociază creşterea cu modernizarea[41].

Pe termen lung însă, această spirală ar putea funcţiona, ţinând cont de impulsurile integratoare care vin dinspre Uniunea Europeană (sub formă de fonduri condiţionate de reforme economice şi instituţionale), de graniţa în mişcare a UE care se deplasează spre est, dar şi de tendinţele federaliste ale Uniunii care tind să pună sub control statul naţional glorificat încă de liderii statelor sud-est europene, cu nostalgii şi temeri istorice. „Respingerea

39 Immanuel Wallerstein, *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, volume I, New York, Academic Press, 1974.
40 George W. Hoffman, „Variations in Centre-Periphery Relations in Southeast Europe", în Jean Gottman, *Centre and Periphery*, London, Sage Publications, 1980, p.111-135.
41 *Ibidem*, p.112.

federalismului ar însemna întoarcerea la naţionalismul respingător", spunea fostul preşedinte al Comisiei Europene, Jacques Delors[42]. Dar soluţia este încă analizată, discutată şi disputată. Cancelarul german Gerhard Schröder a făcut o propunere concretă de federalizare a Uniunii Europene în 2002 prin care Comisia Europeană ar urma să se transforme în guvernul UE, Parlamentul UE ar deveni suveran inclusiv în chestiunile bugetare, iar Consiliul de Miniştri ar fi a doua cameră a Parlamentului European[43]. Modelul german a fost susţinut imediat după lansarea făcută de cancelarul german în faţa partidului său, SPD, de Slovacia, Austria şi Belgia, în timp ce Franţa, Danemarca, Finlanda, Luxemburg par dispuse să sprijine mai degrabă modelul 'Europei naţiunilor'[44]. Nici România nu este foarte încântată de transformarea Uniunii Europene într-o federaţie, după cum sugera în 2001 primul ministru Adrian Năstase: "deocamdată o schimbare radicală a structurii UE poate provoca respingere în anumite state, aşa încât trebuie căutată o formulă intermediară bazată pe respectarea identităţilor, a solidarităţii dintre toţi cetăţenii UE şi a legăturii transnaţionale, eliberată de orice prejudicii istorice"[45]. Cu toate acestea, există o abordare românească privind federalizarea 'structurată' a Uniunii Europene[46] care urmăreşte: depăşirea conceptualizării în termenii statului naţional, asumarea unor standarde ale UE cu o dimensiune constituţională, definirea unor politici flexibile în raporturile economice cu Uniunea, lăsarea deschisă a şanselor României de a se integra în UE în ciuda slabelor ei performanţe economice şi sociale şi a distanţei care o separă astăzi de civilizaţia Uniunii, activarea politicii externe prin realizarea unor alianţe cu actorii politici din UE interesaţi într-o Europă federală structurată[47]. Autorii acestui „Concept românesc al Europei federale", Adrian Severin (fost ministru de externe şi preşedinte al Adunării parlamentare a OSCE) şi analistul politic Gabriel Andreescu sunt de părere în final că cel puţin pentru „primul orizont de timp statele să aibă siguranţa (confortul) recunoaşterii identităţii şi intereselor fireşti"[48]. Această formulă de încheiere este şi una de apărare într-un stat în care orice dezbatere legată de regionalism sau federalism naşte reacţii disproporţionate din partea puterii. O mostră a acestor reacţii în lanţ a apărut în 2001, după ce grupul de intelectuali adunaţi în jurul revistei

42 Robert Boyer, „Cuvintele şi realităţile", în Serge Cordellier, *Mondializarea dincolo de mituri*, Bucureşti, Editura Trei, 2001, p.26.
43 Brent Nelsen, Alexander Stubb, *The European Union*, Boulder, Lynne Riennner Publishers, 1994, p.51.
44 *Le Monde*, 8 mai 2001.
45 Grete Tartler, „Viitorul Europei", în *Secolul 21, Globalizare şi Identitate*, nr. 7–9, 2001, p.131.
46 Adrian Năstase, „The Future of Europe – A Romanian Vision", Colocviul IRRI, Bruxelles, 26 iunie 2001.
47 Gabriel Andreescu, Adrian Severin, „Un concept românesc al Europei Federale", în *Studii Internaţionale*, nr.6, 2001, p.3-40.
48 George W. Hoffman, *op. cit.*, p.40.

Provincia lansa un memorandum privind regionalizarea României pe baza documentelor Uniunii Europene[49]. Premierul Adrian Năstase a fost primul care i-a ameninţat pe cei care au venit cu propunerea că „o nouă încercare de intrare în zona acţiunii va fi judecată cu legea şi, dacă va fi cazul, vor interveni şi instituţii ale statului“[50]. Europenismul şi judecata democratică a

49 Mai mulţi intelectuali români şi maghiari din Transilvania au adresat (8 decembrie 2001) Parlamentului şi conducerilor principalelor partide politice un document intitulat „Memorandum către Parlament pentru construcţia regională a României“ în zece puncte: 1. Propunerile de faţă au în vedere dezvoltarea armonioasă a României, ţinând cont de identitatea istorică, economică şi social-culturală a regiunilor ei. În accepţiunea noastră, proiectul construcţiei regionale a României nu are nimic în comun cu secesionismul sau cu iredentismele de orice natură. De aceea, considerăm că orice abordare în acest sens este simplistă şi urmăreşte să deturneze diversionist discuţiile publice aprofundate şi responsabile despre viitorul ţării noastre raportat la experienţele europene. 2. Participarea noastră în dezbaterea despre viitorul Uniunii Europene ca sistem federativ, unde regiunile constituţionale precum Scoţia, Catalonia, Flandra, Valonia, Bavaria etc. ocupă un loc aparte, poate contribui la cunoaşterea mai precisă a acelei structuri instituţionale în care dorim să ne integrăm. Modelul regional, aşa-numit nivel mijlociu de guvernare (meso-government), serveşte, în opinia noastră, redobândirii identităţii noastre europene. 3. Considerăm drept principiu de bază al construcţiei regionale alocarea unor competenţe administrative şi politice entităţilor teritoriale şi nu comunităţilor naţionale sau etnice, acestea din urmă beneficiind, în modelul regional, de garanţii politice şi juridice pentru asigurarea intereselor lor specifice. 4. Sistemul administativ ultracentralizat, preluat aproape neschimbat după 1989, favorizează corupţia şi birocraţia şi amplifică lipsurile inerente ale administraţiei bazate pe unităţi mici, numeroase şi excesiv de costisitoare. Pe de altă parte, ideea descentralizării este conţinută într-un cadru conceptual juridic enunţat atât prin angajamentele internaţionale la care România este parte, cât şi prin elemente de armonizare europeană a legislaţiei interne. 5. Propunem o reformă administrativă care să redefinească statutul entităţilor teritoriale existente şi să introducă noi forme administrative şi politice. Construcţia acestora poate porni de la regiunile de dezvoltare sau de la provinciile istorice. 6. Propunem, din aceeaşi perspectivă, discutarea înfiinţării unor consilii regionale sau a parlamentelor provinciale localizate în reşedinţe regionale sau capitale provinciale. 7. Credem că, pe lângă atribuţiile politice, economice şi culturale ale autorităţilor regionale, exercitate conform principiului subsidiarităţii şi celorlalte norme uzuale în Uniunea Europeană, trebuie avută în vedere şi o descentralizare radicală a politicii informaţionale. Studiourile regionale de televiziune pot juca un rol deosebit în modelarea spaţiului public din regiunile României. 8. Asumarea pe baze civice a identităţilor regionale contribuie, în regiunile multietnice cum sunt Banatul, Transilvania sau Dobrogea, la formarea unei identităţi transetnice prin care pot fi depăşite atât nostalgiile, temerile sau escaladările extremist-naţionale, cât şi naţionalismele voalate care de multe ori se folosesc de o frazeologie civică şi democratică. 9. O nouă construcţie regională implică şi o nouă construcţie politică, ce nu se poate înfăptui fără o reformă constituţională, în consens cu principiile de bază ale constituţiei europene, în curs de elaborare. 10. Propunerile de faţă se bazează pe criteriile republicanismului, care înseamnă guvernare cu consimţământul celor guvernaţi, şi ale democraţiei participative. De aceea, orice decizie structurală trebuie

liderilor politici de la Bucureşti nu pot trece pragul ‘statului naţional’ şi al ‘identităţii naţionale primejduite’. Nici preşedintele Ion Iliescu, aflat atunci la ultimul mandat, nu a reuşit să depăşească discursul naţionalist când s-a referit la dezbaterea intelectualilor clujeni: „Sunt sigur că, în covârşitoarea lor majoritate, cetăţenii români sunt nedumeriţi şi chiar îngrijoraţi de punerea în discuţie, în numele europenismului, a caracterului naţional şi unitar al statului român. Un stat este în esenţa sa un mecanism de solidaritate naţională şi socială, un instrument al dezvoltării şi al promovării interesului public“[51]. Elita politică din Bucureşti s-a manifestat, la nivelul intenţiei şi al limbajului, faţă de neomemorandişti, cum îi numeşte analistul politic Dan Pavel pe intelectualii care au propus ‘regionalizarea României’, cam la fel cum au făcut-o cu 100 de ani în urmă politicienii de la Budapesta.

Károly Hieronymi, deputat în Dieta ungară, numit apoi preşedinte al Curţii de Conturi în 1892 şi ulterior ministru de interne, le spunea alegătorilor săi din Jimbolia, referindu-se la Memorandum-ul adresat Împăratului de către românii din Transilvania la 1892, că „cererile acestea au de scop în parte covârşitoare să slăbească statul maghiar, să-i paralizeze întreg organismul. Dar a realiza aceea ce ei cer, nu se poate decât cu preţul disolvării statului maghiar. Încetarea uniunii ardelene, modificarea în mod federalistic a legilor de la 1867, organizarea poporului român şi reprezentarea lui separată pe baze teritoriale sunt pretenţiuni, asupra cărora nici nu se discută, şi orice agitaţie făcută în favorul acestor idei, este trădare de patrie”[52].

să fie rezultatul unui referendum, organizat, după caz, la nivel regional sau naţional, după o discuţie publică de anvergură, în aşa fel încât populaţia să fie cu bună credinţă informată despre situaţiile similare europene şi despre şansele acestui tip de administraţie. Prezentul text a fost trimis Biroului Permanent al Parlamentului României, conducerilor Partidului Social Democrat, Partidului Naţional Liberal, Partidului Democrat, Uniunii Democrate a Maghiarilor din România, Partidului Naţional Ţărănesc Creştin şi Democrat, precum şi Parlamentului European şi Comitetului Regiunilor.“

50 Fluxul Agenţei de presă Mediafax, 14 decembrie 2001.

51 Fluxul Agenţiei de presă Mediafax, 21 decembrie 2002.

52 Teodor V. Păcăţian, *Cartea de aur sau Luptele politice naţionale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. VII, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezale, 1913, p.555.

Teama existenţială pentru comunitate

Din această situaţie derivă cea mai pregnantă caracteristică a psihismului politic lipsit de echilibru din Europa Centrală şi de Est: teama existenţială pentru comunitate. Viaţa tuturor a fost umbrită de o putere de stat străină, lipsită de rădăcini, manifestată ba sub forme europene, ba în chip de insuportabilă opresiune, care – indiferent dacă se numea împărat, ţar sau sultan – priva aceste comunităţi de cei mai buni dintre fiii lor, deoarece le oferea carieră celor mai talentaţi şi temniţă sau spânzurătoare celor mai drepţi dintre ei. Tulburările iscate în chestiunea frontierelor istorice şi etnice n-au întârziat a stârni şi o atmosferă de duşmănie între popoare şi a le determina, în funcţie de ocaziile ivite, să experimenteze unele pe pielea altora ceea ce învăţaseră de la împăraţi, sultani şi ţari. Toate au învăţat ce înseamnă să ştii că locurile sacre ale istoriei naţionale sunt periclitate, pierdute sau încăpute pe mâini străine şi duşmănoase; că poporul tău sau o parte din el trăieşte sub stăpânire sau opresiune străină. Toate aveau teritorii pentru care se temeau pe bună dreptate sau le revendicau la fel de îndreptăţit şi nu exista printre ele nici unul care să nu fi fost aproape de nimicirea parţială sau totală. Pentru un vest-european, a-l auzi pe un bărbat de stat al oricăreia dintre micile naţiuni est-europene că vorbeşte despre „moartea naţiunii", sau despre „nimicirea naţiunii", înseamnă vorbărie goală, căci un vest-european îşi poate imagina exterminarea, subjugarea sau asimilarea lentă, dar "nimicirea" pur politică de la o zi la alta rămâne pentru el o simplă imagine emfatică – pe când pentru naţiunile est-europene ea constituie o realitate palpabilă. Aici nu este nevoie de exterminarea sau expulzarea unei naţiuni; pentru ca ea să se simtă periclitată este suficient să-i conteşti existenţa, cu suficientă forţă şi violenţă. (István Bibó, „Mizeria micilor state est-europene", în István Bibó, Jenő Szűcs, Între Occident şi Răsărit, *trad. Gheorghe Popovici, Kriterion, Cluj, 1999, p.49; „Mizeria micilor state est-europene" pentru prima dată în 1946 în săptămânalul* Új Magyarország*).*

Politologul maghiar István Bibó încearcă să pună un diagnostic politicienilor din statele mici ale Europei de Sud-Est, explicând de unde vine teama lor pentru comunitatea naţională şi preocuparea exagerată pentru statul naţional şi identitatea naţională. Datele istorice pe care se bazează István Bibó sunt, însă, modificate de noile aranjamente internaţionale din care fac parte la începutul secolului XXI statele din această zonă dornice să

fie parte a comunităţii europene, dar cu toate acestea 'teama pentru comunitate' nu poate fi depăşită cu uşurinţă de elitele politice contemporane.

Geografia variabilă din Europa Centrală şi de Sud, frontierele glisante, hărţile imaginare pe care fiecare naţiune din acest spaţiu le proiectează nostalgic sau încearcă să le claseze în sertare care pot fi oricând deschise, identităţile puse mereu sub semnul întrebării pe drumul construcţiei fragmentate a unei modernităţi târzii, tranziţia dificilă spre democraţie şi economie de piaţă sunt tot atâtea piese dintr-un puzzle care se cere mereu reorganizat la marginea unui sistem stabil intrat în postmodernitate, dar permeabil şi extensibil prin strategiile sale integratoare, care sunt, încă, relativ gripate şi nu pot pune pe linia de plutire fostele state comuniste cu inerţii desfăşurate la nivel politic şi economic.

PROIECTE TRANSILVANE CA RĂSPUNS LA CRIZELE INTERNAŢIONALE DE LA ÎNCEPUTUL VEACULUI XX

Lupta comunităţilor lingvistice pentru autodeterminare politică, pentru dreptul de a dispune de propria soartă, începută odată cu Revoluţia Franceză, nu se opreşte nici după ce ‘principiul naţionalităţilor’ a transformat în prima parte a secolului al XIX-lea harta politică a Europei. Ultimele decenii ale acestui secol readuc în scenă revendicările naţionale, bazate în special pe chestiunile lingvistice şi etnice, revendicări care afectează în egală măsură atât statele naţionale deja constituite, cât şi imperiile multinaţionale. Apar, astfel, mişcări autonomiste în Catalonia şi Ţara Bascilor, în Marea Britanie mişcarea irlandeză militează pentru revenirea la limba galică şi ia naştere Sinn Fein (noi înşine), care de atunci încoace revendică independenţa Irlandei; curentele naţionaliste, protestatare şi autonomiste devin tot mai active în Italia (Sardinia), Germania (Boemia), Franţa (Bretania), Suedia (Norvegia), dar mai ales în imperiile Habsburgic, Ţarist, Otoman.

În Europa anilor 1880-1914 aspiraţiile naţionale pun sub semnul întrebării stabilitatea juridică şi politică a continentului, la fel ca în perioada 1850-1870, când prăbuşirea sistemului lui Metternich în ajunul Războiului Crimeii a produs aproape două decenii de conflict: războiul Piemontului şi Franţei împotriva Austriei din 1859, războiul pentru Schleswing-Holstein din 1864, războiul austro-prusian din 1866 şi războiul franco-prusian din 1870. Sfârşitul secolului al XIX-lea repune în discuţie echilibrul continental proiectat de Bismark în spirit de Realpolitik – conform acestei politici relaţiile dintre state sunt determinate de puterea brută, iar cel mai puternic trebuie să triumfe.

Realpolitik – politica externă bazată pe calculul puterii şi al interesului naţional – a făcut posibilă unificarea Germaniei, devenind astfel cea mai puternică ţară din Europa. Acum, pentru prima dată, centrul Europei era destul de solid pentru a exercita presiuni asupra periferiei, iar geografia crease o dilemă insolvabilă, după cum se exprimă Kissinger, argumentând că potrivit tuturor tradiţiilor Realpolitik-ului era probabil să apară coaliţii europene care să îngrădească puterea potenţial dominantă, în creştere, a Germaniei. Din cauza poziţiei sale geografice, ea era permanent ameninţată de ceea ce Bismark numea *le cauchemar des coalitions* – coşmarul coaliţiilor ostile, vizând împresurarea sa. De fapt, încercând să se protejeze împotriva unei coaliţii a tuturor vecinilor săi, fie ei la est sau la vest, Germania îi şi ameninţa pe fiecare în parte, grăbind formarea acestor temute coaliţii.

Sistemul internaţional s-a modificat, însă, exact în sensul acestor temeri ale noii puteri continentale şi Europa a început să fie măcinată de două mari seturi de animozităţi: duşmănia dintre Franţa şi Germania, şi ostilitatea

crescândă dintre imperiile austro-ungar şi ţarist[1]. Curând aceste antagonisme se transformă în alianţe diplomatico-militare adverse: Tripla Alianţă şi Tripla Înţelegere, care pe fondul luptelor pentru autodeterminare a naţiunilor demonstrează că ordinea internaţională era tot mai greu de păstrat.

Intensificarea mişcărilor naţionale are loc într-un context cu totul diferit de cel dinaintea anilor 1880: aşa cum imperialismul tribal a răsărit din ambiţiile frustrate ale ţărilor care nu-şi primiseră partea în expansiunea neaşteptată a anilor optzeci, tot astfel tribalismul a apărut ca naţionalismul acelor popoare care nu participaseră la emanciparea naţională şi nu-şi realizaseră suveranitatea într-un stat naţional[2]. Hannah Arendt observă că ori de câte ori cele două frustrări se întâlneau, ca în Austro-Ungaria multinaţională şi în Rusia, mişcările pannaţionaliste îşi găseau în chip firesc solul cel mai fertil. Mai mult, întrucât Monarhia Dualistă adăpostea atât naţionalităţi iredentiste slave, cât şi germane, panslavismul şi pangermanismul s-au concentrat încă de la început spre distrugerea ei, iar Austro-Ungaria a devenit centrul real al mişcării pannaţionaliste[3]. Astfel, concepţia despre naţiune are tendinţa să evolueze, atât în cazul naţiunilor constituite, cât şi în cazul celor care abia aspiră spre acest ideal, de la patriotism la naţionalism, de la sentimentul de apartenenţă la o entitate politico-juridică la un sentiment de respingere a celorlalţi[4].

Variabile şi parametri în sistemul internaţional de la începutul secolului XX

Evenimentele din jurul anului 1900 precipită diplomaţiile europene, multe date se schimbă, se fac multe calcule, precauţiile actorilor sunt, însă, legate doar de rolul pe care îl joacă fiecare şi de locul pe care şi-l pregăteşte fiecare în parte. Pentru a analiza tabloul în mişcare al perioadei care precede şi pregăteşte primul război mondial propunem în continuare o schemă care să determine variabilele şi constantele care intră în jocul relaţiilor internaţionale. Variabilele unui sistem sunt izvoarele schimbării, valorile lor fluctuează în funcţie de reacţiile indivizilor, colectivităţilor şi instituţiilor faţă de desfăşurarea evenimentelor, după definiţia lui Rosenau[5], în vreme ce parametrii (constantele) îşi au originea în deprinderi împământenite şi în raţiuni ce ţin de istorie. Parametrii, pe lângă faptul că sunt de durată, impun

1 Henry Kissinger, *Diplomaţia*, trad. Mircea Ştefănescu, Radu Paraschivescu, Bucureşti, ALL, 1998, p.122-123.

2 Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, trad. Ion Dur, Mircea Ivănescu, Bucureşti, Humanitas, 1994, p.302.

3 *Ibidem*, p.303.

4 Jean Michel Galliard, Anthony Rowel, *Histoire du Continent Européen*, Paris, Edition du Seuil, 1998, p.243.

5 James Rosenau, *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity*, Princeton, Princeton University Press, 1990, p.64-66.

aceleaşi condiţii tuturor componentelor sistemului şi – prin aceasta – stabilesc limitele între care acţionează variabilele. Parametrii unui sistem constituie sursele continuităţii – normele, procedurile şi instituţiile apărute şi testate printr-o lungă experienţă, ce reprezintă aşa-zisele 'dictate ale istoriei' şi care, astfel, exercită presiuni împotriva oricăror evoluţii care ar putea determina transformări fundamentale. Altfel spus, parametrii sunt regulile de bază şi principiile organizatorice ale unui sistem, cele ce stabilesc obiectivele, mijloacele şi resursele la îndemâna celor ce joacă un rol în sistem, inclusiv mecanismele de constrângere. Cea mai mare parte a activităţilor desfăşurate în majoritatea sistemelor se conformează – de cele mai multe ori – regulilor şi, în felul acesta, dau forţă parametrilor sistemului. Asemenea activităţi pot produce modificări în viaţa membrilor sistemului dar tot ele sunt cele ce menţin şi structurile sistemului. De obicei inerţia ce caracterizează parametrii sistemului predomină asupra iniţiativelor şi aspiraţiilor spre mai multă variabilitate. Consultând o literatură diversă, Zinnes a identificat un număr de şapte variabile esenţiale pentru funcţionarea oricărui sistem internaţional: I) numărul de naţiuni; II) distribuirea puterii între naţiuni; III) obiectivele naţiunilor; IV) tipurile de guvernare şi factorii de decizie din cadrul naţiunilor; V) reglementările şi obiceiurile ce domină în relaţiile dintre naţiuni; VI) tiparele relaţiilor ce au loc între naţiuni; VII) percepţiile naţiunilor una despre cealaltă[6].

În perioada care precede primul război mondial (la fel ca şi în perioada celei de-a doua conflagraţii), variabilele devin predominante: numărul naţiunilor care luptă pentru autodeterminare este în creştere, soluţiile căutate de acestea modifică treptat cutumele relaţiilor interstatale, reglementările existente în sistemul european de securitate sunt date peste cap, iar confruntarea devine tot mai mult metoda standard a diplomaţiei, pentru că „echilibrul puterii menţinuse libertăţile statelor, nu pacea Europei“[7]. Minorităţile din imperiile Austro-Ungar, Rus şi Otoman erau tot mai nemulţumite de situaţia în care se găseau, iar în proiectele lor de autodeterminare au început să angreneze şi masele care în această perioadă deveniseră conştiente de identitatea lor naţională. Mişcările naţionale favorizează şi accentuează variabilele provocând în acelaşi timp o relaxare a parametrilor care nu mai pot menţine status quo-ul de până atunci. La finele primului deceniu al secolului XX, echilibrul de forţe degenerase şi provocase formarea unor coaliţii ostile a căror rigiditate, după cum notează Kissinger, era egalată doar de dispreţul nesăbuit pentru consecinţe cu care fuseseră înfiinţate. Rusia era legată de o Serbie mustind de facţiuni naţionaliste şi chiar teroriste şi care, neavând nimic de pierdut, nu manifesta nici urmă de interes faţă de riscurile unui război generalizat. Franţa îi dăduse

6 Dina A. Zinnes, „Prerequistes for Study of Sistem Transformation”, în Ole R. Holsti, Randolph M. Siverson şi Alexander L. George (coord.), *Change in the International System*, Boulder, Colorado, Westview, 1980, p.9-13.

7 Henry Kissinger, *op. cit.*, p.147.

carte albă unei Rusii nerăbdătoare să-şi recapete prestigiul şi stima de sine după războiul ruso-japonez. Germania făcuse acelaşi lucru pentru o Austrie dornică până la disperare să-şi protejeze provinciile slave de agitaţia pusă la cale de Serbia, la rândul ei sprijinită de Rusia. Analiza aceluiaşi Kissinger ajunge la concluzia că „naţiunile europene îşi îngăduiseră să devină prizonierii unor clienţi balcanici fără scrupule"[8].

„Marele Război a fost consecinţa inevitabilă a încurajărilor oferite de Germania Austro-Ungariei în politica ei de penetrare în Balcani, combinată cu măreaţa idee pangermană a unei 'Europe de Mijloc' germanizate. Pe vremea lui Bismark aşa ceva nu s-ar fi întâmplat nici în ruptul capului. Ceea ce a avut loc a fost rezultatul noii ambiţii a Germaniei de a face faţă unei sarcini mult mai dificile decât cea a lui Bismark, în condiţiile în care nu avea la dispoziţie un Bismark". (Vasiliev Tcharykow, Glimpses of High Politics, *London, 1931, p.271)*

Pentru actorii scenei internaţionale a anilor 1900 contau doar acţiunile statelor, care procedau în conformitate cu interesele lor naţionale, calculate în termenii condiţiilor geopolitice, un punct de vedere care nu ţinea cont în nici un fel de aspiraţiile şi proiectele cetăţenilor. Această abordare, denumită în teoria relaţiilor internaţionale realism politic, presupune că o caracteristică intrinsecă a statelor este capacitatea de a mobiliza oamenii pentru asigurarea sprijinului necesar înfăptuirii politicii lor, lăsând la o parte fenomenele micro, care în esenţă nu erau luate în calcul pentru cursul evenimentelor. Liderii marilor puteri, ai începutului de secol XX, credeau că atâta timp cât statele naţionale deţineau o autoritate centrală pe care o exercitau prin intermediul colectivităţilor macro, comportamentul la nivel micro era insuficient pentru a domina autoritatea şi condiţiile impuse de state şi, în felul acesta, nivelul micro nu avea consecinţe la nivel macro. Dezvoltarea ideologiilor naţionaliste pe continentul european, precum şi evoluţia micronaţionalismelor[9], au determinat modificări subtile, dar care s-au

8 *Ibidem*, p.173.

9 În resentimentul naţionalismului faţă de ceea ce este străin şi superior celui autohton rezidă forţa sa şi a micronaţionalismului (ca manifestare motivată şi de rezistenţă la presiunea 'fratelui mai mare'). După argumentarea lui Hroch, substanţialitatea oricărui tip de naţionalism este dată de fenomenologia sa în care există trei faze: faza A – în care apare şi se manifestă un interes pentru explorarea culturii unei naţiuni, faza B – în care începe agitaţia naţionalistă a intelectualilor ce merg mai departe cu studiul etnografic şi trezesc conştiinţa naţională, şi faza C – apariţia unei mişcări naţionale de masă. Miroslav Hroch, „National Self-Determination from Historical Perspective", în Sukumar Periwal, *Notions of Nationalism*, Budapesta-London-New York, Central University Press, 1995, p.65-82.

dovedit substanţiale pentru balanţa echilibrului european. În istoria ultimului secol Realpolitik şi-a dovedit, ignorând transformările şi orientările care apăreau la nivel micro-social, de mai multe ori ineficienţa. Incapacitatea strategilor începutului de secol XX de a lua în calcul interacţiunile care aveau loc la acest nivel a arătat că marile puteri reuşiseră să transforme o criză balcanică secundară într-un război mondial.

Autodeterminare, autonomie, federalism

În Cisleithania, cea mai gravă problemă era conflictul germano-ceh din Boemia[10]. Deşi germanofonii erau în defensivă, cei care au făcut să eşueze negocierile din 1890 au fost Tinerii Cehi. În 1897, când contele Badeni[11], şeful cabinetului de la Viena, a luat măsuri prin care funcţionarii germani erau obligaţi să ştie ceha, s-a ajuns la o adevărată criză de regim, pe motiv că germanii din Boemia nu fuseseră consultaţi. Parlamentul vienez a fost scena unor scandaluri interminabile, naţionaliştii germani au pus la cale o serie de răzmeriţe în imperiu, iar împăratul a ratat încă o dată împăcarea cu cehii atunci când l-a concediat pe contele Badeni. În Dalmaţia, sârbo-croaţii revendicau egalitatea limbii lor cu italiana şi cereau alipirea Dalmaţiei, precum şi a portului Fiume, la regatul Croaţiei. În Croaţia, în ciuda acordului din 1868 semnat între Ungaria şi Croaţia, prin care prima dobândeşte un mai mare grad de autonomie[12], agitaţia reizbucneşte odată cu formarea unui partid favorabil unirii tuturor slavilor din Sud într-o 'Iugoslavie' ce urma să fie asociată Monarhiei. Spre deosebire de Croaţia, unde o serie de partide, cum era cel al lui Starcevic[13], aveau programe radicale îndreptate împotriva controlului Vienei cât şi Budapestei, în Transilvania nu exista, însă, nici un grup care să susţină formarea unui stat independent sau unirea cu România[14]. Cu toate acestea, mişcarea naţională din Ardeal era în anii care preced primul război mondial în căutarea unor soluţii care să răspundă atât

10 Jean Bérenger, *Histoire de l'Empire des Habsbourg*, Paris, Arthéme Fayard, 1990, p.484

11 Kazimierz Felix von Badeni (1846-1909), aristocrat polonez, născut în Galiţia, prim-ministru al Austro-Ungariei în perioada 1895-1897, cunoscut ca un susţinător al naţionaliştilor slavi. Numirea sa în fruntea guvernului austriac a simbolizat întreruperea controlului german asupra Imperiului Habsburgic, fiindcă în aceeaşi perioadă ministrul de externe şi cel al finanţelor proveneau tot din aristocraţia poloneză.

12 Acordul (Nadgoba) dintre Ungaria şi Croaţia conferă acesteia din urmă o autonomie limitată, cu un legislativ propriu (Sabor), este recunoscută drept limbă oficială croata, drapelul croat poate fi arborat împreună cu cel ungar, dar Banul, cel mai important demnitar al ţării, este numit de la Budapesta, de unde sunt controlate şi finanţele ţării.

13 Ante Starcevic, preşedinte al Partidului Dreptăţii, formaţiune care susţinea drepturile croaţilor şi aspira la o Croaţie independentă.

14 Barbara Jelavich (1983), *Istoria Balcanilor, secolul al XX-lea*, vol. II, trad. Mihai-Eugen Avădanei, Iaşi, Institutul European, 2000, p.77.

emancipării comunităţii româneşti, cât şi provocărilor naţionalismului maghiar aflat în expansiune.

„Imperiul Austriac a avut marea şansă de a transforma Europa Centrală într-un stat puternic şi unitar. Însă austriecii erau, din păcate, divizaţi la rândul lor între un naţionalism arogant pangerman şi propria misiune central-europeană. Ei nu au reuşit să construiască o federaţie a unor naţiuni egale, iar eşecul lor este răspunzător de dezastrul întregii Europe. Nemulţumite, celelalte naţiuni ale Europei Centrale au pulverizat Imperiul în 1918, fără a realiza faptul că, în ciuda soluţiilor sale inadecvate, el era de neînlocuit. După primul război mondial, Europa Centrală a fost transformată, prin urmare, într-o regiune a statelor mici, slabe, a căror vulnerabilitate a asigurat mai întâi victoriile lui Hitler şi, în final, triumful lui Stalin. Poate că acesta este motivul pentru care aceste state par să fie întotdeauna, în memoria europeană, sursa unor pericole inepuizabile". (Milan Kundera, „Un Occident Kidnappé ou la tragédie de l'Europe Centrale", în Le Débat, *27 noiembrie 1983, tradus în* Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii, *Adriana Babeţi, Cornel Ungureanu, Iaşi, Polirom, 1997, p.226)*

În ciuda revendicărilor şi a nemulţumirilor grupurilor minorităţilor din Monarhie, diversitatea comunităţilor lingvistice din Imperiul Austro-Ungar nu declanşase fenomene politice insolvabile pe parcursul secolului al XIX-lea. Cosmopolitismul prinsese teren, supravieţuind iluminismului şi concurând cu ideea de naţiune politică în sens francez sau cu cea de etno-naţiune în accepţiune germană. Au fost cazuri în care confruntările doctrinare au culminat cu războaie civile sau cu revoluţii liberal-naţionaliste, înăbuşite prin forţă militară, dar au fost şi împrejurări în care elitele politice ale imperiului au discutat proiecte de reformare a statului[15]. Doctrina statului-naţiune promovată de Franţa fusese repede acceptată în regiunile Europei Centrale, urmând să joace un rol semnificativ în subminarea administraţiei imperiale. Astfel, dacă la nivelul politicii interstatale Austro-Ungaria se confrunta cu ţări ca Franţa şi Germania, în interior ea avea să facă faţă din ce în ce mai greu nemulţumirilor venite dinspre diversele comunităţi lingvistice şi religioase. Deosebirile de vederi politice între cele două jumătăţi ale monarhiei contribuiseră şi ele la declanşarea crizei identitare, autorităţile de la Viena şi de la Budapesta

15 Victor Neumann, „Semnificaţii ale gândirii politice în Europa Centrală şi de Est", în *Sfera Politicii*, nr. 46, 49, 50, 1997.

multiplicând disfuncţionalităţile printr-o gestionare ineficientă[16]. Apetitul scăzut pentru democratizarea instituţiilor în Ungaria şi eforturile de maghiarizare ale guvernelor de la Budapesta prin promovarea doctrinei naţionaliste au obligat elitele comunităţilor din imperiu să găsească soluţii de reorganizare a monarhiei.

Naţiunile Europei Centrale aveau, practic, de ales între două posibilităţi: integrarea, pe principii democratice, într-un cadru statal mai mare, imperial, chiar federal, sau făurirea (întârziată) a naţiunii în condiţiile rivalităţii cu celelalte popoare vecine sau chiar cu cele de pe pământul ţării naţiunii respective[17]. Prima cale, cea a integrării, a avut adepţi renumiţi, precum prinţul polonez Czatorsky, cel care şi-a asumat răspunderea conducerii diplomaţiei ţariste, sau istoricul Frantisek Palacky[18], marele luminător al naţiunii cehe, de partea maghiară Széchenyi[19], Deák[20] şi Andrássy[21] tatăl şi de partea română Aurel C. Popovici şi Vaida Voevod. Cea de-a doua cale, a stabilităţii independente, clădită pe suveranitatea naţională, se prezenta ca o posibilitate mult mai atrăgătoare şi din multe puncte de vedere mai modernă, într-o perioadă al cărei profil fusese format de Revoluţia Franceză şi romantism. Secolul care a urmat Congresului de la Viena a subminat treptat principiul, până atunci valabil, al legitimităţii dinastic-feudale, conducând apoi aproape în mod automat la o apreciere crescândă a valorilor democraţiei şi a ideii de stat naţional.

I) Românii ardeleni şi soluţia federală

Ideea federalizării este prezentă în gândirea politică central şi est-europeană încă de la jumătatea secolului al XIX-lea, dar rămâne mereu o

16 *Ibidem*.

17 Pierre Kende, „Trei căi posibile pentru micile naţiuni est-europene", în *Altera*, nr. 7, anul IV, 1998, p.23.

18 Franisek Palacky (1798–1876), fondatorul istoriografiei cehe moderne şi influent lider al mişcării naţionaliste din Boemia secolului al XIX-lea, propune în *Idea státu rakouského* (1865; „Ideea de stat austriac") un federalism nu pe principiul naţionalităţilor, ci pe cel al provinciilor istorice ale Imperiului Habsburgic.

19 István Széchenyi (1791-1860), scriitor şi politician reformator, în scrierile sale *Hitel* (1830; „Credit"), *Világ* (1831; „Lumina") şi *Stadium* (1833) explică necesitatea modernizării economiei şi problema neimplicării aristocraţiei maghiare în adevăratele probleme ale societăţii. Loial curţii de la Viena, Széchenyi a condamnat încercarea Budapestei de a maghiariza teritoriile pe care le administra şi susţinea că libertatea generează progres economic.

20 Ferenc Deák (1803-1876), membru al Dietei de la Budapesta, apoi ministru al Justiţiei în perioada revoluţiei de la 1848. Ferenc Deák l-a convins pe Franz Joseph de necesitatea reconcilierii cu ungurii atât în conversaţii private cât şi la negocierile oficiale. Celebrul său articol „Easter Article" din 16 aprilie 1865 a formulat termenii viitorului Compromis (Ausgleich) din 1867 care a pus bazele monarhiei duale.

21 Gyula Andrássy (1823-1890), prim-ministru ungar şi ministru de externe al Austro-Ungariei (1871-1879), a sprijinit crearea monarhiei duale.

tentaţie, o utopie intelectuală, fiindcă strategii săi nu au găsit o forţă integratoare suficient de puternică pentru a se opune tendinţelor centrifuge ale naţiunilor din centrul continentului. Multe exemple practice demonstrează că federalismul, chiar dacă nu este o formă de guvernare superioară celor monolitice şi chiar dacă nu are prea multe de oferit statelor mici şi omogene cultural, cum sunt cele din această parte a Europei, poate fi un foarte bun instrument de menţinere a unui echilibru democratic în competiţia sănătoasă şi solidaritatea benevolă dintre entităţile regionale şi guvernul central, atunci când pluralismul este definitoriu pentru o societate dată[22]. În ultimele decenii ale Monarhiei Habsburgice ideea federalistă la care au aderat mulţi intelectuali ardeleni era una dintre soluţiile eficiente pentru recuperarea dimensiunilor etnice şi în acelaşi timp pentru eliminarea disproporţiilor naţionale din imperiu. Discuţia referitoare la punerea în practică a acestui proiect implică „două serii de fapte”: una referitoare la forţele centrifuge, cealaltă la cele integratoare[23]. În primul caz, remarcă Virgil Nemoianu, Partidul Social Democrat, care era unul dintre cele mai puternice partide muncitoreşti din Europa care precede primul război mondial, nu se mai opunea unui model transnaţional, de asemenea o mare parte a burgheziei evreieşti se simţea mai sigură în cadrul creat de garanţiile constituţionale prevăzute de sistemul habsburgic (Nemoianu argumentează că din acest punct de vedere burghezia evreiască nu se deosebea prea mult de anumite mişcări naţionale care căutau mai degrabă să obţină avantaje pentru propria elită sau pentru grupurile etnice în general decât să distrugă monarhia, de pildă slovenii sau românii, şi într-o anumită măsură chiar cehii, croaţii şi maghiarii)[24]. În al doilea caz, forţele socio-politice care susţin unitatea sunt în general grupate în jurul tronului: „cancelaria imperială cu aura sa ceremonios protocolară constituia în Imperiul Austriac târziu unicul focar eficient de convergenţă a loialităţii civice”[25]. Armata, birocraţia, sistemul judecătoresc, ca „embleme ale uniformităţii ce acopereau întreg imperiul”, aveau sarcina să „occidentalizeze popoarele negermanice, înregimentându-i pe toţi, pretinzându-le supunere faţă de edictele coroanei”[26] şi constituiau forţele integratoare ale imperiului. La acestea se adaugă mişcarea neoconservatoare, al cărei adept este şi moştenitorul tronului, Franz Ferdinand[27], mişcare menită să conserve coeziunea dublei monarhii şi în acelaşi timp să modernizeze imperiul.

Proiectul propus de Aurel C. Popovici pentru federalizarea Austro-Ungariei[28] era un concept constituţional detaliat care ar fi urmat să înlocuiască dualismul instaurat în 1867 cu o structură federativă alcătuită din şaisprezece state, formate pe baza frontierelor etnice cu largi autonomii interne, după modelele american şi elveţian. Popovici nu analizează însă, în lucrarea sa *Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich,* două chestiuni vitale pentru formarea unui stat federal: capacitatea acordului federal de a se autorealiza şi rolul partidelor politice în acest acord[29]. Planul lui Popovici este totuşi unic datorită ecoului pe care l-a suscitat în întreaga Europă, el fiind acceptat ca document de lucru în cercurile neoconservatoare din jurul lui Franz Ferdinand, dar şi – nu în ultimul rând – pentru implicaţiile sale geopolitice[30]. Aurel C. Popovici preconiza că după federalizarea bazinului danubian şi după stabilirea riguroasă a suveranităţilor locale, noul stat ar fi putut să se extindă paşnic prin asocierea micilor state balcanice, inclusiv a României, după modelul american[31]. În Transilvania, dar şi în Vechiul Regat, au fost exprimate o serie de puncte de vedere care susţineau proiectul federalizării. *Gazeta Transilvaniei* argumentează astfel că naţiunile din bazinul Dunării ar intra bucuroase sub protecţia împăratului habsburgic, dacă Austria ar renunţa la „principiul ei avitic divide et impera şi dacă ar trata toate popoarele sale deopotrivă, aşa cum îi tratează pe maghiari şi pe polonezi”[32], iar *Tribuna* consideră că „toate popoarele din monarhie trebuie să găsească în statul federativ garanţiile unei existenţe naţionale, libere şi autonome”, că „Austro-Ungaria nu este şi nu poate fi o putere germană sau maghiară, ci doar o putere care să reprezinte totalitatea naţiunilor sale” şi că

22 Peter C. Ordeshook, Olga Shvetsova, „Federalism şi elaborare constituţională”, în *Altera*, anul IV, 1998, nr. 7, p. 8

23 Virgil Nemoianu, *România şi liberalismele ei*, Bucureşti, Edit. Fundaţiei Culturale Române, 2000, p.111.

24 *Ibidem*, p.112.

25 Carl E. Schorske, *Viena fin-de-siécle*, trad. Ioana Ploeşteanu şi Claudia Ioana Doroholschi, Iaşi, Polirom, 1998, p.20.

26 William M. Johnston, *Spiritul Vienei. O istorie intelectuală şi socială 1848-1938*, trad. Magda Teodorescu, Iaşi, Polirom, 2000, p.57.

27 Printre consilierii moştenitorului tronului se numărau contele Ottokar Czernin, Milan Hodza, Alexandru Vaida Voevod, generalul Konrad von Hotzendorf, József Kristóffy şi, o perioadă, contele Khuen-Hedervary, contele Jaroslav Thun, Heinrich Lammasch.

28 Aurel C. Popovici, *Stat şi naţiune. Statele unite ale Austriei Mari*, Bucureşti, Fundaţia pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II“, 1939, trad. Petre Pandrea, reeditată la Bucureşti, Albatros, 1997.

29 William M. Chandler, „Federalism and Political Parties”, în Herman Bakvis, William M. Chandler, *Federalism and the Role of the State*, Toronto, University of Toronto Press, 1987, p.149.

30 Virgil Nemoianu, *op. cit.*, p.115.

31 „Aproape toate statele balcanice care se întind până la coasta Mării Egee sunt preocupate de ideea unei uniuni între ele. Cred că fiecare dintre aceste state ar fi fost bucuroase, dacă ar fi avut posibilitatea pe care o au maghiarii, să trăiască într-o uniune cu Austria. Austria trebuie prin urmare să ducă în interior o politică de cea mai largă libertate naţională şi de autonomie, căci numai o asemenea politică poate să-i asigure, pe de o parte, o sinceră stare de mulţumire şi de devotament a propriilor naţiuni, iar, pe de altă parte, poate constitui o premisă logică şi cinstită a unei politici orientale dusă cu succes. (...) Uniunea Americii de Nord era constituită la început numai din 13 state. Astăzi ea se compune din 45. Şi toate aceste state au venit pe urmă (...) de bună voie. De ce oare? Pentru că forţa de atracţie firească pe care au exercitat-o pretutindeni libertatea, autonomia şi posibilitatea de dezvoltare a Statelor Unite a fost de-a dreptul irezistibilă”, Aurel C. Popovici, *op. cit.*, p.373-374.

32 *Gazeta Transilvaniei*, 7/19 mai 1898.

„au reuşit maghiarii de la 1860 şi până azi să împiedice federalismul, dar l–au amânat numai, căci azi el se impune, ca singura salvare a monarhiei”[33]. Un imperiu organizat pe principiul naţionalităţilor, credeau tribuniştii cu 15 ani înaintea apariţiei lucrării lui A. C. Popovici, „ar reprezenta o uriaşă putere” care ar putea oferi un “adăpost firesc pentru naţiunile lui” şi „cel mai rezistent instrument” împotriva unei agresiuni din partea Rusiei[34]. Unitatea românilor era concepută de cei mai mulţi reprezentanţi ai elitei româneşti din imperiu doar sub coroana habsburgilor, George Popovici, deputat parlamentar din Bucovina, sau Aurel cavaler de Onciul, editor al revistei *Privitorul*, care apărea în Austria, argumentau în cuvântările lor că popoarele odată eliberate de sub dominaţia otomană ar cădea victimă fie panslavismului, fie pangermanismului dacă nu s-ar pune sub protecţia Austriei[35]. Senatorul I. N. Şoimescu din România scria de asemenea în cartea sa *România, Rusia şi Întreita Alianţă* (Bucureşti, 1889) că „federalismul constituţional şi civilizator al austriecilor” i-ar feri pe români şi pe celelalte popoare din sud-estul Europei de „unitarismul despotic şi mistuitor al moscoviţilor”[36]. Profesorul V. A. Urechia, mulţi ani preşedinte al Ligii Culturale a Românilor, credea în acelaşi fel, că o „Federaţiune Carpato-Balcanică” ar fi de natură să garanteze existenţa statului român[37]. Federalizarea Austro-Ungariei rămânea, însă, un proiect greu de realizat în condiţiile politico-istorice ale epocii: absenţa stabilităţii politice, dar mai ales problematica împărţire teritorială, care ar fi trebuit să fie prima condiţie care precede federalizarea[38], erau obstacole insurmontabile în calea reconstruirii monarhiei pe baze federaliste. Proiectul lui Aurel C. Popovici, bine documentat, inspirat pe alocuri de *The Federalist Papers* şi de anumite opinii jeffersoniene[39], include şi o serie de contradicţii tipice oricărui conservatorism[40],

33 *Tribuna*, 25 februarie/9 martie 1898.
34 *Tribuna*, 10/22 februarie 1898.
35 Ştefania Mihăilescu, *Transilvania în lupta de idei* (partea II şi III), Bucureşti, Silex, 1997, p.63.
36 Ştefania Mihăilescu, *op. cit*, p.63.
37 Nicolae Cosăscescu, *Românii şi slavii din Imperiul Austro-Ungar,* în „Liga Română”, Bucureşti, 1898, p.641.
38 „Federaţia este ca o căsătorie: nu trebuie contractată în condiţiile existenţei unor probleme nerezolvate, deoarece prin însăşi existenţa ei crează o perspectivă nouă şi, odată cu ea, nenumărate probleme noi – deci în nici un caz nu te scuteşte de rezolvarea indiferent căror probleme rămase în suspensie. Orice viitoare federaţie va putea funcţiona doar dacă în problema frontierelor se va realiza în prealabil stabilitatea minimă, care este condiţia psihologică preliminară a federalizării. Naţiunile se unesc în federaţii numai şi numai atunci când fiecare dintre ele are suficient de pierdut pentru a simţi nevoia securităţii oferite de federaţie”, István Bibó, „Mizeria micilor state est-europene”, în István Bibó, Jenő Szűcs, *Între occident şi răsărit,* volum îngrijit de Gheorghe Popovici, trad. Gheorghe Popovici, Bucureşti, Kriterion, 2000, p.80.
39 Virgil Nemoianu, *op. cit.*, p.119.
40 „Contradicţie exacerbată de agresivitatea verbală a lui Aurel C. Popovici. El era partizanul unui sistem statal puternic, înzestrat cu o autoritate care să-i îngăduie să

ignorând în acelaşi timp tabloul internaţional al vremii în care Viena liberală era nevoită să ţină seama nu doar de modelul său cosmopolit-luminist, ci şi de deciziile luate la Paris, dar mai ales la Berlin. Astfel, pentru a păstra aparanţele, dar şi pentru a se proteja în faţa expansiunii Germaniei, Austro-Ungaria acceptase în termeni destul de dezavantajoşi cooperarea în cadrul Puterilor Centrale[41].

Problemele dublei monarhii erau accentuate nu doar de chestiunea naţionalităţilor, ci mai cu seamă de birocraţia supradimensionată[42], de eşecul reformelor şi criza autorităţii administrative. Victor Neumann demonstrează într-unul din studiile sale că percepţia autorului Statelor Unite ale Austriei Mari nu intra în consonanţă cu aceea a gândirii politice vest-europene nici în privinţa idealului de naţiune, nici în privinţa aspiraţiilor federaliste, *Die*

modeleze societatea, fiind însă în acelaşi timp ostil intervenţiei statului în chestiunile sociale şi favorabil descentralizării. Popovici invoca un stat şi o guvernare puternice şi deopotrivă slabe”, Virgil Nemoianu, op. cit., p.118; „Statul federal este anume o formă de stat, centralistă, tocmai în măsura în care poate fi garantată stabilitatea şi puterea unui imperiu; iar federalist sau descentralizat în măsura în care este neapărat nevoie pentru dezvoltarea liberă a naţionalităţilor ajunse la majorat”, A. C. Popovici, *op.cit.,* p.221
41 Tratatul tripartit semnat la 20 mai 1882 între Monarhia dualistă, Imperiul German şi Italia prin care se forma alianţa defensivă denumită Tripla Alianţă cuprindea opt articole, dintre care 2, 3 şi 4 erau “de o importanţă decisivă”, după cum spune Erich Zöllner în *Istoria Austriei,* trad. Adolf Ambruster, vol II, Bucureşti, Edit. Enciclopedică, 1997, p.523. Italiei i s-a asigurat sprijinul celor doi parteneri aliaţi în cazul unui atac francez neprovocat, Italia obligându-se la un sprijin similar. Obligaţia era valabilă şi în cazul în care unul sau doi membri ai tratatului ar fi fost atacat/atacaţi de două sau mai multe puteri (în textul tratatului acestea nefiind nominalizate). Celelalte două partenere promiteau o neutralitate binevoitoare în cazul în care una dintre puterile alianţei s-ar fi văzut îndemnată să poarte un război pentru apărarea propriei siguranţe. Zöllner (p.524) subliniază că Italia a tras cele mai însemnate foloase din acest tratat, ea asigurându-şi ajutorul ambelor partenere împotriva unei agresiuni franceze, în timp ce ea era obligată doar la păstrarea unei neutralităţi în cazul unui atac al Rusiei asupra Austriei. Monarhia duală era, de fapt, de două ori dezavantajată, fiindcă în 1887 Bismark a încheiat contractul de reasigurare cu Rusia, care trebuia să asigure neutralitatea acesteia în cazul unei agresiuni franceze împotriva Germaniei, contraserviciul fiind neutralitatea Germaniei în cazul unui atac al Monarhiei Habsburgice asupra Rusiei. O oarecare completare a fost făcută printr-un tratat defensiv austro-român semnat în octombrie 1883 şi reînnoit în 1913, Germania alăturându-se acestei alianţe defensive.
42 W. M. Johnston, *op. cit.*, p.60, descrie dimensiunea pe care a luat-o înainte de primul război mondial birocraţia austriacă, simbolizată prin panglica roşie. Astfel, la Viena douăzeci şi şapte de funcţionari se ocupau de achitarea fiecărei taxe. Exemplul anecdotic preluat din Archibald Colquhoun şi Ethel Colquhoun, *The Whirlpool of Europe: Austria-Hungary and the Habsburgs,* Londra, 1907, p.210 este ilustrativ în această privinţă: în jurul anului 1905 un dispecer de teren, judecat pentru neglijenţă, a fost achitat după ce avocatul său le-a prezentat juraţilor treizeci de tomuri, declarând: ‘regulamentul, de a cărui nerespectare este acuzat clientul meu, se află în aceste treizeci de volume’.

Vereinigten Staaten von Gross-Österreich, precum şi alte scrieri ale sale, fiind impregnate de idei şovine şi xenofobe, care vin în contradicţie cu statutul multicultural al imperiului şi cu încercarea formulării propriei doctrine federaliste. Nemoianu explică înclinaţia lui Popovici spre noul val de rasism şi atacurile acestuia împotriva levantinilor balcanici, evreilor, triburilor şi raselor străine de cultura europeană prin apropierea autorului Statelor Unite ale Austriei Mari de tradiţia politică xenofobă a lui Eminescu, pe care îl admira, şi în parte a unor personalităţi de avangardă de care s-a lăsat influenţat: contele de Gobineau, Vacher de Lapouge, Houston Stewart, Chamberlain, Julius Langbehn, Otto Ammon şi Ludwig Woltmann, care se bucurau de un anumit prestigiu în viaţa intelectuală a epocii[43].

Amintind despre proiectul ardeleanului A. C. Popovici în vasta sa lucrare *Istoria Austriei,* Zöllner cataloghează propunerile autorului *Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich* drept bine intenţionate, arătând „dorinţa fierbinte după o soluţie cât se poate de justă a problemei naţionale austriece", dar, subliniază istoricul austriac, aceste propuneri „suferă din pricina faptului că forţa de rezistenţă a realităţilor politice era strivitor de superioară realizabilităţii acestora" şi de faptul că soluţia propusă era o chestiune subiectivă, autorul nearătând calea practică de ajungere la această soluţie[44].

Ideile lui Popovici au fost susţinute de mulţi lideri ardeleni şi apreciate, în prima fază, de unii politicieni din Regat, dar cu cât trecea timpul proiectul federal care preconiza formarea Statelor Unite ale Austriei Mari avea tot mai puţini aderenţi. Când Simion Mehedinţi îi vorbeşte lui Titu Maiorescu despre „idealul unirii noastre cu Habsburgii", profesorul Maiorescu numeşte această idee „monstruoasă". La insistenţele lui Mehedinţi care-i reaminteşte că „gândul federării noastre cu Austria" fusese susţinut cu multă căldură de Ion Maiorescu, tatăl, Titu Maiorescu răspunde: „ceea ce putea fi idealul tatălui meu, al unui transilvănean la 1848, nu poate fi idealul unui român în 1918"[45]. Un simpatizant al ideilor federale în primul deceniu al secolului XX, Take Ionescu, se răzgândeşte, şi într-o conversaţie cu Stere, care a rămas până la sfârşit un adept al uniunii cu Austria, spune ironic „decât ministru de externe la Viena, cu intrarea României la Habsburgi, mai bine vroi să fiu chelner la Chicago!"[46]. Retroactiv, chiar şi Alexandru Vaida Voevod, unul dintre cei mai activi militanţi federalişti din imperiu, apropiat al moştenitorului coroanei Austro-Ungare, cel care, la sfârşitul anului 1918, a redactat celebra declaraţie de autonomie a Transilvaniei, pe care a citit-o în parlamentul ungar, scria: „aveam impresia despre atmosfera politică a curţii

43 Virgil Nemoianu, *op. cit.*, p.116.
44 Erich Zöllner, *op. cit.*, p.538.
45 Romulus Seişanu, *Take Ionescu*, Bucureşti, Universul, 1930, p.294.
46 *Ibidem*.

vieneze, că parcă toţi austriecii de marcă, în frunte cu Beck[47], Lueger[48] şi ceilalţi, bucuros ar fi acţionat în favoarea schimbării imperiului, dar nu aveau putinţa cum şi cu cine să o facă. Toţi erau complotişti, pentru susţinerea împărăţiei habsburgilor nu puteau, însă, acţiona fără sprijinul împăratului şi nu cutezau să ia nici o iniţiativă contra voinţei lui. Astfel, nimeni nu cuteza să ia poziţie ori să pledeze în public pentru schimbările necesare ca să nu-l supere pe Franz Joseph"[49].

Reformarea Monarhiei duale prin federalizarea ei a fost ratată atât din cauza sistemului politic care nu a reuşit să se modernizeze, cât mai cu seamă din pricina împrejurărilor externe şi a morţii prinţului moştenitor. Virgil Nemoianu observă că efortul federaliştilor de la începutul secolului XX de a menţine într-o anumită formă conglomeratul politic al Europei Centrale s-a dovedit deplin justificat, iar eşecul lor, de-a dreptul tragic[50].

Nenumăratele proiecte federale concepute în Europa Centrală în ultimul veac şi jumătate n-au rezistat concurenţei statului naţional, acum, însă, se profilează o nouă abordare a ideii, care, susţinută de structurile Uniunii Europene, devine tot mai atractivă pentru statele din această regiune[51].

II) De la autonomia teritorială la autonomia politică

Mulţi ani după Compromisul din 1867, elitele transilvane au susţinut revenirea la autonomia principatului, deşi în sine această autonomie nu le-a folosit prea mult românilor ardeleni, care în mod individual aveau aceleaşi drepturi ca maghiarii sau saşii, dar revendicau drepturi colective, drepturi care, în opinia inteligenţei transilvane, nu puteau fi obţinute dacă Transilvania nu redevenea autonomă. Declaraţia de la Blaj (15 mai 1848), prin care

47 Max Wladimir von Beck (1854-1943), premier al Austriei, sub a cărui administraţie a fost introdus votul universal pentru bărbaţi şi reprezentarea proporţională a minorităţilor în parlament, în jumătatea austriacă a monarhiei Austro-Ungare.
48 Karl Lueger (1844-1910), cofondator şi lider al Partidului Social Creştin Austriac şi primar al Vienei din 1897. Aproape un deceniu după aceea, capitala Austriei cunoaşte guvernarea demagogică social-creştină în care se vor regăsi toate elementele anatemizate de liberalismul clasic: antisemitismul, clericalismul şi socialismul municipal.
49 Liviu Maior, *Al. Vaida Voevod, Între Belvedere şi Versailles*, *Însemnări, memorii, scrisori*, Cluj-Napoca, Sincron, 1993, p.99-100.
50 Virgil Nemoianu, *op. cit.*, p.123.
51 Proiectul ministrului german de externe Joschka Fischer privind „Federaţia europeană" consideră între altele că principiul subsidiarităţii va ajunge la rang constituţional şi că viitoarea federaţie „găsind soluţia la problema deficitului de democraţie, va deveni pentru cetăţenii săi absolut transparentă şi inteligibilă", Joschka Fischer, „Federaţia europeană", în *Provincia,* nr. 9, mai 2000. Modelului propus de şeful diplomaţiei germane i se opune, însă, un altul formulat de ministrul de interne francez Jean-Pierre Chevenement, susţinător al conceptului unei Uniuni de state naţionale.

se proclama autonomia politică a naţiunii române şi se afirma dreptul său la reprezentare în Dieta Transilvaniei şi în guvern proporţional cu populaţia[52], le-a servit fruntaşilor români drept model pentru autonomia pe care doreau să o legifereze. Astfel, autonomia românilor şi autonomia Transilvaniei vor forma până în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea esenţa programului românilor ardeleni. Acest ataşamentul al românilor faţă de autonomia Transilvaniei le va afecta, însă, modul de abordare a celorlalte probleme[53]. Refuzul lor de a se implica în politica activă, ca formă de protest împotriva uniunii cu Ungaria, le-a tăiat, practic, liderilor ardeleni orice punţi de negociere cu puterea de la Budapesta şi deci orice posibilitate de a obţine facilităţi pentru comunitatea românilor.

Ardelenismul promovat de Şaguna a fost abandonat fără să fie înlocuit cu altceva, iar vreme de aproape jumătate de secol intelectualitatea română din Transilvania s-a retras de pe scena politică, lamentându-se argumentat, dar ineficient, incapabilă să schiţeze programe sau strategii viabile. Abia în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea s-a produs o schimbare în atitudinea românilor faţă de autonomia Transilvaniei. Deşi conferinţele naţionale din 1884 şi 1887 au inclus conştiincios recâştigarea autonomiei pe lista obiectivelor, fruntaşii români ajunseseră să-şi dea seama că autonomia Transilvaniei nu mai servea intereselor lor[54], aşa că au înlocuit această revendicare cu ideea unei autonomii naţionale care nu mai depindea de existenţa unui principat transilvan. Maturizarea liderilor ardeleni are loc odată cu publicarea celor două documente prin care intelectualii români din Ardeal şi-au prezentat viziunea asupra viitorului: Replica[55] şi Memorandum-ul[56]. Autorul principal al Replicii, Aurel C. Popovici, era preocupat încă din 1891, anul când a fost redactată, de două chestiuni pe care le va analiza şi în următorul sfert de veac – autonomia naţională şi federalismul –, care din punctul său de vedere erau strâns legate. Concluzia Replicii era că românii

52 Marea adunare a românilor ardeleni de la Blaj (15 mai 1848) adoptă Petiţiunea Naţională, program care cuprinde 16 puncte principale: reprezentarea românilor în Dietă, utilizarea limbii române în legislaţie şi administraţie, scoaterea Bisericii Ortodoxe Române de sub autoritatea ierarhiei bisericii sârbe, desfiinţarea iobăgiei, desfiinţarea breslelor, libertăţi pentru activităţile comerciale şi industriale, libertatea cuvântului, desfiinţarea cenzurii, libertate personală şi de întrunire, gardă naţională, impozit după venit, amânarea discuţiei despre anexarea Transilvaniei la Ungaria până după convocarea unei adunări la care românii să fie reprezentaţi proporţional. Se alcătuieşte un organ executiv pentru îndeplinirea hotărârilor de la Blaj: Comitetul Naţional Român cu sediul la Sibiu.

53 Keith Hitchins, *Afirmarea naţiunii: mişcarea naţională românească din Transilvania 1860-1914*, Bucureşti, Edit. Enciclopedică, 2000, p.324.

54 *Ibidem*, p.326.

55 *Chestiunea română în Transilvania şi Ungaria: Replica junimii academice române din Transilvania şi Ungaria la „Răspunsul” dat de junimea academică maghiară „Memoriului” studenţilor universitari din România*, Sibiu, 1892.

56 *Memorandumul Românilor din Transilvania şi Ungaria către Maiestatea Sa Imperială şi Regală Apostolică Francisc Iosif I*, Sibiu, 1892.

pot fi o naţiune liberă, egală cu maghiarii, doar dacă cele două popoare sunt separate din punct de vedere politic, iar românii îşi câştigă teritoriul naţional propriu în monarhia habsburgică[57] . În apărarea drepturilor naţionale autorul Replicii nu acordă prea multă importanţă argumentării istorice şi constituţionale. Spre deosebire de acest document, Memorandum-ul încearcă să găsească rezolvarea chestiunii româneşti printr-un procedeu consfinţit de vreme: intervenţia împăratului[58]. Schimbarea tacticii Partidului Naţional Român este apreciabilă, autorii Memorandum-ului renunţând la revendicarea autonomiei Transilvaniei, dar cerând în schimb împăratului să adopte o soluţie federalistă pentru problema naţionalităţilor din imperiu prin „asocierea internă a popoarelor, adunaţi împregiurul Tronului”[59]. Înlocuirea autonomiei teritoriale cu cea politică pare să fie tot mai agreată în rândul liderilor români. Vasile Goldiş încearcă să demonstreze eficienţa acestei mutări de accent atunci când militează pentru activism: „Autonomiştii voiesc realizarea programului naţional, căci el cuprinde autonomia Ardealului, aşadar ei trebuie să voiască şi întărirea poziţiunii noastre politice şi, prin urmare, nu pot nici contra activităţii electorale, dacă se vor convinge că această activitate înseamnă pentru noi de fapt o întărire politică. (...) Este cu mult mai uşoară delăturarea acestei piedici atunci, dacă programul nostru politic s-ar lărgi înlocuindu-se autonomia teritorială a Ardealului prin autonomia naţională a tuturor românilor de sub coroana Sfântului Ştefan”[60].

„Cuvântul autonomie este o spaimă pentru centraliştii riguroşi din capitala Ungariei. A da naţionalităţilor autonomii naţional-politice înseamnă, zic ei, a federaliza Ungaria şi ideea federalismului trebuie respinsă. Am putea cita cuvinte de ale lor arzând de flăcări şi rostite în contra acestei idei. Nici o concesiune să nu se facă aşadar ideii autonomiste, aceasta-i urmarea silogismului politic maghiar, şi anume pe nici un teren. Din contră, cu cât vom reuşi mai bine a ne feri de concesiuni, cu atât mai bine vom introduce în aceste instituţii influenţa statului centralizator, cu atât mai siguri vom putea fi că preţul luptei ce o ducem pentru maghiarizare va fi aşa cum îl visăm. Nu putem fi deci surprinşi când reprezentanţii nenorocitei idei şi ai statului naţional-maghiar fac tot ce pot pentru a-şi realiza gândurile de mai sus. Dar ce putem, ce trebuie să facem este: a lua zbirilor unei mizerabile şi imorale politici orice pretext de a-şi putea pune ghearele pe prada ce-o caută; a întări conştienţa poporului

57 *Replica*, *op. cit.*, p.144, 151.

58 Keith Hitchins, *op. cit.*, p.327.

59 *Memorandumul*, *op. cit.*, p.22-23.

60 Vasile Goldiş, *Corespondenţă (1888-1934), Scrisori trimise*, vol. I, ediţie îngrijită de Gheorghe Şora, Cluj-Napoca, Dacia, p.136, Scrisoare trimisă lui Aurel Halic, publicată ulterior în *Tribuna Poporului*, 22 aprilie/5 mai 1900.

*că autonomia este ideea modernă care ne va salva pe toate terenele şi a întări în fiecare om conştiinţa responsabilităţii". (*Tribuna*, nr. 48, 1/13 martie 1895).*

La Conferinţa Partidului Naţional din 1905, care a proclamat activismul drept politică oficială, delegaţii au renunţat şi la recâştigarea autonomiei Transilvaniei în favoarea autodeterminării naţionale, liberă de tradiţia istorică şi de precedentele constituţionale. Cu toate acestea chestiunea autonomiei a continuat să fie discutată în ziarele vremii, iar liderii ardelenilor nu au renunţat de fapt la această idee niciodată. În 1913 *Gazeta Transilvaniei* voia să convingă că aşa stau lucrurile: „consecvent cu sine însuşi, tineretul de acum zece ani, urmărind o politică reală, voia să rupă cu orice romantism politic şi în foaia lui se putea citi cererea după o revizuire a programului naţional şi abolirea fantasmei cu autonomia Transilvaniei. Dar din inconştientul instinctului naţional s-a ridicat atunci o rezistenţă împotriva acestei cereri şi programul naţional a rămas cu punctul său introductiv nealterat"[61]. Prea puţin pragmatici, dar resentimentari, românii îi atenţionează pe maghiari fără nici un fel de scrupule: „să fim noi Românii numai o jumătate de veac sub dominaţie politică autonomă, să fim noi stăpâni peste marele aparat de funcţionari publici de tot soiul – nici urmă nu ar rămâne din toate acele oraşe ungureşti, cari nu sunt împregimuite de sate cu locuitori maghiari"[62]. Ameninţarea a fost pusă în practică, încet dar sigur, după 1918. Iar fruntaşii ardeleni deveniţi parlamentari la Bucureşti au refuzat pentru multă vreme etnicilor maghiari ceea ce cu puţină vreme în urmă nu primiseră ei înşişi din partea politicienilor ungari[63].

III) Autodeterminarea şi întoarcerea ardelenilor cu faţa spre Bucureşti

Până în 1914, federalismul ca soluţie la chestiunea românească şi ca garanţie a autonomiei românilor fusese înlocuit de elanul irezistibil spre autodeterminare[64]. Odată cu revenirea lui István Tisza la putere în 1913,

61 *Gazeta Transilvaniei*, 14/27 aprilie 1913.
62 *Gazeta Transilvaniei*, 22 septembrie/5 octombrie 1913.
63 Este interesantă comparaţia pe care o face Vilmos Ágoston, „Dubla conştiinţă transilvană", în *Provincia*, nr. 10, aprilie 2000, între dezbaterile parlamentare de la Budapesta (1914) în care deputatul ardelean Teodor Mihali prezintă cererile românilor în 11 puncte, cereri respinse în cele din urmă de legislativul budapestan, şi dezbaterile parlamentare de la Bucureşti (1921) când Károly Kós formula programul transilvanismului sau în 1924, când se discuta legea învăţământului şi când reprezentanţii minorităţii nu erau lăsaţi nici măcar să-şi expună poziţia. Este citată astfel intervenţia lui Hans Otto Roth, reprezentant al saşilor, care voia să le amintească deputaţilor felul în care Maniu a apărat în faţa Parlamentului Ungariei, în februarie 1907, dreptul la învăţământ în limba română, dar Roth a fost întrerupt brusc: „nu ne obligă pe noi ceea ce s-a petrecut în Parlamentul unguresc".
64 Keith Hitchins, *op. cit.*, p.342.

şeful Partidului Naţional al Muncii şi-a reluat planul de împăcare a naţionalităţilor, concentrându-se mai cu seamă asupra tratativelor cu românii, pe care îi considera elementul cheie pentru orice reglementare de durată, atât datorită numărului lor (16% din populaţia Ungariei) şi organizării lor politice, cât şi rezistenţei acestora la maghiarizare. Tisza urmărea să facă pace cu minorităţile printr-o strategie care avea ca obiectiv prioritar formarea statului maghiar unitar, însă în urma tratativelor naţionalităţile ar fi obţinut unele avantaje pe care şeful guvernului de la Budapesta era gata să le ofere în schimbul liniştii sale şi a cabinetului său. Politicianul ungar era nemulţumit de activitatea Partidului Naţional Român şi de colaborarea acestuia cu Bucureştiul, dar în acelaşi timp Tisza îi considera pe liderii români prea exigenţi şi radicali pentru negocieri atât de sensibile, de aceea a apelat la Ioan Mihu, mare moşier şi boier, care era acceptabil fiindcă era un moderat respectat care se ţinuse departe de grupările politice şi se arătase dispus să lucreze în cadrul constituţional existent[65]. De partea cealaltă, reprezentanţii comunităţii române îl apreciau de la distanţă şi cu oarecare răceală pe Ioan Mihu. Mitropolitul Meţianu spunea, de pildă, că „Dr. Mihu se bucură de cea mai înaltă încredere atât din partea noastră, cât şi din partea tuturor Românilor. Dl. Mihu nu ocupă nici o funcţie şi e prin urmare absolut independent, şi e cunoscut ca unul dintre cei mai oneşti şi de bine oameni ai noştri"[66].

Conducătorii PNR erau, însă, destul de sceptici în privinţa acestor tratative, dar fiindcă nu aveau o strategie proprie, au fost nevoiţi să o accepte pe cea a premierului ungar. Iuliu Maniu este de acord cu tratativele dintre Mihu şi Tisza, dar este „sigur că guvernul nu va face nimic pentru sanarea gravamintelor noastre"[67] şi se întreabă, într-o scrisoare trimisă lui Mihu, cu ce scop a pornit în negocieri premierul ungur: „Vrea guvernul de fapt să împlinească pretenziunile, cari se vor înşira în memoriul ce veţi prezenta, sau doreşte numai să se formeze cu ştirea lui un partid nou românesc cu un program mai supărător pentru Unguri, cari apoi va avea să lupte şi mai departe pentru ca rând pe rând să valideze ce va putea din el în viitorul mai apropiat sau când va veni timpul 'oportun'? În primul caz sunt gata a lua parte la lucrările pregătitoare pentru a Vă oferi materialul necesar pentru pertractările intermediare cu guvernul în scopul de a găsi un modus vivendi pentru prezent între guvern şi Români, natural respectând pe deplin disciplina de partid şi solidaritatea Partidului Naţional Român. În cazul al doilea, însă, cred că orice pierdere de timp va fi zadarnică. Partidul Naţional

65 OL, ME, 1904. XIV. 152/3384: *Raportul prefectului comitatului Hunedoarei*, 29 iulie 1904.
66 Interviu acordat de Mitropolitul Ioan Meţianu în *Lupta*, Budapesta, 4/17 august 1910.
67 Scrisoare trimisă de Iuliu Maniu lui Ioan Mihu, datată 3 august 1910, Blaj, în Ioan Mihu, *Spicuiri din gândurile mele*, ed. îngrijită de Silviu Dragomir, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1938, p.131.

Român, poporul românesc, nu va putea sacrifica nimic din programul său fără a primi de fapt contravalori vrednice de suferinţele trecutului şi apte de a asigura pentru viitor viaţa naţională a poporului român”[68]. Deputatul Aurel Vlad, un apropiat al boierului Mihu, se arată şi el destul de neîncrezător în privinţa unui rezultat satisfăcător al tratativelor cu Tisza: „Eu din parte-mi sunt sceptic, nu prea am încredere în succesul acţiunei, cu toate acestea cred că ar fi o greşală a ne pune pe punctul de vedere al rigidului non possumus”[69]. Vasile Goldiş este printre puţinii reprezentanţi ai elitei ardelene care îl încurajează deschis pe Mihu, fiind convins că „s-ar putea alcătui un program care să poată fi acceptat chiar şi de conducătorii politici serioşi ai ungurilor”, dar atenţionând că „idealul maghiar este dinastia naţională maghiară şi independenţa desăvârşită, ceea ce numai prin detronare şi prin descompunerea imperiului se poate ajunge, până atunci lupta noastră va fi o luptă curat defensivă pentru conservarea fiinţei noastre etnice”[70].

„Concluzia lui Vaida [Alexandru Vaida Voevod] e: că negocierile nu trebuesc întrerupte fără cauză serioasă. Trebue însă continuate numai pentru câştigarea unor avantagii administrative, căci numai de acelea ne oferă guvernul ‘um die Romänen zu ködern’: ‘Ziehen Sie die Verhandlungen hinaus, so wird dies nur Ihr Vorteil sein. Gehen Sie aber nicht in die Laube. Es gibt doch nur Eines, das allgemeine, gleiche, gemeindeweise Wahlrecht. Und das wird kommen!’ [pentru a-i momi pe români. Tărăgănaţi tratativele, aceasta va fi numai spre avantajul dumneavoastră. Nu vă lăsaţi însă traşi pe sfoară. Nu există decât una: dreptul de vot universal, egal şi pe comune. Şi el va veni]. Acest răspuns, la drept vorbind, aşteptat cu o legitimă curiozitate, nu mă mulţumeşte deloc. Dacă înţeleg bine citatele germane, reproduse în scrisoarea lui Vaida, mi se pare că cu mai mult temeiu pot presupune că Viena, fidelă vechiului său dicton divide et impera, nu vede cu ochi buni acţiunea primului ministru, decât s-ar putea crede că aceea ar fi fost pusă la cale din ‘porunca’ Vienei, cum se presupunea din partea multor oameni de-ai noştri. Adevărat că cu privire la votul universal se spune apodictic: “und das wird kommen”. Mie însă îmi vine să zic în continuare: Aber fragt nur nicht, wann und wie! […] În fine, pe un ton pesimist, cu oareşicare resemnare, Vaida scrie: «Ceva real nu ni se va da nici la capătul vremii. Nouă numai o schimbare de sistem ne poate ajuta»”. (Ioan Mihu, Spicuiri din gândurile mele*, ediţie îngrijită de Silviu Dragomir, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1938, p.37-38)*

68 *Ibidem*, p.133.
69 Scrisoare trimisă de Aurel Vald lui Ioan Mihu, 8 august 1910, Orăştie, în Ioan Mihu, *op. cit.*, p.137.
70 Scrisoare trimisă de Vasile Goldiş lui Ioan Mihu, 20 iulie 1910, Arad, în Ioan Mihu, *op. cit.*, p.107.

Deşi majoritatea liderilor politici români nu credeau în eficienţa tratativelor pe care le purta Ioan Mihu cu guvernul budapestan, aceştia şi-au dat concursul pentru realizarea documentului de lucru pe care Mihu urma să-l prezinte lui Tisza[71]. Cu acest memoriu, mişcarea naţională intră într-o nouă fază a dezvoltării sale, acceptând, pe de o parte, negocierile politice ca mijloc de rezolvare a problemelor politico-sociale şi sintetizând, pe de altă parte, cererile comunităţii româneşti, după principiul autodeterminării, care va juca un rol important în relaţiile internaţionale după primul război mondial. Principiul autodeterminării este expresia dreptului popoarelor de a dispune de propriul teritoriu. Pierre Kende găseşte două puncte de referinţă în definirea comunităţilor care pot revendica dreptul la autodeterminare[72]: primul are caracter politic, fiindcă putem vorbi despre un popor de sine stătător doar în cazul unei comunităţi umane ajunse la un nivel de organizare politică şi de conştiinţă de sine, datorită cărora se poate trezi la conştiinţa colectivă a comunităţii – nu doar prin profeţi –, cu unicitatea sa colectivă de natură naţională sau teritorială sau de orice fel. Este şi cazul românilor transilvăneni, care au conştientizat nu doar apartenenţa lor la comunitatea de limbă şi interese ci au început să facă un pas înainte acceptând politica activă şi negocierile cu partea ungară. Al doilea punct de referinţă menţionat de Kende în definirea comunităţilor care pot cere autodeterminarea pe baze întemeiate se referă tocmai la specificitatea de grup

71 Comitetul executiv al Partidului Naţional a aprobat textul memoriului care prevedea: 1) autonomie politică – dreptul de a organiza şi administra un partid politic pe aceeaşi bază ca celelalte partide; introducerea votului universal sau, dacă acest lucru nu se putea face imediat, extinderea dreptului de vot şi crearea a 50 de circumscripţii electorale româneşti; 2) autonomie administrativă – numirea de funcţionari români în ţinuturile locuite de români şi folosirea limbii române în toate organele administrative şi juridice care intrau în contact direct cu cetăţenii; 3) autonomia bisericii – conducerea treburilor interne în conformitate cu normele garantate de dreptul civil şi canonic şi sprijin financiar de la stat în aceeaşi proporţie cu cel acordat bisericilor protestante; 4) autonomia învăţământului – dreptul bisericilor şi comunităţilor de a înfiinţa şi întreţine şcoli elementare; folosirea limbii române ca limbă de predare în toate şcolile elementare care aveau în grijă copii români; construirea a trei şcoli medii pe banii statului; înfiinţarea unei secţii române în cadrul Ministerului Religiei şi Educaţiei; 5) autonomie economică – acordarea de subsidii de stat în mod regulat pentru dezvoltarea ţinuturilor locuite de români, vezi Ioan Mihu, *op. cit.*, p.159-164
72 Pierre Kende, „Autodeterminare în Europa de Est ieri şi azi”, în *Altera*, I, 1995, nr. 1, p.38.

care poate susţine definiţia de popor, fiindcă nu orice comunitate diferită poate aspira cu temei spre autodeterminare (în interiorul multor naţiuni putem găsi subdiviziuni bazate pe deosebiri regionale, sociale sau culturale), doar în cazul în care conştiinţa individualităţii distincte precede orice diferenţă atunci – şi numai atunci – aceasta contribuie la constituirea ca popor[73].

Comunitatea care doreşte autodeterminarea trebuie să demonstreze că are voinţă şi putere. Românii transilvăneni aveau de partea lor voinţa, dar nu ştiuseră de-a lungul deceniilor care au urmat Revoluţiei de la 1848 să-şi negocieze puterea. Expectativa în care au stat liderii români mai bine de jumătate de veac, incapacitatea lor de a găsi soluţii viabile pentru propria comunitate constituie la începutul secolului XX un handicap major în obţinerea autodeterminării. Pentru declararea dreptului la autodeterminare nu este suficientă afirmarea individualităţii politice distincte, ea trebuie completată în mod necesar cu o anumită greutate politică. De aceea românii ardeleni încercau, ce-i drept cu multă întârziere, să găsească mijloacele, pârghiile politice, care ar fi putut să dea conţinut pretenţiei de autodeterminare.

Capacitatea unei comunităţi de a obţine autodeterminarea, remarcă argumentat Kende, nu este doar o chestiune cantitativă, ci este o problemă de organizare practică şi de posibilitate de acţiune politică. Românii transilvăneni aveau o pondere numerică însemnată, dar în negocierile cu executivul ungar nu aveau nici un alt atú important, diplomaţia bucureşteană nejucând prea apăsat cartea minorităţilor din imperiu, deşi, cel puţin cât a durat alianţa cu Puterile Centrale, România putea încerca să jongleze în acest sens dacă şi-ar fi propus o strategie clară de politică externă. Dar lucrurile erau mult mai complicate[74], şi chiar dacă cele două partide importante din Regat, liberal şi conservator, au acordat o anumită atenţie chestiunii naţionalităţilor din Ungaria, acest lucru era făcut din calcule politice[75]. În această situaţie liderii românilor ardeleni nu aveau nici un instrument prin care să influenţeze deciziile de la Budapesta, singura lor speranţă până în 1914 era moştenitorul tronului, Franz Ferdinand, care

73 *Ibidem*.

74 Tratatul cu Austro-Ungaria nu a fost niciodată supus ratificării Parlamentului de la Bucureşti. Aderarea României la Tripla Alianţă s-a făcut sub forma unui tratat bilateral cu Austro-Ungaria (30 octombrie 1883). Proaspeţii aliaţi au convenit să-şi vină în ajutor dacă ar fi atacaţi de Rusia, deşi numele acesteia nu a fost menţionat, şi s-au angajat să nu intre în nici o alianţă îndreptată împotriva unuia dintre statele lor. Germania a aderat în aceeaşi zi la înţelegere printr-un act separt. Regele Carol şi primul ministru Ion C. Brătianu au insistat ca aranjamentul să fie ţinut secret, temându-se să nu stârnească un val de proteste în rândul politicienilor şi al opiniei publice, care era preponderent filo-franceză.

75 Liberalii şi conservatorii erau dispuşi să se folosească de situaţia grea a românilor transilvăneni pentru a intra în graţiile electoratului şi pentru a se discredita reciproc, dar au găsit astfel şi un bun prilej de a întări poziţia României în cadrul Triplei Alianţe şi de a-şi promova obiectivele de politică externă în Europa de Sud-Est. Vezi Keith Hitchins, *op. cit.*, p.284 şi urm.

cocheta cu ideea federalizării Imperiului. Odată cu moartea sa şi declanşarea războiului, revendicările transilvănenilor au rămas în suspensie, iar reprezentanţii Partidului Naţional oscilau între Viena şi Bucureşti, dar îşi făceau datoria pe front servind Imperiul. Cei plecaţi în Regat, fie de frica războiului, fie datorită ideilor lor unioniste, erau acuzaţi de trădare în ziarele vremii, ziare care abandonaseră (şi din pricina cenzurii) programul naţional[76] şi se pronunţau negativ în legătură cu Regatul: „Românii din Transilvania şi Ungaria nicicând n-au apelat la ajutorul (celor din România) şi n-au cerut să-i mântuiască din nici o robie – pur şi simplu pentru că noi am avut şi avem o soartă de sute de ori mai bună decât poporul din România. Starea noastră culturală, economică, socială şi politică este dovedită cu date nerăsturnabile ca fiind cu mult superioară cetăţenilor din România"[77]. Opiniile de acest fel au fost reluate după integrarea Transilvaniei în Regat chiar de fruntaşii ardeleni care primiseră funcţii în executivul bucureştean. Astfel, Alexandru Vaida Voevod făcea, trecând într-un alt palier, o comparaţie similară: „grandomania 'grofilor' unguri, în contactul lor politic şi convenţional, era democratică, în comparaţie cu aceea a protipendadei parveniţilor politici bucureşteni"[78].

Soarta Transilvaniei a fost determinată în cele din urmă de aranjamentele internaţionale[79], ideea unirii tuturor etnicilor români într-un singur stat venea în principal din Regat, mai ales dinspre Partidul Naţional Liberal (din care se trăgeau principalii arhitecţi ai unirii Principatelor Dunărene), ardelenii erau în număr restrâns interesaţi de acest deziderat, iar conservatorii preferau o alianţă sigură cu Puterile Centrale în schimbul măririi teritoriului. Ideea României Mari a învins odată cu prăbuşirea imperiilor, în 1917-1918. Unirea Transilvaniei cu România a fost posibilă pe de-o parte datorită acordului cu Antanta şi pe de altă parte datorită situaţiei

76 *Gazeta Transilvaniei*, care are o orientare filo-germană în ultimii ani ai războiului, scrie în 1916 că „faţă de refugiaţii ardeleni, noi ne-am fixat de la început punctul nostru de vedere. Dacă în această sângeroasă dramă europeană ei au preferat să-şi părăsească postul plin de răspundere, ei şi-au scris singuri sentinţa de moarte. În momentul trecerii graniţei ei înşişi au rupt toate legăturile cu noi, iar punându-se mai târziu în servicul unor mişcări contrare intereselor noastre şi ale patriei, i-am considerat de oameni cari, conştient ori inconştient, au trădat interesele acestei patrii", *Gazeta Transilvaniei*, 22 ianuarie/4 februarie 1916.

77 *Gazeta Transilvaniei*, 12/25 ianuarie 1917.

78 Alexandru Vaida Voevod, *Memorii*, vol. II, ed. îngrijită de Alexandru Şerban, Cluj-Napoca, Dacia, 1995, p.15.

79 Transilvania a fost promisă României de puterile Antantei, mai întâi pentru a obţine neutralitatea ei şi apoi pentru a o îndemna să se alăture aliaţilor împotriva Puterilor Centrale. Încă din 1914 – potrivit lui Alexandru Marghiloman – de la Petersburg se comunicase că, în schimbul unei alianţe, Rusia se angaja să garanteze, în cazul victoriei, alipirea la România a Transilvaniei, Bucovinei şi Basarabiei de Nord, în Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol.I, ed. îngrijită de Stelian Neagoe, Bucureşti, Edit. Machiavelli, 1994, p.166-167.

revoluţionare din Ungaria anului 1918, unde viaţa politică se radicalizase. Liderii ardeleni negociau, încă la finele anului 1918, cu noul guvern ungar, cerând pe 9 noiembrie „preluarea puterii depline de guvernare asupra teritoriilor locuite de români în Ţara Ungurească şi Ardeal”[80]. Negocierile care au urmat au eşuat, lăsând chestiunea transilvană spre rezolvare Conferinţei de Pace de la Paris. Câteva zile mai târziu conducerea Partidului Naţional a lansat manifestul „Către popoarele lumii”, proclamând hotărârea naţiunii române de „a-şi înfiinţa pe teritoriul locuit de dânsa statutul său liber şi independent”[81]. Consiliul a convocat apoi Marea Adunare Naţională la 1 decembrie la Alba Iulia pentru a vota unirea românilor din Transilvania, Banat şi Ungaria cu România, afirmând autonomia provizorie a teritoriilor ardelene, iar cu acestă ocazie a fost înfiinţat Marele Sfat Naţional Român, care a numit o zi mai târziu organul său executiv: Consiliul Diligent. În interiorul Consiliului existau două curente contrare: unul care susţinea menţinerea autonomiei transilvane şi altul care propunea unirea necondiţionată.

Nemulţumirile şi criticile fruntaşilor ardeleni la adresa politicii Regatului, dilemele lor din perioada Consiliului Diligent demonstrau o dată în plus că elita transilvană nu era pregătită pentru abandonarea idealului său mai vechi, autonomia, iar componenta regionalistă a Partidului Naţional se va preocupa şi în perioada interbelică de proiecte politice federaliste şi autonomiste.

80 Ion Popescu Puţuri, Augustin Deac, *Unirea Transilvaniei cu România*: *1 decembrie 1918*, Bucureşti, Edit. Politică, p.623.

81 *Ibidem*, p.654.

(IM)POSIBILA FEDERALIZARE A IMPERIULUI HABSBURGIC

Ultimul deceniu al secolului al XIX-lea a fost martorul naşterii partidelor politice de masă şi al unei radicalizări crescânde, sociale şi naţionale, în toată Europa est-central-răsăriteană, unde rivalitatea etnică, naţionalismele şi crizele identitare iau forme noi, iar liderii naţionalităţilor marginalizate experimentează modele, teoretice şi practice, pentru aşezarea lor egală alături de naţionalităţile care deţin puterea în Imperiul Habsburgic. Una dintre soluţii, propusă şi susţinută de Aurel C. Popovici, este federalismul – o formulă menită să reformeze monarhia aflată în declin, dar în acelaşi timp o metodă prin care grupurile etnice din ce în ce mai nemulţumite de hegemonismul germano-austriac şi maghiar să-şi poată dobândi identitatea culturală şi politică dorită.

„În Elveţia, o ţară federală, zeci de cantoane formează aproape nişte ţări separate. Au culturi şi tradiţii distincte, deşi trăiesc împreună. Toate statele naţionaliste centralizate şi-au ucis provinciile, culturile şi limbile (dialectele). Este adevărat că Imperiul din centrul Europei a fost deosebit în toate privinţele, din cauza tendinţelor naţionaliste. Dar cred că naţionalismul este o noţiune relativ nouă care a acţionat în detrimentul anumitor regiuni şi provincii, proliferând în naţiunile proaspăt create. Probabil că e necesară o reducere pentru ca aceste regiuni, provincii, naţiuni să nu ajungă la forme care le-ar dăuna în viitor. Independenţa naţională poate ameninţa regiunile individuale. Dar anumite regiuni şi provincii nu consideră neapărat o primejdie acea formă imperială de centralizare care este favorabilă unităţii prin pluralitate.

Fiind de origine română, m-am gândit mereu, împreună cu alţii, că sângeroasa împărţire care a separat Transilvania, România *şi Ungaria a fost poate originea catastroficului conflict şi a căderii Imperiului federal. Este adevărat, şi alte ţări au trecut prin aceeaşi situaţie, dar neînţelegerea criminală care a existat între România, Transilvania şi Ungaria a devenit poate una din cauzele majore ale colapsului confederaţiei pluraliste". (Eugene Ionesco, „Imperiul Austro-Ungar – precursor al confederaţiei Europei Centrale?", în* Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii, *ed. Adriana Babeţi, Cornel Ungureanu, Iaşi, Polirom, 1997, p.254).*

Adepţii români ai federalismului, prin proiectele lor sau prin aderarea la alte proiecte din epocă, au încercat să susţină şi să stimuleze ideea naţională. Nicolae Bălcescu şi Dumitru Brătianu au fost cuceriţi de Giuseppe Mazzini, care la mijlocul secolului al XIX-lea făcea planuri pentru înfăptuirea unei Europe federale democrate şi republicane, având la bază statul naţional. Ideea unităţii poporului român, panromânismul, cum îl numea Bălcescu, era scopul tuturor planurilor de federalizare la care ar fi urmat să participe teritoriile româneşti. Pacea nu se va putea stabili în regiunea Dunării de Jos, spunea Bălcescu într-o scrisoare către Ion Ghica, dacă nu se va întemeia o federaţie bazată pe principiul egalităţii naţiunilor conlocuitoare. „Trebuie recunoscute trei naţiuni de sine stătătoare: cea maghiară, cea iugoslavă, cuprinzând pe croaţi, dalmaţi, sloveni şi sârbi, şi cea română, cuprinzând pe românii din Transilvania, Banat şi Ungaria, la care se vor adăuga românii din celelalte provincii româneşti. Determinarea teritoriului naţional se va face pe cale plebiscitară, urmându-se indicaţiile majorităţii. Fiecare naţiune se va îngriji de administraţia internă, culte, justiţie, finanţe locale şi instrucţie publică, care sunt de competenţa statului naţional, fără ca guvernul federal să se poată amesteca în acest domeniu domestic. Federaţiei îi revine conducerea politicii externe, apărarea teritoriului şi rezolvarea chestiunilor comerciale şi financiare de interes general“[1].

În secolul al XIX-lea au existat numeroase proiecte de federaţii şi confederaţii din care românii urmau să facă parte, multe dintre ele fiind propuneri ale reprezentanţilor români pentru federaţii româno-maghiare, ca posibilă rezolvare a problemei naţionale în teritoriile din Transilvania şi Ungaria locuite de români. Dumitru Brătianu şi Simion Barnuţiu au fost principalii adepţi ai acestei formule. Ion Maiorescu, de pildă, susţine un proiect de dimensiunea celor gândite de Mazzini, în care propune Dietei din Frankfurt la 1848 crearea unei federaţii dunărene care să cuprindă spaţiul dintre Marea Baltică şi Marea Neagră, incluzându-i şi pe români şi pe unguri, totul sub conducerea Germaniei: „O astfel de Ungarie, explica Maiorescu, legată prin alianţă ofensivă şi defensivă cu România şi alipite amândouă de Germania printr-o legătură de stat, înlătură pericolul panslavismului, asigură Răsăritul Europei şi câştigă Germaniei o influenţă necesară ce i se cuvine până la Marea Neagră”[2]. Cel care a făcut cel mai laborios, fundamentat şi argumentat proiect federalist este Aurel Popovici, neobosit teoretician şi practician al chestiunii naţionale, convins că rezolvarea problemei naţionale a românilor din afara graniţelor regatului este posibilă numai în cadrul unui Imperiu Habsburgic federalizat.

În căutarea soluţiilor pentru unitatea naţională, ideile federaliste au jucat un rol pozitiv, chiar dacă nu determinant, iar toate proiectele de acest

1 George Ciorănescu, *Românii şi ideea federalistă*, Bucureşti, Edit. Enciclopedică, 1996, p.33.
2 *Ibidem*, p.40.

fel au avut ca punct de plecare Transilvania. Ideea federalistă a fost, astfel, formulată şi în Memorandum-ul din 1892, în care se cerea ca „sistemul de guvernare să fie reformat în patria noastră, astfel ca să se asigure drepturile odată câştigate şi să se ţină seama de interesele legitime ale tuturor popoarelor ce compun statul ungar poliglot (...) să se ia cât mai curând iniţiativa pentru asocierea internă a popoarelor şi cu încredere împrejurul Tronului să emulăm cu toţii întru consolidarea şi fortificarea patriei comune“.[3] Mult mai devreme, Andrei Şaguna a propus de asemenea satisfacerea aspiraţiilor naţionalităţilor pe căi constituţionale. În timpul revoluţiei de la 1848 el ajunsese să vadă în federalizarea monarhiei mijlocul cel mai bun de armonizare a intereselor dinastiei cu cele ale naţionalităţilor, şi, după cum notează Keith Hitchins, Şaguna trebuie socotit printre cei dintâi români susţinători ai „Austriei Mari“[4].

În concepţia sa despre o „Austrie unită“, înaltul ierarh transilvănean a combinat atât elemente de centralism, cât şi de federalism. Andrei Şaguna ar fi dorit să extindă în întreaga monarhie un cod de legi austriac uniform sau o constituţie ca mijloc de eliminare a privilegiilor locale, care, în concepţia sa, şi-au pierdut orice valabilitate în epoca modernă şi erau doar obstacole în calea progresului social. În acelaşi timp el a dorit să păstreze un grad suficient de autonomie provincială pentru a îngădui diferitelor naţionalităţi să-şi urmeze propria lor dezvoltare pe baza caracterului lor distinct şi în cadrul general istoric şi geografic, care devenise parte integrantă a existenţei lor. Acesta a fost motivul principal al susţinerii de către Şaguna a autonomiei transilvănene şi a eforturilor de a insufla o „conştiinţă transilvăneană“ tuturor locuitorilor principatului[5]. Mai vehement, Simion Bărnuţiu răspunde pe 25 martie 1848 propagandei unioniste maghiare printr-un manifest în care cerea mai întâi recunoaşterea românilor din imperiu ca naţiune liberă şi egală cu celelalte, conform principiilor enunţate de revoluţia din 1848, şi apoi discutarea unirii cu Ungaria: „Numai după ce va fi constituită şi organizată naţiunea română, pe temeiul libertăţii egale, atunci să se facă federăciune cu ungurii, pentru apărare comună, cum face o naţiune liberă cu altă naţiune liberă. Fără condiciunea libertăţii egale românii să nu păşească la nece un gen de uniune, ci să se unească cu naţiunile care recunosc libertatea naţiunilor şi o respectează în fapt“.[6]

3 Vasile Netea, *Istoria Memorandumului românilor din Transilvania şi Ungaria*, Fundaţia Regele Mihai, Colecţia Transilvania, p.142-143.
4 Keith Hitchins, *Ortodoxie şi Naţionalitate. Andrei Şaguna şi românii din Transilvania, 1846-1873*, trad. Aurel Jivi, Bucureşti, Univers Enciclopedic, 1995, p.115.
5 *Ibidem*, p.185.
6 Simion Bărnuţiu, *Discursul ţinut în catedrala din Blaj la 2/14 maiu 1848*, în George Ciorănescu, *Românii şi ideea federalistă*, Bucureşti, Edit. Enciclopedică, 1996, p.8.

Contextul politic al epocii

La sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul veacului XX, elita politică românească din Transilvania căuta modalităţile de construire a unei identităţi culturale şi politice prin care să răspundă discursului naţionalist maghiar şi politicii de maghiarizare coordonate de la Budapesta. Redarea autonomiei Transilvaniei şi federalizarea Imperiului Habsburgic au fost cele două soluţii prin care inteligenţa ardeleană a încercat să susţină ideea naţională, în cadrul legislativ al vremii. Ambele proiecte urmăresc acelaşi scop: evoluţia identităţii naţionale din stadiul incipient în care se preocupă doar de sine şi de rezolvarea problemelor de moment la un stadiu mai dezvoltat în care să poată developa chestiunile mari pe termen lung, în perspectiva evoluţiei politice şi sociale a imperiului[7].

În anii 90 ai secolului al XIX-lea sistemul dualist se dovedea tot mai incapabil să gestioneze crizele sociale şi politice din imperiu. Compromisul din 1867 încheiat între reprezentanţii dinastiei habsburgice şi maghiarii conduşi de Ferencz Deák a marcat în multe privinţe o dominaţie a politicii ungare asupra imperiului[8], dominaţie care a spulberat speranţele de autonomie ale românilor din Transilvania. Prin Acordul de creare a Dublei Monarhii, Transilvania încetase să mai existe ca unitate politică separată, iar românii deveniseră din populaţie majoritară a fostului principat una din minorităţile naţionale ale Ungariei. Sistemul înfiinţat la 1867 şi menţinut de împăratul Franz Joseph nu satisfăcea practic diferitele minorităţi din imperiu şi, cu excepţia germanilor, a nobilimii poloneze, a nobilimii maghiare care prefera încă status-quo-ul, toate celelalte grupuri sociale şi naţionale cereau la sfârşitul secolului al XIX-lea reforme serioase care să restabilească toate naţiunile istorice în dreptul lor statal.

Instaurarea dualismului este interpretată de elita naţionalităţilor nemaghiare din imperiu, dar şi de mulţi politicieni austrieci, drept cauză a principalelor crize politice şi sociale din monarhie. De asemenea, mulţi istorici central şi est europeni consideră că dualismul a fost germenele morţii Imperiului Habsburgic. Există însă şi păreri contrare care susţin că soluţia dualismului nu era mai periculoasă decât oricare alt aranjament

7 În clasificarea făcută de Miroslav Hroch mişcărilor naţionale românii ajung, odată cu problematizarea identităţii naţionale, în stadiul al treilea al existenţei lor naţionale, având un potenţial de acţiune „de masă". Periodicizarea pe care o face Hroch defineşte succesiv aspectele unei mişcări naţionale care trece de la starea incipientă a descoperirii rolului legitimator al culturii, prin trezirea conştiinţei naţionale, la o mişcare naţională de masă. Pentru teoria celor trei etape vezi Miroslav Hroch, *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations,* trans. by Ben Fowles, Cambridge, Cambridge University Press, 1985.

8 Piotr S. Wandycz, *Preţul libertăţii. O istorie a Europei central-răsăritene din Evul Mediu până în prezent*, Bucureşti, Edit. All, 1998, p.186.

constituţional cu condiţia ca Franz Joseph să fi avut voinţa şi inteligenţa de-a evolua şi de a realiza, atunci când era necesar, un compromis cu celelalte naţiuni istorice, restabilind vechile structuri federale ale monarhiei, care constituiseră adevărata ei forţă în trecut[9]. Dar norma după care s-a condus împăratul a fost, până spre sfârşitul vieţii sale, prudenţa, astfel încât a preferat să păstreze compromisul din 1867, cu riscul de a trezi nemulţumirea celorlalte naţionalităţi, nemulţumire care la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui următor s-a acumulat şi a crescut treptat după principiul bulgărelui de zăpadă.

„[…] conflictele naţionale, care pe drept atrăgeau asupra lor atenţia Europei şi care astăzi sunt complet greşit prezentate, erau aşa de violente încât din cauza lor maşinăria statului se gripa şi se oprea de mai multe ori pe an, dar în intervale şi pauze oamenii se înţelegeau de minune între ei şi-şi vedeau de treburi de parcă nu s-ar fi întâmplat nimic […]. Oamenii acţionau în această ţară – uneori cu patima dusă la paroxism şi la ultimele ei consecinţe – totdeauna altfel de cum gândeau sau gândeau altfel de cum acţionau. Kakania era statul cel mai în vârstă; era statul care într-un fel sau altul nu se mai întrecea decât pe sine însuşi în longevitate, între fruntariile lui erai liber în sens negativ". (Robert Musil, Omul fără însuşiri, *vol. I, trad. Mircea Ivănescu, Bucureşti, Univers, 1995, p.55-56)*

Nici cele două naţiuni care deţiuneau puterea în stat, austro-germanii şi maghiarii, nu erau mulţumite de regimul instaurat în 1867, fiindcă sistemul dualist funcţiona greoi, nu avea la îndemână instituţii proiectate pentru această inovaţie politică, iar democratizarea celor existente şi a vieţii politice din monarhie era în contradicţie cu principiile hegemonice ale dualismului. Cercurile conducătoare maghiare considerau în anii 90 ai secolului al XIX-lea compromisul drept un simplu tratat de alianţă, încheiat cu scopul satisfacerii obligaţiilor din Sancţiunea Pragmatică, dar mai cu seamă pentru asigurarea independenţei statului ungar. Afacerile de interes comun din monarhie erau tot mai des văzute ca fiind temporare, urmând ca ele să treacă sub controlul exclusiv al părţii maghiare, în măsura consolidării sale în cadrul pactului.

Pe fondul crizei liberalismului din Austro-Ungaria, la începutul ultimei decade a secolului al XIX-lea, un nou sistem politic s-a instalat în imperiu şi o nouă clasă politică s-a impus atât la Viena, cât şi la Budapesta. Partidele tradiţionale, apărute în urma Revoluţiei din 1848, liberalii şi conservatorii,

9 Jean Berenger, *Histoire de l'Empire des Habsbourgs*, Paris, Librairie Artheme Fayard, 1990, p.480.

la care se adaugă partidele naţionaliste din Austria şi Ungaria, vor fi nevoite să ţină cont acum de Partidul Social Democrat, de Partidul Creştin Social şi de mişcarea pangermanistă al cărei ideal era Germania Mare, şi care repune în discuţie existenţa monarhiei. În capitala Ungariei autoritatea lui Kálmán Tisza este în declin după cei 15 ani în care a deţinut puterea şi a impus Partidul Liberal, condus de marii proprietari funciari, la cârma Ungariei.

Tisza a reuşit în perioada cât a fost şeful guvernului să întărească centralizarea prin lărgirea atribuţiilor prefecţilor şi ale comisiei administrative prezidate de aceştia în defavoarea autonomiei departamentelor. Consolidarea dominaţiei atât faţă de Austria, cât şi faţă de naţionalităţi era, însă, platforma comună a liberalilor aflaţi la putere şi a partidelor de opoziţie, chiar dacă proiectele tactice erau diferite, scopul rămânea mereu identic. Din acest motiv, armata imperială şi regală comună întregii monarhii şi loială dinastiei, întru totul străină Ungariei, era motiv de conflict permanent între Viena şi Budapesta şi pretext de scandal perpetuu pentru naţionalismul ungar. Armata, considerată de împărat principalul pilon al supravieţuirii monarhiei, constituia pentru politicienii maghiari un veşnic subiect de dispută.

„Comună şi una, aşa cum este ea, trebuie să rămână armata mea, forţa puternică ce apără monarhia austro-ungară împotriva oricărui duşman. Credincioasă jurământului ei, armata mea întreagă trebuie să-şi continue drumul, îndeplinindu-şi cea mai sfântă dintre datorii, pătrunsă de un spirit de unitate şi armonie care respectă particularităţile naţionale şi serveşte particularităţile fiecărui popor spre binele marelui întreg". (fragment dintr-un ordin de zi dat în 1903 de Franz Joseph în Jean-Paul Bled, Franz Joseph*, trad. Smaranda Bedrosian, Bucureşti, Edit. Trei, 2002, p.542)*

Sub presiunea Vienei, Tisza a fost nevoit în 1888 să prezinte în parlament un program de reformă a armatei, proiect în care era prevăzută modernizarea recrutării, dar şi impunerea limbii germane ofiţerilor în rezervă, aşa cum pretindea împăratul. Discutarea legii militare a dezlănţuit agitaţia naţionalistă nu numai în parlament, ci şi pe stradă, şi acesta a fost momentul în care Tisza a început să piardă teren, dar guvernul său a căzut pentru că nu reuşise să rezolve problemele sociale şi politice serioase legate de menţinerea marii proprietăţi funciare şi a dezvoltării industriale, pe fondul sărăcirii micii nobilimi (gentry) şi al creşterii proletariatului industrial şi agricol. Urmarea a fost că în 1892 Franz Joseph l-a numit în fruntea cabinetului ungar pe Alexander Wekerle, partizan al reformelor, care a fost, până în 1918, singurul preşedinte de origine burgheză al consiliului ungar.

În aceeaşi măsură, dar din motive diferite şi sub alte pretexte, liberalii pierdeau teren şi la Viena, cedând, încet dar sigur, dreptul de a participa la viaţa publică socialiştilor, naţionaliştilor slavi, antisemiţilor pangermanici, antisemiţilor social-creştini. Liberalii n-au reuşit nici să integreze aceste noi mişcări în ordinea legală, nici să le satisfacă cerinţele. Schorske descrie în *Viena fin-de-siècle* cum grupările aflate în conflict, deşi aveau paradisuri diferite, împărţeau acelaşi iad: conducerea clasei mijlocii liberale austro-germane[10]. Astfel, în anii 1890, utilizând când urna de vot, când obstrucţia parlamentară, când demonstraţiile şi conflictele de stradă, mişcările antiliberale paralizau statul şi-i îndepărtau pe liberali din poziţiile de conducere pe care le dobândiseră cu doar treizeci de ani înainte. Situaţia devenea paradoxală pentru burghezii liberali, fiindcă avuţia lor sporea, în vreme ce puterea lor politică era în declin. Autorul celebrei *Viena fin-de-siècle* ilustrează elocvent această situaţie explicând că burghezia liberală domina viaţa profesională şi culturală a Imperiului, în timp ce puterea ei politică devenise ca şi inexistentă: „înalta burghezie vieneză, într-o măsură mai mare chiar ca împăratul pe care îl slujea cu atâta loialitate, domnea fără să poată conduce"[11].

Pe fondul acestui peisaj aflat în mişcare, elita politică românească din Transilvania contabiliza nemulţumirile şi reproşurile la adresa guvernului ungar, începând cu 1879, când Parlamentul maghiar a adoptat legea potrivit căreia predarea limbii ungare devenea obligatorie în şcolile elementare româneşti confesionale ortodoxe şi unite – prima dintr-o serie de legi menite să pună de acord educaţia naţionalităţilor cu ideea Ungariei ca stat naţional maghiar[12] – continuând cu legea din 1883 care impunea limba maghiară ca limbă de predare în şcolile medii ale naţionalităţilor şi cu alte acte normative care subminau autonomia bisericilor româneşti.

Prin acţiunile sale, guvernul de la Budapesta urmărea extinderea controlului administraţiei maghiare asupra profesorilor şi preoţilor, pe care îi considera principalii oponenţi ai politicii de asimilare.

„În ciuda 'şovinismului lingvistic maghiar' (Móritz Csáky), în ciuda interdicţiilor şi proceselor de presă emanate de la autorităţi, în ciuda unor abuzuri sângeroase izolate, trebuie să spunem două lucruri de bine despre unguri: maghiarizarea sau asuprirea naţionalităţilor nu a fost niciodată condiţionată «etnico-rasial», ci cultural. Atributul ungarismului a fost numai şi numai limba! Orice om care adera la ungarism avea de fapt,

10 Carl E. Schorske, *Viena fin-de-siècle. Politică şi cultură*, trad. Claudia Ioana Doroholschi şi Ioana Ploeşteanu, Iaşi, Polirom, 1998, p.281.

11 *Ibidem,* p.282.

12 Keith Hitchins, *România 1866-1947,* trad. George G. Potra şi Delia Răzdolescu, Bucureşti, Humanitas, 1996, p.211.

indiferent de origine, aceleaşi şanse. Şi: era vorba atunci în general de hotărâri politice şi naţionale, care nu aveau incidenţă asupra persoanei şi nu penetrau sfera vieţii particulare. De aceea, ele nici nu pot fi aduse la acelaşi numitor cu măsurile colective şi teroriste din statele succesoare din perioada interbelică şi postbelică". (Paul Lendvai, Ungurii, *trad. Maria şi Ion Nastasia, Bucureşti, Humanitas, 1999, p.313)*

Răspunsurile intelectualităţii româneşti din Transilvania la experienţele politice din cele două capitale ale imperiului au fost adesea divergente, reprezentanţii românilor erau pe măsura acestora fie preventivi şi rezervaţi, fie adepţi ai pasivismului, fie activişti înnăscuţi şi revoluţionari, dar cu toţii legalişti. Deşi aveau scopuri şi idealuri comune, totuşi de cele mai multe ori, în istoria zbuciumată a principatului, elita sa politică şi culturală a fost divizată.

În interiorul mişcării politice române, care cuprindea la sfârşitul secolului al XIX-lea noi militanţi proveniţi din rândurile clasei mijlocii şi ale ţărănimii, existau două tendinţe, una exponentă a ideilor pasiviste, reprezentată de vechea generaţie, în frunte cu Ion Raţiu, şi alta grupată în jurul *Tribunei* din Sibiu, formată din Septimiu Albini, fraţii Brote, Vasile Lucaciu, care încă din 1893 insistau pentru abandonarea pasivismului şi pentru participarea activă a românilor în luptele parlamentare. Promotorii neoactivismului cereau abandonarea luptei pentru redobândirea autonomiei Transilvaniei, care fusese scopul principal al pasivismului. Teoreticianul acestei noi mişcări, Vasile Goldiş, argumenta, folosind o logică simplă, că „putem să facem tot ce făceam în pasivitate. Pentru ce pe lângă aceasta să nu facem şi ce se poate face în activitate?"[13]. Disputa inteligenţei române din Ardeal a luat sfârşit, formal, în 1905, la Conferinţa Partidului Naţional, unde majoritatea delegaţilor a votat pentru participarea la viitoarele alegeri parlamentare şi a renunţat la cererea autonomiei principatului, revendicare care a fost înlocuită cu cererea de recunoaştere a românilor ca „individualitate politică" şi de acordare a unor garanţii legale pentru „dezvoltarea lor etnică şi constituţională".

Modificarea punctului de căpătâi al programului Partidului Naţional Român era un compromis pe care politicienii români îl făceau sub presiunea vremurilor, în ciuda acţiunilor naţionaliştilor maghiari, dar pe fondul mişcărilor pangermaniste şi panslaviste. Această mutare, prin care inteligenţa ardeleană sacrifica principala sa ţintă de după instaurarea dualismului, urmărea rezolvarea problemelor naţionale printr-un proiect pe termen mai lung. În acest fel elita politică românească din Ardeal este obligată, printr-un joc ale cărui reguli ea însăşi le-a impus, dar la care se

13 Vasile Goldiş, *Scrieri social-politice şi literare,* Timişoara, Facla, 1976, p.80.

adaugă şi multe necunoscute, unele imprevizibile, să iasă din vechile şabloane etnice şi identitare şi să adere la proiecte mai generoase. Odată trasată această ecuaţie cu variabile nedeterminate, promotorii autonomiei naţionale au căzut de acord că federalismul era cadrul constituţional pentru dezvoltarea acesteia.

Împăratul – stâlpul monarhiei şi garantul reformării ei

În 1906, data la care a apărut *Die Vereiningten Staaten von Gross-Österreich,* federalizarea Monarhiei Habsburgice devenise un loc comun pentru politicienii români[14], care gândeau că singura soluţie pentru realizarea autonomiei era federalizarea imperiului, care se zbătea nu doar datorită crizei politice şi economice, ci şi din cauza unei lipse tot mai accentuate de legitimare. Împăratul părea singurul liant între grupările şi tendinţele divergente din interiorul monarhiei, dar imobilismul său, venerat şi contestat până şi de anturajul său familial, era catastrofal, fiindcă nişte reforme curajoase i-ar fi putut satisface pe cei care ţineau la ideea unui mare stat dunărean[15]. Cunoscând fragilitatea monarhiei, Franz Joseph avea nevoie de instituţii care să poată face faţă atât curentelor centrifuge care veneau din partea partidelor naţionaliste, cât şi mişcărilor naţionalităţilor nemulţumite de statutul lor în cadrul sistemului dualist. Dar împăratul nu era dispus să guverneze împotriva guvernelor de la Viena şi Budapesta, şi cu trecerea timpului Franz Joseph devenea un partizan din ce în ce mai înverşunat al status quo-ului şi al dualismului atâta vreme cât era vorba despre un dublu centralism şi Austro-Ungaria se putea sprijini pe dinastie, armată, administraţie.

Conceptul de politică rituală poartă amprenta clară a tradiţiei habsburgice. Cancelaria imperială cu aura sa ceremonios protocolară constituia în Imperiul Austriac târziu unicul focar eficient de convergenţă a loialităţii civice[16], la care au subscris şi românii – aceştia, şi după instaurarea dualismului, au continuat să se raporteze Curţii de la Viena, încercând să justifice acest „act de trădare" făcut împotriva lor: „noi suntem de bună credinţă, că Majestatea sa, care a accentuat alipirea tradiţională a poporului român, nu o a făcut numai din paradă fără din convingerea ce o are şi o a câştigat atât de când conduce destinele acestei mari monarhii, cât şi din istorie, care nu poate înregistra nici un act de trădare săvârşit de neamul nostru"[17].

Gazetele vremii sunt pline de declaraţii de loialitate faţă de împărat, prin care românii cer protecţie suveranului, plângându-se de asuprirea maghiară: „Speranţa de scăpare o vedem şi acum ca totdeauna în înălţimea

14 Keith Hitchins, *op.cit.*, p.221.
15 Jean Berenger, *op.cit.*, p.460.
16 Carl E. Scorske, *op.cit.*, p.20.
17 *Telegraful Român*, nr. 93, 16 septembrie 1890.

tronului. Românii au vărsat sânge pentru dinastie, românii au fost totdeauna neclintiţi în credinţa lor către tron şi nu se poate ca ungurii să-i nimicească şi asuprească sub masca, că ei sunt singurii stâlpi ai tronului. Până acum le-a succes de minune bine a-şi face şi aici în toate trebşoarele şi au încurcat şi iţele dincolo în cealaltă parte a monarhiei, e o altă întrebare dacă nu se vor deochia odată. Lumea întreagă nu o pot pune nici ei la cale. Şiretenia e o armă puternică, dar ea e o armă mai puţin durabilă. Poate că şi naţionaliştii din Austria să prindă de veste de pericolul în care sunt împinşi, poate că şi noi aici să venim odată ca să ne înţelegem noi între noi şi să restabilim solidaritatea atât de necesară, şi atunci ungurii vor avea să-şi facă seama cu noi ca un factor, care nu e de desconsiderat"[18].

Devotamentul faţă de împărat îl determină pe George Bariţiu să critice momentul ales pentru trimiterea delegaţiei memorandiste la Viena: „Promovarea Memorandumului român la tron pe calea unui peregrinariu la Viena tocmai în ajunul jubileului de 25 de ani al încoronării, totdeauna o am dezaprobat, şi acesta o am şi spus respectivilor. Lucrul însă s-a întâmplat. Noi românii ştim, că chiar şi încercarea de a se prezenta memorandumul la coroană a fost mijlocul cel din urmă, să nu creadă însă nimeni că acuma din partea românilor va urma revoluţiunea. Acesta e imposibilitate. Românimea mai mult nu va face revoluţiune, destul am gustat din amarul anilor 1848-1849 şi din experienţele câştigate atunci"[19].

Românii au perseverat cu tenacitate în redactarea ceremonioaselor memorii către 'drăguţul de împărat', cel puţin până la Memorandum, dar şi după aceea, aşteptând în continuare o schimbare providenţială în bine din direcţia palatelor Hofburg şi Belvedere. În pofida gesturilor spectaculoase de contestare şi bravadă ale unor lideri dezamăgiţi ca Avram Iancu şi Papiu Ilarian, sau a tendinţei de a trece în Principate cu gândul că în Ardeal nu se mai poate face nimic, imaginarul social va reuşi totuşi, ca în atâtea alte rânduri, să arunce de pe umerii împăratului responsabilitatea nedreptăţirii românilor ardeleni[20]. Periodic şi necondiţionat, românii îşi întorceau privirea către împărat, care, ca un profet care nici nu prevede, nici nu poate hotărî liber ce urmează să facă, îi neglija mereu pe aceşti supuşi loiali pentru care „Patria şi tronul, dinastia de Habsburg, sunt lucruri scumpe, cele mai scumpe din viaţa poporului nostru român"[21], fiindcă „rar este o dinastie în Europa cea bătrână care să poată să se reazeme cu atâta siguranţă pe credinţa popoarelor ca dinastia noastră"[22], iar „Simţămintele dinastice au fost stelele

18 *Telegraful Român*, nr.26, 5/17 martie 1891.
19 *Telegraful Român*, nr. 70, 7/19 iulie 1892.
20 Sorin Mitu, *Geneza identităţii naţionale la românii ardeleni*, Bucureşti, Humanitas, 1997, p.50, pentru această atitudine de loialitate a românilor faţă de Împărat, vezi şi Liviu Maior, *Memorandumul. Filosofia politico-istorică a petiţionarismului românesc*, Cluj, Edit. Fundaţiei Culturale Române, 1992, şi de acelaşi autor, Alexandru Vaida Voevod *între Belvedere şi Versailles (însemnări, memorii, scrisori)*, Cluj, Sincron, 1993.
21 *Telegraful Român*, nr. 92, 1/13 septembrie 1890.
22 *Telegraful Român*, nr. 78, 24 iulie /5 august 1890.

conducătoare în politica românilor, totdeauna vânjoasele braţe ale românilor deasupra sunt gata a prinde armele pentru tronul habsburgilor, pieptul feciorilor noştri stau gata în faţa gloanţelor duşmane"[23].

Loialitatea pe care o genera Casa de Habsburg se baza pe susţinerea, întărirea şi punerea în practică a celor două principii cunoscute sub denumirile de Kaisertreue – devotamentul faţă de persoana împăratului – şi Hausmach – construcţia simbolică a persoanei împăratului – aceste două componente ale patriotismului dinastic fiind substitutul patriotismului austriac mărturisit de naţionalităţile Imperiului dinastiei Habsburgice.

Devotamentul faţă de monarh a fost piesa de legătură care a ţinut unit imperiul şi a făcut ca grupurile etno-naţionale să caute rezolvări pentru problemele lor nu prin secesiune, ci prin dialog cu reprezentanţii tronului. Loialitatea faţă de împărat devenise într-un fel parte din *sacrificiu nations*, care îi transforma pe cehi, croaţi, sârbi, români în „austrieci"[24]. Era un modus vivendi al naţionalităţilor, care mai sperau în reformarea imperiului, dar care căutau în acelaşi timp soluţii alternative pentru idealurile lor. Acest model de complementaritate, care păstrează şi cultivă fidelitatea faţă de împărat, propunând simultan formulele constituţionale de păstrare a identităţii naţionale, este punctul de plecare al proiectului de federalizare făcut de Aurel C. Popovici[25].

Salvarea monarhiei şi garantarea drepturilor minorităţilor prin federalizarea imperiului.

Doctrina politică a Austriei Mari, aşa cum este descrisă în lucrarea lui Aurel C. Popovici, *Die Vereiningten Staaten von Gross-Österreich,* apărută în 1906 la Leipzig, se află în opoziţie cu sistemul dualist, despre care autorul scrie că „a purtat în el, dintru început, germenele disoluţiei"[26]. Acest sistem era ineficient nu doar prin construcţia instituţiilor sale care se corelau cu mare greutate sau prin pârghiile birocraţiei supercentralizate care încuraja şi susţinea maghiarizarea, ci şi prin raportarea politicului şi executivului la instanţa supremă[27]. Potrivit lui A. C. Popovici dualismul ar fi putut avea rost

23 *Telegraful Român*, nr. 93, 4/16 septembrie 1890.
24 Jacque Le Rider, *Modernitatea vieneză şi crizele identităţii*, trad. Magda Jeanrenaud, Edit. Universităţii Alexandru Ioan Cuza, 1995, p.23.
25 Aurel C. Popovici, *Stat şi naţiune. Statele unite ale Austriei Mari*, trad. de Petre Pandrea, Bucureşti, Fundaţia pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II", 1939, reeditată la Bucureşti, Edit. Albatros, 1997.
26 A. C. Popovici, *op.cit.*, p.143.
27 A. C. Popovici argumentează ineficienţa sistemului dualist prin „lipsa unui guvern central, lipsa unui parlament şi lipsa unui aparat juridic al imperiului, care să funcţioneze în toată regula, sunt suficiente ca să dovedească oricărui om care are bun simţ că cele două părţi ale imperiului se vor înstrăina şi nu pot să nu se înstrăineze din ce în ce mai mult, până în momentul când o despărţire definitivă nu va mai putea fi înlăturată".

atâta timp cât ar mai fi existat o cât de mică speranţă că germanii şi maghiarii vor rămâne stăpâni pe cele două principate, adică „atâta timp cât mai există o oarecare perspectivă că se putea înfăptui germanizarea în Austria şi maghiarizarea în Ungaria. Sau, în sfârşit, atâta timp cât se putea presupune că acest dualism ar fi în stare să mulţumească, cel puţin, pe maghiari. Toate aceste premise au pierdut demult orice valoare. De aceea nici dualismul nu-şi mai găseşte azi nici o justificare“[28].

Renunţarea la sistemul dualist era condiţia necesară, chiar dacă nu suficientă pentru reformarea imperiului şi refacerea Austriei Mari. Aurel C. Popovici proiectează această reformă plecând de la federalizarea monarhiei pe baza principiului naţionalităţilor şi de la păstrarea monarhului ca centru vital de putere al statului, astfel încât acesta să poată legitima cu ajutorul accesoriilor sale istorice şi de imagine noua faţă a Austriei, atât suspuşilor săi, cât şi marilor puteri europene, fiindcă Marea Austrie avea dubla misiune de a conserva imperiul şi de a proteja micile naţiuni din sud-estul Europei de pericolul pangermanismului, de care A. C. Popovici nu se teme prea tare, şi de pericolul panslavismului aflat în creştere: „oricare va fi politica urmărită de Rusia în Extremul Orient, aspiraţiile ei în Sud-Estul Europei rămân aceleaşi. Realizarea lor poate fi numai amânată; despre o renunţare la ele nici nu poate fi vorba“[29].

I) Autonomie teritorială şi autonomie personală

Cu aceste motivaţii la care adaugă o lungă serie de nemulţumiri ale minorităţilor din Ungaria faţă de puterea budapestană, de multe ori de pe poziţii radical-naţionaliste, fruntaşul român propune federalizarea monarhiei pe baza principiului naţionalităţilor, intrând astfel în controversă cu federaliştii austro-marxişti, adepţi ai federalismului pe principii istorice. În sprijinul punctului său de vedere A. C. Popovici îl citează pe autorul monografiei referitoare la rasele şi naţionalităţile din Austro-Ungaria, Bertrand Auerbach, argumentând că cercurile guvernamentale cele mai autorizate „au făcut o dogmă intangibilă din «unitatea» şi «indivizibilitatea» Ungariei, păcat numai că naţionalităţile subjugate n-au avut niciodată aceeaşi credinţă în această necesitate metafizică“[30].

28 A. C. Popovici, *op.cit.*, p.160.
29 *Ibidem*, p.163. Chiar dacă A. C. Popovici recunoaşte existenţa ambelor pericole – panslavist şi pangermanist – îl subliniază mai degrabă pe primul dintre acestea: „Tumultuoasa afirmare a principiilor naţionale pe de o parte, adânca umilire la care sunt expuse acum experienţele nenorocite cu germanizarea şi maghiarizarea pe de altă parte – iată izvoarele de unde au ieşit ideile fantastice ale panslavismului care astăzi devine un pericol real” (p.173); sau „tendinţele de germanizare ale împăratului Iosif II au dat o puternică impulsiune naşterii principiului naţionalităţilor, căci au trezit conştiinţa naţională a popoarelor, ameninţate în existenţa lor”.
30 A. C. Popovici, *op.cit.*, p.274.
31 *Ibidem*, p.222.

Liderul român nota că proiectul federalist nu poate fi pus în practică în absenţa delimitării teritoriilor etno-lingvistice, căreia i se opun apărătorii privilegiilor anacronice: „în locul teritoriilor «istorico-politice» trebuiesc create tocmai cele «naţional-politice». Fiecare naţionalitate trebuie să ştie odată pentru totdeauna şi în mod evident care sunt graniţele sferei ei de drepturi. Aceasta este o condiţie imperioasă pentru soluţionarea tuturor problemelor relative la starea naţionalităţilor din întregul nostru imperiu“[31]. De cealaltă parte, principalii teoreticieni ai chestiunii naţionale din cadrul austro-marxismului, Karl Renner şi Otto Bauer, erau adepţii unui federalism pe principii istorice, plecând însă de la aceeaşi idee de prezervare a Imperiului Habsburgic. Practic, cei doi propuneau un „federalism personal“ în care sfera vieţii naţionale (limba şi cultura) era complet separată de instituţiile administrative şi de cele economice. La baza acestui tip de federalism stătea principiul autonomiei personale, un principiu foarte dezbătut în statele Europei democratice după cel de-al doilea război mondial şi care între timp a câştigat teren în ţările occidentale ale continentului[32].

Cel care a propus teoria autonomiei naţionale pentru fiecare individ, legată de persoană şi nu de teritoriu, a fost Karl Renner, de două ori cancelar, în 1918 şi în 1945, şi primul preşedinte al celei de-a doua republici austriece, până la moartea sa în 1950. Statul urma să fie împărţit în teritorii naţionale diferite de ţările istorice, din moment ce fiecare land adăpostea, în medie, două sau trei minorităţi. Fiecare locuitor avea să fie recenzat într-un Kataster, în care se declara de bunăvoie pentru o naţionalitate liber aleasă. El urma să-şi aleagă reprezentanţii, iar monarhia ar fi devenit, după proiectul lui Renner, o federaţie de comunităţi pentru toate problemele culturale, în vreme ce prerogativele economice şi militare erau încredinţate unui stat naţional. Aceeaşi idee a autonomiei naţional-culturale este sugerată şi de Otto Bauer, a cărui ţintă politică este, însă, un stat socialist federativ care să înlocuiască formula imperială. Bauer dezvoltă teza „autonomiei naţionale extrateritoriale“, bazată pe protecţia naţionalităţilor şi prezervarea acesteia indiferent de teritoriul pe care se află minorităţile. Asigurarea drepturilor micilor popoare din imperiu ar fi pus capăt, în viziunea lui Bauer, luptelor

32 Principiul autonomiei personale poate fi aplicat într-o regiune eterogenă din punct de vedere naţional, unde trăiesc amestecate mai multe grupuri naţionale. Locuitorii care doresc se asociază, astfel, în funcţie de afinitatea lor naţională şi nu de locul de rezidenţă, pentru a-şi administra împreună şi în totală independenţă propriile lor chestiuni naţionale, statul mărginindu-se, în acest aranjament, la administrarea problemelor comune tuturor naţionalităţilor. Principiul autonomiei personale nu se bazează, aşadar, pe configuraţia geografică a unei regiuni date, ci pe opţiunea individuală. Vezi pentru această temă şi T. B. Bottomore, *Austro-Marxism*, Oxford, Clarendon, 1976; D. Erdstein, J. Droz, *L' Europe Centrale, Evolution Historique de l'Idee de «Mitteleurope»*, Paris, Payot, 1960; Otto Bauer, *Mapping the Nation*, Londra, Gopal Balakrishnam, 1996, după ediţia din 1924.

pentru accesul la putere în noul stat şi în acelaşi timp ar fi stopat tendinţele centrifuge la nivelul întregului organism politic.

Proiectele lui Renner şi Bauer încercau să concilieze statul multinaţional cu menţinerea identităţilor naţionalităţilor. Federalismul, despre care este vorba aici, se exprimă oarecum la bază şi face să coexiste principiul teritorial, cu care se identifică interesul statal general, cu principiul personal, el însuşi parte a intereselor comunitare naţionale[33]. În acest fel, chestiunea frontierelor care trebuiau retrasate, în cazul federalizării imperiului pe baze naţionale, putea fi depăşită, fiindcă aşa cum pomeneşte şi István Bibó în cartea sa despre *Mizeria micilor state central europene*, frontierele naţiunilor din Imperiul Habsburgic erau nelămurite, teritoriul revendicat de imaginarul naţional al fiecărui grup de populaţie fiind mai vast decât cel de care dispunea în realitate.

II) Proiectul federal al lui Aurel C. Popovici

Pentru autorul român al *Statelor Unite ale Austriei Mari,* accesul naţionalităţilor imperiului la un stat naţional simbolic era esenţial în ciuda dificultăţilor concrete de punere în practică a trasării unor frontiere mai mult sau mai puţin subiective. Aurel C. Popovici respingea ideea federalismului istorico-tradiţional, pe motiv că vechile entităţi istorico-politice nu mai puteau legitima cererile etnice, sociale, economice ale naţionalităţilor[34].

De aceea, Popovici încearcă să demonstreze că doar federalismul pe baza principiului naţionalităţii ar putea fi o soluţie justă: „adevărata fiinţă a acestui principiu – aplicat la noi – nu este separatismul, nici iredentismul, ci tendinţa popoarelor odată trezite la conştiinţă să formeze individualităţi politice autonome, pe teritoriile lor naţionale, înlăuntrul monarhiei; atunci nu este permis să se plece în rezolvarea acestor chestiuni, nici dintr-un punct de vedere unilateral, privitor la întrebuinţarea limbii materne, nici din acela al măsurilor administrative. Aceste probleme noi le-am caracterizat drept probleme constituţionale. Deci ele pot fi judecate şi tranşate numai din punctul de vedere al unei modificări constituţionale, care să privească întreaga monarhie“[35]. Principiul naţionalităţilor astfel expus urmărea constituirea unor state autonome în cadrul monarhiei, plecând de la premisa „un stat, o naţiune“. În paralel însă, Karl Renner formula dreptul individual la autodeterminare, propunând un principiu de organizare a statului în care

33 Stephane Pierre-Caps, *La federalism personnel în La Multinational. Avenir des minorites en Europe Centrale et Orientale*, Paris, Odile Jacob, 1995, p.264.

34 Robert A. Kann, *The Multinational Empire. Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy, 1848-1918*, vol. II, New York, Octogon Books, Fourth Edition, 1983, p.198.

35 A. C. Popovici, *op.cit.,* p.221-222.

popoarele puteau dispune de ele însele, un drept care era până acum apanajul exclusiv al dreptului internaţional public şi care devine acum principiul unui contract social a cărui autolimitare este însoţită de garanţii constituţionale în cadrul statului multinaţional.

Independenţei naţionale, fondatoare a statului naţiune, i se substituie autonomia naţională, în care dreptul popoarelor de a dispune de ele însele este exercitat chiar în interiorul statului, în funcţie de un drept de opţiune individual[36]. Aurel C. Popovici nu era prea departe de principiul de autodeterminare formulat de Renner atunci când scria că „se impune monarhiei noastre o constituţie care, pe de o parte să recunoască şi să garanteze individualitatea naţional-politică a diferitelor sale naţiuni, iar pe de altă parte să asigure cu adevărat unitatea şi forţa imperiului. Naţiunea trebuie să poată ajunge, pe baza unor relaţiuni reale, la convingerea fermă că Imperiul Habsburgic este unica garanţie adevărată a păstrării individualităţii naţionale“[37]. Recunoaşterea naţiunilor este perfect compatibilă cu menţinerea echilibrului politic al statului în situaţia în care constituţia stipulează modalitatea lor de a coexista. Legislaţia imperiului era însă deficitară la acest capitol, iar artizanul român al federalizării monarhiei nu se baza pe această legislaţie în proiectul său: „niciodată această reformă nu va putea fi efectuată pe cale parlamentară (...). Marea neînţelegere istorică, între popoarele Imperiului Habsburgilor, poate fi aplanată după sfânta dreptate pentru toate părţile în litigiu numai de un judecător imparţial“[38].

În înţelegerea lui Popovici, doar împăratul putea decide schimbarea sistemului politic al monarhiei: „pentru a asigura viitorul imperiului, trebuie să ieşim din formalismul mărunt al legalităţii, pentru a ajunge în domeniul dreptului; vom fi nevoiţi să spargem labirintul acesta putrezit, pentru ca dreptul tuturor popoarelor din imperiu să se poată desfăşura în mod liber. Atunci vom putea exclama cu contele Clam-Martiniz (Heinrich Clam Martiniz, 1863-1932, om de stat austriac, deputat, cancelar al Austriei între 1916-1917; prieten al arhiducelui Franz Ferdinand): «cele hotărâte, pe cale de decret de către împărat, îmi sunt mai plăcute, cele hotărâte de o oligarhie parlamentară»“[39]. Autorul român al proiectului de federalizare a imperiului înţelegea astfel că formula alegerilor libere, chiar după o eventuală reformă a legii electorale, este nerelevantă într-un sistem în care nivelul de organizare politică nu este suficient de evoluat.

În statele aflate în curs de modernizare, alegerile servesc doar pentru intensificarea puterii forţelor sociale de dezbinare şi adeseori reacţionare şi dispariţia autorităţii publice. „În trasarea unui guvern care urmează să fie condus de oameni peste alţi oameni – avertiza Medison în *The Federalist,* nr. 51 – marea dificultate este următoarea: mai întâi trebuie să dai

36 Stephane Pierre-Caps, *op.cit.*, p.262.

37 A. C. Popovici, *op.cit.*, p.225.

38 *Ibidem*, p.298.

39 *Ibidem*, p.301.

guvernului posibilitatea să-i controleze pe guvernaţi şi apoi să-l obligi să controleze“. Dar în ţările aflate în curs de modernizare, guvernele se află în imposibilitatea de a îndeplini prima funcţie şi mult mai puţin pe a doua, problema primordială nefiind libertatea, ci crearea unei ordini publice legitime[40]. Împăratul ar fi urmat, potrivit ecuaţiei lui Popovici, să instaureze, eludând instituţiile legislative, sistemul federalist, şi tot împăratul, prin încrederea şi puterea de care se bucura, ar fi urmat să legitimeze acest sistem. De aceea, în centrul întregului edificiu construit de A. C. Popovici se afla împăratul, care urma să rezolve atât divergenţele dintre imperiu şi statele componente, cât şi cele dintre statele monarhiei: „Împăratul este sacru, inviolabil şi nu este responsabil; Împăratul exercită puterea guvernamentală (puterea federală) prin guvernul imperial şi funcţionarii subordonaţi acestuia; Răspunderea pentru guvernul imperial o are preşedintele lui; Împăratul numeşte şi destituie pe preşedintele guvernului imperial, numeşte după propunerea preşedintelui, în toate funcţiunile şi serviciile imperiale, dacă legea nu dispune altfel; Împăratul numeşte guvernele diferitelor state naţionale, precum şi pe funcţionarii lor superiori...“[41]. Aurel C. Popovici schiţa un sistem politic care să sporească puterea şi autoritatea împăratului. În această formulă, autorul *Statelor Unite ale Austriei Mari* se baza pe loialitatea tradiţională a naţionalităţilor faţă de curtea imperială, în pofida opoziţiei tot mai accentuate a liderilor minorităţilor faţă de strategiile monarhului.

Pe împărat ar fi vrut Aurel Popovici să-l convingă în primul rând că prin autoritatea cuvântului său poate schimba „ordinea dualistă devenită odioasă“. De aceea atenţia deosebită acordată de Popovici limbii federale şi poziţiei împăratului – investit cu toate prerogativele recunoscute în ordinea internă a monarhiilor constituţionale – căuta să măgulească cercurile de la Viena[42]. Guvernul federal urma să gestioneze puterile: judecătorească, legislativă şi executivă, iar la art. 12 se arată că „împăratul, împreună cu guvernul său, exercită întreaga putere în imperiu“[43]. La fel, „puterea legislativă a imperiului este exercitată în comun de a) împărat; b) camera deputaţilor; c) senat“[44]. Statele componente aveau propriile parlamente, guverne şi instanţe judecătoreşti[45]; „Imperiul garantează statelor naţionale teritoriul lor, autonomia lor, în măsura în care ea nu este limitată prin constituţia imperiului şi constituţiilor lor speciale“[46]. Planul lui A. C. Popovici urma să fie pus în practică printr-o lovitură de stat dată de

40 Samuel P. Huntington, *Ordinea politică a societăţilor în schimbare*, trad. Horaţiu Stamatin, Iaşi, Polirom, 1999, p.16.
41 A. C. Popovici, *op.cit.*, p.293.
42 G. Ciorănescu, *op. cit.*, p.76.
43 A. C. Popovici, *op. cit.*, p.291.
44 *Ibidem*, p.290.
45 *Ibidem*, p.294.
46 *Ibidem*, p.295.

împărat[47]. Cum se ştie, autorul nu era adeptul metodelor democratice, pe care le critică de pe poziţii radicale în volumul *Naţionalism sau democraţie*, apărut în 1911, respingând, după cum menţiona Zigu Ornea, tot ceea ce era raţional (el îi spunea raţionalist) şi necesar în structurile evolutive ale unui stat, care în secolul XX nu putea şi nu trebuia să respingă democraţia şi modelul ei modern[48]. În 1908-1909, Popovici era împotriva alfabetizării şi a votului universal: „o mână de doctrinari nerăbdători, cu capul plin de informaţii superficiale, vrea să introducă votul universal”[49] şi dădea ca exemplu negativ ţările unde fusese introdus: „Că împăratul Austriei a introdus şi va mai introduce votul universal în vechea împărăţie, ştiu şi eu. Dar numai nişte naivi pot formula de aici un argument de generalizare”[50]. Dacă s-ar fi introdus votul universal în Transilvania, jocul politic în Parlamentul de la Budapesta ar fi schimbat mult situaţia românilor ardeleni.

> *„Statele-Unite ale Austriei are o îndoită însemnătate: nicăieri nu va găsi cineva adunate cu atâta străduinţă informaţii aşa de felurite, aşa de cu gust puse la o parte […]. Este atâta putere de a frământa acest mare subiect, de a rândui şi folosi atâtea ştiri de atâtea feluri, culese din atâtea locuri, este atâta energie de stil, care arată un scriitor cu chemare”. (Nicolae Iorga,* O luptă literară, *vol. II, Vălenii de Munte, 1916, p.339)*

Susţinătorii proiectului federal pus la punct de Popovici erau, însă, mult mai puţini decât oponenţii săi. Naţionaliştii maghiari, germani, slavi, dar şi români s-au arătat nu numai precauţi şi sceptici, dar s-au situat pe poziţii radicale atunci când au criticat ideile sale federaliste. Proiectul lui Popovici a găsit, însă, un sprijin deplin în gruparea politică din jurul moştenitorului tronului, Franz Ferdinand. Arhiducele îşi dădea seama că nesfârşitele conflicte între naţiunile şi popoarele imperiului reprezentau un pericol major pentru soarta monarhiei. În dezacord cu teoreticienii dualismului, moştenitorul tronului credea într-o posibilă conciliere între centralism şi autonomie naţional-teritorială. Deşi potrivnic transformărilor sociale pe baza unor reforme imperios cerute, arhiducele consimţea la înfăptuirea acestora, dându-şi seama că fără ele criza regimului politic nu putea fi depăşită[51].

47 *Ibidem*, p.265.
48 Zigu Ornea, *Polifonii. Cronică literară*, Iaşi, Polirom, 2001, p.339-340.
49 Aurel C. Popovici, *Naţionalism sau democraţie. O critică a civilizaţiunii moderne*, Bucureşti, Albatros, 1997, p.152.
50 *Ibidem*, p.153.
51 Ştefania Mihăilescu, *Transilvania în lupta de idei. Controverse în Austro-Ungaria privind statutul Transilvaniei*, partea II şi III, Bucureşti, Silex, 1997, p.66.

> *„Imperiul Austriac a avut marea şansă de a transforma Europa Centrală într-un stat puternic şi unitar. Însă austriecii erau din păcate divizaţi în rândul lor între un naţionalism arogant pangerman şi propria misiune central-europeană. Ei nu au reuşit să construiască o federaţie a unor naţiuni egale, iar eşecul lor este răspunzător de dezastrul întregii Europe. Nemulţumite, celelalte naţiuni ale Europei Centrale au pulverizat Imperiul în 1918, fără a realiza faptul că, în ciuda soluţiilor sale inadecvate, era de neînlocuit“. (Milan Kundera,* Un Occident Kidnappé ou la tragédie de l'Europe Centrale*, în „Le Débat”, 27 noiembrie 1983, tradus în* Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii*, ed. Adriana Babeţi, Cornel Ungureanu, Iaşi, Polirom, 1997, p.226)*

Proiectul lui A. C. Popovici a rămas un exerciţiu teoretic, nu doar din cauza opoziţiei împăratului şi a naţionaliştilor de diverse culori şi etnii, dar mai cu seamă datorită dispariţiei principalului său susţinător, Franz Ferdinand.

Tentativa târzie de federalizare a imperiului încercată de urmaşul lui Franz Josef, Carol I, în octombrie 1918 a fost respinsă de naţiunile imperiului, care în noile condiţii politice îşi cereau şi proclamau dreptul de autodeterminare şi despărţire de statul austro-ungar, iar pe 3 noiembrie imperiul îşi încetase existenţa. Dispariţia sa a reprezentat o catastrofă pentru Europa dunăreană şi totodată pentru întreaga Europă; noua stare de lucruri avea să creeze mai multe probleme decât rezolvase. Totuşi, ea era rezultatul unei voinţe libere deliberate şi nu doar al disperării popoarelor şi al dorinţelor legitime ale anumitor grupuri naţionale[52]. Jean Berenger se întreabă în finalul *Istoriei Habsburgilor* dacă „chiar era nevoie ca Austro-Ungaria să fie distrusă?” Răspunsul: „popoarele sale erau incontestabil mai libere înainte de 1914 decât în sistemele instaurate din 1938 încoace (până la căderea comunismului)”[53]. Românii, slovacii, rutenii îşi împart încă amintirile despre monarhie între spaime şi nostalgii.

52 Jean Berenger, *op.cit.*, p.512.
53 *Ibidem*, p. 516.

NAŢIONALISMUL CA ATRIBUT AL PERIFERIEI

Naţionalismul este în general o expresie a revendicărilor şi a solicitărilor în numele naţiunii şi face parte de obicei din recuzita societăţilor periferice care încearcă să se detaşeze de un ‘centru’ dominant şi integrator care prin pârghiile administrative, politice, militare, culturale îşi exercită capacitatea de asimilare. Problema condiţiilor care au stat la baza formării identităţilor naţionale, mai ales în secolul al XIX-lea, a stârnit multe controverse: pentru Benedict Anderson factorii importanţi în crearea acestor ‘comunităţi imaginare’ sunt declinul religiei şi ascensiunea limbilor vernaculare, încurajate de ‘capitalismul tipărit’, devenind în cele din urmă artefact cultural şi patologic[1], pentru Ernest Gellner factorul cel mai important este dat de ascensiunea societăţii industriale care ‘se manifestă la suprafaţă în forma naţionalismului’ fiindcă “naţionalismul transformă culturi pre-existente în naţiuni, uneori le inventează şi deseori ajunge, în mod real, să anuleze tocmai aceste culturi”[2]. Pentru Ernest Renan, ‘uitarea’ şi chiar ‘eroarea’ sunt factori esenţiali în crearea unei naţiuni[3], iar Eric Hobsbawm distinge naţionalismul guvernelor de naţionalismul oamenilor, notând că ceea ce simţeau oamenii obişnuiţi despre naţionalitate a devenit o problemă de importanţă politică la sfîrşitul secolului al XIX-lea[4]. Anthony Smith enumeră cinci componente ale naţionalismului: I) procesul de formare şi de menţinere a statelor-naţiuni; II) conştiinţa apartenenţei la o naţiune; III) expresiile simbolice ale naţiunii şi rolul acestora; IV) ideologiile sau doctrinele naţionaliste; V) mişcările sociale şi politice care urmăresc să îndeplinească voinţa atribuită naţiunii[5]; în vreme ce John Breuilly consideră naţionalismul ca o formă a politicului în opoziţie cu acesta, definit prin conflictul dintre mişcările naţionaliste şi guvernele care oprimă aceste mişcări[6].

1 Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, New York-Londra, Verso, 1991 (prima ediţie 1983), p.11

2 Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Oxford, 1983 (ediţia în limba română, trad. Robert Adam, Bucureşti, Antet, 1997, p.7).

3 Ernest Renan, „Qu’est qu’une nation?”, conferinţă susţinută la Sorbona pe 11 martie 1882, publicată pentru prima dată în *Bulletin Hebdomadaire*, Association Scientifique de France, 26 martie 1882, în *Oeuvres Completes*, tom I, Paris, Calmann-Lévy, 1947, secţiunea “Discursuri şi conferinţe”.

4 Eric J. Hobsbawm, *Naţiuni şi naţionalism din 1780 până în prezent*, Chişinău, Arc, 1997.

5 Anthony D. Smith, *Nationalism and Modernism*, London and New York Rontledge, 1998, p.17.

6 John Breuilly, *Nationalism and the State*, Manchester, Manchester University Press, 1993, p.43.

> „Naţionalism – doctrină politică, emoţie sau stare de spirit bazată pe presupunerea că societatea este cel mai bine organizată în forma statului-naţiune şi că statul-naţiune trebuie să fie punctul central al loialismului individual şi de grup. Un stat naţional este un sistem de guvernare care pretinde că reflectă interesele tuturor locuitorilor unei ţări şi în care întreaga populaţie (sau ‘naţiune’) este considerată deţinătoarea suveranităţii“. (Harry Ritter, Dictionary of Concepts in History, New York, Greewood Press, 1986, p.294)

Naţionalismul ca modalitate de explicare sau interpretare a modernităţii, ca fenomen integrator sau de fragmentare, este departe de a-şi epuiza resursele. Ca orice fenomen complex, manifest pe spaţii culturale întinse şi diverse ca tradiţii şi atitudini, naţionalismul trebuie tratat la plural, ca expresie a unor realităţi specifice, de o varietate inepuizabilă[7]. S-a făcut distincţie de regulă între un naţionalism politic, dominant în lumea occidentală, şi unul etnocultural, prezent mai ales în răsărit, avându-i ca strămoşi spirituali pe Rousseau şi pe Herder. O abordare schematizată este, însă, puţin folositoare, mai ales atunci când conceptele sunt ideologizate şi pentru care ideologia statală (care corespunde naţionalismului politic) este catalogată drept raţională, universalistă şi progresistă, pe când naţiunea culturală (care corespunde naţionalismului etnocultural) este iraţională, particularistă şi conservatoare[8]. Specii noi ale naţionalismului s-au putut identifica pe baza evoluţiilor mai recente: naţionalism legitim, manifest în limite rezonabile, sau ilegitim, care depăşeşte cadrele normative. Atributele bun şi rău au fost folosite în acelaşi sens. Mai neutru este, după cum notează Alexandru Zub, epitetul postmodern, „la fel de echivoc ca postmodernismul însuşi”[9]. Naţionalismul bun este cel care a produs şi condus lupta pentru libertate şi unitate a popoarelor din centrul şi sud-estul european sau a altor popoare care se străduiesc să-şi construiască statul-naţional - acesta este naţionalismul legitim necesar identităţii şi existenţei naţiunii. Naţionalismul rău, identificat după cel de-al doilea război mondial şi cu ideologia fascistă şi naţional-socialistă, este cel care asupreşte şi încearcă să asimilize, care dispreţuieşte convenţiile internaţionale, discriminează minorităţile şi glorifică statul naţional. Naţionalismul bun şi legitim se află mai ales la

7 Alexandru Zub, „Naţiuni şi naţionalisme”, în Guy Hermet, *Istoria naţiunilor şi a naţionalismelor în Europa*, Iaşi, Institutul European, 1997, p.7.

8 Urs Altermatt, *Previziunile de la Sarajevo. Etnonaţionalismul în Europa*, trad. Johann Klusch, Iaşi, Polirom, 2000, p.30.

9 Alexandru Zub, *op.cit.*, p.8.

periferie, în vreme ce naţionalismul rău şi ilegitim este difuzat dinspre ‘centru’.

Această teză a fost susţinută pentru cazul colonialismului intern, pornind de la varianta marxistă a modernismului socio-economic, printre alţii de Michael Hechter şi Anthony D. Smith. Michael Hechter propune ca studiu de caz Marea Britanie, plecând de la epoca Tudor până în anii 1960. Exemplul cel mai apropiat din studiul său de caz şi primul nivel al analizei porneşte de la ‘rezistenţa marginii celtice’ (the celtic fridge) în faţa Londrei şi a forţei sale integratoare, ca urmare a dezvoltării Partidului Naţional Scoţian (în 1997 a avut loc aşa-numitul proces de devoluţie prin care Parlamentul britanic a adoptat instituirea unui Parlament scoţian, tranşând disputa mai veche între fundamentaliştii care vizau independenţa Scoţiei şi moderaţii care propuneau devoluţia în interiorul Marii Britanii). Al doilea palier al analizei lui Hechter este teoretic şi se referă la creşterea insatisfacţiei (pornind de la funcţionalismul parsonian şi paradigma difuză a dezvoltării) şi nevoia de reducere a acesteia printr-un nou cadru bazat pe paradigma dependinţei periferiale şi a subdezvoltării. Al treilea nivel propus de Hetcher este cel industrial-global: posibilitatea explicării creşterii protestelor periferiei şi rezistenţei în statele dezvoltate ale Occidentului ca rezultat al inegalităţii diviziunii muncii în perioada capitalismului industrial dezvoltat[10]. Multe din trăsăturile ‘colonialismului intern’ pot fi asimilate, după cum crede Michael Hechter, cu situaţiile coloniilor de peste mări: „Comerţul şi schimburile între membrii periferiei tind să fie monopolizate de către reprezentanţii centrului. Creditul este în mod similar monopolizat. Când perspectivele comerciale cresc, bancherii, administratorii şi conducătorii întreprinderilor tind să fie recrutaţi de către centru. Economia periferiei este forţată să intre într-o dezvoltare complementară faţă de centru şi astfel devine dependentă de pieţele externe ale acestuia. În general, această economie rămâne pe un singur palier primar de export, agricol sau mineral. Dinamica forţei de muncă de la periferie este determinată în mare măsură de forţele din afara periferiei, un fenomen tipic fiind marea migraţie şi mobilitate a muncitorilor periferiei ca răspuns la fluctuaţiile preţurilor produselor primare exportate.

Dependenţa economică este întărită prin măsuri juridice, politice şi militare. La periferie se observă o oarecare lipsă a serviciilor, un standard de viaţă mai scăzut şi un nivel mai mare al frustrărilor, măsurat prin câţiva indicatori, cum ar fi de pildă alcoolismul printre membrii grupului periferic. Astfel, diferenţele economice complexe dintre centru şi periferie sunt legate în mod cauzal de diferenţele culturale existente”[11]. Această distribuţie inegală a resurselor este în acelaşi timp o funcţie de control exercitată de centrul etnic asupra fiecărui aspect economic, politic şi cultural al periferiei

10 Michael Hetcher, *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536-1966,* London, Routledge and Kegan Paul, 1975.

11 *Ibidem*, p.33-34.

şi o barieră în calea aculturaţiei şi a integrării periferiei[12]. Anthony D. Smith ajunge la concluzia că inegalităţile economice şi diferenţele culturale nu sunt suficiente pentru a genera solidaritate etnică şi naţionalism etnic la periferie. În plus, ar mai fi nevoie de o comunicare adecvată între membrii grupului oprimat, pentru că în cadrul periferiei înapoiate stratificarea ocupaţională este întărită de segregarea locuitorilor mai degrabă pe criterii etnice decât pe criteriile solidarităţii de clasă[13]. Cu alte cuvinte, una dintre principalele cauze ale incapacităţii periferiei de a se emancipa este dată de fragmentarea ei la nivelul comunităţii.

Este şi cazul Transilvaniei după compromisul din 1867 prin care imperiul a devenit bicefal. În această provincie, populaţia de naţionalitate română este majoritară, dar nu poate să facă front comun cu cea de naţionalitate maghiară sau germană pentru a îmbunătăţi condiţiile de viaţă din această provincie. Motivele sunt multiple şi ţin atât de interesele diferite ale naţionalităţilor din Ardeal, cât şi de situaţia lor socio-economică diferită. Segregarea etnică pare ‘normală’ între românii şi maghiarii transilvăneni, deşi ambele etnii se plângeau de marginalizare etnică şi culturală. Este, însă, mai greu de înţeles la prima vedere lipsa de coeziune şi de acţiune comună a etnicilor români şi germani.

> *„E frumoasă şi de lăudat învăţătura pe care o dă deputatul (Friedrich-n.n.) Schuller alegătorilor săi saşi, că şi dacă deputaţii lor fac parte din partidul la putere, ei să nu aştepte tot ce le trebuie pentru viaţa naţională de la deputaţi şi de la guvern. (…) Numai cu ajutorul legăturilor cu guvernul nu-şi poate face nici un popor drumul prin viaţă, ci trebuie să ştie sta pe picioare proprii. Prin urmare, nu guvernul, ci biserica, şcoala, reuniunile, instituţile diferite sunt temeliile vieţii poporului săsesc. (…)*
>
> *În lupta popoarelor pentru putere şi pentru existenţă politică locul saşilor e lângă maghiari, chiar şi dacă au să îndure lovituri şi pierderi, pentru că pierderile şi primejdiile care îi pot ameninţa din altă parte (înţelege pe români –nota* Telegrafului român*) sunt cu mult mai mari. De aceea, «noi nu putem, dacă e să ne conservăm de preferinţă ce avem, să ne facem aliaţii desăvârşiţi ai acelora, al căror scop final e negarea hegemoniei maghiare şi delăturarea poporului maghiar de la putere»”.* (Telegraful român*, nr. 83, 28 iulie/10 august 1907)*

12 Anthony D. Smith, *Nationalism and Modernism*, London and New York, Rontledge, 1998, p.59.
13 *Ibidem*, p.60.

Saşii fuseseră, până la 1867, una dintre naţiunile politice ale Transilvaniei, cu o corporaţie teritorială proprie: Universitatea Săsească. După această dată ei deveniseră ‘o minoritate’ şi se simţeau tot mai puţin reprezentaţi de împărat, care chiar dacă vorbea limba germană, nu putea împiedica maghiarizarea şi domnea peste un stat multinaţional, în care influenţa germană se diminua continuu[14]. *Ausgleich*-ul din 1867 a însemnat nu doar pierderea autonomiei politico-instituţionale a Transilvaniei ci şi suspendarea autonomiei seculare a saşilor: din teritoriul Universităţii Săseşti s-a creat o serie de noi comitate, iar ea a fost transformată într-o fundaţie publică, rămânându-i doar sarcina de a administra întinsele proprietăţi ale Universităţii Săseşti şi ale celor Şapte Scaune şi de a repartiza veniturile rezultate tuturor instituţiilor culturale de pe pământul regesc. Lucrurile s-au înrăutăţit şi mai mult pentru etnicii germani din Transilvania după alipirea acesteia României, fiindcă Fundaţia Universităţii Săseşti a fost deposedată la reforma agrară din 1921 de întinsele ei păduri şi de terenurile necultivate, pierzând-şi astfel principala sursă de finanţare a învăţământului de limbă germană. Mai mult, în 1937 Universitatea Săsească a fost desfiinţată de facto: Biserica Evanghelică a intrat în posesia arhivei naţionale, a Şcolii Agricole din Mediaş şi a unor clădiri istorice din Sibiu, iar Biserica Ortodoxă a primit celelalte terenuri construite.

După compromisul austro-ungar, saşii au încercat să-şi protejeze autonomia prin Programul Naţional prezentat la Mediaş, la fel cum românii, câteva decenii mai târziu, au cerut Împăratului autonomie şi drepturi pentru transilvănenii de naţionalitate română, dar elitele celor două minorităţi naţionale nu au proiectat strategii comune pentru a scăpa de politica guvernelor de la Budapesta, care încercau prin diverse pârghii să maghiarizeze populaţia Transilvaniei. Unul dintre răspunsurile date de minorităţi împotriva asimilării şi marginalizării a fost emigrarea.

După cum observă Ioan Bolovan, în perioada dualistă numărul românilor a scăzut de la 59,7% în 1869 la 55,3% în 1910, germanii au scăzut şi ei în acelaşi răstimp de la 9,4% la 8%, în schimb maghiarii au crescut de la 30,7% în 1869 la 34,6% în 1910. Procesând datele referitoare la emigrare şi cele referitoare la sporul natural al locuitorilor Transilvaniei, istoricul Ioan Bolovan ajunge la concluzia că sporirea „atât de rapidă a proporţiei maghiarilor din Transilvania între 1850 şi 1910 a fost mai ales rezultatul unui proces constant de asimilare-maghiarizare a unei părţi a etniilor autohtone şi a imigranţilor”[15].

14 Ernst Wagner, *Istoria saşilor ardeleni*, trad. Maria Ianus, Bucureşti, Meronia, 2000, p.67.
15 Ioan Bolovan, *Transilvania între Revoluţia de la 1848 şi Unirea din 1918. Contribuţii demografice*, Cluj Napoca, Fundaţia Culturală Română, 2000, p.199-201.

Tabelul 5.1 Structura etnică a Transilvaniei în perioada 1850-1910

Etnie	**1850**	**1869**	**1880**	**1890**	**1900**	**1910**
Români	59,4 %	59,7 %	55,9 %	57,1 %	56,7 %	55,3 %
Maghiari	26 %	30,7 %	29,8 %	31,3 %	33,2 %	34,6 %
Germani	9,3 %	9,4 %	8,4 %	9 %	8,7 %	8 %
Evrei	0,7 %	-	-	-	-	-
Armeni	0,4 %	-	-	-	-	-
Ţigani	3,8 %	-	-	-	-	-
Slovaci	-	0,005 %	0,1 %	0,17 %	0,2 %	0,2 %
Ruteni	-	0,009 %	0,02 %	0,01 %	0,05 %	0,06 %
Croaţi	-	-	-	0,02 %	0,03 %	0,02 %
Sârbi	-	-	0,01 %	0,07 %	0,08 %	0,1 %
Străini	-	-	0,1 %	0,005 %	-	-
Nu pot vorbi	-	-	3,3 %	-	-	-
Alţii	0,2 %	0,1 %	2,3 %	2,3 %	1 %	1,7 %

Sursă: Ioan Bolovan, Transilvania între Revoluţia de la 1848 şi Unirea din 1918, *Cluj-Napoca, Fundaţia Culturală Română, 2000, p.197*

În Contribuţiile demografice, Ioan Bolovan face două observaţii în privinţa metodei statistice folosite de unguri după recensământ şi a repartiţiei etnice a populaţiei din provincie: populaţia maghiară din tabelul de mai sus provine din cumularea a două rubrici ale formularului completat de recenzori – maghiarii în număr de 355.993 şi secuii 180.850 –, la fel cum rubrica germanilor include atât numărul saşilor 175.636, cât şi numărul germanilor 16.634. Această împărţire în urma cumulărilor, consideră autorul, „reflectă un mod de abordare vetust, corespunzător unei ordini politice perimate (bazată pe Unio Trium Nationum). O a doua observaţie este legată de dispariţia evreilor, armenilor şi ţiganilor la recensămintele de după 1850, după cum se vede din datele tabelului 5.1. Cele trei minorităţi care apar distinct se dizolvă în anii următori, fiind incluse fie la rubrica vorbitorilor de limbă maghiară (evreii şi armenii în special), fie la alţii (mai ales ţiganii)[16]. De altfel este un fapt ştiut că „începând de la mijlocul secolului al XVIII-lea, majoritatea evreimii ardelene a scris şi vorbit în limba maghiară"[17], iar în satele şi comitatele fără populaţie maghiară, cei câţiva evrei care locuiau acolo au fost reprezentanţii culturii maghiare[18]. După cum mărturiseşte Moshe Carmilly-Weinberger, care s-a ocupat de istoria evreilor transilvăneni, „părinţii mei, martirizaţi la Auschwitz, citeau în anii 1914-1921, în comuna cu populaţie românească Vaşcău (comitatul Bihor), revista

16 *Ibidem*, p.196.

17 Moshe Carmilly-Weinberger, *Istoria evreilor din Transilvania* (1623–1944), Bucureşti, Enciclopedică, 1994, p.125.

18 *Ibidem*, p.126.

Tolnai Világlap, comandată de la Budapesta[19]. În orice caz, după aprecierile acestui istoric, în 1910, 73% din populaţia evreiască a Transilvaniei era de limbă maghiară şi probabil a crescut până la 80% în preajma primului război mondial[20].

Asimilarea, ca şi emigrarea masivă a minorităţilor transilvănene în această perioadă atât spre regatul român, cât mai ales spre Statele Unite ne arată şi pe această dimensiune periferialitatea provinciei. Din datele şi analizele făcute de istoricul Ioan Bolovan se poate de asemenea observa că rezistenţa la asimilare este mai mică în zonele majoritar maghiare şi mai mare în cele în care majoritatea este de naţionalitate română. În aceste perimetre opoziţia românească este mai puternică, ispitele mai mici, iar organizarea politică şi presa de limbă română joacă un rol important în păstrarea identităţii comunitare.

În această ecuaţie există două constante şi mai multe variabile: naţionalismul ungar, considerat 'ilegitim' de minoritatea românească din Transilvania, şi mişcarea naţionalistă românească, 'legitimă', care a apărut ca reacţie la acţiunea de maghiarizare şi formare a statului naţional ungar. Maghiarizarea forţată a devenit politică programatică sub mai multe guverne consecutive, îndeosebi sub cel al primului ministru baron Dezső Bánffy (1895-1899)[21]. În această perioadă însă, românii ardeleni se luptau cu dilema pasivism-activism, iar acţiunile lor se manifestau mai degrabă la nivelul discursurilor din presă, sau prin opoziţii modeste în Dieta de la Budapesta în cazul reprezentanţilor români care încălcau regula pasivităţii şi deveneau deputaţi, de obicei pe listele partidului de guvernământ.

*Desző Bánffy sau „paşa de la Bistriţa". „Toţi îşi aduc aminte de el ca de un om aproape feroce, a cărui cea mai înaltă virtute fusese o brutalitate nemaiauzită. (…) Ungurii dacă puteau să scrie ceva în favoarea lui Bánffy, era tocmai speranţa ce-şi legau ca fostul paşă cu energia-i cunoscută să-i reguleze o dată pe români în special, şi în genere naţionalităţile". (*Tribuna*, nr. 4, 5, 17 ianuarie 1895)*

Înaintea lui Desző Bánffy, un alt prim-ministru ungar, Kálmán Tisza (1875-1890), a fost etichetat de români 'zdrobitor al naţionalităţilor' şi care, după cum menţionează Octavian Goga, „în cei 15 ani de stăpânire şi-a meritat pe deplin titlu": „de la dânsul concepţia vieţii de stat maghiare n-a

19 *Ibidem*.

20 *Ibidem*.

21 Tibor Frank, „Naţiunea, minorităţile naţionale şi naţionalismul în Ungaria secolului al XX-lea", în Peter F. Sugar, *Naţionalismul est-european în secolul al XX-lea*, trad. Radu Paraschivescu, Bucureşti, Curtea Veche, 2002, p.184.

suferit absolut nici o schimbare. Spiritul de destrucţie metodică a tot ce-i românesc a pătruns toate fibrele aparatului de putere. De-aci înainte la Budapesta s-a urmat cu distrugerea consecventă a puţinelor aşezăminte ce ne-am fost creat în absolutism şi s-au adus legi cu cari să ne paralizeze”[22].

Pericolul asimilării este perceput mai degrabă la nivelul elitelor. Problema asimilării maghiarilor în zilele noastre este, cum vom vedea, o chestiune care-i preocupă foarte puţin pe maghiarii transilvăneni. Similar, înainte de 1918, într-un regim care depunea eforturi susţinute să propage cultura maghiară, ţăranii români nu păreau foarte alarmaţi de pierderea identităţii naţionale, după cum rezultă din relatările lui Ioan Slavici: “românul râde când îi spui că vorba e ca el să fie despuiat de firea lui românească şi să devie maghiar. Acesta e un pericol pe care el nu-l vede, o ameninţare pe care el n-o înţelege, un lucru care simţământul lui e peste putinţă. Om cu casa plină de copii şi cu hambarul gol, el are alte griji, şi nu o dată mi s-a întâmplat ca vorbind despre pericolul maghiarizării cu ţăranii noştri, să primesc răspunsul: Aş! vorba e că nu prea avem ce să mâncăm nici noi, nici ungurii! (subl. lui Ioan Slavici)”[23].

Imaginea duşmanului

Istoria comună a românilor şi maghiarilor din Transilvania este concepută în termeni conflictuali nu doar din cauza nedreptăţilor făcute de o parte sau de cealaltă, ci şi datorită strădaniilor propagandiştilor şi a situării pe poziţii naţionaliste a celor care analizează evenimentele întâmplate. În Transilvania nu persistenţa conflictelor etnice între români şi maghiari este regula, ci „conflictele de definire a unor momente istorice”[24]. Dar statul român, la fel ca Ungaria habsburgică, a fost întotdeauna unul hegemonist, în care etnia română, dominantă, a constituit fundamentul statului, iar ideologia care l-a legitimat a derivat din normele etnice româneşti[25].

Obiectivele, temerile şi strategiile elitelor politice au fost probabil mereu străine de locuitorii Transilvaniei. După cum sugerează Slavici ţăranii români de la 1890 erau mai îngrijoraţi de ziua de mâine decât de fenomenul maghiarizării. La fel, în zilele noastre, maghiarii transilvăneni sunt mai preocupaţi de problemele socio-economice decât de chestiunile etnice

22 Octavian Goga, *Naţionalism dezrobitor. Permanenţa ideii naţionale*, Bucureşti, Albatros, 1998, p.160-161.
23 Ioan Slavici, *Românii de peste Carpaţi*, Bucureşti, Fundaţia Culturală Română, 1993, p.3-4.
24 Gheorghe Siseştean, „Factori potenţiali de conflict în istoria transilvană”, în Lucian Nastasă, Levente Salat, *Relaţii interetnice în România postcomunistă*, Cluj-Napoca, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2000, p.173.
25 George Schöpflin, „Pe căi diferite spre multiculturalitate”, în Lucian Nastasă, Levente Salat, *op.cit.*, p.131.

invocate de UDMR, după cum arată un sondaj făcut în 1997[26]: „subiecţii maghiari au atribuit în mod sistematic o importanţă mai mare problemelor şi ameninţărilor materiale şi existenţiale, comparativ cu conflictele derivate din diferenţele etnice”. Astfel, 46% dintre maghiari au marcat crizele economice, 41% criminalitatea şi 38% sărăcia ca fiind cele mai importante teme de îngrijorare. De asemenea, subiecţii maghiari consideră că obiectivele stabilite de politicienii Uniunii Democrate a Maghiarilor din România (UDMR) sunt în opoziţie cu problemele lor. Pentru maghiarii intervievaţi cele mai importante probleme sunt rata mare a inflaţiei, spectrul şomajului şi standardele tot mai scăzute de viaţă, în timp ce tot ei cred că politicienii care îi reprezintă susţin că cele mai importante probleme ar fi educaţia în limba maternă, autonomia teritorială şi culturală şi scăderea tensiunilor etnice dintre români şi maghiari. Cu toate acestea, interpretarea conflictuală a istoriei este percepută mai puternic de populaţia maghiară din Transilvania: 17% dintre românii ardeleni sunt de acord cu aserţiunea că „istoria comună a adus acelaşi nivel de necazuri şi de bucurie pentru ambele grupuri”, în vreme ce 41% dintre maghiari consideră că acest enunţ este adevărat. O modalitate de a se referi la coexistenţa paşnică dintre cele două etnii a fost dată de faptul că 55% dintre români şi 50% dintre maghiari cred că „fericirea comună depinde de istorie”.

Numărul mare de maghiari şi români ardeleni influenţaţi de trecutul conflictual al celor două naţiuni poate fi explicat prin istoriile paralele scrise în spirit naţionalist şi alimentate de frustrările şi excesele care s-au produs în trecutul imperial comun. Manipulările programate sau spontane cărora le-au căzut victime ardelenii în ultimul secol au alimentat prejudecăţile, după cum rezultă din sondajul făcut în 1997 pe un eşantion reprezentativ al populaţiei maghiare şi române din Transilvania:

26 György Csepeli, Antal Örkény, Mária Székelyi, „Reprezentări ale coexistenţei etnice în Transilvania”, în Lucian Nastasă, Levente Salat, *op.cit.*, p.133-160.

Tabelul 5.2 – Procentul celor care au fost de acord cu declaraţii etnocentriste

	Aplicabil la propria naţiune		**Aplicabil la cealaltă naţiune**		**Aplicabil la ambele naţiuni**		**Nu e valabil la nici o naţiune**	
Maghiari / Români	**M**	**R**	**M**	**R**	**M**	**R**	**M**	**R**
Această naţiune a suferit multe pe parcursul istoriei, dar a supravieţuit	62%	76%	4%	2%	32%	19%	2%	3%
Solidaritatea acestei naţiuni este admirabilă	33%	39%	19%	22%	34%	32%	14%	7%
Această naţiune a fost dintotdeauna un pionier al civilizaţiei în Europa	57%	58%	2%	5%	9%	26%	32%	11%
Nici o altă naţiune nu putea să dea lumii atâtea personalităţi ştiinţifice, literare sau muzicale	41%	53%	2%	1%	25%	21%	32%	25%
Este o naţiune lăudaroasă care e obişnuită să conducă	18%	9%	31%	59%	9%	32%	42%	26%
Ei declară ospitalitatea, dar sunt numai profitori	8%	11%	41%	38%	12%	14%	39%	37%
Sunt puţine naţiuni în Europa Centrală care să fi vorbit atât de mult şi să fi făcut atât de puţin	4%	42%	66%	16%	8%	14%	22%	28%
Indiferent ce spun despre ei, nu vor atinge niciodată normele democratice europene	2%	17%	64%	12%	10%	15%	24%	56%

M-maghiari; R-români

Sursa: György Csepeli, Antal Örkény, Mária Székelyi, „Reprezentări ale coexistenţei etnice în Transilvania", în Lucian Nastasă, Levente Salat, Relaţii Interetnice în România postcomunistă*, Cluj-Napoca, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2000, p.144*

Din acest tabel rezultă că autocompătimirea este o caracteristică a ambelor grupuri, iar naţionalismul lor iese la iveală prin faptul că fiecare grup tinde să nege atributele negative care i s-ar putea asocia. 'Autocritica' poate fi observată într-un singur caz: românii au acceptat că naţiunea lor vorbeşte mult şi face puţin. Prin contrast, maghiarii au criticat celălalt grup, acuzându-l de atitudine antieuropeană, poziţie schimbătoare şi zgârcenie. Românii au atribuit aceste critici cu o frecvenţă mai mică maghiarilor, ceea ce ne-ar putea face să credem fie că sunt mai toleranţi, fie că au o părere mai bună despre ceilalţi decât au ceilalţi despre ei.

Ungurii văzuţi de români

Această toleranţă are însă limite, fiindcă românii consideră că maghiarii sunt agresivi şi vanitoşi, dar aceste caracteristici sunt mai rar atribuite de maghiari românilor[27]. Stereotipurile rămân dominante şi fiecare comunitate atribuie celeilalte calificative negative, celălalt e întotdeauna 'duşmanul'. Xenofobia, ura faţă de străin, naţionalismul, şovinismul şi celelalte isme sunt întotdeauna mediate de 'imaginile duşmanului'. Thomas M. Pick dezvoltă definiţia duşmanului în opt puncte[28], pe care le prezentăm mai jos ilustrate de mostre ale nemulţumirii răbufnite în presa de limbă română de acum o sută de ani:

I) Identificarea duşmanului ca sursă a tuturor relelor (duşmanul este exact opusul a ceea ce suntem noi şi al năzuinţelor noastre, el vrea să distrugă ceea ce preţuim noi, deci duşmanul trebuie să piară).

*„Şovinismul unguresc e nesăturat. El cere mereu jertfe pentru a-şi sătura pofta fără margini, şi jertfele acestea şi le ia mai ales din şirurile Românilor. La început el îşi pusese ochii numai pe inteligenţa română, acum şi-a vârât limbile veninoase şi între mult prigoniţii noştri ţărani". (*Gazeta Transilvaniei*, nr. 191, 27 august/8 septembrie)*

II) Completa absenţă a încrederii (tot ce vine de la duşman e rău, sau serveşte unui scop abject, josnic)

*„Ungurii se înfăţişează ca asupritori ai popoarelor de altă rasă, cu care locuiesc împreună, şi pe lângă antipatia naturală ce trebuie să o stârnească pretutindeni această atitudine, ei mai deşteaptă la popoarele din Balcani şi neîncredere în sinceritatea intenţiunilor lor". (*Gazeta Transilvaniei*, nr. 161, 20 iulie/2 august 1901)*

27 *Ibidem*, p.144-145.
28 Thomas M. Pick, „Imaginile duşmanului", în *Dilema*, II, nr. 65, 8-14 aprilie 1994.

III) Culpabilizarea duşmanului (ei sunt de vină pentru toate tensiunile existente şi pentru tot ce merge prost)

„Toată mişcarea în viaţa publică de stat a fost îndreptată în contra existenţei noastre naţionale. Pare că niciodată în cursul dezvoltării istorice a acestor ţări nu s-a pronunţat aşa de mult şi aşa de adânc intoleranţa faţă de elementul nostru românesc ca acuma”. (Gazeta Transilvaniei, *nr. 1, 1/14 ianuarie 1909)*

IV) O atitudine generală negativă faţă de duşman (tot ce face el e împotriva noastră)

„Ne-am retras în pasivitate în epoca nefastă a lui Coloman Tisza, l-am suferit pe un Bánffy, să umble trufaş, îngâmfat, prost şi nejenat în mijlocul bravilor grăniceri.

Am privit cu durere cum mergeau masele poporului nostru în urnele de alegere, mânaţi de jandarmi, huiduite de administraţie, terorizate de toţi, traşi-împinşi, slugoi ai guvernelor.

Am privit, unii duioşi, alţii cu surâs, alţii indiferenţi, iar masele nepăsătoare, cum ne calcă bisericile, şcolile, sanctuarele familiale, cum ni s-au răpit cu viclenie şi cu prepotenţa guvernelor până şi posibilitatea de a ne afirma ca naţiune şi a ne organiza ca partid politic în ţară.

Străini şi pribegi suntem declaraţi în ţara noastră, pe tărâmurile strămoşilor noştri. Şi am ajuns să vedem culmea infamiei din partea contrarilor noştri politici, să ne arunce în faţă, cu o revoltătoare neruşinare şi obrăznicie, că suntem duşmanii interni ai patriei. Şi am ajuns ca tot în direcţia asta de umilire şi de desconsiderare, pe calea vădită spre desfiinţarea noastră naţională, să cuteze a veni un ministru de interne (Gyula Andrássy – n.n.), un tip respingător de feudal şi oligarh, un doritor de reînfiinţare a iobăgiei, să cuteze, zic, a veni în faţa lumii şi a ţării, cu proiectul de reformă a legii electorale aşa cum l-au făcut şi propus în Dietă.

Şi am ajuns ca batjocura şi durerea noastră să fie fără seamă în lume, am ajuns să fim abandonaţi de Coroană şi aruncaţi pradă molozului şovinist, şi să vie feudalul şi oligarhul ruginit şi cu hohot diavolesc de sarcasm şi de ironie să ne arunce în ochi: iaca se plăteşte proverbiala voastră credinţă şi alipire către tronul habsburgic, vedeţi că tot în mâna noastră v-au predat şi noi acum vă vom învăţa minte cum trebuie să vă puneţi încrederea în Viena şi Casa augustă habsburgică.” (Vasile Lucaciu, „Voinţa Naţională”, în Lupta, *Budapesta, nr. 226, 2/15 noiembrie 1908)*

V) Jocuri de sumă nulă şi gândirea în termeni câştig-pierdere (tot ce e bun pentru ei e rău pentru noi, şi invers)

„Maghiarii au păcatul de a trăi în credinţa că ei devin mai tari prin slăbirea noastră.

Maghiarii au nefericirea că nu ei sunt cari conduc destinele patriei ci nişte venetici, nişte şarlatani politici, nişte evrei mascaţi, al căror interes este ca poaporele să fie aici învrăşbite.

*Maghiarii fac concesiuni oricui, dar astăzi românilor nu le fac nici cea mai mică concesiune, pentru că au intrat în capul lor gărgăunii, că românii nu sunt cetăţeni loiali, şi în credinţa acesta a lor îi întăresc resistenţa ce o pune elementul românesc în lupta pentru conservarea limbei şi naţionalităţii române.” (*Telegraful Român, *nr. 56, 18/30 mai 1891)*

VI) Ignorarea completă şi negarea specifică a diferenţelor individuale (orice membru al grupului duşman este automat un duşman)

---

*„Unde e acel maghiar, care să aibă tăria de a nu se abate de la drumul drept?” (*Gazeta Transilvaniei, *nr. 214, 27 septembrie/10 octombrie 1900)*

VII) O absenţă totală a empatiei faţă de duşman (n-avem nimic în comun cu ei şi nici o informaţie nouă nu poate înlătura adevărurile noastre preexistente)

*„În anul trecut am putut distinge în strategia adversarilor limbei şi naţionalităţii noastre clar şi neîndoios planul de a paraliza şi nimici cu desăvârşire nu numai organizaţia noastră politică, ca factor deosebit naţional în viaţa de stat, ci şi organizarea noastră bisericească, încât ea serveşte şi poate servi dezvoltării şi întăririi culturii româneşti şi a caracterului nostru naţional. Au putut distinge bine contururile acestui plan infernal chiar şi aceia care nu pricep politică sau au prea puţină idee de ea. (…) Planul lor de bătaie era mai dinainte croit şi a trebuit să urmeze acea pretinsă schimbare de direcţiune prin înlocuirea lui Bánffy cu Szell, ca să ne convingem că Maghiarii sunt încă departe de a părăsi planul lor de distrugere a naţionalităţii noastre”. (*Gazeta Transilvaniei*, nr. 2, 4/16 ianuarie 1900)*

VIII) Orice emoţie umană pozitivă sau orice considerent moral faţă de duşman sunt periculoase, şi ca atare trebuie evitate

*„Comitetul administrativ cu indignare a aflat din raportul inspectoratului şcolar că Stupineanu, preotul greco-catolic din Bârcea-Mare, în calitatea sa de catechet, a interzis elevilor de la şcoala primară de stat din Nighighiş, atât în şcoală, cât şi pe stradă să salute ungureşte, din care cauză senatul şcolar din acea comună nu i-a mai permis să intre în şcoală, unde sub pretextul catechisării, să săvârşască acţiune anti-patriotică”. (*Gazeta Transilvaniei, *Braşov, nr. 265, 3/16 decembrie 1902).*

Indignarea românilor, prezentată în articolele presei naţionale din Transilvania la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui de-al XX-lea mai degrabă în imagini negative decât moderate sau pozitive, îi prezintă pe unguri drept singurii responsabili faţă de situaţia lor marginală sau chiar auto-marginalizată prin politica de pasivism. Maghiarul, în special cel care aparţine elitei politice, este ‘feudal’, ‘oligarh’, ‘trufaş’, ‘îngâmfat’, ‘ironic’, ‘sarcastic’ şi câteodată chiar ‘prost’[29].

29 Vasile Lucaciu, „Voinţa Naţională”, în *Lupta*, Budapesta, 2(15) noiembrie 1908. Pentru acest articol plin de adjective, Comisia parlamentară de imunitate a propus o moţiune prin care cerea ridicarea imunităţii parlamentare a deputatului Vasile Lucaciu, socotind că ‘agită contra statului’.

Românii văzuţi de unguri

De cealaltă parte, scrierile ungare de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui de-al XX-lea fac descrieri prea puţin măgulitoare la adresa românilor[30]: „maghiarii şi germanii din Transilvania nu au o părere bună despre caracterul şi inteligenţa românilor, din cauza prejudecăţilor pe care le au despre aceştia”[31]. Românii ardeleni erau consideraţi nestatornici, obedienţi, foarte ataşaţi de limba şi religia lor[32], ospitalieri, dar foarte temperamentali şi revanşarzi[33]. Maghiarii ardeleni îi considerau pe românii transilvăneni foarte religioşi şi superstiţioşi în cel mai înalt grad. Influenţa slavă balcanică s-a manifestat asupra limbii, moralei şi vieţii lor religioase. Românii ardeleni credeau în diavoli, fantome, vrăjitoare şi vrăjitorii, care puteau fi făcute chiar de preoţii lor ortodocşi, foarte puţin educaţi[34].

Dar nu doar clerul era lipsit de educaţie în această perioadă: românii în general erau văzuţi ca unul dintre cele mai nedezvoltate grupuri etnice din Ungaria de dinainte de primul război mondial, cu un procentaj considerabil de analfabeţi (în jur de 60% dintre bărbaţi şi aproape 75% dintre femei nu ştiau să scrie şi să citească, conform statisticilor din 1910; dintre grupurile etnice ale Ungariei, doar rutenii înregistrau o rată mai mare de analfabetism). De asemenea, românii ardeleni erau consideraţi leneşi, fiind însă capabili să muncească din greu doar când erau constrânşi, dar acest lucru se întâmpla foarte rar, după cum menţionează etnologul slovac János Csaplovics[35], care observă că aceştia nu erau înclinaţi să muncească pentru a obţine un profit cum făceau de pildă saşii şi germanii ardeleni; spre deosebire de aceştia românii munceau doar atât cât să nu moară de foame. În plus, la fel ca slovacii, românii erau dependenţi de băutură, şi din această cauză uneori deveneau violenţi[36]. Mathias Bernath menţionează şi el „nestatornicia naturală şi dispoziţia înnăscută spre excese a valahilor” şi „lenevia” acestora, explicate prin faptul că „nu obţin nici o îndrumare în vederea unei gospodării ordonate, că sunt obişnuiţi cu hrană proastă, adăpost rău şi îmbrăcăminte necorespunzătoare”[37].

30 Mariann Nagy, „Nineteenth Century Hungarian Authors on Hungary’s Ethnic Minorities”, în *Pride and Prejudice*: *National Stereotypes in 19th and 20th Centrury Europe East to West*, Budapest, CEU History Department, Working Paper Series 2, Central European University, 1995, p.29-51.

31 Lajos Lóczy (ed), *The Geographical, Sociological, Educational and Economic Description of the States of the Hungarian*, Budapesta, Holy Crown, 1918, p. 154, citat în Mariann Nagy, *op. cit.*, p.40.

32 Samu Borovszky (ed), *Counties and Cities in Hungary*, Budapest, 1896, p.144, citat în Mariann Nagy, *op.cit*, p.40.

33 János Csaplovics, *An Ethnographical Study of Hungary*, 1822, Apud. Mariann Nagy, *op.cit.*, p.40.

34 *Ibidem*, p.88.

35 Lajos Lóczy, *op. cit.*, p.155-156.

36 Samu Borovszky, *op. cit.*, p.107; Lajos Lóczy, *op. cit*, p.115.

37 Mathias Bernath, *Habsburgii şi începuturile formării naţiunii române*, trad. Marionela Wolf, Cluj-Napoca, Dacia, 1994, p.175-178.

Duşmanul – imaginea noastră în oglindă

Stereotipurile şi prejudecăţile formează şi în zilele noastre imagini deformate ale celuilalt, imagini care se propagă mult mai repede prin mass-media şi care pot duce la atitudini manifeste mult mai eficient decât se întâmpla acum 100 de ani. Este vorba, după cum explică Andrei Roth, despre mentalitatea etnocentrică pentru care 'noi' suntem mai buni, mai frumoşi, mai curajoşi, mai deştepţi; tot ceea ce facem 'noi' sau ceea ce am făcut în trecut este corect şi ireproşabil; cei ce au procedat greşit, incorect, nedrept, iraţional au fost întotdeauna alţii. Această părere constituie fundamentul moral (iluzoriu) al acelei trăsături a etnocentrismului, după care temelia oricărui act moral poate fi doar slujirea propriei comunităţi[38]. Căutând să vadă felul în care se manifestă etnocentrismul în presa din Ungaria, Thomas M. Pick, specialist în psihologie politică, observă că imaginile românilor ca duşmani (cum sunt descrişi românii în special în presa maghiară de dreapta) sunt compuse din trei ingrediente[39]:

I) În timp ce ungurii sunt europeni în atitudinile, valorile, modul lor de a acţiona şi de a se comporta, ceilalţi nu sunt şi nu au fost niciodată decât un popor bizantin şi balcanic. Thomas M. Pick ilustrează cu câteva citate din *Erdélyi Magyarság* (1992): „Îngrozitoarea cruzime a răscoalei ţărăneşti este explicabilă doar prin nivelul cultural extrem de scăzut al imigranţilor români" (referirea se face la răscoala lui Horia, Cloşca şi Crişan din 1784). Aceeaşi sursă (cu privire la evenimentele din toamna lui 1944): „românii turbaţi tăiau capetele victimelor lor pe stradă, pe un butuc de măcelărie. Iar un ziar din Bucureşti i-a lăudat pe aceşti criminali pentru comportamentul lor patriotic".

II) Românii nu sunt oameni de cuvânt, nu-şi ţin niciodată promisiunile. Un articol era astfel intitulat „Cronica trădărilor româneşti".

III) Românii sunt extrem de pasivi. Aceeaşi publicaţie maghiară citează balada Mioriţa pe care o povesteşte, comentând că ciobanului moldovean nu-i trece prin cap să se apere sau să atace. Apoi gazeta citează două proverbe româneşti „Apa trece, pietrele rămân" şi „Capul plecat, sabia nu-l taie". Articolul descrie pasivitatea şi abandonul.

În oglindă presa scrisă din România are la rândul ei reflexe naţionaliste, chiar dacă facem abstracţie de publicaţiile şovine şi xenofobe din clasa „România Mare", „Atac la persoană", „Politica", „Timpul". Imaginea 'duşmanului maghiar' a fost ani de-a rândul descrisă într-unul din cotidianele de mare tiraj din România. Urmărind schematizarea lui Pick descoperim că *Adevărul* a folosit şabloane prin care imaginea comunităţii maghiare a fost deformată pornind de la evenimente interpretate de acest cotidian denaturând realitatea:

38 Andrei Roth, „Prejudecata etnică şi specificul naţional", în *Altera*, IV, nr. 7, 1998, p.78.
39 Thomas M. Pick, *op. cit.*

I) Ungurii şi UDMR vor să ia Ardealul şi folosesc în acest scop tot felul de pretexte. Adevărul, sub semnătura lui Cristian Tudor Popescu, scrie (9 mai 1995): „Cu câteva zile în urmă, capii UDMR au zis-o verde: autonomie teritorială. Semnificaţiile acestui gest sunt chiar mai îngrijorătoare decât sintagma în sine. El pune în lumină şi validează, ca teatru regizat şi programat pas cu pas, toate fandoselile cu 'învăţământul superior în limba maghiară', 'autonomia culturală', 'conservarea tradiţiilor' – trepte de pregătire în amorsarea bombei finale, singura care interesa: răpirea unei bucăţi din pământul românesc".

II) Ungurii au nostalgia clasei asupritoare, a imperiului care a fost, şi toate acţiunile lor urmăresc doar să-i readucă în poziţia de asupritori faţă de români. În Adevărul din 30 mai 1995, Cristian Tudor Popescu este de părere că „Dacă până mai ieri UDMR o ţinea duios pe coarda protejării maghiarilor ca minoritate, tonul actual sugerează dorinţa neînfrânată a caricaturilor de grofi de a ni se sui în cârcă".

III) Ungurii, atât cei din UDMR cât şi cei de la Budapesta, urmăresc doar compromiterea României în faţa lumii. În acest scop ei găsesc tot felul de tertipuri pentru a-i păcăli pe români, de pildă Recomandarea 1201 a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei[40], necesară la data respectivă încheierii tratatului româno-ungar de bază, după cum scrie Adevărul din 26 iunie 1995: „Ungaria nu urmăreşte decât introducerea în Tratat a sintagmei 'Recomandarea 1201'. Odată introdus acest cal troian, dincolo de toate clauzele posibile şi imposibile, Budapesta va avea oricând la îndemână un instrument pentru a pune la zid Bucureştiul în toate cancelariile lumii".

40 Semnarea tratatului politic româno-ungar a fost condiţionată de către Ungaria de introducerea în textul tratatului a Recomandării 1201 (1993) a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei. Semnarea documentului bilateral a fost tergiversată mai mulţi ani, partea română nedorind ca textul tratatului să facă referire la această Recomandare. Autorităţile române au invocat printre altele, pentru nesemnarea tratatului, articolul 11 din Recomandarea 1201, care precizează: „În regiunile unde se află în majoritate, persoanele aparţinând unei minorităţi naţionale vor avea dreptul de a avea la dispoziţia lor autorităţi locale sau autonome corespunzătoare sau să aibă un statut special, în acord cu situaţia istorică şi teritorială specifică şi în concordanţă cu legislaţia internă a statului". În cele din urmă, sub presiuni internaţionale, România a acceptat ca Recomandarea 1201 să devină instrument juridic obligatoriu în documentul bilateral, care a fost semnat în 1996.

Imaginea 'duşmanului', prezentată în mod repetat, sugestiv şi deformat de către mass-media sau de politicieni, este forma manifestă a mentalităţii etnocentrice, cultivată în România post-comunistă din dorinţa noilor conducători de a găsi un suport pentru coeziunea populară. Katherine Verdery explică modalitatea prin care ura faţă de comuniştii care ţineau poporul în mizerie a fost translatată spre 'duşmanul' etnic: „auto-percepţiile s-au fortificat şi reprodus timp de zeci de ani ştiind că duşmanul era încarnat de comunişti. Până vor apărea noi modalităţi de auto-constituire, ne putem aştepta la o transformare a perechii noi-ei din vremea comunismului în cealaltă organizare socială dihotomică, diferenţa etnică. Astfel, persoanele auto-constituite împotriva unui celălalt comunist se situează acum împotriva unui celălalt etnic”[41].

Cei mai mulţi naţionalişti vorbesc despre propriile naţiuni ca despre nişte victime ale străinilor, iar în Europa Centrală şi de Răsărit fostele regimuri comuniste sunt prezentate ca un rezultat al maşinaţiunilor străinilor în scopul aservirii faţă de interesele străine. Minorităţile, în special cele etnice, devin astfel candidatul perfect pentru imaginea avută în vizor, a duşmanului[42].

În descrierile 'duşmanului', 'noi' suntem întotdeauna victime, singura armă fiind aceea de a-i acuza pe ceilalţi. Situaţia de victimă îţi dă dreptul de a te plânge, de a reclama, de a protesta. Tzetan Todorov face în acest context legătura între victimizare şi renunţarea la identitatea individuală, subliniind că reculul valorilor democratice duce în primul rând la renunţarea la responsabilităţi şi asumarea rolului de victimă, rol avantajos, dar cu desăvârşire pasiv[43]. Urmează apoi renunţarea la identitatea individuală şi menţinerea apartenenţei la grup, la un grup la care aparţii ne-opţional: sex, rasă, etnie. Toate aceste renunţări văzute în perspectivă istorică ar putea duce, crede Todorov, la abandonarea democraţiei prin victimizarea colectivă: „fiecare se prezintă ca membru docil al unui grup care a dobândit în societate statutul de victimă. Mecanismul care funcţionează aici este asemănător cu cel care funcţionează în cazul indivizilor. Dacă se stabileşte într-un mod convingător că un anume grup a fost incorect tratat în trecut i se deschide acum 'o linie de credit' inepuizabilă. De unde apare şi competiţia excesivă, nu ca între ţările care vor să obţină clauza naţiunii celei mai favorizate ci pentru a o obţine pe cea a grupului cel mai defavorizat”[44].

41 Katherine Verdery, „Etnicity and Nationalism in Europe Today”, în *Antropology Today*, vol. 8, nr. 1 (februarie 1992), citat în Vladimir Tismăneanu, *Fantasmele salvării. Democraţie, naţionalism şi mit în Europa post-comunistă*, Iaşi, Polirom, 1999, p.97.

42 Vladimir Tismăneanu, *Fantasmele salvării. Democraţie, naţionalism şi mit în Europa post-comunistă*, Iaşi, Polirom, 1999, p.96.

43 Tzvtan Todorov, „De la cultul diferenţei la sacralizarea victimei”, în *Dilema*, III, 1995, nr. 30 (trad. din L'Esprit, iunie 1995).

44 *Ibidem.*

În România sau Ungaria, victimizarea are mai degrabă rolul de a construi o imagine cât mai negativă a celuilalt, pornind de la istoriile diferite alcătuite de reprezentanţii celor două naţiuni, în vreme ce pe un plan mai larg 'concurenţa' pentru clasificarea şi compararea victimizaţilor porneşte de la disputele care contrapun comunismul holocaustului evreiesc, holocaustul evreisc holocaustului negrilor etc., încercând ierahizări imposibile.

Victimizarea pe criterii etnice pare să fie preferată în Europa Centrală şi de Est – o zonă în care graniţa dintre 'duşmănii' şi 'prietenii' este foarte flexibilă, o zonă unde mitologiile teritoriale au dus la stratificarea ideologiilor xenofobe, o zonă în care discursurile stereotipe şi entropia, ca măsură a lipsei de informaţie, favorizează regretul nemotivat şi nostalgia nejustificată, ca forme ale iraţionalului colectiv. În această regiune ideologia 'specifismului şi etnicismului ireductibil şi intolerant' este de origine romantic-naţionalistă, orientată spre exacerbarea valorilor etnice[45], cu rădăcini în secolele neliniştite ale formării naţiunii, în care 'ceilalţi' ne-au asuprit sau ne-au trădat sau pur şi simplu nu au ştiut să fie recunoscători.

45 Andrei Roth, *op.cit.*, p.78.

NAŢIONALISMUL – SUPORT AL ACŢIUNII POLITICE ÎN PERIOADA MEMORANDISTĂ

Naţionalism civic versus naţionalism etnic

Revoluţia ratată la 1848 atât de români, cât şi de unguri a fost compensată pentru primii prin convocarea, după 15 ani de întrerupere, a Dietei, Transilvaniei, care a funcţionat cu majoritate relativă românească la Sibiu, însă pentru o perioadă foarte scurtă de timp (1863-1864), iar pentru unguri prin Compromisul de la 1867. Aceste 'compensaţii' au fost, desigur, disproporţionate, impunerea dualismului austro-ungar fiind pentru românii ardeleni, atât de loiali împăratului, o lovitură neaşteptată, după o perioadă de exerciţiu democratic în care au obţinut unele drepturi colective, inclusiv pe acela de a-şi folosi limba maternă în justiţie.

Perioada liberalismului care a precedat pactul dualist nu i-a găsit, însă, pe români suficient de pregătiţi pentru a se impune în viaţa politică şi administrativă a provinciei, într-un moment în care se deschisese o breşă conjunctural favorabilă lor, determinată de divergenţele dintre nobilimea ungară şi curtea imperială. Totuşi prin Dieta de la Sibiu, în absenţa maghiarilor care au boicotat-o, românii au reuşit în 1863 să impună legea despre egala îndreptăţire a naţiunii române şi legea prin care limba română este recunoscută, alături de germană şi maghiară, ca limbă oficială a statului. Punerea în practică a acestor legi va fi, însă, dificilă, în primul rând fiindcă nu au fost legiferate metodologii şi norme de aplicare, dar şi din cauza aparatului birocratic germanizat şi a numărului mic de funcţionari români.

Timpul scurs până la instaurarea dualismului a fost extrem de folositor pentru maturizarea politică a elitei române ardelene şi a legăturilor care s-au format în această perioadă cu 'poporul'. Un exemplu interesant în acest context este cel dat de comunitatea din Zărneşti imediat după ce Diploma imperială din 20 octombrie 1860 a fost dată publicităţii (prin acest act Viena recunoaşte egalitatea tuturor popoarelor şi libera folosire a limbilor acestora în învăţământ, justiţie şi biserică). Această comunitate deschide şi poartă un proces, pe care îl şi câştigă împotriva preturii din Râşnov pentru recunoaşterea limbii sale. Iar la 5 decembrie 1860 membrii consiliului de conducere al acestei comune semnează împreună un act solemn prin care declară limba română, singura pe care ei o cunosc, drept limbă oficială a statului, în virtutea egalităţii proclamate de împărat[1]: „Ordinăm şi pretindem, scrie actul, ca dregătoria noastră comunală căreia îi aducem aminte că noi o susţinem, noi plătim salariile dregătorilor şi că ea este pentru noi, iar nu noi pentru ea, de azi înainte să poarte toate protocoalele şi toate corespondenţele

1 Simion Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei* (1863-1864), Cluj-Napoca, Dacia, 1979, p.134.

numai şi numai în limba noastră maternă"[2]. Modelul declaraţiei de la Zărneşti va fi preluat în perioada imediat următoare de multe alte localităţi. Dar limba română va fi folosită la scară foarte mică în cancelariile transilvănene, în ciuda ordinelor de sus şi a presiunilor venite de jos. Cu toate acestea conştientizarea şi implicarea comunităţilor locale într-un proces de liberalizare şi recunoaştere a naţiunii române este semnificativ pentru emanciparea românilor ardeleni şi pentru mişcările politice de mai târziu.

Epoca liberalismului şi a Dietei de la Sibiu scoate în evidenţă şi maturitatea politică la care au ajuns românii în această perioadă de prosperitate politică pentru ei. Este vorba în primul rând de formularea şi definirea unui tip de naţionalism civic, care nu se mai constituia ca o manifestare împotriva 'celuilalt', ci ca modalitate de integrare a naţiunilor trăitoare în Transilvania. Punctul de plecare al acestei abordări este, după cum preciza deputatul Alexandru Bohăţel, faptul că naţiunea română din Ardeal „niciodată, şi nici astăzi nu s-a îndestulit numai cu egala îndreptăţire personală"[3], adică cu drepturile individuale oferite de maghiari la 1848, prin reformele legale instituite. Românii transilvăneni erau nesatisfăcuţi de aceste legi tocmai pentru că nu făceau nici un fel de referiri la drepturile lor comunitare şi din acest punct de vedere nu aduceau o schimbare calitativă[4]. Nevoia de includere şi toleranţă faţă de toate naţiunile provinciei indiferent de reprezentativitatea acestora devenea singura modalitate de asigurare a păcii interne. Românii, ca membri ai unei naţiuni excluse din treburile politice şi administrative, erau primii care înţelegeau la vremea aceea că principatul autonom al Transilvaniei nu putea progresa în absenţa unui sistem de înţelegere şi participare a tuturor etniilor la conducerea provinciei, care aparţinea în aceeaşi măsură fiecăreia dintre ele, ca un fel de patrie comună, după cum o numea Andrei Şaguna: „toţi suntem, domnilor, fiii uneia şi aceleiaşi mame, ai unei patrii. (…) Ce se atinge de mine, mă rog o dată pentru totdeauna să nu mă judecaţi, nici după naţionalitatea mea, nici după religiunea de care mă ţin, ci să mă judecaţi după patria şi patriotismul meu"[5]. Liderul ortodocşilor ardeleni nu punea în discuţie faptul că „Ardealul, patria noastră, e într-o legătură indisolubilă şi indivizibilă faţă de celelalte provincii şi ţări ale M. Sale", dar, „ca un Ardelean", era de părere că are o singură patrie: Transilvania[6]. Conştiinţa apartenenţei la naţiunea română s-a dezvoltat în a doua parte a secolului al XIX-lea în corelaţie cu apartenenţa la principatul transilvănean, care după 1867 va intra în componenţa Ungariei. Departe de landurile din care proveneau, saşii transilvăneni nu au urmărit

2 „Foaie pentre minte, inimă şi literatură", nr. 47, 29 XII 1860, p.352, citat în Simion Retegan, *op. cit.*, p.134.

3 Teodor V. Păcăţian, *Cartea de aur sau Luptele politice naţionale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. III, Sibiu, 1905, p.148.

4 Gustav Molnar, „Regionalismul civic", în *Provincia*, nr. 3, iunie 2000.

5 Teodor V. Păcăţian, *op. cit.*, p.67-69.

6 Gustav Molnar, *op. cit.*

nici în secolul al XIX-lea, nici după aceea o integrare în Reich-ul german, ci şi-au păstrat sentimentul propriei identităţi, în sensul unui patriotism provincial, format de-a lungul a secole întregi. În 1908, purtătorul lor de cuvânt, Rudolf Schuller, spunea plin de mândrie: „Noi nu vrem să fim germani pur şi simplu, ci germani transilvăneni"[7]. În alte condiţii istorice, notează Urs Altermatt, Transilvania ar fi putut urma drumul Elveţiei, devenind un stat modern multinaţional. Evoluţia a fost, însă, în sens invers, etnonaţionalismul modern a distrus multiculturalitatea (saşii au părăsit ţara ca germani cu cetăţenie română, maghiarii şi secuii mai trăiesc aici, dar în condiţii de marginalitate politică, economică şi culturală, şi la începutul secolului al XXI-lea secuii sunt tot mai puţin consideraţi o naţiune distinctă)[8].

Obţinerea autonomiei politice, principalul deziderat al românilor, va marca până la începutul secolului al XX-lea toate manifestările şi acţiunile politice ale elitei româneşti din Ardeal. Chiar în perioada unirii celor două principate, Ţara Românească şi Moldova, românii ardeleni se raportau prea puţin la mişcarea unităţii naţionale, pe care indirect George Bariţiu o numeşte daco-românism: „patru demoni aleargă, sboară, cutreieră prin ţara noastră, dintr-un capăt până în celălalt, insuflă neîncetată grijă şi neodihnă în inimile şi sufletele locuitorilor. Şi cum să chiamă oare acele năluci, acei demoni fioroşi? Eu îi numesc pe aceia aşa: pangermanismul, maghiarismul, panslavismul şi daco-rômânismul"[9]. Prin enumerarea acestor pericole care ameninţau Ardealul, editorul *Gazetei de Transilvania* conturează la rândul său nu doar ideea de autonomie a provinciei, dar şi sensul în care ar trebui să evolueze aceasta, protejând fiecare comunitate naţională. 'Egala îndreptăţire a naţionalităţilor', credeau românii ardeleni, ar fi putut transforma principatul într-o regiune paşnică şi democratică.

„Existenţa unei naţiuni este…un plebiscit zilnic, la fel cum existenţa individuală este o continuă afirmare a vieţii… O naţiune nu are mai multe drepturi decât un rege de a spune unei provincii: 'îmi aparţii, deci te iau'. Pentru noi o provincie înseamnă locuitorii ei şi, dacă cineva are într-adevăr dreptul să fie consultat în privinţa respectivă, acesta este locuitorul ei. Niciodată nu va fi în adevăratul interes al unei naţiuni să anexeze sau să păstreze o ţară împotriva voinţei acesteia. Dorinţa poporului este, la urma urmelor, singurul criteriu justificabil, la care trebuie să ne întoarcem mereu". (Ernest Renan, "What Is a Nation?", în Omar Dahbour, Micheline

7 Urs Altermatt, *Previziunile de la Sarajevo. Etnonaţionalismul în Europa*, trad. Johann Klusch, Iaşi, Polirom, 2000, p.43.

8 *Ibidem.*

9 Teodor V. Păcăţian, *op. cit.*, p.223.

R. Ishay, The Nationalism Reader, *New Jersy, Humanities Press, Atlantic Highlands, 1995, p.154)*

Esenţa naţionalismului civic aşa cum era văzut de elita românească în perioada Dietei de la Sibiu se baza tocmai pe necesitatea participării tuturor naţiunilor provinciei la deciziile politice şi administrative, într-un fel pe care astăzi l-am putea numi consociaţionism, dar şi pe dimensiunea etnică şi culturală a acestor naţiuni: „un nobil român a avut tot aceleaşi drepturi ca şi un nobil maghiar, un cetăţean din pământul regesc a avut aceleaşi drepturi ca şi alt cetăţean din pământul acela, din oraşele şi comitatele Transilvaniei a avut aceleaşi drepturi ca şi ceilalaţi cetăţeni. Nu le-au putut însă folosi ca naţiune, fără numai contopiţi în celelalte naţionalităţi. Pentru aceea astăzi, spune Alexandru Bohăţel la lucrările dietale de la Sibiu, cu egala îndreptăţire individuală, ci numai cu îndreptăţirea naţională"[10]. Acest prim pas făcut spre toleranţă, spre democraţia consociativă, pune între paranteze intenţiile revanşarde ale unei comunităţi asuprite şi conservatoare, care secole la rând a fost incapabilă să se integreze structurilor de tip occidental din provincie. Românii ardeleni dovedesc însă că în ciuda 'timpului pierdut' pot recupera pe dimensiunea politică absenţa din viaţa constituţională a Transilvaniei.

Îndreptăţirea naţională de care vorbesc intelectualii români în perioada Dietei de la Sibiu devine destul de repede un vis spulberat. Condiţiile interne din Imperiu, o serie de factori subiectivi care intervin în proiectarea strategiilor în cabinetul lui Franz Joseph, dar şi aranjamentele internaţionale de după războiul austro-prusac (1866) determină Curtea de la Viena să facă un compromis cu ungurii moderaţi, care vor renunţa la ideea de independenţă în schimbul transformării monarhiei într-un imperiu bicefal, în cadrul căruia Ungaria va primi Transilvania, Croaţia şi Slovenia. Această invenţie constituţională adoptată în defavoarea curentului federalist, reprezentat de şeful guvernului de la Viena, contele Richard Belcredi, a fost susţinută cu o anumită fervoare de împărăteasa Elisabeta, cunoscută pentru admiraţia şi ataşamentul pe care le avea faţă de Ungaria şi în special faţă de contele Gyula Andrássy (care cu ajutorul ei va primi portofoliul ministrului de externe), dar şi pentru influenţa pe care o avea asupra împăratului. Soluţia dualistă pune la colţ centralismul tradiţional al Imperiului, dar totodată şi grija părintească a împăratului pentru popoarele sale. Primele consecinţe ale acestui aranjament vor fi resimţite chiar de către Austria, care se va transforma în prizonierul politic al interpretării ungare a Compromisului[11]. Liderul ceh Frantisek Palacky anticipa încă din 1865 că „Ziua în

10 Teodor V. Păcăţian, *op. cit.*, p.134.

11 Robert A. Kann, *The Multinational Empire. Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy. 1848-1918,* vol. II: *Empire Reform*, New York, 1983, p.179-200.

care va fi proclamat dualismul va vedea, în mod inevitabil, şi naşterea panslavismului, sub forma lui cea mai puţin îmbucurătoare. [...] Noi, slavii, vom întâmpina dualismul cu o adâncă tristeţe, dar fără nici o teamă. Noi existăm înainte de Austria, şi vom supravieţui prăbuşirii ei"[12].

Cacofonia determinată de noul sistem, nu doar prin denumirea instituţiilor comune 'imperiale şi regale' ('kaiserlich und königlich'), prescurtate k.u.k, a celor exclusiv austriece care se numeau 'imperialo-regale' ('kaiserlich-königlich'), prescurtate k.k., şi a celor exclusiv ungureşti care se numeau 'k' de la königlich[13], ci şi prin felul greoi şi inadaptabil în care lucrau. Robert Musil le-a numit 'Kakania' şi a încercat să explice într-un mod cât se poate de ironic de ce austriecii urau această înţelegere austro-ungară. „La Viena – notează ambasadorul Belgiei în Austria, Jonghe d'Ardoye – nu s-a uitat de vechea supremaţie germană distrusă astăzi în favoarea Pestei şi nu poate fi linişte la gândul că sporeşte continuu puterea acestei rivale cu care astăzi trebuie să se trateze de pe poziţii de egalitate şi care ameninţă deja să domine situaţia. Triumful ungurilor şi dualismul care, ca politică de stat, îl certifică, au distrus în cadrul monarhiei austro-ungare solidaritatea de interese; numai un pericol comun va putea strânge la un loc din nou aceste elemente astăzi divergente şi să redea imperiului unitatea de interese ce trebuie apărate, numai aceasta i-ar mai putea asigura forţa necesară pentru a rezista crizelor care se vor ivi într-un viitor apropiat, ameninţându-i existenţa"[14]. Diplomatul belgian crede că instaurarea monarhiei bicefale va fi subminată de neîncrederea istorică dintre conducătorii unguri şi cei austrieci şi că „numai un nou succes, care să răspundă aspiraţiilor comune, va putea, dacă este posibil, să consolideze acest dualism care astăzi nu reprezintă decât triumful maghiarismului asupra centralizării austriece"[15].

„Acest sentiment politic austro-ungar era o entitate atât de bizar articulată încât pare aproape imposibil de explicat cuiva care nu l-a trăit el însuşi. Nu era alcătuit, ca să spunem aşa, dintr-o parte austriacă şi una ungară, care, aşa cum s-ar putea crede, s-ar fi întregit una pe alta, ci consta dintr-un întreg şi dintr-o parte, anume dintre sentiment politic ungar şi unul austro-ungar, şi acest al doilea era acasă la el în Austria, în timp ce sentimentul

12 Citat în Jacques Droz, *L'Europe centrale. Évolution historique de l'idée de Mitteleuropa*, Paris, Payot, 1960, p.146-147.

13 Paul Lendvai, *Ungurii. Timp de un mileniu învingători şi învinşi,* trad. Maria şi Ion Nastasia, Bucureşti, Humanitas, 2001, p.293-294.

14 Corneliu Mihail Lungu (coord), *De la Pronunciamente la Memorandum 1868-1892. Mişcarea memorandistă, expresie a luptei naţionale a românilor*, Bucureşti, Arhivele Statului din România, 1993, p.80-81, scrisoare datată 24 noiembrie 1868 şi trimisă de ambasadorul Belgiei la Viena către legaţia belgiană de la Bruxelles.

15 *Ibidem*, p.81.

politic austriac era la drept vorbind fără patrie. Austriacul nu poate fi găsit decât în Ungaria, şi acolo doar ca obiect de aversiune; acasă la el, el se numeşte un cetăţean al regatelor şi al ţărilor monarhiei austro-ungare reprezentate în Consiliul imperial, ceea ce înseamnă acelaşi lucru cu un austriac plus un ungur minus acest ungur, iar el o făcea nu atât din entuziasm, ci de dragul unei idei care-i displăcea, pentru că el nu putea să-l sufere pe ungur după cum nici ungurul pe el, ceea ce complica şi mai mult lucrurile. Din cauza aceasta mulţi îşi ziceau pur şi simplu cehi, polonezi, sloveni sau germani, cu aceasta începu decadenţa de mai târziu şi acele ştiute 'fenomene neplăcute ale politicii interne' […] care […] erau 'opera unor elemente lipsite de simţul răspunderii, nemature şi avide de senzaţii tari' care nu-şi găseau replica necesară în masa prea puţin evoluată din punct de vedere politic". (Robert Musil, Omul fără însuşiri, *vol. I, trad. Mircea Ivănescu, Bucureşti, Univers, 1995, p.215-216).*

Sistemul dualist va dilua conştiinţa apartenenţei la Imperiul Habsburgic, accentuând faliile din monarhie, pe linia conflictelor interetnice. În Ungaria, compromisul va însemna întoarcerea la regimul parlamentar instaurat de revoluţia de la 1848, cu toate implicaţiile pozitive şi negative pe care, însă, o mare parte a elitei române din Transilvania le-a refuzat şi respins de pe poziţii de forţă în perioada paşoptistă.

Autonomia Transilvaniei ca 'acte manqué'

Revendicările românilor ardeleni după unirea Transilvaniei cu Ungaria, înscrise în numeroase petiţii şi memorii, au ca punct de plecare tradiţia de autonomie constituţională a Marelui Principat. Românii, chiar dacă nu au fost beneficiarii direcţi ai acestei tradiţii, aveau conştiinţa apartenenţei la această provincie nu doar prin instituţiile cu diverse grade de autonomie pe care le dezvoltaseră în ultima perioadă, dar şi prin exerciţiul parlamentar dobândit în scurta existenţă a Dietei de la Sibiu. Păstrarea autonomiei Transilvaniei era vitală pentru români, fiindcă ei gândeau dezvoltarea lor naţională şi socială în strânsă legătură cu dezvoltarea principatului.

Pentru românii transilvăneni regretele despărţirii de Viena (căreia i se subordonase politic şi administrativ Ardealul până la Compromisul austro-ungar) vor deveni lamento-ul nostalgiei şi al dezvoltării viitoare. George Bariţiu, într-un memoriu alcătuit din însărcinarea participanţilor la conferinţa din 17-29 iunie 1872, scria că „românii nu au combătut uniunea [cu Ungaria-n.n.] în principiu, ci din contră, ei au recunoscut în toate timpurile acea uniune, care-şi are baza sa în legea fundamentală a

Transilvaniei, adică în diploma leopoldină"[16]. În petiţia formulată de Bariţiu se subliniază că românii consideră unirea cu Ungaria "improvizată, forţată, necondiţionată"[17] şi nu pot fi de acord cu o unire care este „identică cu unificarea, cu fuziunea, cu nivelarea totală, fără pic de respect la miile de interese provinciale, locale, cum am zice exclusiv transilvane, crescute oarecum din pământul ei în cursul mai multor secole şi complicate atât de mult, încât reglarea şi complanarea lor nu se poate realiza aiurea, decât numai în lăuntrul Transilvaniei, aci acasă, în o Dietă provincială, pe venitoriu, ca şi în trecut, în o perioadă lungă de şapte sute de ani. Aşa, despre această specie de fuziune ţin românii că este stricăcioasă din mai multe puncte de vedere"[18].

Conştiinţa regională a românilor transilvăneni pe care o constatăm în memoriul lui George Bariţiu din 1872 va persista şi 46 de ani mai târziu, când se va pune problema unirii Ardealului cu România. Alexandru Vaida Voevod îl va avertiza astfel pe Iuliu Maniu că dacă ardelenii nu vor fi în stare să menţină Consiliul Diligent şi după Constituantă, transilvănenii vor cunoaşte „sclavia centralismului din Bucureşti şi tirania capitalismului oligarhiei din ţară"[19]. Elita ardeleană va cere Bucureştiului o unire condiţionată, la fel cum Bariţiu cu o jumătate de secol în urmă pretindea specificarea condiţiilor unirii cu Ungaria. Transilvania nu va mai fi, însă, niciodată autonomă, iar încercările făcute de elitele ardelene înainte şi după 1918 de a reveni la tradiţiile constituţionale ale principatului vor fi acte ratate, poate chiar în sensul dat de psihanaliză pentru 'acte manqué'.

Specificitatea provinciei, tradiţiile ei instituţionale, politice şi democratice, modelul propriu de dezvoltare vor fi argumente reluate mereu de liderii transilvăneni pentru promovarea autonomiei. Obsesia diferenţei şi nostalgia provinciei autonome vor întreţine permanent un tip special de angoasă, care va fi regăsită mai apoi în toate acţiunile politice ale ardelenilor făcute în numele fostului principat. Acest tip de angoasă va persista provocând acţiunilor viitoare o deplasare de sens, o regresiune, o întoarcere la momentul traumatic al eşecului, supraîncărcându-le cu semnificaţia actului ratat. „Seria ratărilor ardelene e nesfârşită" scrie Alexandru Cistelecan într-un eseu devenit celebru: „ea poate începe chiar cu ratarea politică. Bună ca politică de rezistenţă, ca politică iredentă şi de opoziţie, politica ardeleană nu s-a dovedit deloc strălucită în reconstrucţia ţării. Guvernările ardelene interbelice n-au fost solide şi n-au marcat aproape deloc faţa ţării. Ele par azi simple antracte ale liberalismului, intervale de guvernare cedate mai curând de liberali decât câştigate. Precare, şubrede, scurte, măcinate şi din interior

16 Arh. St. Alba, fond *Mitropolia greco-catolică Blaj, Cabinetul mitropolitului*, dosar 945/1872-1884, f.71.

17 *Ibidem.*

18 *Ibidem.*, f.73.

19 Apostol Stan, Iuliu Maniu, *Naţionalism şi democraţie. Biografia unui mare român*, Bucureşti, Saeculum I.O., 1997, p.108.

şi din afară, ele au fost mai degrabă anonime decât glorioase. Eşecul lor e aproape desăvârşit, admirabil prin regularitate – dacă n-ar fi avut şansa funestă a unui guvern ce s-a înscris definitv în istorie: guvernul Groza. Atât şi e destul pentru a-i ţine pe ardeleni cât mai departe de jilţul puterii. Frustrarea lor e mai profitabilă ţării decât succesul. Căci dacă ratările lor politice sunt relativ inocente şi remediabile, triumfurile lor sunt prea sumbre pentru a ni le mai putea permite. Ardeleanul în guvern e un soi de calamitate: ori se duce singur de râpă, ori duce şi ţara după el"[20]. Generalizările făcute de Alexandru Cistelecan îşi găsesc o ultimă ilustrare în cel din urmă guvern condus de un ardelean, Victor Ciorbea (prim-ministru din partea Partidului Naţional Ţărănesc Creştin Democrat în perioada 1996-1998), care în ciuda bunelor intenţii şi a deschiderilor reformiste a eşuat în lupte de culise, subminat de propriul partid (urmaşul Partidului Naţional Român din Transilvania), al cărui lider a devenit în 2001, după ce PNŢCD a pierdut alegerile, rămânând în afara parlamentului. Fărâmiţarea ulterioară a acestui partid istoric neadaptat la condiţiile politice şi sociale ale vremii i se datorează în parte tot acestui ardelean, plin de bune intenţii şi cu o statură morală necontestată.

Imposibila recuperare a autonomiei Ardealului a fost decenii la rând o idee greu de acceptat pentru românii transilvăneni din imperiul Austro-Ungar, rămânând şi pe mai departe sub România întregită o frustrare alimentată de centralismul noului stat şi de comparaţiile inevitabile pe care ardelenii le făceau între felul de a face politică pe malul Dâmboviţei la Bucureşti şi felul în care se făcea politica pe malul Dunării la Budapesta. „La Bucureşti, povesteşte Alexandru Vaida Voevod în memoriile sale, am dat de un haos, care era temelia însăşi a vieţii publice. Ne simţeam ca într-o casă de nebuni. Autohtonii găseau că totul e firesc şi bine. Ei vedeau în concepţiile noastre lipsa experienţei de a guverna. Eram, pentru ei, oameni de opoziţie, străini de arta şi beneficiile guvernării, un fel de ţărani maniaci, bieţi boangheni declasaţi". Acest fel de a privi lucrurile era diferit faţă de ceea ce văzuseră până atunci în politică ardelenii: „Noi avuseserăm de furcă cu rafinata oligarhie maghiară", mărturiseşte Vaida[21].

„Sunt, mai ales pentru voi, ardelenii şi ungurenii, foarte primejdioase alianţele şi daravelile cu soiul acesta de români din regat, crescuţi la şcoala perversităţii şi distrucţiunii – o şcoală care n-admite nici Dumnezeu în cer, nici autoritate pe pământ, nici respect faţă de cele sfinte, nici omenie faţă de oameni, o şcoală care are multe asemănări cu un ospiciu de alienaţi, grandomani, persecutaţi, deprimaţi, furioşi şi, între ei, cuminţi mişei, care de dragul şcoalei şi de pofta scandalului se prefac nebuni." (Ion Luca Caragiale, „Despre lume, artă şi neamul românesc", în Mircea Ivănescu, Iustin Panţa, Ioan Radu Văcărescu, Identitate culturală. Către tine prin ceilalţi. Către ceilalţi prin tine. O antologie despre identitatea culturală, *Sibiu, Euphorion, 1997, p.25)*

---

20 Alexandru Cistelecan, „Provincia ratată (Eseu despre Transilvania)", în *Altera*, IV, 1998, nr. 9, p.81.

21 Alexandru Vaida Voevod, *Memorii*, vol. II, ed. îngrijită de Alexandru Şerban, Cluj-Napoca, Dacia, 1995, p.15-18.

Conştiinţa regională, de apartenenţă la Transilvania, se face simţită la naţiunile care trăiesc în această provincie odată cu intenţia declarată a maghiarilor de a lipi Ardealul de Ungaria. Drepturile cerute în numele naţiunii vor fi de acum înainte dublate de revendicarea autonomiei Transilvaniei, atât în memoriile românilor, cât şi în cele ale saşilor. În memoriul adresat lui Franz Joseph de către Consistoriul evanghelic superior din Transilvania la 5 februarie 1883, după un lung excurs în istoria saşilor i se reaminteşete împăratului că „Transilvania n-a fost nicicând o parte componentă a Ungariei cum a fost, de pildă, comitatul Pesta sau Bratislava, ci şi înainte de lupta de la Mohács a avut parte de drepturi speciale particulare – Verböczy: *opus tripartitum juris consuetudinarii inclyti regni Hungariae*, partea a treia; articolul de lege I din 1744 – şi a fost secole de-a rândul după acea bătălie un stat de sine stătător, separat de Ungaria, aflat sub conducerea propriilor principi […] Această independenţă faţă de Ungaria nu s-a modificat nici atunci când Transilvania a trecut, conform tratatului de la finele veacului al XVII-lea, sub principii moştenitori din Augusta Casă de Austria, care purta şi coroana Ungariei […]. Unirea dintre Ungaria şi Transilvania avea nevoie, prin urmare, de un act legislativ bilateral, care a creat un drept contractual între ambele ţări, în funcţie de specificul acestora"[22]. Atât românii, cât şi saşii nu mai contestă de la un punct încolo unirea, dar cer autonomia în cadrul Ungariei pe baza declaraţiei făcute de Franz Joseph la 25 decembrie 1865: „Intenţia noastră este, ca şi pe viitor…, problema deosebit de importantă a reglementării relaţiilor de drept public ale Marelui Principat al Transilvaniei… să-şi găsească o rezolvare satisfăcătoare […] Unirea definitivă a celor două ţări o considerăm dependentă de respectarea cuvenită a intereselor speciale ale Marelui nostru Principat al Transilvaniei şi de garantarea cerinţelor de ordin juridic ale diferitelor naţionalităţi şi confesiuni din ţară şi reglementarea problemelor administrative ale ţării, la care şi voi aţi consfinţit"[23]. Această declaraţie a împăratului îi face pe români şi pe saşi să creadă că petiţiile lor îşi vor găsi rezolvarea la curtea vieneză, care girase până la momentul Compromisului austro-ungar autonomia Transilvaniei. Misiunea civilizatoare şi grijulie în constrângerile pe care le impusese a luat, însă, sfârşit odată cu Ausgleich-ul. De acum înainte Viena va rămâne pentru naţiunile Transilvaniei doar un

22 Corneliu Mihail Lungu (coord), *op. cit.*, p.259.

23 *Ibidem*, p.260-261.

centru simbolic spre care acestea vor privi cu speranţă şi nostalgie, neînţelegând de la început că ruptura este definitivă. Acesta este unul dintre motivele pentru care românii, la un sfert de veac de la Compromisul austro-ungar, trimit celebrul Memorandum împăratului.

Naţionalismul – suport al acţiunii politice în perioada memorandistă

Naţionalismului civic, care a descoperit în perioada Dietei de la Sibiu esenţa suveranităţii poporului în rolul de apărător al drepturilor pentru toţi membrii comunităţii politice indiferent de originea etnică, i s-a contrapus în perioada imediat următoare naţionalismul etnic, prin cultivarea mitologiilor eroice ale trecutului: xenofobie, excludere şi încercări de asimilare comandate de către guvernul ungar.

Deşi aflată sub monarhia austro-ungară (1867-1918), Ungaria a făcut eforturi continue şi disperate pentru a schimba componenţa etnică a unei ţări unde, până foarte aproape de sfârşitul secolului al XIX-lea, etnicii maghiari constituiau o minoritate[24]. Statisticile bazate pe recensământul oficial arătau că procentajul etnicilor maghiari din Ungaria era de 40,7% în 1851, la scurt timp după marea revoluţie şi războiul de independenţă naţională din 1848-49, de 46,9% în 1869, imediat după Compromisul austro-ungar din 1867, şi de 48,5% în 1890. Ungurii au devenit majoritari, chiar dacă va fi vorba doar de o majoritate precară, doar în ultimele recensăminte antebelice: 51,4% în 1900 şi 54,5% în 1910[25]. Dar folosirea limbii era un instrument înşelător pentru determinarea statutului etnic al populaţiei din Bazinul Carpato-Dunărean, după cum observă Tibor Frank, notând că în această zonă „sute de mii (dacă nu milioane de oameni) trăiau în zone bilingve sau multilingve, sau în frontierele lingvistice unde în copilărie oamenii învăţau aproape automat două sau mai multe limbi cam la acelaşi nivel”[26]. Pe de altă parte este însă indiscutabil că a existat o asimilare naturală, în special în oraşele care cunoşteau o dezvoltare rapidă şi în centrele industriale. Budapesta (unită în 1873), de exemplu, era încă la mijlocul secolului al XIX-lea un oraş german cu o populaţie redusă ne-maghiară (sârbi, greci, slovaci etc.), devenind la începutul secolului al XX-lea un centru exclusiv maghiar[27]. Asimilarea naturală a fost, de fapt, o consecinţă a modernizării şi industrializării şi a afectat acele naţiuni cu structuri sociale

24 Tibor Frank, „Naţiunea, minorităţile naţionale şi naţionalismul în Ungaria secolului al XX-lea”, în Peter F. Sugar, *Naţionalismul est-european în secolul al XX-lea*, trad. Radu Paraschivescu, Bucureşti, Curtea Veche, 2002, p.183.

25 *Ibidem*, p.184.

26 *Ibidem.*

27 Emil Niederhauser, „The National Question in Hungary”, în Mikuláš Teich, Roy Porter, *The National Question in Europe in Historical Context*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993, p.261.

mai dezvoltate, în timp ce naţiunile cu structuri arhaice au rezistat mai eficient. Potrivit statisticilor şi aprecierilor făcute de istoricii unguri, în perioada 1890-1914, când modernizarea s-a extins în toată Ungaria, diferitele naţiuni au pierdut prin asimilarea în rândurile maghiarilor mai mult de un milion de oameni: 400.000 de germani (în special din mediul urban), 300.000 de slovaci, 200.000 de evrei, 100.000 de slavi sudici şi 50.000 de români şi ruteni[28]. Aceste cifre descriu într-un fel destul de elocvent rolul structurilor sociale în procesul de modernizare. Numărul mic de români asimilaţi în procesul natural de modernizare în perioada 1890-1914 poate fi explicat prin preponderenţa rurală a românilor, care trăiau încă în comunităţi mici, relativ închise, slab dezvoltate economic şi cultural. Situaţia slovacilor era asemănătoare, însă numărul mare de asimilări constatate este rezultatul migrării acestora spre Budapesta, după cum sugera Ján Bobula, lider al Partidului Naţional Slovac, care după Compromisul de la 1867 a încercat să colaboreze cu guvernul ungar şi care ulterior a devenit János Bobula, proprietarul unei mari întreprinderi în capitala Ungariei. A fi maghiar era fără îndoială o condiţie prealabilă pentru o carieră politică, economică sau culturală, de aceea mulţi unguri vorbitori de altă limbă s-au maghiarizat, schimbându-şi şi numele – József Wurm, unul dintre cei mai bogaţi negustori din Pesta, a luat numele Almay; renumitul pictor maghiar Mihály Munkácsy, decedat în 1900, fusese de fapt german, numele lui adevărat fiind Lieb[29].

Insistenţa, pe plan legislativ şi cultural, manifestată de puterea de la Budapesta pentru maghiarizarea locuitorilor din teritoriul Coroanei Sfântului Ştefan în ultima parte a secolului al XIX-lea a dus prin recul la coagularea mişcării naţionale a românilor transilvăneni. Legea despre egala îndreptăţire a naţionalităţilor din 1848 a fost practic inoperabilă fiindcă tot prin lege statul poliglot a fost definit drept stat naţional: „în Ungaria există o singură naţiune, una şi indivizibilă, naţiunea maghiară şi toţi cetăţenii, indiferent de neamul căreia îi aparţin, sunt membrii acestei naţiuni maghiare, una şi indivizibilă”[30]. Conform Legii despre egala îndreptăţire a naţionalităţilor (nr. 44/1868), egalitatea în drepturi se făcea numai din punctul de vedere al folosirii oficiale a diverselor limbi şi numai în funcţie de necesităţile practice ale guvernării. În ceea ce priveşte Legea electorală din 1874, aceasta îi discrimina pe români fiindcă acordarea dreptului la vot se făcea pe bază de cens, iar în comunele urbane transilvane, populate de maghiari, censul era de trei până la şase ori mai mic decât în cele rurale, locuite preponderent de români (censul în aceste comune era de opt până la nouă ori mai mare decât cel similar aplicat în comunele din Ungaria, în plus

28 *Ibidem.*

29 Urs Altermatt, *op.cit.*, p.104.

30 Stelian Mândruţ, „Opinii vizând ‘Chestiunea româno-ungară’ în Transilvania (1867–1918)”, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca*, XXXVI, 1997, p.150.

legea electorală propunea o serie de iregularităţi în formarea circumscripţiilor electorale, în sensul reamenajării unor fâşii de teritoriu, cu alegători în majoritate maghiari[31]. Au urmat şi alte legi prin care puterea ungară încerca să maghiarizeze naţiunile aflate sub jurisdicţia sa, de pildă Legea cu privire la obligativitatea introducerii limbii statului în şcolile confesionale din 1879, cea din 1891 legată de înfiinţarea grădiniţelor pentru copiii care împlineau trei ani, sau cea din 1893 care a desfiinţat dreptul bisericii de a fixa salariul învăţătorului comunal. Aceste legi au fost acompaniate de o serie de măsuri menite să ducă la asimilarea forţată a celorlalte etnii din Ungaria: colonizări în zonele exclusiv româneşti, maghiarizarea numelor de localităţi şi a celor de familie, cucerirea centrelor culturale, economice şi sociale de către elita administrativă şi politică ungară, introducerea limbii oficiale în şcolile celorlalte naţionalităţi, folosirea exclusiv a limbii statului de către autorităţile administrative şi judecătoreşti[32].

Reacţia elitei româneşti din Ardeal faţă de aceste încercări de extindere a maghiarizării s-a manifestat pe două paliere: I) boicotarea programatică a alegerilor pentru a demonstra principiile nedemocratice pe baza cărora funcţiona sistemul politic impus de Ungaria după Compromisul de la 1867, şi II) trimiterea sistematică de petiţii adresate Curţii de la Viena prin care liderii români încercau să-i arate lui Franz Joseph felul în care erau încălcate în Transilvania promisiunile făcute de acesta la inaugurarea monarhiei bicefale şi prin care reprezentanţii mişcării naţionale româneşti ar fi vrut să obţină bunăvoinţa Împăratului în lupta dusă de ei împotriva sistemului politic ungar pe care îl considerau nedrept şi, între paranteze, chiar ilegitim.

Această strategie pe două direcţii s-a dovedit neviabilă în timp, pe de o parte fiindcă boicotarea alegerilor prin aşa-numita politică a pasivismului a fost doar parţial respectată, iar pe de altă parte fiindcă politica petiţionară nu avea sorţi de izbândă în noua configuraţie internă a imperiului. Totuşi ultimul memoriu trimis de români lui Franz Joseph în 1892, intitulat Memorandum, în ciuda eşecului său, a avut efecte spectaculoase atât pe plan extern, cât mai cu seamă în dezvoltarea şi conştientizarea naţiunii române din Ardeal.

Memorandum-ul

Textul Memorandum-ului este o dare de seamă asupra situaţiei politice şi sociale a românilor din Transilvania, dar el se abate de la linia impusă de Ioan Raţiu, liderul mişcării memorandiste, care scria la 3 iunie 1888 că documentul „trebuie să fie cât se poate de scurt, dar să cuprindă în sine toate gravamintele noastre; să fie în stil diplomatic, cu vorbe frumoase, dar nu servile, să spună adevărul, să combată sistemul şi regimul, dar nu naţiunea

31 *Ibidem*, p.153-154.
32 *Ibidem*, p.154-155.

maghiară; ici şi colea, unde nu s-ar putea evita combaterea elementului maghiar, să se restrângă atacul la aristocraţi şi privilegiaţi, căci aceştia sunt şi au fost inamicii noştri neîmpăcaţi, pe când poporul lor şi al secuilor au iobăgit deopotrivă cu noi"[33]. Memorandum-ul va fi o relatare destul de obiectivă a istoriei de după *Ausgleich,* dar nu va evita să vorbească despre „asigurarea dominaţiunii exclusive a poporului maghiar" şi nici nu va fi suficient de diplomatic scris, întrucât reproşurile care i se aduc suveranului în formulări subtile, dar cu bătaie directă spre piruetele legislative făcute de acesta, nu ar fi adus nici un fel de beneficii românilor în cazul în care documentul ar fi fost luat în seamă de Curtea de la Viena. În plus, ameninţările voalate existente în text, în ciuda asigurărilor de loialitate faţă de tron, ar fi putut fi interpretate drept mijloace de şantaj la o eventuală lectură a împăratului. Plecând de la aceste observaţii am încercat o analiză a Memorandum-ului, pe care l-am structurat în patru puncte:

I) Reproşul adus împăratului de o naţiune care şi-a dovedit mereu loialitatea faţă de Curtea de la Viena.

II) Unirea Transilvaniei cu Ungaria este ilegală.

III) Ungurii sunt de vină pentru marginalizarea românilor din Transilvania.

IV) Ameninţări indirecte, sugerate de faptul că românii sunt atât de oprimaţi, încât situaţia lor ar putea scăpa de sub control.

I) Înaintarea Memorandum-ului Împăratului Franz Joseph demonstrează încrederea pe care o aveau liderii politici români în Curtea de la Viena, dar şi imposibilitatea discutării problemelor lor cu Budapesta, sub a cărei jurisdicţie se afla Transilvania. Din textul documentului rezultă însă dezamăgirea pe care o resimţeau românii faţă de monarhul de la care aşteptau răsplata pentru pierderile şi luptele duse în 1848-1849 de partea Tronului şi împotriva ungurilor care voiau să rupă imperiul: „românii, cei mai credincioşi şi mai răbdători dintre cetăţenii monarhiei, s-au văzut siliţi a renunţa deocamdată la exercitarea celor mai mari dintre drepturile pe care le au din îndrumarea Maiestăţii voastre, drept răsplată pentru jertfele de avere şi de sânge pe care le-au adus întru gloria Casei Domnitoare şi pentru Monarhie"[34]. Reprezentanţii românilor se arată miraţi de faptul că Împăratul, după 25 de ani de experienţă dualistă, nu observă că această inovaţie nu funcţionează: „Românii au întâmpinat cu îngrijorare această reformă radicală a sistemului de guvernare, deoarece pregătirile făcute pentru

33 Vasile Netea, *Istoria Memorandumului românilor din Transilvania şi Banat*, Bucureşti, Fundaţia Regele Mihai I, 1947, p.49.
34 „Memorandumul românilor din Transilvania şi Ungaria către Maiestatea Sa Imperială şi Regală Apostolică Francisc Iosif I", în Corneliu Mihail Lungu (coord.), *op. cit.*, p.398, pentru unele mici corecturi vezi şi Vasile Netea, *op.cit.*, p.99-143, sau *Memorandul românilor din Transilvania şi Ungaria către Maiestatea Sa Imperială şi Regală Apostolică Francisc Iosif I*, Sibiu, 1892.

această nouă organizare indicau înclinarea spre o politică internă greşită şi primejdioasă. Greşită şi primejdioasă zicem, fiindcă în viaţa de stat e greşală primejdioasă orice încercare spre dezvoltare retrogresivă, făcută prin luarea drepturilor odată câştigate”[35]. Inocenţa prin care documentul face o dare de seamă şefului imperiului, arătându-i acestuia cu familiaritate greşelile de stat „ca să tragem părinteasca luare aminte a Majestăţii voastre asupra primejdiilor ce rezultă pentru patria comună din actuala politică de stat”[36] arată stadiul incipient al politicii româneşti din Transilvania. Împăratul este pentru ardelenii români un părinte care trebuie să aibă grijă de copiii săi neajutoraţi, nu un şef de stat căruia să-i prezinte o listă succintă de revendicări. Raportarea familială le permite, însă, românilor să-i dea sfaturi suveranului şi să-i arate că a greşit, dar că, deşi persistă în greşeală, poporul îl iubeşte şi se supune întocmai ca un copil care îşi respectă părintele: „Românii, popor iubitor de ordine şi plin de încredere în părinteasca priveghere a Maiestăţii voastre, au primit cu supunere noua stare de lucruri. Prea curând însă ei au trebuit să se încredinţeze, că pretutindeni în cercurile conducătoare e încurajată tendinţa de a face, printr-o falsă aplicare a formelor constituţionale iluzorii, drepturile sancţionate de Maiestatea voastră din plină putere monarhică”[37]. Tonul Memorandum-ului este cel al copilului nedreptăţit, şi deci nefericit, care se plânge de brutalitatea fratelui mai mare, de care se va îndepărta dacă tatăl, ca autoritate supremă, nu intervine în favoarea sa: „Maiestatea voastră! Românii şi-au păstrat naţionalitatea în cele mai vechi timpuri şi o vor păstra şi în lupta cu actualul sistem de guvernământ. Lupta aceasta însă îi opreşte în dezvoltarea lor firească, îi umple de amărăciune şi-i înstrăinează din ce în ce mai mult de concetăţenii lor maghiari, care, seduşi şi preocupaţi de idealuri nerealizabile, au pierdut simţământul comunităţii de interese, care leagă popoarele adunate sub ocrotirea Maiestăţii voastre, şi risipesc puterile statului în zadarnice opintiri pentru anihilarea a tot ce nu e maghiar în statul ungar”[38]. Românii ardeleni nu se sfiesc să-l critice, chiar dacă în formule ocolite, pe cel de la care aşteaptă. Sinceritatea apare, însă, în document mai degrabă ca o lipsă de tact decât ca o calitate: „Astăzi, după ce popoarele au fost învrăjbite prin o politică nesocotită şi îndărătnică”, evident cu acceptul şi concursul împăratului, “numai de la firească mijlocire a Maiestăţii Voastre se mai poate aştepta o asemenea schimbare salutară în viaţa noastră comună”[39]. Împăratul trebuie, aşadar, să-şi asume greşelile faţă de supuşii săi români şi să repare stricăciunile întâmplate de la instaurarea dualismului, cu atât mai mult cu cât el este ultima speranţă de salvare a naţiunii române: „Pătrunşi dar de dorul păcii de atâta timp pierdute, îngrijoraţi de soarta

35 *Ibidem*, p.399.
36 *Ibidem*, p.398.
37 *Ibidem*, p.399.
38 *Ibidem*, p.414.
39 *Ibidem*, p.426.

patriei şi plini de încredere în înţelepciunea şi părinteasca solicitudine a Maiestăţii voastre, românii se mângâie cu speranţa că şi de astă dată, ca în atâtea rânduri, se va adeveri tradiţionala lor credinţă, că vindecarea relelor şi liniştea inimii lor tot de la Tron vine în cele din urmă”[40]. Memorandiştii aproape că îi dau împăratului un ultimatum privind reformarea urgentă a monarhiei, sugerându-i o altfel de organizare a statului: „Salutea monarhiei, a patriei noastre mai restrânse, şi chiar a poporului maghiar îndeosebi, cere să se pună capăt acestei stări de lucruri şi să se ia cât mai curând iniţiativa pentru asocierea internă a popoarelor, pentru ca, adunaţi cu iubire şi cu încredere împrejurul Tronului, să emulăm cu toţii întru consolidarea şi fortificarea patriei comune”[41].

II) La 25 de ani de la Compromisul austro-ungar, românii revendicau încă autonomia Transilvaniei, o autonomie de pe urma căreia beneficiaseră prea puţin, dar care în viziunea lor reprezenta singura şansă de emancipare a naţiunii. Memorandum-ul argumentează istoric această tradiţie, de care românii se simt legaţi, ca şi cum Franz Joseph, despre care se spune că ştia toate limbile care se vorbeau în imperiul său, nu cunoştea evoluţia recentă a Marelui său Principat: „Dreptul istoric, întocmai ca dreptul public al Transilvaniei, legile fundamentale, Pragmatica Sancţiune, asigurează autonomia Transilvaniei într-o formă inatacabilă, şi poporul român, mai ales după proclamarea egalei îndreptăţiri de la 1848 şi după dezvoltarea făcută în anii 1863–1865 în dreptul public, avea în acest act preţios suprema garanţie pentru viaţa naţională română pe viitor, şi aspiraţiunile lui naţionale culminau în această autonomie”[42]. Memorandiştii se simţeau obligaţi să reia datele politice care îi avantajau, dar criticarea Compromisului făcut de împărat cu liderii maghiari la 1867 era în termeni diplomatici o ofensă adusă celui din partea căruia aşteptau reforme pentru naţiunea română: „Contra vederilor politice dominate într-un şir de secole, autonomia a fost, prin uniune, nimicită într-o formă injustă, contrară dreptului public şi drepturilor elementelor libere care constituiesc Transilvania şi fără considerare la poziţiunea etnică şi geografică şi la dezvoltarea ei specifică, care toate reclamă cu insistenţă această autonomie”[43]. Conştienţi de importanţa lor numerică în Transilvania, şi mizând probabil pe antipatia tot mai mare care se manifesta la Viena faţă de conducerea de la Budapesta, românii contestau în Memorandum legalitatea unirii Transilvaniei cu Ungaria, folosindu-se chiar de declaraţiile anterioare unirii făcute de Franz Joseph. În acest fel, împăratul apărea nu doar ca o persoană fără cuvânt, ci ca şi un instrument al politicii ungare. Cu această imagine pe care românii o sugerau în Memorandum pare greu de crezut că aceştia şi-ar fi câştigat bunăvoinţa

40 *Ibidem.*
41 *Ibidem*, p.425.
42 *Ibidem*, p.400.
43 *Ibidem.*

monarhului: „Prin acest act, poporul român se simte vătămat în drepturile sale istorice şi naţionale” pentru că „Uniunea s-a enunţat fără participarea românilor într-o formă corespunzătoare cu numărul lor şi cu însemnătatea lor în această ţară, – s-a enunţat într-o Dietă, care, ca atare, îşi avea reprezentanţii săi pe baza legilor electorale din anii 1790-1791 şi a legilor din 1848, adică a legilor din timpul întunecosului feudalism, relativ la care Însăşi Maiestatea voastră v-aţi îndurat a accentua în discursul de Tron de la 15 iunie 1863 următoarele: ‘Acea parte a constituţiunii avitice a Marelui Principat Transilvania, care priveşte compunerea Dietei, s-a schimbat în urma ştergerii excepţionale a nobilimii, a robotelor şi prestaţiunilor urbariale şi în urma statoririi egalităţii de datorii şi drepturi civile pentru toate clasele locuitorilor ţării atât de esenţială, încât o dietă convocată pe baza articolului XI, din anul 1790-1791, prin care ar fi exclusă cea mai mare parte a poporului de la exercitarea drepturilor civice-politice în contra adevăratelor interese ale ţării, nici nu ar putea fi privită ca o atare adevărată reprezentaţiune a poporaţiunii întregi din toată ţara, fără deosebire de stare, de naştere, de naţionalitate şi de religiune, care posedă autoritatea morală neapărat trebuincioasă, pentru că atât trebile de dinlăuntru ale Transilvaniei să le rezolve spre mulţumirea tuturor naţiunilor conlocuitoare în ea, cât şi în privinţa relaţiunilor de drept public ale aceleia către întreaga monarhie să aducă la îndeplinire intenţiunile noastre de părinte de repeţite-ori răspicată’ – iară ‘fiindcă uniunea Transilvaniei cu Ungaria, conclusă în anul 1848, nu s-a înfiinţat niciodată cu deplină putere legală, şi de fapt îndată s-a desfăcut, am lăsat neatinsă încă în deciziunile noastre din 20 octombrie 1860 şi am ordonat numai restaurarea reprezentaţiunii regnicolare a Transilvaniei’. Vătămat se simte, pe de altă parte, poporul român prin această uniune, pentru că prin acel act s-a lucrat la fuziunea fără considerarea legilor ce garantează autonomia acestei ţări”[44]. Împăratul devine astfel responsabil pentru situaţia defavorizată în care se găsesc românii, pentru că el a garantat autonomia principatului şi ‘egala îndreptăţire a naţiunilor’ care locuiesc în Transilvania şi apoi a uitat de legile pe care le-a promulgat şi a trecut în tabăra ‘adversarului’ prin ‘ilegalităţile’ pe care le-a acceptat: „Uniunea şi inaugurarea ei prin art. de lege 43/1868 sunt desconsiderarea făţişă a tuturor drepturilor poporului român ca element, care compune în absolută majoritate vechea Transilvanie, precum şi a tuturor legilor fundamentale, care asigurează autonomia acestui principat, sunt înlăturarea totală a elementului român şi o nedreptate atât din punctul de vedere legislativ şi juridic, cât şi din cel politic”[45].

III) Dacă împăratului i se reproşază indirect că îşi neglijază o parte din responsabilităţi prin ignorarea unui popor care a fost mereu loial tronului, ungurii sunt acuzaţi direct pentru situaţia grea în care se află românii. Acest

44 *Ibidem*, p.400-401.
45 *Ibidem*, p.401.

lait-motiv, ‘ungurii sunt de vină’, apare constant în discursurile românilor, care indiferent de situaţie au nevoie de un ţap ispăşitor, iar perioada post 1967 oferă mai multe motive ca niciodată pentru incriminarea maghiarilor. Memorandum-ul adresat împăratului punctează sistematic vina acestora atât în ceea ce priveşte starea monarhiei, cât şi în ceea ce îi priveşte pe ei: „Ajungând, prin sistemul dualist şi prin uniune, puterea statului în mâinile elementului maghiar, acesta nesocotind interesele comune, generale şi mari ale statului, a urmărit numai asigurarea hegemoniei sale şi unificarea naţională maghiară, şi toate legile create de atunci şi până astăzi, precum şi executarea lor, adeveresc mersul regretabil spre acest povârniş”[46]. După ce disecă Legea electorală, Legea pentru egala îndreptăţire a naţionalităţilor, Legile şcolare, Legea municipală, Legea de presă şi legile agrare, care în mod evident erau discriminatorii pentru românii ardeleni, Memorandum-ul îi arată împăratului faţa neplăcută a Ungariei, atât de discutată în cercurile vieneze, unde se ştia despre raporturile neprietenoase pe care le avea puterea ungară faţă de naţionalităţi: „În Ungaria de astăzi, Maiestatea voastră, păstrarea tradiţiilor noastre dinastice, alipirea către monarhie şi iubirea de neam sunt crime politice reprimate cu asprime, şi nimic mai mult ca procesele de presă intentate contra ziarelor române nu dovedesc că guvernul a ştiut întotdeauna, şi ştie şi astăzi, cât de generală şi de adâncă e nemulţumirea românilor, dar n-a voit să ţie seama de ea, n-a ţinut să restabilească pacea şi buna înţelegere, ci a crezut că este bine şi potrivit cu interesele de rasă ale poporului maghiar, ca să facă toate opintirile spre a nu lăsa să se manifeste nemulţumirea”[47]. Românii îl ceartă pe monarh că „sistemul inaugurat în anii 1866-1868 n-a ţinut seamă de rezoanele de stat” şi de aceea a fost „peste putinţă realizarea dorinţei Maiestăţii voastre de a vedea pe popoarele ce constituiesc statul ungar poliglot ajunse la o mai fericită împreună vieţuire. Din contră, după 25 de ani, spiritele sunt mai învrăjbite ca orişicând şi lupta de rasă a fost organizată cu premeditare”[48]. Memorandum-ul încearcă să-l convingă pe monarh că îşi poate îndrepta greşeala prin care s-a aliat cu ungurii împotriva celorlalte popoare, că sistemul dualist poate fi răsturnat astfel încât naţiunea română să fie repusă în drepturi: „Azi ca totdeauna, convinşi că numai prin o sinceră înfrăţire a popoarelor se poate asigura paşnica dezvoltare a patriei noastre, românii stăruie în dorinţa, ca în formă legală şi prin concursul factorilor competenţi sistemul de guvernare să fie reformat în patria noastră astfel, ca să se asigure drepturile odată câştigate şi să se ţină seamă de interesele legitime ale tuturor popoarelor ce compun statul ungar poliglot”[49]. Românii se iluzionează că prin acest document prin care denunţă politica malefică a Budapestei vor putea schimba lucrurile, trecând cu vederea că maghiarii

46 *Ibidem*.
47 *Ibidem*, p.416.
48 *Ibidem*, p.424.
49 *Ibidem*, p.425.

sunt aliaţii austriecilor într-un imperiu bicefal, în care împăratul are o influenţă tot mai scăzută: „Încercarea de a ajunge la consolidarea statului ungar prin asigurarea dominaţiunii exclusive a poporului maghiar s-a dovedit zadarnică şi după opintiri făcute în timp de un pătrar de secol. Nici prin număr, nici prin cultură, nici prin prudenţă politică, poporul maghiar nu s-a ridicat la destulă superioritate ca să poată conduce afacerile patriei comune fără sprijin din partea celorlalte popoare, ba chiar în luptă cu ele. Ideea de a preface statul maghiar poliglot, prin unificarea naţională a elementelor lui constitutive, într-unul naţional maghiar nu s-a dovedit ca utopie periculoasă. Astfel, actualul stat ungar se prezintă ca o formaţiune, care nu are decât menirea de a susţine dominaţiunea ungară cu orice preţ, ajutând pe maghiari să despoaie pe ceilalţi concetăţeni ai lor şi să facă din roadele muncii săvârşite de alţii un condamnabil lux de aşezăminte naţionale ungare, pe când alţii sunt lipsiţi de cele mai elementare înlesniri în lucrarea lor culturală”[50].

IV) Peisajul politic şi social din Ungaria descris în Memorandum este marcat din loc în loc de potenţiale tulburări care ar putea avea loc ca reacţie la maghiarizarea forţată a regimului de la Budapesta : „din zi în zi, românii tot mai mult au trebuit să să simtă că ei sunt trataţi ca străini în ţara lor, pe care au apărat-o părinţii şi străbunii cu sângele lor şi o s-o apere ei în viitor cu orişicare duşman. Cu cât mai mult străbate simţământul acesta, cu atât mai mult se înăspreşte lupta înfundată spre care sunt împinşi românii”[51]. În opoziţie cu legalismul lor tradiţional, românii îi atrag atenţia împăratului că situaţia naţiunii lor este foarte gravă fiindcă acţiunea guvernului şi a „societăţii maghiare produce în mod firesc o reacţiune, care se manifestă în toate sferele vieţii şi astfel atât monarhia, cât şi patria noastră mai restrânsă e ţinută în continuă frământare. Suntem chibzuiţi, Maiestatea voastră, suntem iubitori de ordine, leali şi îndelung răbdători, dar suntem oameni şi nu se poate să rămânem neatinşi, când în fiecare zi suntem provocaţi, insultaţi fără sfială, loviţi în interesele noastre culturale şi în cele economice, ameninţaţi în existenţa noastră naţională”[52]. Dacă nu face nimic pentru a schimba starea actuală de lucruri din Ungaria, împăratul ar trebui să se teamă de răzvrătirea popoarelor asuprite de puterea budapestană, ameninţarea devenind astfel aproape directă în textul Memorandum-ului: „O politică de stat, care atât în bazele ei, cât şi în scopul ei final e greşită, nu poate să fie decât dezastruoasă atât pentru cei ce stăruie în ea, cât şi pentru patrie şi tron. Diametral opusă trecutului milenar şi negând constituţionalismul liberal şi adevărat, politica aceasta trebuie neapărat să producă o generală nemulţumire, care poate să fie înlăturată şi ascunsă un timp oarecare, dar nu poate să fie înlăturată prin paleative, ce creşte pe

50 *Ibidem.*
51 *Ibidem*, p.408.
52 *Ibidem*, p.418.

înfundate şi devine din zi în zi mai ameninţătoare”[53]. Prin trimiterea Memorandum-ului românii şi-au făcut o datorie de onoare anunţându-l pe împărat despre neregulile din imperiul său şi despre măsurile necesare remedierii lucrurilor, dar textul documentului sugerează şi alte modalităţi mai puţin paşnice pe care naţiunile oprimate ar putea să le adopte în viitor. „Văzând nemulţumirea generală, de care sunt cuprinse toate straturile societăţii, şi greutăţile mari ale timpului, românii au ţinut să caute mângâiere şi îmbărbătare la Maiestatea voastră, făcându-şi datoria de supuşi loiali şi sinceri”[54].

Memorandum-ul nu este un act revendicativ în adevăratul sens al cuvântului, pentru că nu exprimă cu claritate cererile naţiunii române şi nu propune o eventuală strategie de negociere în urma căreia petiţionarii să obţină un minimum din revendicările pe care le au. Documentul înşiră doar cauzele care au dus la marginalizarea politică, economică şi culturală a poporului român din Transilvania, fără să sumarizeze o listă de cereri care să poată fi rezolvată în cadrul constituţional dat. Petiţionarii sugerează că nemulţumirile lor pot fi soluţionate doar prin modificarea cadrului legal al monarhiei, eventual prin transformarea acesteia într-o federaţie – „asocierea internă a popoarelor” – dar nici acest lucru nu este spus explicit. Documentul este o scrisoare prin care românii se plâng împăratului de nedreptăţile care li se întâmplă, încercând să-i câştige acestuia bunăvoinţa, prin tonul filial adoptat, dar făcându-l în acelaşi timp responsabil şi nerecunoscător „faţă de jertfele de avere şi sânge” pe care românii „le-au adus întru gloria Casei Domnitoare şi pentru Monarhie”. Naţiunea română devine astfel victima „hegemoniei maghiare” şi a ingratitudinii monarhului, ‘ceilalţi’ fiind vinovaţi de soarta nefastă care li s-a rezervat.

Tot ceea ce putea face poporul român din Transilvania pentru a ieşi din zona marginală care i-a fost rezervată a făcut deja, fără ca lucrurile să se schimbe în bine pentru ei, fiindcă administraţia ungară refuză participarea românilor la viaţa publică, determinându-i să ia calea exilului. În această situaţie, naţiunea română pare să nu găsească nici o cale de scăpare şi aşteaptă intervenţia monarhului: „Noi, românii, am făcut în timpul celor din urmă câteva deceniii mari opintiri şi am adus jertfe, ca să propagăm cultura în masele poporului şi să scoatem din ele oameni calificaţi pe la înaltele aşezăminte de învăţământ ale Apusului şi sunt azi printre noi mii de oameni cu cultură apuseană, înzestraţi cu diplome în toate ramurile de ştiinţă şi pentru toate specialităţile. Actualii consilieri unguri ai Maiestăţii voastre însă, cunoscând nemulţumirea de care sunt agitaţi românii, se feresc de a

53 *Ibidem*, p.423.
54 *Ibidem*, p.425.

aplica români în funcţiile publice; iar românii cu calificaţiune văzând silinţele guvernului de a înăbuşi aspiraţiunile culturale ale românilor, se văd nevoiţi a se retrage din viaţa publică a patriei lor. Unii dintre dânşii se susţin prin întreprinderi private ori ca advocaţi; iar cei cu desăvârşire mulţi au părăsit patria lor, în care sunt prigoniţi, şi trăiesc azi în alte ţări"[55]. Acţiunea pasivă şi renunţarea la o luptă dată de pe poziţii inegale vor fi armele românilor transilvăneni, care nu înţeleg de ce un popor atât de „pătruns de dorul păcii" şi mereu „îngrijorat de soarta monarhiei" este lăsat de izbelişte după ce s-a dovedit că este „cel mai credincios şi răbdător" din monarhie.

De aceea, pare normal că în conţinutul Memorandum-ului nu există nici o pârghie care, eventual, să forţeze schimbarea lucrurilor. Ameninţările subţiri care apar în text nu au suport în realitate, ele arată doar starea de nemulţumire a popoarelor din Ungaria. Legalismul şi loialismul memorandiştilor exclud o mişcare populară programatică prin care să fie pusă sub tensiune conducerea imperiului. Memorandum-ului îi lipsesc aşadar cele două direcţii necesare unui text protestatar care urmăreşte rezolvarea unor probleme: baza de negociere, susţinută de principiile constituţionale în vigoare, şi instrumentul de 'forţare' a negocierii. În absenţa acestor date, documentul de la 1892 rămâne doar o manifestare a elitei politice româneşti care a atins gradul conştientizării naţionale şi care prin efectele juridice pe care le va avea asupra liderilor memorandişti va coagula această conştientizare la nivelul maselor.

Ideea naţională

Memorandum-ul defineşte pentru prima dată drepturile comunităţii româneşti din Transilvania, făcând abstracţie de 'dreptul său istoric': "Chiar dacă românii n-ar avea nici un trecut istoric şi astfel nici o bază legitimă luată din trecutul milenar al statului pentru pretenţiunile lor, chiar şi numai faptul că ei sunt, voiesc cu toată hotărârea şi pot multe în anumite împrejurări e destul motiv politic spre a determina pe orişicare guvern să ţină seama de interesele lor legitime. Cu atât mai vârtos trebuie să se ţină seama de aceste interese, când ei nu cer decât ca dreptul public al ţării să nu fie dezvoltat contra tradiţiunilor seculare, ca să fie respectate drepturile odată câştigate de dânşii şi să li se asigure, ca unui popor odată recunoscut ca atare, libertatea de dezvoltare"[56]. Cu această definire, intelectualitatea română din Transilvania depăşeşte stadiul primar al dezvoltării naţionale, în care naţiunea se legitima prin vechimea şi permanenţa sa în Ardeal, dreptul istoric va ceda de acum în favoarea celui natural[57]. Inspiraţi de diferite

55 *Ibidem*, p.408.
56 *Ibidem*, p.424.
57 Liviu Maior, *Memorandumul. Filosofia politico-istorică a petiţionarismului românesc*, Cluj-Napoca, Fundaţia Culturală Română, 1992, p.176.

scrieri şi documente politice moderne, memorandiştii susţin pe linia Declaraţiei de Independenţă a americanilor că protestul împotriva unei politici nedrepte nu este doar un drept, ci şi o îndatorire cetăţenească[58]: „Românii însă, oricât de grele ar fi fost timpurile trecute, n-au renunţat niciodată la individualitatea lor naţională, n-au încetat niciodată a pretinde respectarea drepturilor lor de liberă dezvoltare culturală şi au astăzi faţă cu părinţii, bunii şi străbunii lor datoria de a nu contribui la consolidarea unui stat condus cu tendinţa mărturisită de a face peste putinţă orice dezvoltare naţională română în Transilvania şi Ungaria"[59]. Menţionând „suferinţa răbdătoare" în documentul de la 1892, românii se inspiră, din nou, spontan sau programatic, din Declaraţia de independenţă a americanilor, în care se vorbeşte despre faptul că oamenii sunt dispuşi să sufere, cât răul este suportabil[60]. Odată cu Memorandum-ul elita transilvăneană încearcă să recupereze decalajul faţă de mişcările politice occidentale. Astfel, după cum observă Camil Mureşanu, cea mai frecvent citată expresie, în relaţie cu evenimentele Memorandum-ului, este cea rostită de Ioan Raţiu la procesul intentat autorilor documentului: „Existenţa unui popor nu se discută, ci se afirmă". Ideea se regăseşte în textul memoriului, în mai multe pasaje care vorbesc despre „permanenţa afirmării poporului român ca individualitate naţională" sau despre „validitatea individualităţii sale naţionale ca factor de stat"[61]. Memorandiştii ajung la definirea naţiunii atunci când vorbesc despre „păstrarea individualităţii lor naţionale": „În cele mai grele timpuri, ei au conservat limba, datinile şi moravurile contra tuturor uneltirilor făcute spre a-i deznaţionaliza ei nu s-au contopit cu alt popor. Nimic dar, pentru dânşii nu e mai presus de dreptul liberei dezvoltări culturale şi toate pretenţiunile lor naţionale se reduc la principiul asigurării legale a existenţei şi liberei dezvoltări. Orişicare ar fi dar statul în care li se dă această asigurare legală, el dispune de avutul şi de sângele, de toată iubirea lor"[62]. Potrivit unei formulări tautologice, o naţiune este ceea ce crede ea că este o naţiune[63], fiindcă naţiunile nu se bazează pe realităţi, ci pe ceea ce oamenii apreciază ca realităţi. Ele cuprind popoare şi oameni care de-a lungul istoriei s-au nimerit să locuiască împreună, după celebrul dicton că „Naţiunile sunt comunităţi care, pe baza unei erori istorice, cred în originea comună şi care au un duşman comun"[64]. În Memorandum, naţiunea română este definită prin confruntarea faţă de cei care au vrut să o „deznaţionalizeze", în speţă

58 Camil Mureşanu, *Naţiune, naţionalism. Evoluţia naţionalităţilor*, Cluj-Napoca, Fundaţia Culturală Română, 1996, p.103.
59 Corneliu Mihail Lungu (coord), *op. cit.*, p.405.
60 Camil Mureşanu, *op. cit*, p.103.
61 *Ibidem*, p.104.
62 Corneliu Mihail Lungu (coord), *op. cit.*, p.405.
63 Walker Connor, "A Nation is a Nation, is a State, is an Ethnic Group, is a …", în *Ethnic and Racial Studies*, nr. 1, 1978, p.377-400.
64 Urs Altermatt, *op.cit.*, p.37-38.

faţă de statul maghiar care „ignoră individualităţile naţionale, contopesc naţionalităţile într-un corp naţional şi sub masca etnică şi politică a înţelesului limbii maghiare, cu scopul învederat de a pune baza legală a unificării naţiunii maghiare”[65]. Naţionalismul dezvoltat de elita românească din Transilvania se face de la început împotriva „elementului maghiar”, situaţie care va persista şi după ce rolurile vor fi schimbate şi maghiarii vor deveni o minoritate în raport cu românii. Pe de altă parte, Memorandum-ul nu raportează ideea de naţiune la cea de stat, decât în măsura în care contestă unirea Transilvaniei cu Ungaria, dar până la urmă chiar şi această fuziune este acceptată prin formula „orişcare ar fi dar statul” în care românilor să li se asigure „existenţa legală şi libera dezvoltare”. Românii, la fel ca saşii ardeleni, nu au făcut niciodată proiecte de transformare a Transilvaniei în stat, ci au avut mereu vocaţia provinciei. Şi unii, şi ceilalţi se defineau ca supuşi habsburgici, dar cultivau spiritul regional, militând pentru păstrarea propriei identităţi naţionale.

Odată cu formularea Memorandum-ului, intelectualii români din Ardeal au definit ideea de naţiune în sens normativ pe cele două paliere propuse de Ernest Gellner, unul cultural (1) şi celălalt de voluntariat (2)[66].

„1) Doi oameni sunt de aceeaşi naţionalitate dacă şi numai dacă împărtăşesc aceeaşi cultură, unde cultura semnifică pe rând un sistem de semne, idei şi asociaţii, tipuri de comportament şi căi de comunicare.

2) Doi oameni sunt de aceeaşi naţionalitate dacă şi numai dacă se recunosc reciproc ca aparţinând aceleiaşi naţiuni. Cu alte cuvinte, naţiunile fac omul; naţiunile sunt artefactele convingerilor, devotamentelor şi solidarităţilor oamenilor. O categorie puţin numeroasă de persoane (să zicem ocupanţii unui teritoriu dat, sau vorbitorii unei limbi date, de pildă) devine o naţiune dacă şi când membrii categoriei îşi recunosc ferm şi reciproc anumite drepturi şi îndatoriri comune în virtutea apartenenţei lor la aceeaşi comunitate. Faptul că se recunosc reciproc drept tovarăşi de acest fel este ceea ce îi transformă într-o naţiune, şi nu celelalte atribute comune, oricare ar fi ele, care doar separă acea categorie de non-membri”. (Ernest Gellner, Naţiuni şi naţionalism, *trad. Robert Adam, Bucureşti, Antet, 1997, p.17-18)*

---

65 Corneliu Mihail Lungu (coord), *op. cit.*, p.405.
66 Ernest Gellner, *Naţiuni şi naţionalism*, trad. Robert Adam, Bucureşti, Antet, 1997, p.17-18.

Din punct de vedere voluntarist (2), s-ar putea spune că naţiunea română din Transilvania va deveni conştientă de sine abia după ce liderii memorandişti vor fi judecaţi şi masele îşi vor trimite adeziunile şi reprezentanţii pentru a-i susţine pe cei care au conceput şi trimis Memorandum-ul la Viena. Efectul produs de Memorandum va fi mult mai important decât formularea lui. Procesul de conştientizare a naţiunii române din Ardeal ar fi fost, fără îndoială, mult mai lung în absenţa efectelor produse de Memorandum: procesul şi condamnarea liderilor români, acţiuni care vor mobiliza poporul român din Transilvania într-o primă mişcare de proporţii în care acesta devine conştient de drepturile sale şi îşi asumă petiţia trimisă de liderii săi Curţii de la Viena.

RELAŢIA DINTRE ELITE ŞI POPOR ÎN PERIOADA MEMORANDISTĂ

Ignorarea Memorandum-ului de Franz Joseph, respingerea lui de către o parte importantă a elitei naţionale, precum şi comentarea lui de pe poziţii critice în cele mai importante ziare de limbă română din Transilvania sugerează eşecul unei mişcări care nu a fost bine calculată şi care ar fi rămas o simplă petiţie între atâtea altele, dacă guvernul de la Budapesta nu ar fi orchestrat celebrul proces al memorandiştilor în urma căruia liderii români au fost trimişi în detenţie. Istoria este făcută din *endochomena allôs echein*, din 'lucruri ce ar fi putut fi altele'[1]. Soarta Partidului Naţional Român (dizolvat prin ordinul guvernului ungar din 16 iunie 1894) ar fi fost cu siguranţă alta, dacă Memorandul nu ar fi fost dus la Viena, negocierile cu partea ungară ar fi fost mai line şi ar fi putut aduce unele îmbunătăţiri în viaţa politică a românilor ardeleni, şi în cele din urmă poate ar fi fost posibilă chiar o 'reconciliere' între cele două părţi, dacă românii ar fi ales calea parlamentară şi s-ar fi folosit de drepturile individuale garantate de statul maghiar. Memorandiştii au ratat, însă, şi după deschiderea procesului împotriva lor (13 mai 1893) o înţelegere cu puterea ungară, favorizată de preluarea portofoliului de prim ministrul Alexander (Sándor) Wekerle şi de călătoria lui Franz Joseph în comitatul Arad.

În decembrie 1893, Alexander Wekerle l-a invitat pe Ioan Raţiu la Budapesta într-o încercare de remediere a fracturilor de comunicare dintre români şi maghiari. În schimbul renunţării la pretenţia autonomiei Transilvaniei şi a agitaţiei memorandiste, Wekerle le-a propus românilor suspendarea procesului celor implicaţi în Memorandum şi o nouă lege electorală mai favorabilă decât cea aflată în vigoare. Ioan Raţiu a respins, însă, această ofertă, spunând că „nu s-a născut încă acel român care să aibă îndrăsneala să modifice programul partidului" (program care avea ca prim punct autonomia Transilvaniei)[2]. Ioan Raţiu a preferat aura eroică în schimbul negocierilor care ar fi putut schimba, chiar dacă nu într-o formulă revoluţionară, configuraţia parlamentului de la Budapesta printr-o reprezentativitate mai mare a românilor. Exista după trimiterea Memorandum-ului la Tron o breşă în politica ungară care putea fi exploatată de români. Deputatul Hieronymi Károly, care va deveni ministru de interne în cabinetul Wekerle, socotea drept inacceptabile anumite pasaje ale documentului de la 1892: „Încetarea uniunii ardelene, modificarea în sens federalistic a legilor de la 1867, organizarea poporului român şi reprezentarea lui separată pe baze teritoriale: sunt tot pretensiuni, asupra

1 Paul Veyne, *Cum se scrie istoria*, trad. Maria Carpov, Bucureşti, Meridiane, 1999, p.123.

2 Vasile Netea, *Istoria Memorandumului*, Bucureşti, Fundaţia Regele Mihai I, 1947, p.213.

cărora nici nu se discută, şi orice agitare făcută în favorul acestor idei, este trădare de patrie”[3], dar era de acord cu altele: „Sunt însă în Memorandum cereri, care trebuie luate în consideraţiune, pentru că nu se întreabă, că cine le cere, ci că drept e oare ce se spune? Astfel e pretensiunea, ca censul electoral să fie revizuit şi ca cercurile electorale să fie împărţite mai bine, mai cu dreptate. Sunt convins că împărţirea actuală a cercurilor electorale este nedreaptă, neechitabilă, iar censul trebuie revizuit”[4].

Liderii memorandişti nu erau, însă, interesaţi de ‘împăcare’, după cum observa cu reproş şi deputatul Gyula Horváth într-un discurs ţinut la 7 octombrie 1893 în Dieta de la Budapesta: „Este un singur Român care şi-ar fi ridicat glasul atunci când István Tisza le-a oferit dreapta? Fost-a în întregul pacinic comitat al Bihorului cineva, care să fi simţit călduroasa provocare, care pe noi ne-a atins foarte rece, şi să fi răspuns numai cu un cuvânt măcar la această călduroasă provocare, aşa cum se răspunde în mod cinstit aceluia care te salută? Nu, nici un glas nu s-a auzit din partea Românilor”[5].

Refuzând împăcarea propusă în diferite forme de reprezentanţii puterii de la Budapesta, românii au speculat în favoarea propriului triumf, respingând oferte pe care abia peste zece ani vor mai avea ocazia să le negocieze. Cu o tactică bine pusă la punct, însă, clasa politică românească din Transilvania ar fi putut în acest deceniu de retragere nu doar să se întărească şi să câştige experienţă parlamentară, dar să şi obţină de pe poziţii tot mai fortificate diferite concesii.

Memorandiştii erau mult mai ocupaţi în 1893, când autorităţile ungare le-au acordat un *time out*, cu pregătirea procesului şi a maselor, care trebuiau să devină conştiente de martiriul care va urma. Propaganda făcută procesului a avut cu certitudine mai multă greutate decât cea făcută Memorandum-ului propriu-zis. Astfel mult mai mulţi oameni au aflat despre Memorandum prin intermediul campaniei făcute procesului memorandiştilor. După cum povesteşte Vaida Voevod, „noi, tinerimea universitară, am primit însărcinarea ca să pregătim, din bună vreme, o manifestaţie de solidarizare a întregului popor cu memorandiştii. Rolul nostru a fost să cutreierăm satele ţinutului nostru de origine, încurajând pe cei timizi, întărindu-i în credinţă pe cei însufleţiţi şi asigurând prezentarea la Cluj, în ziua procesului, a unei mulţimi cât de impozante de Români”[6]. Pentru atingerea acestui scop, tinerii activişti au lansat un Apel prin care încercau să convingă cât mai multă lume să vină la Cluj în zilele procesului. Manifestul pregătit face apel la mândria naţională: „Să dovedim că suntem conştii despre dreptul nostru ce

3 Discursul ţinut la 3 noiembrie 1892 de Hieronymi Károly în faţa alegătorilor din Jimbolia, în Teodor V. Păcăţian, *Cartea de aur sau Luptele politice naţionale ale românilor de sub coroana ungară*, Vol. VII, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1913, p.555.
4 *Ibidem.*
5 Teodor V. Păcăţian, *op. cit.*, p.635.
6 Vasile Netea, *op. cit.*, p.222.

vreau să ni-l calce în picioare, pentru că numai atunci suntem vrednici de drepturi”[7] şi la mândria de om prin comparaţii cu conotaţii negative: „Cel ce ca un verme fără conştiinţă se târâie, ca un verme va fi călcat”[8]. Cei care primeau Apelul prin care li se cerea solidaritate cu memorandiştii erau somaţi să aleagă: „Procesul Memorandum-ului este o columnă, pe care se va înscrie una din două: energie sau laşitate, conştiinţă sau nepăsare, viaţă sau moarte. Să alegem!”[9]. Victimizarea premeditată a liderilor memorandişti apare şi în scrisoarea pe care i-o trimite Vasile Lucaciu în martie 1894 lui Gheorghe Pop de Băseşti: „numai două luni ne mai despart de dezbaterea ce va avea loc la Cluj. Acest proces al nostru va trebui să aibă un răsunet istoric. Aştept cu nerăbdare procesul şi sunt convins că vom putea arăta din nou tiranilor noştri demnitatea noastră de a sta neclintiţi faţă de orice tentativă sau uneltire a lor. […] Te rog Bade, ai curaj şi insuflă-le şi celorlalţi curaj, căci numai având curaj vom putea atrage simpatia întregii lumi civilizate spre noi”[10]. Strategia memorandiştilor a dat roade, după cum constată T. V. Păcăţian, care numără în perioada 7-24 mai 1894, pe timpul deliberărilor finale ale procesului circa 20.000 de oameni veniţi să-i susţină pe memorandişti: „Pe ziua în care s-a început pertractarea venise mulţime mare de Români la Cluj, mai ales ţărani, de prin toate părţile de ţară, pentru a-şi arăta iubirea şi alipirea faţă de conducătorii, care sunt traşi la răspundere pentru o făptuire săvârşită din încredinţarea obştei româneşti. Şi numărul Românilor, inteligenţi şi ţărani, care veneau la Cluj pentru a-şi manifesta solidaritatea cu membrii comitetului dat în judecată, creştea din zi în zi, astfel că într-o vreme erau peste 20 de mii de Români întruniţi în Cluj”[11]. Dar în afara celor care au venit personal să-i încurajeze pe memorandişti au fost mult mai mulţi cei care au trimis scrisori şi telegrame de susţinere. Din aceste epistole se poate vedea nu doar efectul Memorandum-ului şi glorificarea memorandiştilor, ci şi felul în care oamenii îşi însuşeau acest document post factum.

Solidarizarea cu Memorandum-ul

‘Apelurile’ scrise de trimişii memorandiştilor în localităţile Ardealului au înştiinţat poporul despre proces şi cauzele lui. Între timp, textul Memorandum-ului a devenit şi el cunoscut, iar oamenii sensibilizaţi de propaganda făcută în jurul procesului au început să-şi asume documentul şi chiar să se identifice cu cei care l-au conceput, aşa cum face „Poporul Român gr. cat. din Mănărade” (comit. Alba Inferior) într-o scrisoare datată 6 aprilie

7 *Ibidem.*
8 *Ibidem.*
9 *Ibidem.*
10 *Ibidem*, p.225.
11 Teodor V. Păcăţian, *op. cit.*, p.662.

1894 şi semnată de aproape 100 de persoane : „Memorandu ce s-a înaintat iubitului nostru monarh de comitetul naţional Român s-a înaintat de noi, întregu popor Român, pentru nedreptăţile ce ni se fac de către conducătorii maghiari, şi nu numai Comitetul nostru naţional pe care-l numesc dnii. maghiari nădrăgari, ci şi noi întreg popor Român care portăm iţari nu suntem mulţămiţi”[12] sau într-o alta în care 450 de oameni din Pătrânjeni (comit. Alba Inferior) declară: „Cu condamnaţii noştri aderăm. Lupta voastră e luptă dreaptă, e lupta unui popor nevinovat care-şi pretinde drepturile sale. Dzeu. să vă fie protector, vouă, martiri Români. Ai noştri sunteţi voi […] şi pre voi vă urmăm şi în mâinile voastre punem viaţa noastră”[13]. Liderii mişcării naţionale române din Ardeal câştigă prin popularitatea procesului mai multă încredere decât ar fi avut dacă autorităţile ungare nu i-ar fi trimis în judecată. În multe locuri nu se ştie prea exact ce se întâmplă, după cum rezultă dintr-o depeşă trimisă din Reşiţa: “ori ce aţi făcut până acum pentru viaţa politică naţională a partidei noastre naţionale române din Transilvania, Banat şi Ungaria, care e întreg poporul român din aceste provincii, bine aţi făcut”[14] sau dintr-un anunţ trimis ziarului *Tribuna* de 56 de persoane din Râmeţ: „Noi poporul din Munţii Apuseni – oameni fără de carte care nu avem de unde şti ce s-au întâmplat cu iubiţii noştri conducători, care acum sunt traşi la judecată pentru noi, adică pentru întreg poporul român. Dară noi, cu preoţi şi învăţători care trebuie să lumineze poporul, nu auzim nimica de la dânşii, numai mergând în jos la ţară am auzit de la Unguri care ne întrebau dacă nu am mers la Cluşiu, şi aşa ne-am adus aminte că noi v-am ales de conducători ai noştri”[15]. La fel „poporul Român din comuna Archita, comitetul Odorheiului” a aflat despre procesul memorandiştilor „Citind Foaia poporului în ziua de învierea Domnului şi Mântuitorului Hristos şi aflând dintr-însa despre procesul Memorandumului, şi că se vor judeca 25 din membrii comitetului central ne-am întristat până la suflet”[16].

Salvarea poporului român şi a memorandiştilor se află în mâinile lui Dumnezeu

Procesul memorandiştilor va fi pentru românii ardeleni asemănător crucificării lui Isus Cristos, poate şi din cauza plasării datei procesului în apropierea sărbătorilor pascale. Românii se aşteaptă, astfel, ca mitul biblic să funcţioneze şi în cazul conducătorilor lor, care se sacrifică pe altarul renaşterii naţiunii. Scrisoarea „poporului din Galşa” (Comit. Arad) recunoaşte

12 *Mărturii documentare* (1892-1895). *Adeziunea populară la mişcarea memorandistă*, Bucureşti, Edit. Ştiinţifică, 1996, p.143.
13 *Ibidem*, p.148.
14 *Ibidem*, p.209.
15 *Ibidem*, p.150.
16 *Ibidem*, p.275.

martiriul memorandiştilor: „Mântuitorul Cristos a suferit, a răbdat lovituri, palme, scuipări şi moarte pe cruce; conducătorii neamului românesc sunt pe aceeaşi cale. Mântuitorul Cristos a suferit, dar, oh Doamne! cât de înălţător, cât de triumfător s-a sculat a treia zi din mormânt, zdrobind, sfărâmând lanţurile întunericului şi ale ticăloşiei omeneşti”[17]. Memorandiştii devin sfinţi pentru că ei apară o cauză „dreaptă şi creştinească”, de aceea ei nu au nevoie de apărarea poporului: „Dumnezeul dreptăţii, Dumnezeul luminii e cu noi. El va dispune de sosirea grabnică a învierii neamului românesc, va face să piară duşmanii lui ‘precum piere fumul şi precum se topeşte ceara de faţa focului’, va face, după atâtea jerfe aduse pe altarul cauzei noastre sfinte, să răsară odată soarele dreptăţii şi asupra neamului nostru”[18]. Procesul considerat nedrept de poporul român oferă iluzia sacrificiului cristic, care va duce la schimbări neîntârziate pentru că „Dumnezeu e cu noi!”, iar memorandiştii sunt „Apostoli ai românismului”[19]. Românii nu-şi propun să lupte în adevăratul sens al cuvântului pentru apărarea conducătorilor săi, fiindcă ei cred în mântuirea ce va să vină: „Nu ne vom lepăda ca Petru, nu ne vom lepăda până dincolo de mormânt. Nu vom scoate nici sabia. Lupta-vom spiritualiceşte, uniţi în cugete, uniţi în simţiri, cu sufletul toţi până la unul spre Voi, Martirii noştri, ţintim. Înainte numai, noi v-am încredinţat, gata suntem cu toţii a primi răstignirea, ca astfel falnic să reînviem”[20]. Cu aceste ecouri mişcarea memorandistă primeşte o tentă milenaristă. Românii transformă situaţia disperată în care se află naţiunea lor, prin procesul memorandiştilor, în motive de speranţă. Ei rămân în expectativă aşteptând reînvierea naţiei cu ajutorul forţelor divine, după cum se vede şi din scrisoarea trimisă de plugarii din Valea Someşului: „Curaj, Scumpilor Bărbaţi, aduceţi-vă aminte cum suferinţa lui Hristos au mântuit neamul omenesc din orbia păcatelor, aşa şi suferinţele D-lor. Voastre vor mântui Poporul românesc din robia duşmanului”[21] sau în epistola scrisă de „moţii şi moaţele” din Certege (comit. Turda-Arieş): „Christos pentru predicarea adevărului a fost judecat la moartea crucii de Jidovi, aşa şi voi pentru că aţi arătat lumii adevărul cum inamicii aplică legea şi cearcă a ne nimici, pentru că aţi luptat arătând lumii nedreptăţile ce ni se fac, sunteţi traşi în judecată; precum însă Christos a ieşit învingător biruindu-şi vrăşmaşii, şi voi veţi ieşi învingători, iar poporul român îşi va recâştiga drepturile răpite de pismaşi”[22]. Simpla suferinţă, la care se adaugă sacrificiul conducătorilor şi credinţa poporului, ar putea rezolva situaţia grea a românilor: „Încredinţaţi-vă în Dumnezeu carele

17 *Ibidem*, p.168.
18 *Ibidem*.
19 În scrisoarea trimisă de românii din Hălmagiu, comitatul Arad, în 25 aprilie/7 mai 1894, *Mărturii documentare (1892-1895)*, citat, p.169.
20 În scrisoarea trimisă de repreznta nţii românilor din Zdrapţi, comitatul Hunedoara, în 21 aprilie/3 mai 1894, *Mărturii documentare (1892-1895)*, citat, p.266.
21 *Ibidem*, p.304.
22 *Ibidem*, p.497.

au revărsat asupra popoarelor razele dreptăţii şi libertăţii, prin urmare şi nouă, poporului român de sub Coroana Sfântului Ştefan, ziceţi înainte cu Dumnezeu cu toată încrederea, căci dreptatea are să învingă”[23].

Pentru românii ardeleni, memorandiştii prin sacrificul lor vor aduce la lumină întregul popor asuprit şi vor răzbuna soarta lor nedreaptă întocmai cum Cristos i-a izbăvit pe cei credincioşi. Românii nu găseau o altă modalitate de a interpreta protestul memorandist, viitorul lor mai bun nu putea veni decât de la Dumnezeu, ei nu-şi puteau imagina o altfel de scăpare, eventual una care să vină prin propriul lor protest faţă de o politică neprietenoasă: „Cărturarii şi Fariseii cei din vechime au intrat în Divan ca să judece nevinovăţia personificată, pe ‘Fiul omului’ care propovăduia desrobirea popoarelor, şi după plinirea legii, nici piatră pe piatră n-a rămas din Golgota lor. Voi, ‘fiii românilor’, pentru desrobirea popoarelor sunteţi duşi în divanul modern”[24]. Memorandiştii devin eroii şi martirii unei naţiuni copleşite de temeri şi complexe, pentru care răbdarea este unul din principalele mijloace ale supravieţuirii: „nu deznădăjduiţi în lupta ce o aţi început în numele nostru, căci încrederea pusă în noi şi ajutorul nostru e cu voi! Orice va veni peste noi vom suporta cu răbdare, cu încredere în bunul Dumnezeu şi fără temere de pieire, căci Romănu-i în putere şi Romănu în veci nu piere”[25]. Dacă pentru oamenii simplii răbdarea este o calitate esenţială, pentru conducătorii lor lucrurile se schimbă, ei nu au voie să abandoneze lupta, fiindcă cel care va abdica de la crezul său va fi pe veci blestemat: „Noi Vă iubim, noi nu Vă părăsim, ci pururea Vă vom urma, şi-apoi cine s-ar retrage de pe Câmpul de luptă, ‘de fulgere să piară, de trăznet şi pucioasă”[26]. Acelaşi tip de blestem le este destinat şi maghiarilor de preotul din Pătrânjeni (comit. Alba Infer.): „Foc şi pucioasă asupra îngâmfării hunice ce ţinteşte a ne sugruma vitalitatea, ce ne neagă drepturile şi libertatea cetăţenească. Cu noi să fie Dumnezeu”[27].

Transpunerea biblică a mişcării memorandiste de către spectatorii ei din popor o lipseşte pe aceasta de ‘voinţa generală’ necesară paşilor următori. De altfel strategia liderilor români se opreşte la procesul lor, nu merge mai departe de propria martirizare, de aceea nici adeziunile primite de aceştia nu caută soluţii raţionale, ci se mulţumesc cu atitudinea pasivă a aşteptării mântuirii prin credinţa în Dumnezeu. Cum se vede şi din scrisoarea lui Aureliu Nistor din Ucurişiu (comitatul Bihor), românii trebuie doar să aibă răbdare şi să aştepte momentul în care cei răi vor fi pedepsiţi, iar cei buni răsplătiţi: „Să nu ne temem de miriadele poporului maghiar: căci s-au

23 În scrisoarea trimisă din Hersenii, comitatul Făgăraş (astăzi Hârşeni, jud. Braşov), datată 23 aprilie/5 mai, 1894, *Mărturii documentare (1892-1895)*, citat, p.242.

24 În scrisoarea trimisă de românii din Hurez, comitatul Făgăraş, în 25 aprilie/7mai 1894, *Mărturii documentare (1892-1895)*, citat, p.243.

25 În scrisoarea trimisă de populaţia din Dumitra, comitatul Alba, 29 aprilie/11 mai 1894, *Mărturii documentare (1892-1895)*, citat, p.132.

26 *Ibidem.*

27 *Mărturii documentare (1892-1895),* citat, p.148.

rânduit asupra noastră din toate părţile. Psl. 3, 6. De răbdarea lui Iov am auzit şi sfârşitul Dlui am văzut fiind Dl. milostiv şi îndurat de soarta drepţilor. Iacob, 5, 11. Fericiţi sunt bărbaţii care rabdă ispita, căci lămurindu-se, vor primi cununa vieţii care a făgăduit-o D-zeu celor iubitori de adevăr. Iacob, I, 12. Şi în acea zi va răsplăti Dl. fărădelegea lor şi după răutatea lor îi va pierde pre dânşii. Psl. 93, 23”[28].

Chiar dacă naţiunea română rămâne în expectativă, aşteptând momentul bunăvoinţei divine, totuşi din adeziunile primite de memorandişti se poate contura misiunea cu care poporul îi investeşte pe conducătorii lui: „Mergeţi numai, iluştrii noştri conducători, cu fruntea ridicată! Mergeţi numai pe calea aceasta nu ca acuzaţi ci ca apărătorii drepturilor alor trei milioane de Români. La spatele Vostru stă acest popor şi când Voi veţi fi osândiţi osândit va fi şi El”[29]. Misiunea memorandiştilor devine şi misiunea naţiunii, de aceea conducătorii poporului trebuie să accepte pedeapsa pe care o vor primi în numele celor mulţi: „chiar de veţi căpăta jertfa osândei nemeritate suntem şi noi osândiţi, căci voi nu principiile voastre, ci necazurile, principiile şi suferinţele noastre, care ca o lepră au căzut asupra noastră din partea răuvoitorilor neamului nostru. Le-aţi dezvoltat în memorandum, pentru carele staţi astăzi înaintea tribunalului din Cluş; fiţi mândri, căci sfânta cauză pentru care luptaţi şi Dumnezeul Gintelor va ajuta cauzei noastre şi ne va înmulţi ca stelele cerului şi ca nisipul mai mult ca pre cei ce ne asupresc pre noi”[30]. În numele misiunii pe care trebuie să o îndeplinească memorandiştii nu au voie să dea înapoi sau să se teamă pentru ei işişi câtă vreme naţiunea şi-a pus speranţa în ei: „Apostoli ai dreptăţii! Luceferi ai românismului! Inimile noastre, ale tuturora sunt cu Voi. Înainte fără şovăire! Nici procurorii, nici temniţele Vaţului, Seghedinului etc., nici chiar Golgota românismului nu ne vor despărţi de Voi scumpi conducători ai noştri, nici ne vor zdruncina credinţa în triumful dreptăţii şi al libertăţii”[31].

Românii – victimele ungurilor

Prin contrast cu românii, care apar în epistolele trimise în semn de solidaritate cu memorandiştii ca un popor martirizat şi chinuit, ungurii sunt cei răi, sunt duşmanii, un „popor fanatizat fără de nobleţe”[32], cu guvernări

28 *Ibidem*, p.175.

29 În scrisoarea trimisă de românii din Bata, comitatul Caraş-Severin, din 24 aprilie/6 mai 1894, *Mărturii documentare (1892-1895),* citat, p.191.

30 În scrisoarea trimisă de locuitorii din Bănia, comitatul Caraş-Severin, 25 aprilie/7mai 1894, *Mărturii documentare (1892-1895)*, citat, p.192.

31 În scrisoarea trimisă de românii din Ciucea, comitatul Cojocna-Cluj, 26 aprilie/8 mai 1894, *Mărturii documentare (1892-1895)*, citat, p.217-218.

32 În scrisoarea trimisă de Aureliu Nistor din Ucuriş, comitatul Bihor, datată 20 aprilie/2 mai 1894, în *Mărturii documentare (1892-1895)*, citat, p.174.

despotice „unite în ale şovinistei societăţi maghiare”[33] care vor să-i supună pe românii atât de „paşnici” şi „blânzi”, dar „apăsaţi şi atacaţi în drepturile cele mai naturale”[34], pentru că „Poporul Român care veacuri de-a rândul mai mult a luptat pentru limbă decât [pentru] viaţa sa, precum o mărturiseşte istoria trecutului, de la inaugurarea nefericitei ere a falsului constituţionalism unguresc, au avut să îndure cele mai sălbatice atacuri şi atentate asupra moştenirii sale celei mai scumpe, asupra limbei, a obiceiurilor şi a credinţei sale strămoşeşti”[35]. Ungurii sunt „puternicii zilei”, care „în orbia şovinismului lor şi-au pierdut şi cel din urmă cumpăt şi au dat şi cel din urmă atac desperat, hotărând tragerea în judecată a poporului românesc”[36].

Imaginea maghiarilor în epistolele românilor din perioada procesului memorandist este formată din stereotipuri, comunitatea maghiarilor devine comunitatea duşmană, nu apar nici un fel de diferenţe între clasa conducătoare şi oamenii simplii, ungurii sunt cei care le fac rău românilor, sunt „barbarii asiatici” care “nu vor izbuti a nimici pre reprezentanţii eroicei ginte latine în a căror vine curge sângele unui Traian, Iancu, Horea, Cloşca şi Crişan”[37]. Antecedentele eroice ale românilor sunt avantaje pe care liderii memorandişti ar trebui să le ia serios în calcul, mai cu seamă când au de-a face cu o naţiune care nu se ridică la acelaşi nivel de eroism. Prejudecăţile şi stereotipiile funcţionează în sens dublu: noi suntem buni, drepţi, eroi, iar ceilalţi sunt răi, necivilizaţi, nedrepţi, de aceea Dumnezeu va fi cu ‘noi’, pedepsindu-i pe ‘ceilalţi’: „nu avem cuvinte destule cu care să putem caracteriza pre şovinismul care a avut neruşinata cutezanţă a vă trage în judecată pentru descoperirea făcută prin acest memorand înaintea capului suprem al statului şi înaintea lumei civilizate, despre suferinţele naţiunei noastre din partea împilatorilor noştri seculari. […] precum au răsărit creştinilor prin Cristos din mormânt viaţa eternă, aşa din groapa în care va fi aruncat partidul naţional pentru acest memorand va izvorî pentru toţi românii libertatea naţională”[38]. Românii încearcă să evadeze din situaţia lor marginalizată, prezentându-se superiori ‘duşmanului’ şi conturând-i acestuia o imagine cât mai negativă, astfel memorandiştii sunt apărătorii limbii, iar ungurii uzurpatorii barbari: „Acolo, unde Voi ca falnici stejari staţi

33 *Ibidem.*
34 în scrisoarea parohului ortodox Zaharia Ganea, trimisă în numele comunităţii din Ferihaz, comitatul Târnava Mare (azi Ighişu Nou, comuna Bârghiş, jud. Sibiu), 25 aprilie/7 mai, *Mărturii documentare (1892-1895)*, citat, p.360.
35 În scrisoarea semnată de 350 de oameni din localităţile Morlaca, Molosig, Muierău şi Secuieu, comitatul Cojocna-Cluj, *Mărturii documentare (1892-1895),* citat, p.229.
36 În scrisoarea semnată de 80 de persoane din Coşlariu, comitatul Alba Inferioară, 26 mai/8 aprilie 1894, *Mărturii documentare (1892-1895)*, *op. cit.*, p.129.
37 În scrisoarea semnată de Dr. Ciato şi Dr. Moldovan, trimisă din Gerasdorf, comitat Alba Infer. (azi Ungureni, comuna Roşia de Secaş, jud. Alba), 27 aprilie/9 mai 1894, *Mărturii documentare (1892-1895),* citat, p.139.
38 În scrisoarea semnată de 75 de locuitori din Araneag, comitatul Arad, 23 aprilie/5 mai 1894, *Mărturii documentare (1892-1895*), citat, p.163.

pre banca barbarismului asiatic, acolo voieşte a ne răpi dulcea noastră limbă moştenită de la strămoşii noştri cari şi-au vărsat sângele numai ca să o poată apăra contra atacurilor duşmane cari zi de zi năvălesc asupra ei prin uneltiri viclene şi intrigă. Acolo voiesc ei în oarba lor trufie – proprie numai urmaşilor lui Atila – a ne maghiariza sau a ne nimici totalminte din străbunele noastre moşii moştenite de la un Traian vestit, morţi numai o dăm, vii nicicodată”[39]. Românii se miră că ungurilor „o viaţă de o mie de ani nu le-a fost de ajuns să ne cunoască, nici inima noastră frăţească, nici meritele noastre istorice pentru monarhie, pentru Ungaria şi pentru Europa, ci dându-se pradă şovinismului atentează la limba şi la cultura noastră românească, la ceea ce odată cu capul nu ne învoim”[40].

Din scrisorile românilor ardeleni adresate liderilor memorandişti se observă nu doar etnocentrismul, specific acelei perioade, accentuat de reformele naţionaliste ale statului ungar, sau opoziţia ‘bine’–‘rău’ în care erau văzute relaţiile cu maghiarii, ci şi o siguranţă tot mai mare de sine a oamenilor care vorbesc despre drepturile lor naţionale, pentru care, însă, nu sunt dispuşi să lupte, preferând să se roage unui Dumenezu care îşi va întoarce faţa şi spre ei: „Viaţa românească şi cultura românească în provinciile noastre, ce le locuim de 1800 de ani, şi spre realizarea cărora rugăciunile noastre le înălţăm cu pietate cătră marele şi puternicul geniu al gintei latine, şi cu el împreună cătră D-zeul etern al popoarelor”[41].

Perioada memorandistă a însemnat o apropiere între ‘elite’ şi ‘popor’. Propaganda făcută procesului în toate ziarele de limbă română din Ungaria, apelurile întocmite de intelectuali şi călătoriile acestora în satele cu majoritate românească au determinat masele să se asocieze, chiar dacă nu direct, mişcării elitelor. Oamenii au devenit conştienţi că reprezintă o comunitate, că au anumite drepturi şi că acestea trebuie mereu cerute. După cum rezultă din scrisorile de solidarizare, masele şi-au asumat revendicările liderilor români, dar considerau că misiunea de luptător este doar a conducătorilor lor, deveniţi „apostoli” şi „martiri” ai naţiunii: „Ni-e foarte bine cunoscut la toţi că iubiţii noştri membri ai comitetului naţional, cari or dus memorandul la Viena, au împlinit dorinţa şi voinţa poporului întreg, şi pentru care a lor faptă nobilă mai avea-vor cu Scile şi Caribde de a se lupta. Şi vă strigăm din adâncul sufletului nostru, înainte numai, pre calea ce-aţi apucat-o, făr de şovăire, căci aurul prin focul cel ferbinte se probează şi cel care fuge de umbra de duşman, nu-i vrednic a se numi român”[42]. Odată cu mişcarea memorandistă românii înţeleg că doar organizaţi pot rezista

39 În scrisoarea semnată de 65 de locuitori din Hăşmaşu Român, comitatul Turda-Arieş, 23 aprilie/5 mai 1894, în *Mărturii documentare (1892-1895)*, citat, p.408.
40 În scrisoarea semnată de 50 de români din Reşiţa, comitatul Caraş-Sevrin, 25 aprilie/7 mai 1894, *Mărturii documentare (1892-1895),* citat, p.209.
41 *Ibidem.*
42 În scrisoarea semnată de 120 de locuitori din Iladia (azi Ilidia, comuna Ciclova Română, jud. Caraş-Severin), comitatul Caraş-Severin, 24 aprilie/6 mai 1894, *Mărturii documentare (1892-1895)*, citat, p.203.

presiunilor maghiare din epocă: „scumpilor noştri fruntaşi, vă zicem în numele lui D-zeu, în numele scumpei noastre nenorocite naţiuni, nu ne părăsiţi în aceste grele timpuri, căci noi vă asigurăm de toată iubirea şi recunoştinţa noastră, de tot sprijinul"[43]. Solidaritatea pe care şi-o exprimă cei mai mulţi români este, însă, una mai degrabă spirituală, chiar dacă pe parcursul procesului au mers la Cluj în jur de 20 000 de oameni pentru a demonstra că Memorandum-ul este şi al lor. 'Conştientizarea' care are loc în perioada memorandistă nu pune în mişcare poporul, care nu are mijloacele necesare intrării în lupta propriu-zisă după cum mărturiseşte şi scrisoarea celor din Zdrapţi, comitatul Hunedoara: „Partea cea mai mare nu poate veni luni la Golgota Clujului, oprindu-ne depărtarea şi starea mizeră care ne-au croit-o duşmanii"[44]. Solidarizarea cu mişcarea memorandistă şi gradul de conştientizare a poporului român din Transilvania se va contabiliza istoric, dar nu va ameninţa în nici un fel sistemul politic ungar şi nici nu va aduce schimbări favorabile românilor.

43 În scrisoarea celor 97 de plugari români din Cârţa Săsească (azi Cârţa, jud. Sibiu), comitatul Făgăraş, 1/13 mai 1894, *Mărturii documentare (1892-1895)*, citat, p.237.
44 *Ibidem*, p.266.

PERCEPŢIA DE MARGINE ÎN DISCURSURILE ELITEI ROMÂNEŞTI DIN TRANSILVANIA

În toate încercările şi acţiunile lor politice, românii ardeleni îşi plâng marginalitatea. Acesta este punctul de plecare pentru orice întreprindere cu oarecare anvergură sau chiar o terapie pentru ieşirea din frustrare. Imposibila evadare din situaţia periferică în care se află va produce la românii ardeleni mitul salvatorului, al ţapului ispăşitor, şi va scoate în evidenţă complexul de superioritate pe care şi-l construiesc românii ardeleni la sfârşitul secolului al XIX-lea.

Mitul salvatorului sau împăratul ca reprezentant al centrului în imaginarul colectiv

Împăratul habsburgilor apare în momentele cheie ale dezvoltării naţiunii române din Transilvania ca instanţa supremă, singura care îi poate ajuta pe români în lupta pentru emancipare naţională. După integrarea Principatului, în 1691, Curtea de la Viena, sensibilizată de experienţele sale cu nesupusa nobilime maghiară, a căutat după posibilităţi să-şi extindă autoritatea în Transilvania, fără a provoca rezistenţa celor trei naţiuni politice, printr-o lezare deschisă a ordinii tradiţionale. Integrarea elementului românesc neprivilegiat, situat în afara instituţiei stărilor politice, în conceptul de politică religioasă şi de stat a Vienei, apărea oamenilor de stat ai curţii imperiale absolutiste drept calea indirectă potrivită spre a-şi atinge scopul. Pentru români, însă, impulsurile venind de la Viena, au însemnat, după cum notează Mathias Bernath, începuturile unei noi epoci, pentru că în următoarele decenii starea socială a acestora s-a schimbat radical[1]. Încorporarea Principatului în monarhia habsburgică în ultimele două decenii ale secolului al XVII-lea a dus de asemenea la schimbări cu profunde consecinţe în ceea ce priveşte condiţia preoţilor români şi a contribuit la deşteptarea unei conştiinţe istorice româneşti. Curtea de la Viena prin emisarii săi iezuiţi a oferit ierarhiei ortodoxe şi clerului de parohie toate drepturile şi privilegiile de care se bucurau confraţii lor romano-catolici; cu alte cuvinte le-a promis că vor pune capăt stării lor de toleraţi şi că vor fi primiţi în stări în schimbul acceptării unirii bisericeşti cu Roma[2]. Unirea, chiar dacă nu a fost deplină, s-a dovedit un punct de cotitură în dezvoltarea românilor[3], nu aşa de mult în

1 Mathias Bernath, *Habsburgii şi începuturile formării naţiunii române,* trad. Marionela Wolf, Cluj-Napoca, Dacia, 1994, p.26.

2 Keith Hitchins, *Ortodoxie şi naţionalitate. Andrei Şaguna şi românii din Transilvania*, 1846-1873, trad. Aurel Jivi, Bucureşti, Univers Enciclopedic, 1995, p.22.

3 În schimbul recunoaşterii Papei de la Roma drept cap necontestat al Bisericii creştine şi al acceptării câtorva modeste schimbări în doctrină, împăratul Leopold I (1657-1705) a dat două diplome, în 1699 şi 1701, acordând aceleaşi drepturi şi aceleaşi

aplicarea ei strict religioasă, cât mai ales prin consecinţele ei culturale şi politice de lungă durată, în primul rând pentru că ea a pus bazele mişcării politice româneşti în Transilvania[4]. Extinderea în anii 60 ai secolului al XVIII-lea a graniţei cezaro-crăieşti prin înfiinţarea celor două regimente româneşti de infanterie şi a celui de dragoni (cu o viaţă foarte scurtă), considerate un eşec asincron în epocă[5], va avea consecinţe sociale şi politice însemnate pentru români, care în acest fel dobândesc pentru prima dată o conştiinţă comună, dar şi posibilitatea, pe care nu o aveau până atunci, de a poseda pământ şi nivelul primar al egalităţii sociale cu ceilalţi locuitori ai ţării[6]. Dincolo de povara legată de militarizare, iobagii români şi-au dat seama de şansa pe care le-o oferea împărăteasa Maria Teresa şi de îmbunătăţirea categorică a existenţei lor sociale. Pe de altă parte, Consiliul Aulic de Război de la Viena şi reprezentanţii săi în zonele graniţei militarizate au insistat ca stările existente printre români să fie îmbunătăţite şi această etnie să fie mai puternic atrasă în viaţa politică. În acelaşi timp acest curs pro-românesc a fost, aşa cum observă istoricul Bernath, o emanaţie a ideilor de reformă care vizau protejarea grupurilor de populaţie situate în afara stărilor politice şi sociale, defavorizate în cadrul Coroanei Sf. Ştefan, spre a slăbi stările ungare şi a accelera întărirea statului centralizat şi luminat al autorităţii publice[7].

Indiferent de scopul pe care l-a avut Viena prin unirea religioasă sau prin înfiinţarea detaşamentelor româneşti de graniţă, urmările acestor intervenţii au fost favorabile românilor, iar aceştia au văzut în împăratul habsburgic apărătorul şi salvatorul naţiunii lor. Formarea mitului s-a făcut, însă, în sens dublu, dinspre români către împăratul care s-a dovedit grijuliu cu ei, dar şi dinspre împărat către supuşii săi, cu intenţia de a avea cât mai multă popularitate şi de a-i câştiga de partea lui, pentru a închega patriotismul dinastic atât de necesar supravieţuirii unui stat supranaţional, care se voia federativ, dar care era supercentralizat. Habsburgii au avut timpul necesar în cei aproape o mie de ani, cât a durat dinastia lor, să creeze tradiţii şi să genereze mituri. Unul dintre miturile preferate de români este cel al orginii romane a Casei de Habsburg. La începutul secolului al XIV-lea a apărut legenda conform căreia Habsburgii se trăgeau dintr-o familie de patricieni romani, Colonna; aceştia la rândul lor susţineau că se trag, prin intermediul conţilor de Tusculum, din *gens Iulia* şi, în consecinţă, din Iuliu

privilegii de care se bucura clerul romano-catolic, inclusiv scutirea de obligaţiile în muncă şi de dijmă faţă de moşier. Noua Biserică Unită a luat fiinţă atunci când episcopul Atanasie a întrerupt în mod oficial legăturile sale cu Mitropolia Ungrovlahiei de la Bucureşti şi când, la 25 martie 1701, a fost uns episcop al noii biserici.

4 Keith Hitchins, *op. cit.,* p.22.

5 Mathias Bernath explică în *op. cit,* p.169, că transplantarea sistemului întemeiat pe premise sociale şi militare seculare ale graniţei cezaro-crăieşti din Croaţia şi Slavonia în Transilvania va fi ineficientă şi depăşită din punct de vedere fiscal şi militar.

6 Mathias Bernath, *op. cit*, p.173-174.

7 *Ibidem*, p.175-176.

Cezar. Habsburgii au crezut până spre 1450 în această legendă care le justifica şi le întărea pretenţia la tronul germanic pe vremea când erau ţinuţi la distanţă de el de către Casa de Luxemburg. În secolul următor apare o altă teorie, conform căreia Habsburgii s-ar trage din Pierleoni, conţi de Aventin, şi, prin intermediul acestora, din ginta Aniciilor. Această nouă legendă avea avantajul de a demonstra 'sfinţenia' Habsburgilor, pentru că Papa Sfântul Grigorie cel Mare (590-604) şi Sfântul Benedict, întemeietorul ordinului monahal care-i poartă numele, făceau parte din aceeaşi familie. A urmat o altă legendă prin care Habsburgii coborau pe linia carolingiană, având strămoşi franci şi trăgându-se chiar din troieni. Prin această orgine împăratul Maximilian I îşi va justifica expansiunea în Europa Occidentală. Nici această legendă şi nici cea prin care Habsburgii au vrut să demonstreze în secolul al XVII-lea că ar proveni din ducii de Alsacia nu au putut fi, însă, verificate[8], dar fiecare dintre ele a folosit la momentul oportun scopurilor politice ale Casei de Habsburg, propagându-se în discursul oficial, impregnându-se în conştiinţa colectivă cu tonalitatea afectivă a lucrurilor vechi. Fiecare din aceste legende a justificat nevoia de universalitate a imperiului: primele două filiaţii accentuau ideea romanităţii, în vreme ce originile france explicau cealaltă calitate, de împăraţi ai seminţiilor germanice[9]. În sens invers, dacă împăraţii de la Viena erau percepuţi ca *augusti* şi *caesari*, rezultă că cel puţin o parte din supuşii lor s-ar putea considera romani, iar în cazul românilor se putea evoca o ascendenţă romană demonstrabilă[10]. În planul mentalităţii colective s-a produs o oarecare apropiere, pe care curtea vieneză a alimentat-o, mai cu seamă în perioada lui Iosif al II-lea, care în timpul vizitelor sale în zonele grănicereşti româneşti din Transilvania îi numea pe grănicerii năsăudeni romulizi, salutându-i cu formula „Virtus Romana rediviva" sau „Salve parvi Romuli nepos". În acest fel împăratul recunoaşte 'elementele romanităţii', legitimându-le prin invocare[11].

Mentalul colectiv a fost mereu alimentat şi pregătit pentru construirea mitului bunului împărat, de aceea în Imperiul Habsburgic revoluţia vieneză şi celelalte mişcări din perioada paşoptistă nu au pus sub semnul întrebării persoana împăratului şi nimeni nu s-a gândit să ceară înlăturarea lui şi să propună instaurarea republicii. Dimpotrivă, masele populare l-au sprijinit pe monarh, cu sau fără voia lui, împotriva nobililor, cum a fost cazul ţăranilor galiţieni care s-au răsculat la 1846 împotriva regimului social şi au măcelărit aproximativ 1000 de nobili, ţăranii având convingerea că împăratul a ordonat această măsură extremă. Autorităţile habsburgice, însă, păreau să nu

8 Jean Bérenger, *Istoria Imperiului Habsburgilor, 1273-1918*, Bucureşti, Teora, 2000, p.21.

9 Toader Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală şi mentalităţi colective*, Cluj-Napoca, Dacia, 2001, p.327-328.

10 *Ibidem*, p.328.

11 Liviu Maior, *1848–1849. Români şi unguri în revoluţie*, Bucureşti, Edit. Enciclopedică, 1998, p.31.

fie la curent cu aceste zvonuri, dar este o certitudine că ţăranii galiţieni au sprijinit curtea vieneză împotriva nobilimii locale interesate de libertatea şi independenţa Poloniei, împărţită atunci între Rusia, Prusia şi Austria[12].

Mesajul elitei şi receptarea lui de către mase

Românii ardeleni s-au comportat asemănător, ei au sprijinit contrarevoluţia, coalizându-se împotriva revoluţiei ungare cu program liberal, percepută de ei ca antiimperială. Această coalizare se face pe fondul unirii Transilvaniei cu Ungaria, unire legiferată de Dieta de la Cluj, fără consimţământul românilor. Ţăranii români şi unguri nu ştiau prea exact ce înseamnă acest lucru, după cum rezultă din diversele documente publicate până acum[13], dar erau sensibili la mesajele elitelor, care îi îndemnau să jure credinţă împăratului, pentru că doar de la acesta puteau aştepta o viaţă mai bună; îndemnul era adresat în aceeaşi măsură ungurilor şi saşilor de către Simion Bărnuţiu: „Noi am jurat credinţă împăratului Austriei şi Casei Austriece, naţiunii noastre şi naţiunilor cu noi în Transilvania conlocuitoare, şi vă provocăm să faceţi şi voi asemenea, cu cuvântul şi cu fapta"[14]. Mai

12 *Ibidem*, p.35.

13 *Procese politice antiromâneşti care au zguduit Transilvania în toamna anului 1848*, ed. îngrijită de Ioan Chindriş şi Gelu Neamţu, Viitorul Românesc, Bucureşti, 1995; *Revoluţia de la 1848 în Transilvania, Ancheta Kozma din Munţii Apuseni*, coord. Gelu Neamţu, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, Fundaţia Culturală Română, 1998; Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date şi mărturii*, Bucureşti, 1982; Silviu Dragomir, *Studii şi documente privitoare la revoluţia românilor din Transilvania în anii 1848-1849,* vol. I, Cluj–Sibiu, 1944; vol. II, Cluj-Sibiu, 1944; vol. III, Cluj, 1946; Silviu Dragomir, *Ioan Buteanu, prefectul Zarandului în anii 1848-1849*, Bucureşti, 1928; Silviu Dragomir, „Din corespondenţa dascălilor ardeleni în anul 1848", în vol. *Omagiu lui Ioan Bianu*, Bucureşti, 1927; Silviu Dragomir, *Avram Iancu*, Cluj-Napoca, Dacia, 1998; Generalul Radu Rosetti, „Un episod din anii 1848-49 în Transilvania. Apărarea Munţilor Apuseni în primăvara şi vara anului 1849", în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj*, IV, 1926-1927; Nicolae Bocşan, Valeriu Leu, *Memorialistica revoluţiei de la 1848 în Transilvania*, Cluj-Napoca, Dacia, 1988; *Mişcarea naţională a românilor din Transilvania între 1849–1918, Documente*, vol. I, coord. Simion Retegan, Cluj-Napoca, Fundaţia Culturală Română, 1996; George Bariţiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei de două sute de ani din urmă*, Sibiu, 1890; *Documente privind revoluţia de la 1848 în Ţările Române*, C. Transilvania, coord. Ştefan Pascu, Victor Chereştiu, vol. I, 1977; vol. II, 1978; vol. III, 1982; vol. IV, 1988; vol.V, 1992; vol. VI, 1998, Bucureşti, *Academia Română*; Victor Chereştiu, *Adunarea naţională de la Blaj*, Bucureşti, 1966; Teodor V. Păcăţian, *Cartea de aur sau luptele politico-naţionale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. I, Sibiu, 1904; Alexandru Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, tom. II, Viena, 1852; Mircea Păcurariu, *Revoluţia românească din Transilvania şi Banat în anii 1848-1849. Contribuţia bisericii*, Sibiu, 1995.

14 Simion Bărnuţiu, *Suveranitate naţională şi integrare europeană*, culegere de texte îngrijită de Ioan Chindriş, Cluj-Napoca, 1999, p.114.

mulţi ţărani unguri au depus şi ei jurământ, după cum rezultă dintr-o scrisoare trimisă de preotul greco-catolic Ioan Pop fiului său Alexandru Papiu Ilarian: „Duminecă, venind la biserică tot satul, şi mai mulţi unguri iobagi, m-au provocat ca să depun şi cu ei jurământul din Câmpul Libertăţii. Aşa depuseră jurământul cu toţii, până şi ungurii, neîndemnându-i nimene [...] Au jurat asupra mea vreo 25 de oameni, mai cu seamă unguri iobagi, şi ieşi că eu am învăţat pe popor să fie cu credinţă neclintită către Împărat, şi robotele după Adunarea de la Blaş, până ce cât de curând se vor şterge, încă mai cu acurateţă să le împlinească ca până acum"[15]. Încercând să explice de ce enoriaşii săi au jurat cu preotul român, reverendul Bihari József, preot reformat, declară când este anchetat că i-a atenţionat pe maghiari să nu meargă la adunările românilor, „să rămână supuşi şi să se bizuie pe mine, căci nici eu nu voi întârzia să fac ceea ce văd a fi potrivit spre binele lor. În ciuda acestei mustrări a mele, vreo 40 s-au dus totuşi la preotul român, ceea ce înţelegând eu, l-am trimis pe curatorul bisericesc Kis István ca, fiind între ei, să-mi raporteze ce fac ei acolo şi în acest fel m-am informat despre aceea că acolo au făgăduit preotului român că vor fi una cu românii şi că ţin cu regele nostru Ferdinand V. Care ar putea fi scopul acestei dorinţe de a se uni, nu-mi pot da seama"[16]. Unii ţărani unguri credeau că prin mobilizarea românilor şi promisiunile pe care le făceau preoţii şi învăţătorii acestora li se va îmbunătăţi şi lor situaţia şi de aceea au subscris jurământului faţă de împărat. Soţia lui Szantó János István, anchetată în procesul preotului greco-catolic Ioan Popa, povesteşte că "după vecernie, când românii au jurat cu popa lor în faţa bisericii, ne-am dus vreo 30 de oameni dintre unguri la popa român, unde popa român ne-a îndemnat să nu credem ce vorbesc preotul nostru [...] şi să nu ţină nimeni cu domnii, cu nici un chip să nu se alăture uniunii, ci să ţină cu ei, întâmple-se ce s-o întâmpla. Aici la noi este foarte convins poporul că eliberarea trebuie să o mulţumească preotului român şi fiului său, cel din urmă ar fi căpătat de la Majestatea sa Ferdinand şi crucea de aur"[17]. Ceremonia jurământului făcut de ungurii şi românii din Budiul de Câmpie este descrisă de vătaful de câmp, Gergely Sikó: „după slujba dumnezeiască au scos o masă afară în faţa bisericii, a pus pe ea Biblia şi crucea, a scos o foaie în care erau anume articole [...] şi [preotul] a grăit mulţimii ce se afla de faţă: „cele ce se vor citi odată cu acest jurământ sunt de folos românilor, ungurilor şi tuturor oamenilor, ba încă şi secuilor". Curatorul ţinea un steag, care era în trei culori: roşu, alb şi albastru şi avea pe mijloc şi ceva scris, şi astfel poporul, cu capul descoperit, cu faţa spre soare, a ridicat degetele şi a jurat. În forma jurământului era: să nu ţină cu domnii şi nici un chip să nu facă uniune cu Ţara Ungurească, ci odată cu

15 *Procese politice care au zguduit Transilvania în toamna anului 1848,* coord. Ioan Chindriş, Gelu Neamţu, Bucureşti, Viitorul Românesc, 1995, p.41-42.

16 *Ibidem*, p.51.

17 *Ibidem*, p.58.

capul să ţină numai cu Ferdinand, de care ungurii s-au dezlipit şi şi-au ales un rege cu numele István"[18].

Loialitatea dinastică exprimată prin ceremonia jurământului a fost o modalitate simplă de a-i convinge pe ţăranii români să se împotrivească unirii cu Ungaria. În acest fel ei se declarau împotriva unirii pe motiv că ungurii l-ar fi alungat pe împărat şi în locul lui au ales un rege pe nume István sau Pista. „Când încă a fost armata prima dată aici popa i-a îndemnat pe oameni să nu primească unirea, ci să ţină cu românii şi cu împăratul, nu cu ungurii care au un rege numit Pista" declară vizitiul János Czakó[19]. István era, însă, Ştefan, fratele împăratului, numit palatin al Ungariei, dar nimeni nu le-a explicat ţăranilor că István era traducerea în maghiară a numelui acestuia[20]. Liderii românilor au părut chiar că profită de această încurcătură, cu atât mai mult cu cât nu de puţine ori s-a vorbit şi despre un rege calvin, în persoana lui Ludovic Kossuth. După mărturisirea lui Samuel Neumer, miner din Roşia Montană, „preotul Simion Balint a povăţuit poporul român ca să fie fidel împăratului, de parcă alţii nu ar dori să fie tot atât de devotaţi ca şi ei [şi] i-a auzit pe români afirmând că ungurii vor să-şi aleagă un rege calvin"[21]. Înlocuirea împăratului catolic cu un rege calvin era un motiv serios pentru ţăranii români să se coalizeze împotriva maghiarilor. Colportarea zvonurilor de acest fel părea coordonată, fiindcă apare adesea în documentele vremii cu scopul de a-i mobiliza pe români împotriva ungurilor. Această mobilizare era favorabilă curţii vieneze şi a fost adoptată de liderii mişcării româneşti ca modalitate de luptă împotriva alipirii Transilvaniei la Ungaria. În acest fel românii deveneau din nou instrumentum regni, iar motivul bunului împărat era vehicolul prin care ţăranii erau mobilizaţi împotriva maghiarilor. Avocatul Lajos Lósónczi descrie, ca martor într-una din anchetele deschise de maghiari împotriva românilor, desfăşurarea evenimentelor la Roşia Montană: „De la 15 martie al acestui an încoace, de când se vorbeşte despre uniunea Ardealului cu Ungaria şi de când au început ungurii să poarte cocarde tricolore, s-a putut auzi din partea mai multor români ştiutori de carte din această jurisdicţie că naţiunea română nu este de acord cu uniunea Ardealului cu Ungaria. [Românilor] nu le trebuie cabinet ministerial maghiar. Ba cei care ştiu carte au afirmat că lor nu le trebuie nici rege ungar sau calvin, întrucât la Roşia Montană numai pe calvini şi unitarieni îi consideră unguri, ceilalţi, chiar romano-catolici, se autodeosebesc de primii, spunând că ei nu sunt unguri, ci papistaşi: au afirmat acest lucru deoarece unii instigatori şi-au băgat în cap că Ungaria l-a părăsit pe regele catolic, romano-german, înlocuindu-l cu un rege calvin pe nume Kossuth. Asemenea idei greşite au fost răspândite la Roşia Montană de preotul de acolo. Martorul afirmă că preotul

18 *Ibidem*, p.36.
19 Liviu Maior, *op. cit.*, p.40.
20 *Ibidem*, p.40.
21 *Revoluţia de la 1848 în Transilvania. Ancheta Kozma din Munţii Apuseni*, coord. Gelu Neamţu, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, Fundaţia Culturală Română, 1998, p.20.

greco-catolic din Roşia Montană, Simion Balint, încă în timpul postului de Paşti, cu prilejul slujbei bisericeşti, i-a întrebat pe enoriaşii săi: cu cine vreţi să ţineţi: cu regele sau cu ungurii? La care ei au răspuns: cu regele"[22]. Întrebarea pusă de preotul român era retorică, nu aştepta un răspuns, ci avea rolul de a le arăta enoriaşilor săi că a venit momentul să facă ceva pentru împăratul lor, alungat acum de unguri. Cu cât era auzit din mai multe părţi zvonul înlocuirii împăratului catolic cu un rege calvin, cu atât era mai credibil şi năştea solidarităţi între români, în special preoţi greco-catolici, şi împăratul habsburgic. Iluzia care li se dădea ţăranilor că românii îl pot ajuta pe împărat, iar acesta drept răsplată le va face viaţa mai bună, era transmisă oamenilor la ceremoniile religioase unde preotul le cerea să jure pentru unitatea luptei lor şi pentru împărat. Elementele mistice, combinate cu nemulţumirile oamenilor, au pus în mişcare ceea ce a devenit, de fapt, contrarevoluţia din Transilvania la 1848, pusă în slujba împăratului în lupta cu revoluţia ungară pentru independenţă.

„În primăvara anului 1905, trecând prin strada Mariahilf, zării caleaşca elegantă trasă de doi armăsari albi, care aduceau la Burg de la Schönbrunn pe Franz Joseph. Deşi avea 75 de ani, împăratul, gătit cu tunica albă a membrilor familiei imperiale, se ţinea drept. Din timp în timp ducea mâna înmănuşată la penele verzi de pe acoperământul capelei ce contrastau elegant cu gulerul împodobit cu fireturi de aur. Obrazul lui, încadrat de favoriţi albi, era rumen. Toţi, echipajul, vizitiul şi valetul de pe capră, erau învăluiţi într-o atmosferă împărătească. Trecătorii, ce circulau grăbiţi la această oră din zi pe cea mai populată arteră comercială, se opreau şi salutau cu respect şi cu un surâs plin de duioasă simpatie pe cel care era simbolul unei suveranităţi care presimţeau că va pieri odată cu el. Vienezul nu-şi face gânduri pentru ziua de mâine şi uită uşor necazurile de ieri; el e fericit că acest început de veac se scurge liniştit şi în vechea splendoare habsburgică. «Sărăcuţul de el, uite ce bine se ţine cu toate grijile şi nenorocirile»". (Sextil Puşcariu, Călare pe două veacuri, *Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1968, p.279)*

Dar deşi românii au pierdut în scurt timp micile avantaje câştigate după solidarizarea lor cu împăratul, cei mai mulţi dintre ei nu au renunţat la patriotismul dinastic, nici după Compromisul de la 1867 şi nici chiar în preajma unirii de la 1918. „Sarcina firească a românilor din Regatul Ungar – credea Ioan Slavici la 1892 – e să susţină ordinea, pe care maghiarii o ameninţă, şi numai arătându-se destoinici a împlini sarcina aceasta ei vor fi

22 *Ibidem*, p.38.

sprijiniţi în silinţele lor de dezvoltare"[23]. Fidelitatea faţă de împărat ţine de tradiţiile majore ale românilor, de aceea Slavici credea că „orişicare ar fi hotărârile cabinetului de la Viena" în materie de politică externă, românii „ţin să fie, cum totdeauna au fost, cetăţeni loiali şi supuşi credincioşi ai împăratului". Explicaţia pe care o dă scriitorul ardelean acestei supuneri necondiţionate în 1892 este şi cea care, 27 de ani mai târziu, îl va face prizonier la Văcăreşti: „ceea ce i-a făcut pe români să graviteze în timpul celor din urmă zece ani spre apus şi îndeosebi spre Austria a fost temerea că libera dezvoltare a popoarelor din Orient e ameninţată de Rusia şi credinţa că Austria e interesată a ocroti pe aceste popoare"[24]. Consternat de înapoierea societăţii româneşti, Slavici era de părere că doar urmând modelul nemţesc – disciplină, cinste, muncă, perseverenţă, sobrietate – s-ar fi putut obţine progrese. În *Om între oameni*, scriitorul priveşte cu nostalgie spre lumea apusă a imperiului: „Aş fi, iubite amice, de rea credinţă dacă ţi-aş spune că mă bucur şi eu că monarhia habsburgică s-a prăbuşit şi în locul ei s-au înfiinţat statele slave. Eu nu sunt dintre oamenii care ştiu, dar nu vor să ţie seama, ce-a fost pentru români disciplina intelectuală, morală şi economică germană, şi nu recunosc că românii învecinaţi cu germanii, fie cu şvabi sau saşi, sunt cei mai vânjoşi şi în toate privinţele mai înaintaţi în cultură"[25]. Împăratul habsburgic era pentru Slavici întruchiparea calităţilor nemţeşti de care aveau nevoie românii pentru a progresa pe calea civilizaţiei, dar admiraţia lui pentru Franz Joseph începe încă din copilărie, când bunul împărat ar fi făcut dreptate în Şiria, locul de baştină al lui Ioan Slavici, acceptând o soluţie destul de originală pentru rezolvarea problemelor administrative din comună: doi primari, unul pentru administrarea treburilor românilor şi celălalt pentru maghiari şi saşi.

Pace şi bună înţelegere

„Vrajba din timpul revoluţiunii nici după capitulaţiune nu s-a potolit, şi românii care erau în număr covârşitor [la Şiria] şi ca oameni ai împăratului se mai şi socoteau în rândul învingătorilor, dispuneau în treburile satului după buna chibzuinţă. Le dedau, ce-i drept, celorlalţi câteva locuri în consiliul comunal, dar aceştia nu erau mulţumiţi. Au urmat deci certuri şi încăierări, în urma cărora câţiva dintre şirienii mai colţoşi au ajuns să fie închişi în cazematele răcoroase din cetatea Abrud.

23 Ioan Slavici, *Românii de peste Carpaţi,* Bucureşti, Fundaţia Culturală Română, 1993, p.38.

24 *Ibidem*, p.40.

25 Ioan Slavici, „Om între oameni", în vol. *Închisorile mele. Amintiri. Lumea prin care am trecut*, Bucureşti, Albatros, 1998, p.191.

Mi se spunea că românii, socotindu-se nedreptăţiţi, au luat hotărârea de a se duce până la împăratul, şi doi dintre dânşii, dacă-mi aduc bine aminte, Pavel Ardeleanu şi Petru Ciobanu, oameni nu numai deştepţi, ci şi chipeşi, au plecat la Viena. Ei au făcut lungul drum pe jos, căci în gândul lor la împăratu' nici călare, nici în trăsură nu se merge.

Aflând-o aceasta, împăratul, atunci tânăr, i-a primit cu multă bunăvoinţă.

I s-au plâns de neîncetatele certuri din satul lor şi l-au rugat că, de dragul bunei păci, să încuviinţeze ca la Şiria să fie în viitor două administraţiuni comunale, cum sunt şi două biserici şi două şcoli: una pentru români, iar alta pentru toţi ceilalţi împreună.

Deşi românii şi ceilalţi îşi aveau atât casele, cât şi celelalte averi nemişcătoare una peste alta şi averile comunale nu puteau să fie împărţite, împăratul a rânduit să se ţină seama de dorinţa românilor, şi la Şiria ne-am pomenit cu două primării, ceea ce era foarte bine, căci oamenii trăiau în pace şi-n bună înţelegere.

După încheierea pactului dualist, guvernul ungar a luat dispoziţiunea ca să se stabilească iar la Şiria o singură administraţie comunală. În curând însă iar au fost înfiinţate cele două primării, căci aşa purtau sătenii mai uşor şi mai bine grijă de treburile lor, fie comune, fie comunale.

Se vor mai fi certat din când în când românii între dânşii, dar cu şvabii şi cu maghiarii nu se mai certau. Abia dar târziu de tot, cu câţiva ani mai înainte de a fi izbucnit războiul aşa-zis mondial, a făcut guvernul ungar unirea definitivă a administraţiunii comunale la Şiria. […]" (Ioan Slavici, „Lumea prin care am trecut", în vol. Închisorile mele. Amintiri. Lumea prin care am trecut, *Bucureşti, Albatros, 1998, p.382-383)*

MIŞCAREA NAŢIONALĂ A ROMÂNILOR ARDELENI ÎNTRE ILUMINISM ŞI ROMANTISM

Mişcarea naţională a românilor din Transilvania a început în umbra despotismului luminat al lui Iosif al II-lea şi a continuat sub semnul romantismului reacţionar al revoluţiei paşoptiste. Rezervat faţă de masele populare, care trebuiau luminate pentru a înţelege viaţa socială şi politică, raţional şi progresist, Iluminismul, în forma sa târzie, a fost adoptat de elita transilvăneană ca o formulă de afirmare a identităţii naţionale, într-o perioadă în care, după cum spunea guvernatorul Transilvaniei, baronul Samuel von Brukental (1777-1787), „valahii nu sunt, din punct de vedere juridic, o naţiune, ci un popor, o plebe: ei sunt toleraţi de legile existente, dar, în acelaşi timp, ei nu se bucură de aceleaşi libertăţi şi drepturi ca şi celelalte naţionalităţi. Ei nu constituie o clasă sau o comunitate omogenă, ci sunt dispersaţi în mijlocul altor naţiuni şi comunităţi şi locuiesc în sate izolate ori în alte aşezăminte. Din acest motiv ei nu au un statut ori legi proprii”[1]. La sfârşitul secolului al XVIII-lea elita restrânsă a românilor ardeleni încearcă să găsească argumente istorice prin care să demonstreze Curţii imperiale de la Viena, precum şi celor trei naţiuni recunoscute ale Transilvaniei, că românii sunt la rândul lor o naţiune cu un trecut glorios. Cel mai important document programatic care sintetizează dezideratele naţiunii, cunoscut sub numele de Supplex Libellus Valachorum şi adresat Vienei de către „mult umilii şi în veci credincioşii supuşi, Clerul, Nobilimea, Starea Militară şi cea Orăşenească a întregii naţiuni române din Transilvania”, începe cu un excurs istoric: „Naţiunea română este cu mult cea mai veche dintre toate naţiunile Transilvaniei din vremea noastră, întrucât este lucru sigur şi dovedit, pe temeiul mărturiilor istorice, a unei tradiţii niciodată întrerupte, a asemănării limbii, datinilor şi obiceiurilor, că ea îşi trage originea de la coloniile romane aduse la începutul secolului al doilea de către împăratul Traian, în nenumărate rânduri, în Dacia, cu un număr foarte mare de soldaţi veterani, ca să apere Provincia”[2]. Acest memoriu alcătuit de inteligenţia românească greco-catolică nu era însă cunoscut de ‘popor’, oamenii urmând să fie luminaţi asupra trecutului lor excepţional şi asupra drepturilor constituţionale revendicate prin Supplex la slujbele duminicale de către preoţi.

1 George Adolf Schuller, *Samuel von Brukental*, vol. I, München, 1967, p.363-367, citat în Emanuel Turczynski, *De la Iluminism la Liberalismul Timpuriu*, Bucureşti, Fundaţia Culturală Română, 2000, p.33.

2 David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării naţiunii române*, Bucureşti, Edit. Enciclopedică, 1998, p.558.

Iluminismul

Iluminismul românilor ardeleni se aliniază doar parţial curentului european, este elitist şi exclusivist, de nevoie, într-un spaţiu în care populaţia şi chiar clerul au o educaţie superficială, iar numărul celor care ştiu să scrie şi să citească este foarte redus. Se bazează în mare măsură pe reprezentanţii celor două biserici, greco-catolică şi ortodoxă, într-o perioadă în care în Europa Occidentală Iluminismul este mai degrabă laic şi anticlerical. La elita românească din Transilvania ideologia luminii este fundamentată istoric, pe drepturi derivate din întunecatul Ev Mediu, în vreme ce Iluminismul vestic repudiază istoria care este doar un depozit al nedreptăţilor care nu mai trebuie repetate sau un termen de comparaţie pentru progresul pe care omul nou trebuie să-l facă faţă de cel vechi[3]. Supplex Libellus, dar şi următoarele memorii pe care le trimit reprezentanţii românilor Împăratului la începutul secolului al XIX-lea, sunt dominate de istorie, 'naţiunea cea mai veche' este lait-motivul acestora, iar revendicările nu sunt drepturi noi, ci drepturi avute în trecut. Cererile românilor ardeleni sunt întemeiate cu perseverenţă pe trecut, pe continuitate, fiindcă doar în acest fel putea fi dovedită în faţa naţiunilor recunoscute şi a Curţii legitimitatea oricărei petiţii şi numai astfel puteau fi sensibilizaţi ţăranii. Mitul istoriei glorioase avea aşadar o dublă funcţie, de construire a orgoliului naţional şi a comunităţii etnice conştientă de sine şi de drepturile sale, şi de a justifica memoriile adresate de cele mai multe ori Împăratului prin ocolirea instituţiilor politice autonome ale Transilvaniei. Episcopul greco-catolic Inochenţie Micu-Klein, precursor al iluminismului românesc, formulează revendicări proprii fiecărei clase sociale şi este primul care invocă ascendenţa romană pentru obţinerea unui statut mai bun pentru români, „căci noi de pe timpul lui Traian, încă înainte de a fi intrat naţiunea săsească în Transilvania, am fost moşneni în acest pământ regesc (fundus regius)", explică episcopul greco-catolic într-un memoriu din 1732[4]. Iluminismul românesc are nevoie de istorie pentru a arăta poporului ce a fost şi ce-ar putea deveni. Naţiunile asuprite din Centrul şi Sud-Estul Europei, aflate în perioada construcţiei, s-au folosit de miturile trecutului, de nostalgiile imperiale pentru a dezvolta în rândurile oamenilor simpli sentimentul naţiunii. Luminismul maghiar visa o Ungarie mare şi independentă, ca cea de pe vremea lui Ştefan cel Sfânt, grecii se întorceau spre Imperiul Bizantin, polonezii îşi reaminteau de Polonia cuceritoare şi făceau planuri de reîntregire a ei, românii invocau în aceeaşi măsură Dacia antică şi amintirea lui Traian, care a cucerit zona geografică în care trăiau ei astăzi. David Prodan crede că incursiunile în trecutul îndepărat făcute de iluminiştii din centrul şi estul continentului nu au creat naţionalismul, ci au venit doar „să stimuleze, să ridice la o nouă potenţă un proces în curs, să-i

3 *Ibidem*, p.510.
4 Augustin Bunea, *Din Istoria Românilor. Episcopul Ioan Inocenţiu Klein* (1728–1751), Blaj, 1900, p.123.

aplice şi lui perceptele raţiunii, să-i împrumute virtuţile luminii. Că naţionalismul nu derivă din luminism, nimic mai elocvent decât faptul că la toate popoarele supuse fenomenul invariabil se repetă, toate promovează invariabil naţionalismul. Toate 'generază' naţionalism, pentru că emanciparea naţională e acum primordială în procesul lor de devenire"[5]. În ceea ce priveşte situaţia românilor ardeleni, însă, Iluminismul a fost cel care a făcut posibile primele manifestări ale naţionalismului, venite la început mai cu seamă dinspre clerul greco-catolic, care studiase şi menţinuse legături cu Occidentul. În orice caz, cei mai mulţi intelectuali din perioada Vormärz-ului (perioada dinainte de 1848) erau uniţi şi ei erau cei care dădeau tonul în privinţa tendinţelor liberale reformatoare şi de emancipare, după cum argumentează Emanuel Turczynski: „La Blaj, cursurile de filosofie, predate din anul 1830 de Simion Bărnuţiu (1808-1864), s-au sprijinit cu precădere pe scrierile lui Kant şi ale lui Wilhem Traugott Krug (1770-1842), constituţionalismul de tip 'juste-milieu', prezentat pentru prima dată de Krug în anul 1823, corespunzând cel mai bine aspiraţiilor generale, Bărnuţiu regăsind în acesta argumente pentru critica sa adusă unei societăţi în care libertăţile oferite erau mult insuficiente"[6].

Dezvoltarea sentimentului de apartenenţă la naţiune, care va duce în secolul al XIX-lea la formarea naţionalismului printre românii ardeleni, a stat la baza proiectului de iluminare a maselor prin cultură, proiect iniţiat de Ioan Inocenţiu Micu Klein, care, sprijinit de Curtea de la Viena, a pus bazele şcolilor de la Blaj: „din milostivirea dumnezeiască şi a împăraţilor Casei de Austria, glorioşii şi divinii Leopold, Carol, şi din clemenţa şi purtarea de grijă a fericitei stăpânitoare Maria Therezia, împărăteasa şi regina Ungariei, această naţiune este adusă din tenebrele ignoranţei la lumină şi se şlefuieşte din ce în ce mai mult. Funcţionează şcoli în care studiază în general trei sute şi peste, şi episcopul Ioan Inochenţie liber baron Klein de Sad a obţinut o nobilă mănăstire de la împăratul Carol, în domeniul Blajului, odată cu un seminar şi o fundaţie"[7]. Strădaniile de iluminare a poporului au fost, însă, primite cu indiferenţă de românii din Transilvania. Translatorul gubernial, Dimitrie Iercovici, scrie în 1796 că "neamului românesc stau acum toate învăţăturile slobode, adică şcoala latinească, ungurească, nemţească, şi alte meşteşuguri stau deschise înaintea ochilor neamului românesc", dar acesta „tot se sfieşte a se adapta cu învăţătura lor" şi „zace în lenevia sa, ca viermele în putregaiul său"[8]. Ţăranul român nu se deschide în faţa epocii luminilor, nu este interesat de propriul său destin şi nu reuşeşte, cum fac elitele, să ardă etapele şi să se emancipeze. Masele române din Ardeal au nevoie de timp pentru a ieşi din iraţionalitate, dar nici 50 de ani mai târziu lucrurile

5 David Prodan, *op. cit.*, p.513.
6 Emanuel Turczynski, *De la Iluminism la Liberalismul Timpuriu*, Bucureşti, Fundaţia Culturală Română, 2000, p.202.
7 Florea Fugariu, *Şcoala Ardeleană,* vol. I, Bucureşti, Minerva, 1983, p.10.
8 *Ibidem*, p.190.

nu se schimbă prea mult, după cum sugerează Codru Drăguşanu: „Iaca, toate mijloacele favorabile ne sunt la îndemână – spune el într-un discurs ţinut în anul 1847 la o şcoală din Ploieşti. Înaltul gubern, comunul nostru părinte, ne-a înălţat şcoli, atâtea aşezăminte de luminare, de creştere, de învăţătură. Înaltul gubern nu cruţă nici o fatigă ca să ne vază pe calea fericităţii, luminaţi şi înaintaţi. Nici o spesă nu I se pare prea grea ca să vadă înflorind aceste institute, gloria naţiunii şi a patriei. Pentru ce să nu pricepem în fine binevoitorul său scop? Pentru ce să nu ne cunoaştem însăşi interesele noastre? Pentru ce să ne placă a înota în neştiinţă şi în pulberea atâtor secole?”[9]. Rezistenţa la iluminare a maselor, conservatorismul tipic al societăţilor tradiţionale sunt caracteristice naţiunilor asuprite, crede Andrei Mureşanu într-un articol din 1843: „Una dintre însuşirile cele mai stricătoare firii omeneşti este că cu mult mai îndelungat timp se cere spre dezvăţarea datinei sau năravului rău învechit, decât spre învăţare; iar alta, care e urmarea întunecării, că cu cât mai îndelungat depărtează aceasta străbaterea luminii, pe atât mai tare se tâmpeşte boldul spre deşteptare; însă aceasta nu numai românilor, ci şi altor naţii s-a întâmplat, cu acea deosebire că lovitura întâmplărilor triste cu mult mai tare apasă pe români decât pe alţii, ştiindu-se aceştia cu neştiinţa românilor într-al său interes a se folosi”[10]. Sorin Mitu observă în acest context că ponderea responsabilităţii nu cade pe acţiunea străinilor, ci pe absenţa dorinţei de progres şi deşteptare care caracterizează societatea, notând că Mureşanu, la fel ca iluminiştii, arată că nu lipsesc nici stăruinţele autorităţilor, nici cele ale unor fruntaşi interesaţi de binele naţional[11]: „nu fără durere trebuie să mărturisim că ostenelile lor de puţini fiind preţuite, înalta idee a prefacerii românilor întru popor vrednic de purtarea numelui strămoşesc, prin deşteptare şi înainte păşire în ştiinţe, încă până astăzi se ţine de cei mai mulţi nepotrivită pentru starea românilor de acuma, ce aceea însemnează: cum că în cei mai mulţi boldul deşteptării încă zace sub grosul coperământ al negurii astupat”[12].

Diferenţa dintre elită şi popor se menţine multă vreme, deşi structura socială a românilor din Transilvania se diversificase către jumătatea secolului al XIX-lea, ajutată atât de influenţele culturale impulsionate de Iosefinism, cât şi de raţionalismul economic al Iluminismului. Mişcarea intelectuală cunoscută sub numele de Şcoala Ardeleană, ilustrată prin acţiunile şi scrierile lui Samuel Micu, Gheorghe Şincai, Petru Maior, Ioan Budai-Deleanu, dar antrenând şi dascălii şi preoţii răspândiţi în Transilvania sau Banat, cum sunt R. Tempea, I. Piuariu Molnar, Paul Iorgovici, scriitorii

9 Ion Codru Drăguşanu, *Peregrinul transilvan*, Bucureşti, ESPLA, 1956, citat de Sorin Mitu, *Geneza identităţii naţionale la românii ardeleni*, Bucureşti, Humanitas, 1997, p.147.
10 Andrei Mureşanu, „Pentru ce suntem aşa rămaşi?”, în *Foaie pentru minte*, VI, 1843, nr. 42, p.329-331, citat în Sorin Mitu, *op.cit.*, p.151.
11 Sorin Mitu, *op.cit.*, p.151.
12 Andrei Mureşanu, *op.cit.*, p.330.

D. Ţichindel şi I. Barac, a participat în mod direct la inovarea învăţământului primar. Astfel, în anul 1843 din cele 1640 de şcoli elementare atestate 286 erau şcoli ortodoxe şi 80 unite. Formarea învăţătorilor se făcea la Blaj pentru cei de confesiune greco-catolică şi la Arad pentru ortodocşi. În afară de acestea, mai existau încă două seminarii destinate clericilor ortodocşi la Arad şi Sibiu, a căror preocupare principală era ridicarea nivelului de cultură al învăţătorilor şi al preoţilor, astfel încât această clasă intelectuală era formată, în apropierea anului revoluţionar 1848, din 2550 de membri ai clerului şi 300 de învăţători[13] la o populaţie de 1 225 619 români, după cum arată recensământul din 1850.

Cheia dezvoltării naţionale a românilor ardeleni trebuie căutată în problema păturii conducătoare şi a statutului de stare, pentru că această clasă medievală provenită din societatea românească cnezală se rupsese de propriul popor cedând atracţiei stării nobiliare ungare, însuşindu-şi ca limbă maghiara, iar ca religie romano-catolicismul. Istoricul ardelean Zoltán Tóth, care a analizat formarea naţionalismului românesc în secolul al XVIII-lea în Transilvania, ajunge la concluzia că această contopire benevolă a păturii conducătoare româneşti cu maghiarimea a împiedicat într-o primă fază formarea unei naţiuni politice româneşti după modelul celei ungureşti, secuieşti şi săseşti şi că doar după înfiinţarea Bisericii Unite s-a creat în Ardeal o situaţie în măsură să permită o oarecare stratificare a aspiraţiilor sociale ale clerului şi nobilimii laice. Astfel, în secolul al XVIII-lea destinul naţionalismului românesc este identic cu destinul intelectualităţii: „Prin dubla revelaţie a originii romane şi a religiei romane, această intelectualitate reuşeşte să învingă mentalitatea ortodoxă, care-i este proprie atât ei, cât şi poporului: ‘Revine’ astfel la fundamentul roman, părăsit, în viziunea sa, prin Ortodoxie. Această revelaţie a fost ancora ce a legat-o definitiv de sfera culturii apusene şi remediul miraculos care a atenuat şi, în cele din urmă, a pus capăt pericolului asimilării păturii conducătoare în maghiarime şi în Catolicism”[14]. În Ortodoxie, criteriul principal al naţionalităţii era religia. Dar ideea continuităţii daco-romane şi a latinităţii poporului român a declanşat încă din a doua treime a secolului al XVIII-lea procesul laicizării conceptului de naţiune, iar Luminismul, care se impusese cu tot mai multă forţă începând cu ultimele decenii ale secolului, a încheiat acest proces în cursul următoarelor trei generaţii. Astfel, în cele din urmă, interferenţa pozitivă şi complementaritatea efectelor Luminismului şi doctrinei daco-romane au reuşit să refacă, în bună măsură, unitatea naţiunii după dezbinarea produsă la începutul secolului între românii uniţi şi cei ortodocşi[15].

13 Emanuel Turczynski, *op.cit.*, p.38.
14 Zoltán Tóth, *Primul secol al naţionalismului românesc ardelean 1697-1792*, trad. Maria Someşan, Bucureşti, Pytagora, 2001, p.403-404.
15 *Ibidem*, p.405.

Naţionalismul român din Ardealul epocii iluministe nu a fost însă al întregului popor român, şi nici măcar al întregului cler, ci doar al unei pături puţin numeroase de intelectuali. După cum remarcă Zoltán Tóth, masele stagnau în continuare „pe vechea treaptă a instinctului de neam”. Prin sentimentele lor comunitare românii erau legaţi de Ortodoxie, de comunitatea internaţionalei ortodoxe a Europei răsăritene, în fruntea căreia se afla ţarul Rusiei (vezi şi diversele memorii pe care românii le trimiteau la Moscova şi la Sankt Petersburg spre a cere ajutor în numele frăţiei ortodoxe). Una dintre cele mai importante probleme ale naţionalismului românesc transilvănean, din această perspectivă, era distanţarea dintre poporul rămas în realitatea Ortodoxiei răsăritene şi intelectualitatea care-şi însuşise formele occidentale[16].

De aceea, dincolo de realizările explicite şi implicite ale Şcolii Ardelene[17], Iluminismul a fost o ideologie elitară care nu a reuşit să lumineze masa românilor ardeleni, refractară la nou, prea puţin alfabetizată, oprimată şi marginalizată. Refuzul ‘uniformizării’ comandate de sus în jos în spirit iluminist şi gestul compensator al elitelor în alertă petiţionară ne dau imaginea tipică a unei societăţi rurale conservatoare. În acelaşi timp speranţa pusă în scenă de reprezentanţii români din Ardeal prin nenumăratele memorii trimise la Viena sugerează un univers în mişcare, dar un univers paseist, întors mereu cu faţa spre un trecut pe care încearcă să-l recupereze într-o formă cât mai eroică. Exerciţiul revendicativ, care compune şi recompune continuitatea angoasantă, dar glorioasă a unui popor contemplativ, prea puţin conştient de sine, va duce prin repetiţie la conştientizare, coeziune şi acţiune. Construcţia naţională, morală şi socială începută de elita iluministă la finele secolului al XVIII-lea va continua pe tot parcursul secolului următor, când Romantismul se va suprapune complementar peste ideologia luminii aducând diversitatea, cultivarea însuşirilor individuale, naţionale şi rasiale într-o epocă a subversiunii.

Romantismul

Într-o perioadă fluidă de schimbări multiple şi conflicte mocnite, de dileme puse între parenteze în imperiile multinaţionale, sensibilitatea faţă de particularisme pe care romanticii o învăţaseră de la Herder pregăteşte revoluţia paşoptistă, care pe plan european a avut un caracter unitar din

16 *Ibidem*, p.406.

17 Scrierile istoriografice de până la 1848 sunt lipsite de idei generatoare de identitate sau de naţionalism, cu impact asupra conştiinţei contemporanilor, după cum rezultă din cărţile de istorie ale iluminiştilor şi mai ales ale romanticilor ardeleni. Vezi şi Alexandru Zub, *A scrie şi a face istorie (Istoriografia română paşoptistă)*, Iaşi, Junimea, 1981, sau de acelaşi autor, *Biruit-au gândul (note despre istorismul românesc)*, Iaşi, Junimea, 1983.

punct de vedere ideatic, urmărind eliberarea ţăranilor, afirmarea dezideratelor naţionale şi libertatea pe plan politic, prin promovarea constituţionalismului şi parlamentarismului[18]. Tentaţia fragmentării, argumentele justificatoare şi regăsirea prin mitologizarea istoriei sunt tot atâtea atribute ale unei epoci subversive care, supraestimând rolul naţionalismului, a dus la rupturi ireversibile între naţiunile trăitoare în Transilvania. Totuşi măsura în care intelectualii români din Ardeal participau la mişcarea romantică este mai discutabilă decât ataşamentul lor faţă de idealurile Iluminismului[19], întrucât ei nu s-au implicat în revolta împotriva raţionalismului şi materialismului luminist care a avut loc în Occident sau chiar în unele ţări din răsărit după 1790[20]. Alexandru Zub apreciază însă că romantismul a sporit sensibil interesul pentru trecut şi a contribuit la „vasta deschidere problematică de la jumătatea şi din a doua parte a secolului al XIX-lea”[21]. Acest interes pentru trecut era la elita română transilvăneană o modalitate de redefinire a individualităţii etnice şi o justificare pentru misiunea lor socială şi naţională care poate fi împlinită de spiritul revoluţionar care domină Imperiul Habsburgic în 1848. „Ardealul e proprietate adevărată a naţiunii române, care o a câştigat cu bună dreptate înainte cu vre-o mie şapte sute de ani, şi de atunci până astăzi o ţine, o apără şi o cultivă cu multă sudoare şi osteneală” spunea în celebrul discurs ţinut la Blaj Simion Bărnuţiu[22], care încerca să convingă poporul să nu aibă încredere în unirea Transilvaniei cu Ungaria şi în reformele proiectate de revoluţionarii maghiari[23]: „dacă se va face Ardealul ţară ungurească prin uniune, atunci libertatea românilor nu va custa doară nici un an, şi iarăşi vor cădea în servitute. Şi pentru ce? Pentru că în ţara ungurească şi libertatea va fi ungurească, şi aceasta va fi legată de condiţiuni care românul nu le va putea

18 Liviu Maior, *1848-1849. Români şi unguri în revoluţie*, Bucureşti, Edit. Enciclopedică, 1998, p.8-9.

19 Keith Hitchins, *Românii 1774-1866*, Bucureşti, Humanitas, 1996, p.272.

20 Dumitru Popovici, *Romantismul românesc*, Bucureşti, Tineretului, 1969, p.326-338; Ovidiu Papadima, *Ipostaze ale iluminismului românesc*, Bucureşti, Minerva, 1975, p.324-360.

21 Alexandru Zub, *De la istoria critică la criticism. Istoriografia română sub semnul modernităţii*, Bucureşti, Enciclopedică, 2000, p.96.

22 Ioan Chindriş, Simion Bărnuţiu, *Suveranitate naţională şi integrare europeană, Cluj-Napoca, Discursul ţinut la Blaj în data de 2/14 mai 1848*, 1998, p.93.

23 La 15 martie 1848 un grup de tineri radicali, condus de poetul Petőfi Sándor, a proclamat la Pesta un guvern democratic, care îşi propunea aplicarea imediată a reformelor politice sociale prin înfiinţarea unui minister răspunzător faţă de electorat, vot universal, tratament egal în faţa legii, libertate de asociere şi de expresie, o fiscalitate bazată pe capacitatea reală de plată. Acest guvern a fost înlocuit, însă, destul de repede de unul mai moderat avându-l ca prim-ministru pe contele Lajos Batthyány, care a preluat programul revoluţionar proclamat de poetul Petőfi Sándor şi s-a angajat să protejeze drepturile constituţionale ale tuturor cetăţenilor din Ungaria, indiferent de naţionalitate sau religie. Vezi şi Keith Hitchins, *Românii 1774-1866*, Bucureşti, Humanitas, 1996, p.308.

îndeplini după aşteptarea ungurilor. Ungurii vor da libertate numai celor ce vor voi a se face unguri. Pe aceştia îi vor ajuta la dregătorii politice, şcolastice, bisericeşti etc., le vor face venituri şi-i vor lăuda în public, iar din contră, pe care îi vor simţi că nutresc sentimente naţionale îi vor depărta şi-i vor certa”[24]. Neîncrederea lui Bărnuţiu în reformele revoluţionarilor maghiari (de care ar fi beneficiat şi românii prin drepturile individuale şi politice prevăzute de programul kossuthist) precum şi respingerea unirii Transilvaniei cu Ungaria au fost argumentate prin exemple ale istoriei nefericite trăite de românii ardeleni în secolele de dinainte, prin aserţiunea simplă că lucrurile nu se pot schimba de la o zi la alta, că ungurii care au asuprit atât de mult poporul român nu vor avea nici un motiv în viitor să-şi schimbe purtarea şi că românii trebuie să se bazeze acum pe propriile forţe „şi toţi la un gând să lucre pentru că naţiunea românească toată e căzută şi toată trebuie ridicată cu unite puteri”[25]. Spre deosebire de Simion Bărnuţiu, pentru care păstrarea naţionalităţii române era prioritară şi care credea că românilor – „descendenţii romanilor” – le era negat de prea mult timp locul pe care-l meritau de drept printre celelalte naţionalităţi ale Transilvaniei, filologul Timotei Cipariu (1805-1887), un precursor al drepturilor omului în spaţiul cultural românesc, era convins că principiile liberale ale noilor lideri maghiari se vor oglindi în noua constituţie, care va garanta tuturor cetăţenilor, fără deosebire de clasă, religie sau naţionalitate, egalitatea în faţa legilor. În privinţa dreptului de folosire a limbii materne, Timotei Cipariu, editorul ziarului *Organul Luminării*, părea gata să permită o excepţie: în interesul eficienţei şi datorită predominanţei politice şi culturale de care se bucurau maghiarii, limba maghiară trebuia să fie acceptată ca limbă principală în administraţie[26]. Acest reprezentant al romantismului românesc şi al unei culturi politice marcate de spiritul creştin al orânduirii divine[27] s-a străduit să atenueze într-un fel deosebirile dintre clasa conducătoare şi supuşii săi, indicând o cale nepolitică de ascensiune în rândul elitei şi, prin aceasta, către putere. După cum îl defineşte Emanuel Turczynski, Cipariu este „exponentul unei mici grupări preoţeşti, care influenţate de Iosefinism şi de Iluminismul catolic, se alăturau unui catolicism reformator”[28].

George Bariţiu, editorul *Gazetei de Transilvania,* încuraja la rândul său unirea Transilvaniei cu Ungaria, dar condiţionată de garanţii privind deplina folosire a limbii materne în biserică, învăţământ şi administraţie publică. Bariţiu era de părere că dacă intelectualii români reuşeau să consolideze naţionalitatea prin înfiinţarea de şcoli, organizaţii culturale şi prin cultivarea

24 Ioan Chindriş, *op. cit.,* p.97.
25 *Ibidem*, p.78.
26 R. W. Seton-Watson, „The Era of Reform in Hungary”, în *Slavonic and East Review*, 21/2, 1943, p.166, citat de Keith Hitchins, *op.cit.*, p.309; Ioan Chindriş, *op. cit.,* p.99.
27 Paul Cornea, *Originile romantismului românesc. Spirit public, mişcarea ideilor şi literatura între 1780-1840,* Bucureşti, Minerva, 1976, p.601.
28 Emanuel Turczynski, *op. cit.*, p.214.

conştiinţei naţionale în rândul poporului apelând la lucrări de istorie şi literatură, nu aveau nici un motiv să se teamă de reorganizarea statului inclusiv prin alipirea principatului la Ungaria.

Renaşterea naţiunii era, deci, proiectată de elita românească din Transilvania în sensul ideii romantice de naţiune, care pune accentul mai degrabă pe factorii culturali decât pe cei politici. De aceea reformele civice care acordau drepturi individuale erau nesatisfăcătoare pentru mulţi dintre reprezentanţii elitei româneşti, aceştia fiind de părere că salvarea lor nu trebuie să fie individuală, ci colectivă. Funcţia comunităţii, care a jucat un rol important în formarea doctrinelor de mai târziu, era prioritară şi pentru românii ardeleni, pentru care limba şi cultura trebuiau neapărat conservate: „Natura pentru aceea i-a dat limbă fiecărei naţiuni, ca să se folosească cu aceeaşi în toate negoaţele vieţii, precum i-a dat picioare omului ca să umble pe picioarele sale, urechi ca să auză cu urechile sale, ochi ca să vază cu ochii săi; vai de omul pe care-l poartă altul, vai de naţiunea care nu umblă pe picioarele sale sau care nu vede decât cu ochii altei naţiuni, niciodată nu va pătrunde raza de cultură la creerii acestei naţiuni, ci va rămâne pururea întunecată ca orbul şi şerbă naţiunilor răpitoare”[29].

Situaţia nefericită a românilor este instrumentalizată, aşadar, pentru a justifica necesitatea schimbării[30]. Legitimarea adoptării anumitor poziţii din perspectiva istoriei nefericite şi a soartei nenorocite a românilor în timpul revoluţiei paşoptiste este invocată atât de partizanii atitudinii anti-unioniste şi pro-imperiale, care îi cheamă pe români la Blaj, ameninţându-i „că dacă nu veţi veni, veţi rămâne nefericiţi precum aţi fost până acum”[31], cât şi de către adepţii cauzei maghiare, precum episcopul greco-catolic Lemeny, care-şi îndeamnă conaţionalii, dimpotrivă, să stea acasă şi să se supună autorităţilor, în virtutea aceluiaşi avertisment: „ca nu cumva să aduceţi spre neamul nostru, în loc de a-l ferici, stricarea cea mai de pe urmă”[32] – aluzie la ‘stricarea cea dintâi’, a păcatului originar care i-a aruncat în iobăgie, datorită unei conduite similare, de violenţă şi nesupunere faţă de legi[33].

Instrumentele necesare emancipării naţionale adoptate de românii ardeleni în perioada revoluţionară pendulau între legalism şi reacţionism, între idealism şi utopie. Eroului romantic al renaşterii naţionale, Avram Iancu, aşezat în fruntea ţăranilor-luptători, i se opune liderul religios care optează pentru lupta petiţionară şi loialismul faţă de dinastia habsburgilor,

29 Ioan Chindriş, *op. cit,* p.99.
30 Sorin Mitu, *op.cit.*, p.184.
31 *Apel pentru convocarea celei de-a doua adunări de la Blaj,* aprilie 1848, publicat de Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date şi mărturii,* I, Bucureşti, Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1982, I, p.445, citat de Sorin Mitu, *op. cit.,* p.184 .
32 Circulară a episcopului Ioan Lemeny, din 21 octombrie 1848, publicată în Teodor V. Păcăţian, *Cartea de aur sau luptele politice–naţionale ale românilor de sub coroana ungară*, ed. a II-a, I, Tipografia Iosif Marschall, 1904, p.464, citat de Sorin Mitu, *op. cit.*, p.184.
33 Sorin Mitu, *op. cit.*, p.184.

cum e cazul episcopului ortodox Andrei Şaguna, sau şefului bisericii greco-catolice, Ioan Lemeny, care preferă compromisul cu maghiarii ca soluţie pentru obţinerea revendicărilor naţiunii române.

Rezolvarea problemelor naţiunii oprimate este percepută tot mai diferit de reprezentanţii bisericilor, pe de o parte, şi de intelectualitatea laică, pe de altă parte. Cei dintâi încearcă să impună soluţiile 'diplomatice': negocieri, memorii, participarea la viaţa politică ungară, în vreme ce laicii critică acest tip de 'colaboraţionism' şi impun acţiunea, inclusiv prin mobilizarea ţăranilor, o idee rar întâlnită printre intelectualii români înainte de apariţia Romantismului. Spre deosebire de generaţia iluministă, care vede în ţărănime o forţă opusă raţiunii şi progresului şi care nu avea nimic de oferit celor educaţi, Avram Iancu şi confraţii săi preţuiau simplitatea lumii rurale[34]. Astfel, Keith Hitchins crede că Romantismul „a avut o mare putere de atracţie, dar a fost un curent prea difuz printre românii din Transilvania pentru a ne face să vorbim de o mişcare"[35].

Supremaţia factorului etnico-naţional ca modalitate de construire şi acţiune a naţiunii va duce în cele din urmă, sub influenţa răsturnărilor revoluţionare care contaminau sud-estul Europei, la o translatare a culturalului spre politic. Scopul mişcării naţionale a românilor se va deplasa astfel de la revendicări socio-culturale spre cereri politice. Armele istorice, puse la punct în perioadele iluministă şi preromantică, vor putea fi folosite în perioada următoare pentru susţinerea voinţei politice. De altfel, încă din programul prezentat de Simion Bărnuţiu la Blaj în 1848 se precizează la primul punct că „Naţiunea română, răzimată pe principiul libertăţii, egalităţii şi frăţiei, pretinde independenţa naţională, în respectul politic, ca să figureze în numele său, ca naţiunea română să-şi aibă reprezentanţii săi la dieta ţării în proporţiune cu numărul său, să-şi aibă dregătorii săi în toate ramurile administrative, judecătoreşti şi militare în aceeaşi proporţiune, să se servească de limba sa în toate trebile ce se ating de dânsa, atât în legislaţie, cât şi în administraţie. Ea pretinde tot anul o adunare naţională generală"[36]. Autonomia politică era deja un concept formulat de intelectualitatea transilvăneană la 1848, dar neagreat în aceeaşi măsură de întreaga elită.

Programul în 16 puncte adoptat de mulţimea adunată pe Câmpia Libertăţii de la Blaj în mai 1848 face deja un pas înainte atunci când îşi bazează revendicările pe drepturile naturale ale omului. Mai importantă, însă, decât această formulare este reuşita elitei laice şi clerice din Ardeal de a strânge câteva zeci de mii de ţărani dispuşi să asculte discursurile lungi şi complicate, alcătuite în stil baroc de intelectualii vremii. Ideea de naţiune este astfel receptată de această societate civilă în formare, care tinde să devină conştientă de necesitatea emancipării ei.

34 Keith Hitchins, *op. cit.*, p.273.
35 *Ibidem.*
36 Victor Cherstesiu, *Adunarea naţională de la Blaj*, Bucureşti, 1996, p.459.

Entuziasmul romanticilor transilvăneni, excesele acţiunii unui personaj cu o biografie încă greu descifrabilă de factură eroico-tragică, cum este Avram Iancu – un intelectual crescut la şcolile catolice, cu legături în cercurile francmasonice, care reuşeşte să mobilizeze o adevărată armată paramilitară, să procure bani pentru întreţinerea şi înzestrarea ei, dar care se 'rătăceşte' apoi în munţi, pierzând nu doar legătura cu realitatea, ci şi 'fondurile' şi 'documentele' revoluţiei –, utopiile conducătorilor poporului, care luptând împotriva revoluţionarilor maghiari cu proiecte constituţionale liberale se aşteptau să fie răsplătiţi şi 'puşi în drepturi' de Împăratul de la Viena, incapacitatea elitei de a coagula mişcarea românească, ne oferă un peisaj dezordonat în care amplitudinea oscilării între loialismul dinastic şi compromisul cu ungurii a dus la eşecul revoluţiei.

Totuşi contradicţiile care se cereau continuu rezolvate în interiorul mişcării naţionale româneşti din Transilvania, precum şi audienţa tot mai însemnată din partea maselor au contribuit la conştientizarea naţiunii, dar şi la ascuţirea conflictului dintre români şi maghiari şi transformarea lor, prin propaganda ambelor părţi, în duşmani perpetui.

CONCLUZII

Aflată mereu la margini de imperii, loc de trecere de la o civilizaţie la alta, pe drumul ce leagă Occidentul de Bizanţ, Transilvania trăieşte încă starea de graniţă, suportând excesele politicianiste, exigenţele gratuite şi discontinuităţile memoriei. Lucrurile se vor schimba, dar Transilvania - alterată de naţionalismele ultimelor secole - va continua în mod simbolic să fie puntea dintre Est şi Vest. Provincie a României Mari, principat cu autonomie glisantă între otomani şi habsburgi sau parte a Austro-Ungariei, Transilvania are valenţe de periferie. Dar relaţiile stabilite în timp între această provincie şi centrele de putere la care ea se raporta nu erau mereu unidirecţionale şi ele nu descriu doar un proces mecanic univoc. Traiectoria istorică sinuoasă a Transilvaniei sugerează că raportul 'centru-periferie' în acest context nu este întotdeauna cel dintre progres şi reacţiune şi că Transilvania este fie în căutarea unui centru binevoitor, fie în construirea propriei centralităţi.

Prin aşezarea geografică, situaţia economică, politică şi culturală Transilvania austro-ungară respectă definiţiile care circumscriu provinciile periferice: este dependentă, având un mic control asupra propriei soarte şi posedând minime resurse de apărare a specificităţii sale împotriva presiunilor din afară. Formal este un teritoriu 'cucerit', un fel de colonie, reprezentată prin oficiali (adesea străini şi neprietenoşi) care nu sunt înţelegători cu dorinţele periferiei şi care primesc dispoziţii de la centrul îndepărtat. Transilvania ca parte a Imperiului Austro-Ungar corespunde acestei prezentări: are o economie slab dezvoltată, depinde în mare măsură de fluctuaţia pieţei imperiale, neavând la îndemână mijloacele necesare pentru a interveni în acest mecanism. Marginalitatea provinciei se manifestă în domeniile distincte ale vieţii sociale: politică, economie, cultură.

Transilvania fusese şi până la 1867 periferia Imperiului Habsburgic, iar în cursul istoriei a fost margine oscilantă a otomanilor şi habsburgilor, având, însă, mereu instituţii politice şi administrative proprii, precum şi diverse grade de autonomie. Ausgleich-ul a curmat această tradiţie, pe care o revendică nostalgic şi astăzi mulţi transilvăneni. Ideea de autonomie pendulează în discursurile elitelor maghiare şi româneşti în funcţie de condiţia de minoritate, respectiv majoritate a acestora. Dacă la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui de-al XX-lea românii ardeleni erau cei care militau pentru autonomie, un secol mai târziu maghiarii transilvani sunt cei care proiectează şi argumentează autonomii: personale, culturale şi chiar teritoriale. Şi atunci şi acum sunt aduse în discuţie modele funcţionale din lumea occidentală. Federalizarea sau confederalizarea unui spaţiu chiar mai larg decât cel al monarhiei dunărene a fost, şi este şi astăzi, o soluţie propusă atât de teoreticieni, cât şi de politicieni pentru Uniunea Europeană.

Federalizarea Imperiului Austro-Ungar era în viziunea românilor ardeleni, dar şi în proiectele unor austrieci sau maghiari, nu doar o modalitate de a pune pe baze mai eficiente structura administrativă a monarhiei, ci şi o cale pentru rezolvarea 'chestiunilor naţionale' tot mai presante în perioada care a urmat revoluţiilor de la 1848.

Discursul elitelor politice româneşti din Transilvania, mai ales cel din presa anilor 1892–1918, demonstrează (auto)marginalizarea politicienilor ardeleni:

1) Liderii români erau subversivi doar în proteste publicistice sau scrieri teoretice. Nu au existat, nici înainte de 1918 şi nici după, strategii politice care să transforme secundarul acestei provincii în principal.

2) Autonomia dorită, planificată, revendicată la sfârşitul secolului al XIX-lea de liderii politici ai Partidului Naţional Român, era concepută mai ales prin federalizarea imperiului bicefal, iar Elveţia, federalizată la 1848, era din acest punct de vedere un model ideal pentru elita românească. Spre deosebire de intelectualii de dincolo de Carpaţi, care gândeau panromânist variante de federalizare dunărene, românii ardeleni imaginau federalizarea Imperiului Habsburgic cu scopul obţinerii autonomiei principatului. Românii ardeleni nu erau aproape deloc preocupaţi de 'unitate' cu fraţii lor din Principate (dintre ziarele cercetate doar *Gazeta Transilvaniei* alocă spaţiu acestei teme: 0,2% din suprafaţa sa), în schimb fidelitatea lor tradiţională faţă de Împărat le submina capacitatea de mobilizare împotriva centrului opresiv. De aceea dezbaterile privitoare la autonomia Transilvaniei prin federalizarea Imperiului Austro-Ungar nu înregistrează suprafeţe importante, deşi se discută cu oarecare consecvenţă în toate cele trei ziare luate în studiu. *Telegraful român* se ocupă de acest subiect fie în termeni neutri, fie judecând critic sau practic-raţional imposibilitatea federalizării monarhiei, în vreme ce *Tribuna* se află pe poziţii militante, iar *Gazeta Transilvaniei* se raportează pozitiv la proiectele federative apărute în epocă, dar în articole succinte şi nu prea întinse, acordând doar un procent din suprafaţa sa acestui subiect. În schimb *Telegraful* şi *Tribuna* dedică fiecare aproape 7% temei 'autonomia Transilvaniei prin federalizarea imperiului'.

3) O altă formă de subversiune publicistică a elitei româneşti din Transilvania era la sfârşitul secolul al XIX-lea cea de subminare, prin articole de opinie, a politicii care se ducea la Budapesta. Astfel, acest subiect este tratat preponderent negativ atât în *Telegraful român* (75% din suprafaţa articolelor pe această temă), cât şi în *Gazeta Transilvaniei* (90% din suprafaţa totală a articolelor în care se vorbeşte despre politica dusă în capitala ungară). Tot ca o reacţie a periferiei la discursul centralizator al centrului era răspunsul publicistic de victimizare. Românii ardeleni s-au considerat mereu victime ale istoriei neprietenoase, ale centrului uzurpator (indiferent dacă acesta se afla la Budapesta sau la Bucureşti), victime ale politicii ungare sau ale unor cercuri de interese care ar avea misiunea de a marginaliza Transilvania. Dacă nu sunt ceilalţi de vină pentru situaţia lor grea, atunci cu siguranţă destinul este responsabil pentru ceea li se întâmplă. La sfârşitul secolului al XIX-lea şi

începutul următorului gazetele vremii caută mereu ţapi ispăşitori pentu încercările grele prin care trece comunitatea românească din Transilvania, dând senzaţia că ardelenii se simt bine doar în dramă şi că nu au capacitatea de a se smulge din cotidianul resemnării. De aceea cele mai multe articole sunt dedicate în presa vremii ungurilor, care se fac vinovaţi de soarta românilor. Peste 25% din spaţiul *Gazetei Transilvaniei* şi aproape 20% din spaţiile *Telegrafului român* şi *Tribunei* sunt alocate acestei teme, în care ungurii sunt călăi, iar românii – victime.

4) Mitizarea împăratului şi demonizarea centrului administrativ au fost de asemenea metode folosite pentru a întări opoziţia faţă de Budapesta, prin păstrarea în acelaşi timp a speranţei că 'bunul împărat' îi va salva pe românii ardeleni. Raportul pozitiv/negativ în articolele despre împărat/politica vieneză este net favorabil Vienei. În proporţie de 70% în *Gazeta Transilvaniei* şi de 90% în *Telegraful român*, discursul este pro-imperial. Loialitatea faţă de Curtea de la Viena şi respingerea clasei conducătoare de la Budapesta a accentuat marginalitatea elitei de limbă română.

5) Politica de pasivitate a Partidului Naţional Român, conservată până în 1905, a fost o formulă de auto-excludere a românilor din viaţa politică activă. Absenţa îndelungată din legislativul de la Budapesta a PNR a făcut imposibilă orice negociere serioasă între puterea ungară şi minoritatea română. Intelighenţia română din Transilvania Habsburgică nu găsit soluţia dilemei: cum să păstreze identitatea culturală ameninţată, fără a o condamna la reificare şi fără a face compromisuri cu puterea.

6) Absenţa unui lider politic cu anvergură care să poată coagula mişcarea naţională românească pe termen lung a fost o altă cauză a marginalizării comunităţii de limbă română din Transilvania.

7) Identitatea regională a Transilvaniei a fost estompată după 1867, nu doar ca efect al politicilor hegemonice proiectate de la Budapesta, politici care au distrus bazele juridice ale existenţei provinciei care era Transilvania pentru a o transforma într-o serie de comitate, ci şi din cauza lipsei de reacţie şi solidaritate dintre liderii comunităţilor de limbă germană şi română din Ardeal.

8) Numărul restrâns al burghezilor, absenţa nobilimii române şi reprezentarea modestă a intelighenţiei din Transilvania au amânat mobilizarea necesară emancipării comunităţii româneşti ardelene. La sfârşitul secolului al XIX-lea abia 5% dintre români erau întreprinzători în industrie şi comerţ sau aveau profesiuni liberale. În 1904, din cei 6779 de întreprinzători mari şi mijlocii din Transilvania, 6411 erau maghiari şi saşi, 368 (5,7%) aparţineau altor minorităţi şi doar 38 (0,06%) erau români. Sub 2% din populaţia românească practica profesiuni liberale. Din acest procent mic au fost recrutaţi liderii PNR. Numărul celor cu profesiuni liberale a crescut încet, aproape nesemnificativ, de la 10.023 în 1900 la 11.538 în 1910. Preoţii şi învăţătorii reprezentau categoriile cele mai numeroase, depăşind fiecare dintre ele 3000 de persoane, în vreme ce numărul avocaţilor era de 219 în 1900 şi 370 în 1910.

BIBLIOGRAFIE

Alexandrescu, Sorin, *Paradoxul român,* Bucureşti, Edit. Univers, 1998.

Alexandrescu, Sorin, *Identitate în ruptură,* Bucureşti, Edit. Univers, 2000.

Altematt, Urs, *Previziunile de la Sarajevo. Etnonaţionalismul în Europa,* trad. Johann Klusch, Iaşi, Edit. Polirom, 2000.

Andreescu, Gabriel, Molnar Gustav (ed.), *Problema Transilvană,* Iaşi, Edit. Polirom, 1999

Andreescu, Gabriel, Severin Adrian, „Un concept românesc al Europei Federale”, în *Studii Internaţionale,* nr.6, 2001.

Arendt, Hannah, *Originile toalitarismului,* trad. Ion Dur, Mircea Ivănescu, Bucureşti, Edit. Humanitas, 1994.

Baiulescu, Bogdan, *Despre necesitatea promovării şi protecţionării meseriilor între români,* Sibiu, 1884.

Bakvis, Herman, Chandler, William M. (ed) *Federalism and the Role of the State,* Toronto, University of Toronto Press, 1987.

Bariţiu, George, *Părţi alese din istoria Transilvaniei de două sute de ani din urmă,* Sibiu, 1890.

Bauer, Otto, *Mapping the Nation,* London, Gopal Balakrishnam, Londra, 1996.

Bărnuţiu, Simion, *Suveranitate naţională şi integrare europeană,* culegere de texte îngrijită de Ioan Chindriş, Cluj, 1999.

Benedict, Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism,* New York-Londra, Verso, 1991.

Berelson, Bernard, *Content Analasys in Comunication Research,* Glencoe, The Free Press, 1952.

Bérenger, Jean, *Histoire de l'empire des Habsbourg,* Paris, Arthéme Fayard, 1990.

Bernath, Mathias, *Habsburgii şi începuturile formării naţiunii române,* trad. Marionela Wolf, Cluj, Edit. Dacia, 1994.

Bibó, István, „Mizeria micilor state est-europene”, în István Bibó, Jenő Szűcs, *Între occident şi răsărit,* volum îngrijit de Gheorghe Popovici, trad. Gheorghe Popovici, Bucureşti, Edit. Kriterion, 2000.

Blaga, Lucian, *Hronicul şi cîntecul vîrstelor,* Chişinău, Edit. Hyperion, 1993.

Black, C.E., *The Dynamics of Modernization, A Study of Comparative History,* New York, Harper&Row, Publishers, Inc., 1967.

Bobbio, Norberto, *On Mosca and Pareto,* Geneva, Librarie Droz, 1972.

Bocşan, Nicolae, Leu Valeriu, *Memorialistica revoluţiei de la 1848 în Transilvania,* Cluj, Edit. Dacia, 1988.
Bodea, Cornelia, *1848 la români. O istorie în date şi mărturii,* Bucureşti, Edit. Enciclopedică, 1982.
Bolovan, Ioan, *Transilvania între Revoluţia de la 1848 şi Unirea din 1918. Contribuţii demografice,* Cluj, Fundaţia Culturală Română, 2000.
Botiş, Theodor, *Monografia familiei Mocioni,* Bucureşti, Editura Fundaţiei pentru Literatură şi Artă Regele Carol al II-lea, 1939.
Bottomore, T.B., *Elites and Society,* Londra-New York, Routledge, Penguin Books, 1993.
Bottomore, T.B, *Austro-Marxism,* Oxford, Clarendon, 1976.
Boyd, David, *Elites and their Education,* London, Publishing Company, 1973.
Boyer, Robert, „Cuvintele şi realităţile", în Serge Cordellier, *Mondializarea dincolo de mituri,* Bucureşti, Edit. Trei, 2001.
Breuilly, John, *Nationalism and the State,* Manchester, Manchester University Press, 1993.
Bucur, Maria, Nancy, M. Wingfield (ed.), *Staging the Past, The Politics of Commemoration in Habsburg Central Europe, 1848 to the Present,* West Lafayette, Indiana, Purdue University Press, 2001.
Bunea, Augustin, *Din Istoria Românilor. Episcopul Ioan Inocenţiu Klein (1728-1751),* Blaj, 1900.
Burke, Peter, *Istorie şi teorie socială,* trad. Cosana Nicolae, Bucureşti, Edit. Humanitas, 1999.
Caps, Stephane Pierre, *La federalism personnel* în vol. *La Multinational. Avenir des minorites en Europe Centrale et Orientale,* Paris, Odile Jacob, 1995.
Carmilly-Weinberger, Moshe, *Istoria evreielor din transilvania (1623-1944),* Bucureşti, Edit. Enciclopedică, 1994.
Chandler, William M., „Federalism and Political Parties" în Herman Bakvis, William M. Chandler (ed.). *Federalism and the Role of the State,* Toronto, University of Toronto Press, 1987.
Chindriş, Ioan, Neamţu, Gelu (coord.), *Procese politice antiromâneşti care au zguduit Transilvania în toamna anului 1848,* Bucureşti, Edit. Viitorul Românesc, 1995.
Chirot, Daniel, *Societăţi în schimbare,* trad. Daniela Tabac, Bucureşti, Edit. Athena, 1999.
Chirot, Daniel, *Schimbarea socială într-o societate periferică,* Bucureşti, Edit. Corint, 2002.
Ciorănescu, George, *Românii şi ideea federalistă,* Bucureşti, Edit. Enciclopedica, 1996.
Cistelecan, Alexandru „Provincia ratată (Eseu despre Transilvania)", în *Altera,* IV, 1998, nr.9.

Cistelecan, Alexandru, „Greco-catolicismul la români", în *Provincia,* anul II, august-septembrie 2001.
Cornea, Paul, *Originile romantismului românesc. Spirit public, mişcarea ideilor şi literatura între 1780-1840,* Bucureşti, Edit. Minerva, 1976.
Cosăscescu, Nicolae, *Românii şi slavii din Imperiul austro-ungar,* în „Liga Română", Bucureşti, 1898.
Dahbour, Omar, Ishay, Micheline R., *The Nationalism Reader,* New Jersy, Humanities Press, Atlantic Highlands, 1995.
Dahrendorf, Ralf, *Class and Class Conflict in Industrial Society,* London, Routledge and Kegan Paul, 1959.
Dahrendorf, Ralf, „Society and democracy in Germany", în David Boyd, *Elites and their Education,* London, Publishing Company, 1973.
DeFleur, Melvin L., Dennis, Everette E., *Understanding Mass Comunication,* Boston, Houghton Mifflin Company, 1991.
Dragomir, Silviu, *Ioan Buteanu, prefectul Zarandului în anii 1848-1849,* Bucureşti, 1928.
Dragomir, Silviu, *Omagiu lui Ioan Bianu*, Bucureşti, 1927.
Dragomir, Silviu, *Avram Iancu,* Cluj, Edit. Dacia, 1998.
Dragomir, Silviu, *Studii şi documente privitoare la revoluţia românilor din Transilvania în anii 1848-1849,* vol. I, Cluj-Sibiu, 1944; vol. II, Cluj-Sibiu, 1944; vol. III, Cluj, 1946.
Drăguşanu, Ion Codru, *Peregrinul transilvan,* Bucureşti, ESPLA, 1956.
Droz, Jacques, *L'Europe centrale. Évolution historique de l'idée de Mitteleuropa,* Paris, Edit. Payot, 1960.
Dufour, Jean-Louis, *Crizele Internaţionale. De la Beijing (1900) la Kosovo (1999),* trad. Şerban Dragomirescu, Corint, Bucureşti, Edit. Corint, 2002.
Duţu, Alexandru, *Ideea de Europa şi evoluţia conştiinţei europene,* Bucureşti, Edit. All, 1999.
Erdstein, D., J. Droz, *L'Europe Centrale, Evolutino Historique de l'idee de «Mitteleurope»,* Paris, Edit. Pyot, 1960.
Farina, Guido, *Vilferdo pareta. Compendium of Social Sociology,* Minneapolis, University of Minnesota Press, 1980.
Frank, Tibor, „Naţiunea, minorităţile naţionale şi naţionalismul în Ungaria secolului al XX-lea", în
Fugariu, Florea, *Şcoala Ardeleană,* vol. I, Bucureşti, Edit. Minerva, 1983.
Fischer, Joschka, „Federaţia europeană", în *Provincia,* nr. 9, mai 2000.
Gallagher, Tom, *Democraţie şi naţionalism în România,* 1989-1998, trad. Simona Ceauşu, Bucureşti, Edit. ALL, 1999.
Galliard, Jean Michel, Rowel Anthony, *Histoire du Continent Européen,* Paris, Edition du Seuil, 1998.

Gaster, Moses, *Memorii (fragmente). Corespondenţă,* ediţie îngrijită de Victor Eskenazy, Bucureşti, Edit. Hasefer, 1998.
Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism,* Oxford, 1983 (ediţia în limba română, Bucureşti, Edit. Antet, 1997, traducere de Robert Adam).
Goga, Octavian, *Naţionalism dezrobitor. Permanenţa ideii naţionale,* Bucureşti, Edit. Albatros, 1998.
Goldiş, Vasile, *Corespondenţă (1888-1934), Scrisori trimise,* vol.I, ediţie îngrijită de Gheorghe Şora, Cluj, Dacia.
Goldiş, Vasile *Scrieri social-politice şi literare,* Timişoara, Edit. Facla, 1976.
Graur, Constantin, *Cu privire la Franz Ferdinand,* Bucureşti, Edit. Adevărul, 1935.
Hetcher, Michael, *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536-1966,* London, Routledge and Kegan Paul, 1975.
Hitchins, Keith, *Românii 1774-1866,* Bucureşti, Edit. Humanitas, 1996.
Hitchins, Keith, *Afirmarea naţiunii: mişcarea naţională românească din Transilvania 1860-1914,* trad. Sorana Georgescu-Gorjan, Bucureşti, Edit. Enciclopedică, 2000.
Hitchins, Keith, *Ortodoxie şi Naţionalitate. Andrei Şaguna şi românii din Transilvania, 1846-1873,* trad. Aurel Jivi, Bucureşti, Edit. Univers Enciclopedic, 1995,
Hitchins, Keith, *Romanii 1774-1866,* traducere de George G. Potra şi Delia Răzdolescu, Bucureşti, Edit. Humanitas, 1996.
Hitchins, Keith, *România 1866-1947,* traducere de George G. Potra şi Delia Răzdolescu, Bucureşti, Edit. Humanitas, 1996.
Hobsbawm, Eric J., *Naţiuni şi naţionalism din 1780 pînă în prezent,* Chişinău, Edit. Arc. 1997.
Hoffman, George W., „Variations in Centre-Periphery Relations in Southeast Europe", în Jean Gottman, *Centre and Periphery,* Sage Publications, 1980.
Holsti, Ole R., Siverson Randolph M. şi George Alexander L. (coord.), *Change in the International Sistem,* Boulder, Colorado, Westviw, 1980.
Hroch, Miroslav, „National Self-Determination from Histroical Perspective" în Sukumar Periwal (ed.), *Notions of Nationalism,* Budapesta-London-New York, Central University Press, 1995.
Hroch, Miroslav, *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nationas,* trans. by Ben Fowles, Cambridge, Cambridge University Press, 1985.
Huntington, Samuel P., *Ordinea politică a societăţilor în schimbare,* traducere de Horaţiu Stamatin, Iaşi, Edit. Polirom, 1999.

Ioan, Costin, „Clădiri pe moşiile extravilane", în *Adaos* la „Foaia Poporului", III, 1895, nr. 33.
Ivănescu, Mircea, Panţa, Iustin, Văcărescu Ioan Radu, *Identitate culturală. Către tine prin ceilalţi. Către ceilalţi prin tine. O antologie despre identitatea culturală,* Sibiu, Edit. Euphorion, 1997.
Jelavich, Barbara, *Istoria Balcanilor. Secolul al XX-lea,* vol.II, trad. Mihai-Eugen Avădanei, Iaşi, Institutul European, 2000.
Josan, Nicolae (ed.), *Mărturii documentare (1892-1895). Adeziunea populară la mişcarea memorandistă,* Bucureşti, Edit. Ştiinţifică, 1996.
Johnston, William M., *Spiritul Vienei. O istorie intelectuală şi socială 1848-1938,* trad. Magda Teodorescu, Iaşi, Edit. Polirom, 2000
Kann, Robert A., *The Multinational Empire. Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarcy, 1848-1918,* vol II, New York, Octogon Books, Fourth Edition, 1983.
Kende, Pierre „Autodeterminare în Europa de Est ieri şi azi", în *Altera,* I, 1995, nr.1.
Kende Pierre, „Trei căi posibile pentru micile naţiuni est-europene", în *Altera,* IV, 1998, nr.7.
Kissinger, Henry, *Diplomaţia,* trad. Mircea Ştefănescu, Radu Paraschivescu, Bucureşti, Edit. ALL, 1998.
Lasswell, Harold D., (ed.), *The Comparative Study of Elite,* Standford University Press, 1952.
Lasswell, Harold D., (ed.) *The Language of Politics,* The M.I.T. Press, 1965.
Lendvai, Paul, *Ungurii. Timp de un mileniu învingători în înfrângeri,* trad. Maria şi Ion Nastasia, Bucureşti, Edit. Humanitas, 2001.
Lerner, Daniel, *The Passing of Traditional Society,* Glencoe, Ilinois, Free Press, 1958.
Le Rider, Jacque, *Modernitatea vieneză şi crizele identităţii,* traducere de Magda Jeanrenaud, Iaşi, Edit. Universităţii Alexandru Ioan Cuza, 1995.
Leyens, Jacques-Philippe, Yzerbit, Vincent, Schadron, Georges, *Stereotypes and Social Cognition,* London, Sage, 1994.
Lipset, Seymour Martin, „Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy", în *American Political Science Review,* vol. 53, 1959.
Lóczy, Lajos (ed.), *The Geographical, Sociological, Educational and Economic Description of the States of the Hungarian Holy Crown,* Budapesta, 1918.
Lungu, Corneliu Mihail (coord.), *De la Pronunciamente la Memorandum 1868-1892. Mişcarea memorandistă, expresie a luptei naţionale a românilor,* Bucureşti, Arhivele Statului din România, 1993.

Maior, Liviu Al. Vaida Voevod, *Între Belvedere şi Versailles, Însemnări, memorii, scrisori,* Cluj, Edit. Sincron, 1993.
Maior, Liviu, *Memorandumul. Filosofia politico-istorică a petiţionarismului românesc,* Cluj, Edit. Fundaţiei Culturale Române, 1992.
Maior, Liviu, *1848-1849. Români şi unguri în revoluţie,* Bucureşti, Edit. Enciclopedică, 1998.
Marghiloman, Alexandru, *Note politice,* ed. îngrijită de Stelian Neagoe, Bucureşti, Edit. Machiavelli, 1994.
Mândruţ, Stelian, „Opinii vizând «Chestiunea româno-ungară» în Transilvania (1867-1918)", în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca,* XXXVI, 1997.
Mihàly, Mózes, „Evoluţie urbană şi schimbare a modului de viaţă", în *Transilvania văzută în publicistica istorică maghiară. Momente din istoria Transilvaniei în revista História,* Miercurea Ciuc, Edit. Pro-Print, 1999.
Mihăilescu, Ştefania, *Transilvania în lupta de idei. Controverse în Austro-Ungaria privind statutul Transilvaniei* (partea I, II şi III), Bucureşti, Edit. Silex, 1996, 1997.
Mihu, Ioan, *Spicuiri din gândurile mele,* ed. îngrijită de Silviu Dragomir, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1938.
Mitu, Sorin, *Geneza identităţii naţionale la românii ardeleni,* Bucureşti, Edit. Humanitas, 1997.
Molnar, Gustav, „Regionalismul civic", în *Provincia,* nr. 3, iunie, 2000.
Morand, Paul, *Doamna Albă a Habsburgilor,* trad. Nadia Farcaş, Bucureşti, Edit. Compania, 2001.
Mosca, Gaetano, *The Ruling Class,* New York, Mc.Graw-Hill, 1939.
Mureşanu, Camil, *Naţiune, naţionalism. Evoluţia naţionalităţilor,* Cluj, Fundaţia Culturală Română, 1996
Musil, Robert, *Omul fără însuşiri,* vol. I, trad. Mircea Ivănescu, Bucureşti, Edit. Univers, 1995.
Nagy, Mariann, „Nineteenth Century Hungarian Authors on Hungary's Ethnic Minorities", în *Pride and Prejudice: National Stereotypes in 19th and 20th Centrury Europe East to West,* Budapest, CEU History Department, Working Paper Series 2, Central European University, 1995.
Nagy-Talavera, Nicolas M., *Fascismul în Ungaria şi România,* trad. Măriuca Stanciu şi Ecaterina Geber, Bucureşti, Edit. Hasefer, 1996.
Nastasă, Lucian, Salat, Levente, *Relaţii interetnice în România postcomunistă,* Cluj, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2000.
Năstase Adrian, „The Future of Europe – A Romanian Vision", Colocviul IRRI, Bruxelles, 26 iunie 2001.

Neamţu, Gelu, Bolovan, Ioan (coord.), *Revoluţia de la 1848 în Transilvania. Ancheta Kozma din Munţii Apuseni,* Cluj, Fundaţia Culturală Română, 1998.
Nelsen, Brent, Stubb, Alexander, *The European Union,* Lynne Riennner Publishers, 1994.
Nemoianu, Virgil, *O teorie a secundarului,* Bucureşti, Edit. Univers, 1997.
Nemoianu, Virgil, *România şi liberalismele ei,* Bucureşti, Fundaţia Culturală Română, 2000.
Netea, Vasile, *Istoria Memorandului românilor din Transilvania şi Banat,* Bucureşti, Fundaţia Regele Mihai I, 1947.
Neumann, Victor, „Semnificaţii ale gândirii politice în Europa Centrală şi de Est", în *Sfera Politicii,* nr. 46, 49, 50/1997.
Neumann, Victor, „Descentralizare sau recentralizare în Europa Dunareană", în *Altera,* IV, 1998, nr.8.
Nicoară, Toader, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală şi mentalităţi colective,* Cluj, Edit. Dacia, 2001.
Oişteanu, Andrei, *Imaginea evreului în cultura română,* Bucureşti, Edit. Humanitas, 2001
Ordeshook, Peter C., Shvetsova, Olga, „Federalism şi elaborare constituţională", în *Altera,* IV, 1998, nr.7.
Ornea, Zigu, *Polifonii. Cronică literară,* Bucureşti, 2001.
Pascu, Ştefan, Chereştiu, Victor (coord.), *Documente privind revoluţia de la 1848 în Ţările Române, C. Transilvania,* vol. I, 1977; vol. II, 1978; vol. III, 1982; vol. IV, 1988; vol.V, 1992; vol. VI, 1998, Bucureşti, Academia Română.
Papadima, Ovidiu, *Ipostaze ale iluminismului românesc,* Bucureşti, Edit. Minerva, 1975.
Păcăţian, Teodor V., *Cartea de aur sau Luptele politice naţionale ale românilor de sub coroana ungară,* vol. III, 1905, vol. VII, 1913, vol. VIII, 1915, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezale.
Periwal, Sukumar (ed.), *Notions of Nationalism,* Budapesta-London-New York, Central University Press, 1995.
Pick, Thomas M., „Imaginile duşmanului", în *Dilema,* II, 1994, nr. 65, 8-14 aprilie.
Popescu Puţuri, Deac, Ion, Augustin, *Unirea Transilvaniei cu România: 1 decembrie 1918,* Bucureşti, Edit. Politică.
Popvici, Aurel C., *Stat şi naţiune. Statele unite ale Austriei Mari,* Bucureşti, Fundaţia pentru Literatură şi Artă Regele Carol II, 1939 (reeditată la Edit. Albatros, Bucureşti, 1997, traducere de Petre Pandrea).
Popovici, Aurel C., *Naţionalism sau democraţie. O critică a civilizaţiunii moderne,* Bucureşti, Edit. Albatros, 1997.

Popovici, Dumitru, *Romantismul românesc,* Bucureşti, Edit. Tineretului, 1969.
Prodan, David, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării naţiunii române,* Bucureşti, Edit. Enciclopedică, 1998.
Puşcariu, Sextil, *Călare pe două veacuri,* Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1968.
Renan, Ernest, „Qu'est qu'une nation?", conferinţă susţinută la Sorbona pe 11 martie 1882, publicată pentru prima dată în *Bulletin Hebdomadaire, Association Scientifique de France,* 26 martie 1882 în Euvres Complètes, Paris, Calmann-Lévy, 1947, tom I, secţiunea „Discursuri şi conferinţe".
Renouvin, Pierre, *La Premiére Guerre Mondiale,* Paris, Presses Universitaires de France, 1965, ediţia a 9-a, 1998.
Retegan, Simion, *Dieta românească a Transilvaniei (1863-1864),* Cluj, Edit. Dacia, 1979.
Retegan, Simion (coord), *Mişcarea naţională a românilor din Transilvania între 1849-1918,* Documente, vol. I, Cluj, Fundaţia Culturală Română, 1996.
Rosenau, James, *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity,* Princenton, Princenton University Press, 1990.
Rosetti, Radu, „Un episod din anii 1848-49 în Transilvania. Apărarea Munţilor Apuseni în primăvara şi vara anului 1849", în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj,* IV, 1926-1927
Roth, Andrei, „Prejudecata etnică şi specificul naţional", in *Altera,* IV, 1998, nr.7.
Rowel, Anthony, Galliard Jean Michel, *Histoire du Continent Européen,* Paris, Edition du Seuil, 1998.
Sartori, Giovanni, *The Theory of Democracy Revisited:* 1 „The Contemporary Debate", Chatam New Jersy, Chatam House Publishers.
Schöpflin, George, „Pe căi diferite spre multiculturalitate", în Lucian Nastasă, Levente Salat, *Relaţii interetnice în România postcomunistă,* Cluj, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2000.
Schöpflin, George, „Europa centrală: o modernitate eşuată", în *Provincia,* anul II, nr. 4, aprilie 2001.
Schöpflin, George, „Europa de sud-est: definirea conceptului", *Provincia,* anul II, nr.8-9, august-septembrie, 2001.
Schlattner, Eghinald, *Cocoşul decapitat,* trad. Nora Iuga, Bucureşti, Edit. Humanitas, 2001.
Schorske, Carl E., *Viena fin-de-siècle,* trad. Ioana Ploeşteanu şi Claudia Ioana Doroholschi, Iaşi, Edit. Polirom, 1998.
Seişanu, Romulus, Take Ionescu, Bucureşti, Edit. Universul, 1930.
Siseştean, Gheorghe, „Factori potenţiali de conflict în istoria Transilvană", în Lucian Nastasă, Salat, Levente, *Relaţii*

interetnice în România postcomunistă, Cluj, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2000.
Salat, Levente, „Etica minoritară maghiară interbelică din perspectiva provocărilor contemporane ale diversităţii", în Nastasă Lucian, Salat, Levente, *Maghiarii din România şi etica minoritară,* Cluj, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2003.
Shvetsova, Olga, Ordeshook, Peter C., „Federalism şi elaborare constituţională", în *Altera,* IV, 1998, nr.7.
Slavici, Ioan, *Românii de peste Carpaţi,* Bucureşti, Fundaţia Culturală Română, 1993.
Slavici, Ioan, *Închisorile mele. Amintiri. Lumea prin care am trecut,* Bucureşti, Edit. Albatros, 1998.
Smith, Anthony D., *Nationalism and Modernism,* London and New York, Rontledge, 1998.
Spinelli, Altiero, „Europenismul", în *Secolul 20* (Europele din Europa), 10-12, 1999, 1-3, 2000.
Stan, Apostol, *Iuliu Maniu. Naţionalism şi democraţie. Biografia unui mare român,* Bucureşti, Saeculum I.O., 1997.
Stein, Rokkan, Urwin Derek W., *Economy, Territory, Identity,* California, SAGE Publications, 1983.
Stein, Rokkan, „Dimensions of State Formation and Nation-Bilding", în Charles Tilly, *The Formation of National State in Western Europe,* Princenton, NJ, 1975.
Stubb, Alexander, Nelsen, Brent, *The European Union,* Lynne Riennner Publishers, 1994.
Sugar, Peter F., *Naţionalismul est-european în secolul al XX-lea,* trad. Radu Paraschivescu, Bucureşti, Edit. Curtea Veche, 2002.
Tartler, Grete, „Viitorul Europei", în *Secolul 21,* Globalizare şi Identitate, nr. 7-9, 2001.
Taylor, A.J.P., *Monarhia habsburgică 1809-1918, O istorie a Imperiului Austriac şi a Austro-Ungariei,* Bucureşti, Edit.ALL, 2000.
Teich, Mikuláš, Porter, Roy, *The National Question in Europe in Historical Context,* Cambridge, Cambridge University Press.
Tismăneanu, Vladimir, *Fantasmele salvării. Democraţie, naţionalism şi mit în Europa post-comunistă,* Iaşi, Edit. Polirom, 1999
Todorov, Tzetan, *Omul dezrădăcinat,* trad. de Ion Pop, Iaşi, Institutul European, 1999.
Todorov, Tzvetan, „De la cultul diferenţei la sacralizarea victimei", în *Dilema,* Anul III, Nr. 30, 7-13 iulie 1995 (trad. din L'Esprit, iunie 1995).
Tóth, Zoltán, *Primul secol al naţionalismului românesc ardelean 1697-1792,* trad. Maria Someşan, Bucureşti, Edit. Pytagora, 2001.
Tudor, Marius, Gavrilescu, Adrian, *Democraţia la pachet. Elita politică în România postcomunistă,* Bucureşti, Edit. Compania, 2002.

Turczynski, Emanuel, *De la Iluminism la Liberalismul Timpuriu,* Bucureşti, Fundaţia Culturală Română, 2000.
Ungureanu, Cornel, „Cutia Pandorei. Pentru o istorie alternativa a literaturilor din Europa Centrala”, în *A Treia Europă,* nr. 1, Iaşi, Edit. Polirom, 1997.
Ungureanu, Cornel, *Mitteleuropa periferiilor,* Iaşi, Edit. Polirom, 2002.
Vaida Voevod, Alexandru, *Memorii,* ed. îngijită de Alexandru Şerban, vol.II, Cluj, Edit. Dacia, 1995.
Van Cuilenburg, J.J., Scholten, O., Noomen, G.W., *Ştiinţa comunicării,* ediţia a II-a (prima ediţie 1998), trad. Tudor Olteanu, Bucureşti, Edit. Humanitas, 2000.
Veyne, Paul, *Cum se scrie istoria,* Bucureşti, Edit. Meridiane, 1999.
Vilmos, Agoston, „Dubla conştiinţă transilvană” în *Provincia,* nr. 10, aprilie 2000.
Wagner, Ernst Ernst, *Istoria saşilor ardeleni,* trad. Maria Ianus, Bucureşti, Edit. Meronia, 2000.
Wallerstein, Immanuel, *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century,* volume I, New York, Academic Press, 1974.
Wallerstein, Immanuel, *Sistemul mondial modern,* volumele I-IV, Bucureşti, Edit. Meridiane, 1992, 1993.
Wandycz, Piotr S., *Preţul libertăţii. O istorie a Europei central-răsăritene din Evul Mediu pînă în prezent,* Bucureşti, Edit. ALL, 1998.
Weber, Max, *Èconomie et Société,* Paris, Edit. Plon, 1971.
Xenopol, A.D., *Românii şi Ungurii,* Bucureşti, Edit. Albatros, 1999.
Zaciu, Mircea, *Ca o imensă scenă, Transilvania…,* Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1996.
Zane, Gheorghe, *Studii,* Bucureşti, Edit. Eminescu, 1980.
Zinnes, Dina A., „Prerequistes for Study of Sistem Transformation”, în Ole R. Holsti, Randolph M. Siverson şi Alexander L. George (coord.), *Change in the International Sistem,* Boulder, Colorado, Westviw, 1980.
Zub, Alexandru, „Naţiuni şi naţionalisme”, în Guy Hermet, *Istoria naţiunilor şi a naţionalismelor în Europa,* Iaşi, Institutul European, 1997.
Zub, Alexandru, *De la istoria critică la criticism. Istoriografia română sub semnul modernităţii,* Bucureşti, Edit. Enciclopedică, 2000.
Zub, Alexandru, *A scrie şi a face istorie,* Iaşi, Edit. Junimea, 1976.
Zub, Alexandru, *Biruit-au gândul,* Iaşi, Edit. Junimea, 1983.

Publicaţii şi documente din epocă

Cestiunea română în Transilvania şi Ungaria: Replica junimii academice române din transilvania şi Ungaria la „Răspunsul” dat de junimea academică maghiară „Memoriului” studenţilor universitari din România, Sibiu, 1892.
Memorandul Românilor din Transilvania şi Ungaria către Maiestatea Sa Imperială şi regală Apostolică Francisc Iosif I, Sibiu, 1892.
Baiulescu Bogdan, *Despre necesitatea promovării şi protecţionării meseriilor între români,* Sibiu, 1884.
Bariţiu, George, *Părţi alese din istoria Transilvaniei de două sute de ani din urmă,* Sibiu, 1890.
Bunea, Augustin, *Din Istoria Românilor. Episcopul Ioan Inocenţiu Klein (1728-1751),* Blaj, 1900.
Cosascescu, Nicolae, *Românii şi slavii din imperiul austro-ungar,* în „Liga Română”, Bucureşti, 1898.

Gazeta Transilvaniei (colecţia din perioada 1892-1918), Braşov.
Telegraful român (colecţia din perioada 1892-1918), Sibiu.
Tribuna (colecţia din perioada 1892-1903), Sibiu.
Foaie pentru minte, inimă şi literatură, supliment al *Gazetei Transilvaniei* (colecţia din perioada 1848-1865), Braşov, supliment al Gazetei.
Tribuna Poporului (colectia 1903-1912), Arad.
Romanul (colecţia din perioada 1911-1916), Arad.
Unirea (colecţia 1892-1918), Blaj.

INDICE DE NUME

Publicat de

CENTRUL DE
RESURSE PENTRU
DIVERSITATE
ETNOCULTURALĂ

400305 Cluj, str. Ţebei nr. 21, România
Telefon: +40 264 420 490, fax: +40 264 420 491
e-mail: info@edrc.ro
www.edrc.ro

Tipărit de

Telefon: +40 264 433894
e-mail: office@ammdesign.ro